

श्रीयत्तपं. १३७. जगत्

॥ श्रीः ॥

श्रीकाश्यायनविरचितं ब्राह्मणसूत्रम् ।

महाशयः श्रीमदश्वमेधविद्यालयः

वाराणसी, उ. प्र. विश्वविद्यालयः

काशी विश्वविद्यालयः

श्रीः क. श्रीमदश्वमेधविद्यालयः

मन्दिराश्रमः काशी विश्वविद्यालयः

अयनिकाधीश्वर महाशयः

अनायास्य यामनिवासिनाप्रभुदत्तशर्मा

संकलितया सूक्ष्मटिप्पण्यासमुपेतम् तेनेवमु

परिष्कृत्यसंशोधितम् ।

श्री काश्याम्

श्रीतयन्नालयेमुद्रित्वाप्रकाशितम् ॥

इसपुस्तकपर रजिष्ट्रीईई ई कोई महाशय न कापे ।

[लोजिये लोजिये अवय्य लोजिये] [मूख्य २]

श्राद्धकाशिकास्य विषयाणां निर्घण्टपत्रम् ॥

पृष्ठाङ्काः पङ्क्त्याङ्काः	पृष्ठाङ्काः पङ्क्त्याङ्काः
मङ्गलाचरणम् १ १	निपिदृष्टमाङ्गणानाह । १८ २०
पन्थकर्तृवंशकीर्तनम् । १ ८	धनिंश्यासंवेणायप्रक्रमणम् २० २१
अपरपक्षनिर्णयः १ १५	निमन्त्रितोन्यद्वयवदृष्ट णीयात् । २१ १
कल्पविशेषैककृष्ण निर्णयः । ३ ६	नापिकुक्षभोक्तव्यम् २१ ४
पक्षश्राद्धयनित्यकाम्यत्वे । ३ १३	स्राताचान्तेनभोक्तव्यम् २१ १०
श्राद्धाधिकरणत्वेनदिनानि ४ १२	श्राद्धकर्तुं धर्जनम् २१ १८
एकपार्वणादिनिर्णयः । ५ ८	श्राद्धभक्षणलविधिः । २२ ११
पितृपक्षस्यषोडशदिना त्कत्वम् । ७ २२	ब्राह्मणोपवेशनेदिङ्नि यमः । २२ १८
श्राद्धिस्वामिति । ८ १४	दैवेपिष्णोब्राह्मणसंख्या श्राद्धेनाङ्गणविस्तारनि षेधः । २३ २०
प्रतिपदिद्वौहित्रश्राद्धनिर्णयः १० २४	मातामहानामपिश्राद्धे भावश्यकता । २४ २०
चतुर्थ्युपर्यपरपक्षनिर्णयः । ११ १८	सहस्रपञ्चाशोनामगोत्र धोरावश्यकता । २५ १२
ब्राह्मणनिमन्त्रणादिनेर्णयः १२ ११	वाक्ये विभक्तिनियमः २५ २३
ब्रह्मचारिनिमन्त्रणेवि० । १३ १	अपरपक्षेऽदृश्यं श्राद्धंशा केनायिनपरित्यजेत् । २७ १८
पितृपक्षेसृताहाधिक्यम् । १३ ६	श्राद्धेसृतकादिनिर्णयः । २८ ७
पितृपक्षेवीर्णमास्याम्नत स्यश्राद्धनिर्णयः । १३ २२	श्राद्धकर्तुं नियमः । २८ ४
निमन्त्रणे दैवपूर्वमुत्तपि त्पूर्वम् । १४ ८	गृहस्थाण्यपार्किऽधिकारः ३० १
स्रातकनिमन्त्रणे विगेषः १४ २०	तिलकेपिचारः । ३० ११
यतिनोनिमन्त्रणे विगेषः । १४ २४	भोक्तुनियमाः । ३१ १२
दक्षिणायामनधिकारः १० ५	काण्डानुक्रमयपदार्थानु समयोर्विचारः । ३२ ६
श्राद्धमरुद्दितस्थानिमन्त्र णनिषेधः । १७ १०	नीवीवस्त्रनविधिकः । ३२ २०
गृहस्थादीनिमन्त्रयेत् १७ १६	कुशानांसमूलनिर्मूलयो विधिकः । ३४ ५
साधुब्राह्मणलक्षणम् १८ ३	ब्राह्मणप्रश्नविचारः । ३५ ३
श्रीद्वियलक्षणम् १८ ८	पार्वणानुक्रमणिका । ३५ १०
दृढब्राह्मणस्वरूपम् १८ १३	
स्वकर्मस्थलक्षणम् १८ १८	
गिथ्यमातुलादीनपिनि- मन्त्रयेत् । १८ ३	

पृ०	पं०	पृ०	पं०
आधारभेदिवचनम् ।	३५	१७	३
आसनेषुदर्भास्तरणम् ।	३६	१	१२
आसनदानेस्त्रधानिवेध ।	३६	२१	२०
विश्वेदेवावाहनार्चदानेदि०	३७	६	५
विश्वेदेवानाह ।	३८	२०	१८
पितृणामावाहनार्चदानेदि०	४०	१	१६
तिस्रप्रक्षेपमन्त्रे ऊहवि०	४०	१६	२१
अर्घपात्रनिर्णयः ।	४१	८	३
अर्घ्यविचरविचारः ।	४२	१	२१
अर्घतिलयवयोदि० ।	४३	१	८
अर्घपात्राख्याह ।	४३	११	१२
अर्घदानेतन्त्राभावः ।	४५	१	१
विश्वेदेवार्घ्यविचारः ।	४५	८	७
अर्घ्यस्त्रधानिवेधः ।	४६	३	१८
वैश्वदेवेपादप्रभृतिभूदृष्टी न्तम् ।	४६	४	४
पैत्रकेगिरि प्रभृतिपादात्मम्	४६	१२	१०
अर्घपात्रभुञ्जीकरणम् ।	४६	१०	१०
अर्घपात्रे विगेषः ।	४७	२	१७
श्वलम्यात्रज्ञाननोयम्	४७	१८	१८
गन्धादिदानेविचारः ।	४८	४	१३
अथधूपाः ।	४८	१०	६
निषिद्धधूपा ।	४८	१०	२१
अथदीपाः ।	४८	१८	२०
बह्राणि ।	४८	१	२
अथगन्धाः ।	४८	२२	४
गुव्याणि ।	४८	२४	६
आनौकरणविचारः ।	५२	१	१६
आनौकरणपात्रेविगेषः ।	५२	१७	१६
आग्निजेतुविगेषः ।	५३	१४	८
आग्नीक० मव्यापमव्यवि०	५३	१८	१६
श्रीतस्त्राताग्निविषयेदि०	५४	१०	२३
सांक्रियिकेविगेषः ।	५५	२४	४
ह० त्वेत्त्रिकरणम् ।	५६	५	१५
पात्रेहृतगेषप्रदानम् ।	५८	३	१
परिवेषणविधिः ।	५८	१२	८
पात्रालम्बनम्	५८	३	३
पात्रे ह्यङ्गुलिभेदनम् ।	६०	१२	२०
पात्रे तिलप्रक्षेपनिषेधः ।	६०	२०	५
एकहस्तेनपरिवेषणनिये०	६१	५	१८
नखच्युतघृतादिनिषेधः ।	६१	१८	१६
सुक्तापाठादि ।	७०	१६	२१
जपेमव्यापमव्यविचारः ।	७२	२१	३
भोजनविधिः ।	७३	३	२१
विकरविधिः ।	७४	२१	८
विकोर्याचामेत् ।	७६	८	१२
शुक्लादिदानजपे० ।	७६	१२	१
हस्तिप्रश्नः ।	७७	१	७
अमनेपुनः पाकविधिः ।	७७	७	१८
शेषात्रप्रश्नम् ।	७८	१८	४
उत्सुकविधिः ।	७८	४	२१
अग्नेजनपिण्डदाने ।	७८	२१	१०
परिवेषणे सव्यापसव्यवि चारः ।	६२	१०	१८
भक्षणीयाश्चानि ।	६२	१७	१८
अन्नदानेतन्त्रातात्रविवेक	६३	१८	१३
सङ्घोषोदकहस्ते नदेयम्	६४	१३	६
मानप्रर्गमा	६५	६	२१
आर्द्धमासविवेकः ।	६५	२१	२०
आर्द्धानिरिक्तामासमन्त्र णनिषेधः ।	६८	२०	२
कुशास्तरणविधिः ।	८१	२	४
एकहस्ताद्विहस्ताविधिः ।	८१	४	६
पिण्डाद्यगव्ययोर्भेदः	८१	६	१६
पिण्डपत्तिक्रमः ।	८१	१६	८
पिण्डप्रमाणम् ।	८२	८	१६
कुशैरेवपिण्डप्रदानम् ।	८२	१६	२३
आचान्त्युपिण्डदाने ।	८२	२३	४
लेपभुजाङ्गुलिप्रदानम् ।	८३	४	१५
हस्तेउदकादिप्रदानम् ।	८३	१५	१
तत्रप्रश्नेनकार्यम् ।	८४	१	८
आसनमन्त्रावासानुरोधः ।	८४	८	

सूचीपत्रम् ।

पृ०	पं०		
भवनेजनविशेषः ।	८४	१८	एकोद्दिष्टनामात्रविधिः ।
पडञ्जलय' ।	८५	३	भामहैमविधिः ।
पिण्डेभूषणदानम् ।	८५	८	षट्पाङ्गत्वम् ।
पिण्डेजलधारादानम् ।	८५	१७	स्वधावाचनमीमांसा ।
स्तरणकुशानामग्नीप्रक्षेपः ।	८५	२४	घयाद्दिपावर्णकोद्दिष्टमीमांसा ।
अध्व्योदकेतस्त्राभाव ।	८६	५	ग्राह्येनेत्यकर्मविवेकः ।
आयोः प्रार्थनम् ।	८६	८	सपिण्डीकरणम् ।
स्वधावाचनम् ।	८७	३	कालनियमः ।
दक्षिणादानविवेकः ।	८८	३	आहितानाहितानिविधयैकात्मनियमः ।
दक्षिणादानेसव्यापसव्यविवेकः ।	८८	१	इहावपकर्षः ।
पाषाणस्रजम् ।	८०	१०	प्रेतार्घ्यपात्रकरणम् ।
विसर्जनम् ।	८१	२	व्युत्क्रमभूतानांसपिण्डनविधिः ।
तांबूलादिदानम् ।	८१	८	अपुत्रस्यसपिण्डीकरणं ।
आचमनविधिः ।	८१	११	प्रेतैसन्देशः ।
उच्छिष्टमांजनम् ।	८१	२१	सह्यगमनेपरन्ध्यासपिण्डनविधिः ।
पिण्डप्रतिपत्तिः ।	८२	१८	पतिपुत्ररक्षितायासपिण्डीकरणम् ।
विकिरप्रतिपत्तिः ।	८३	८	सह्यगमनेपाकविधिः ।
मिथ्याश्राद्धम् ।	८३	१०	क्षिप्या गोत्रविषयेविवेकः ।
श्रेयभोजनम् ।	८४	४	परनीकाद्यं कसपिडने ।
श्राद्धकर्तुः नरूपरगुहभोजननिषेधः ।	८५	८	असंस्कृतपुत्रविषये ।
श्राद्धभोक्तुर्निर्गुणाः ।	८५	१७	सपिण्डीकृतेपुनर्मांशिकावृत्तिः ।
अथैकोद्दिष्टम् ।	८६	१२	पौड्यग्राह्येपार्वण्यौकोद्दिष्टम् ।
प्रकृतिश्राद्धनियमोपदेयः ।	८६	३	सपिण्डनानन्तरम्प्रेतपेदशब्दविवेकः ।
मवादीपिण्डनिषेधः ।	८७	३	अर्णौकरणमाह ।
प्रेतैकोद्दिष्टविशेषः ।	८७	१०	विवर्धयन्तग्राह्यश्राद्धम् ।
तोयश्राद्धम् ।	८८	४	श्राद्धम् ।
विवाहादानन्तरम्यषडनिषेधः ।	८८	१२	श्राद्धात्प्रभोक्तुः प्रायश्चित्तम् ।
महालययादौप्रतिप्रसवः ।	८८	१७	
भामश्राद्धमीमांसा ।	८८	१८	
नवश्राद्धम् ।	१००	१	
पवित्रलक्षणम् ।	१००	१८	

पृ०	पं०
सृष्टौह निमासिकाष्टशु दधम् ।	१२२ २१
एकादशाहविशेष ।	१२३ ५
षोडशशुद्धानाकालम्	१२३ १८
षाण्णवमध्येपिञ्जाद्यम् ।	१२४ ८
दशमपिंडविशेष ।	१२५ १७
आभ्युदयक्रशासम्	१२६ ४
द्विगुहनिमित्तानि ।	१२६ ८
द्वौगुहसिद्धयेवि० ।	१२७ ७
मातृगुहमावच्छेदकम् ।	१२७ १८
मातृगुहासामानि ।	१२७ २१
घृतमातृस्थापनम् ।	१२८ २०
पूर्वाह्नादिकाल ।	१२८ १
पिच्यमन्यवजञ्चप ।	१२९ ६
ऋजवीदर्भा ।	१२९ १
उत्तयाहमदैव सदैवया ।	१२९ ७
यवैस्त्रिलार्था	१२९ २२
दक्षिण्य ।	१२९ १४
षामगुह्य पिंडदानादि प्रकार ।	१३२ २२
दधिवदराक्षते पिंडो ।	१३३ १३
पिंडहीनशुद्धि ।	१३४ ३
बहुमातृकविषये ।	१३५ १
एकैप्रपितामहानुपूर्वम् ।	१३५ ८
लेखाकरणे पिंडपानेविशे०	१३५ २१
नान्दीमुखपेक्षावाहनम्	१३६ २२
नान्दीमुखत्वेनकीर्तनम्	१३७ ८
जीवन्मातृपिंडवपये ।	१३७ २१
जीवत्पितृकादेहत्तया दुधावधिकार ।	१३८ १
अथय्यादकैविभक्ति निर्ण० ।	१३८ ८
उत्तौनवदेवत्वदादगदेष त्यथा ।	१४१ १६
स्वधावाचननेपेध ।	१४१ १६

पृ०	पं०
युग्मानाशयेत् ।	१४२ २
दक्षिणायाविशेष ।	१४२ २०
जीवत्पिंडकविषयसन्दे हनिरास ।	१४३ २२
द्वितीयविवाहेसकलक नान्दीगुह्यदधम् ।	१४४ १९
अथतृप्तिविचारः	१४५ १०
धान्यादिभेर्मान्तुति	१४५ १६
अगुहाहर्षिधान्यादीनि	१४६ २४
यान्याभावेभारण्याभि ।	१४८ ८
शाकादिभिर्वा ।	१४८ १८
सर्वाभोविभक्ति ।	१४८ १९
निषेद्धजलानि ।	१४८ १६
शाकानि ।	१४८ २१
रागखाड्यलक्षणम् ।	१५१ २
फलानि ।	१५१ १२
निषिद्धफलानि ।	१५४ ४
संस्कारद्रव्याणि ।	१५५ ३
यागार्थलागादिद्विसनमा	१५७ १
मत्स्यैर्मांसहयन्तुप्ति ।	१६० १०
मत्स्यानाह ।	१६१ २३
हारिणेनमांसत्रम् ।	१६२ १२
परण्यसिपमांसिनमांस चतुष्टयम् ।	१६२ १६
पश्चिमांसिनपक्षमांसम् ।	१६४ १०
छागमांसिनपाण्डमांसिक ।	१६६ १४
सप्तकीर्मेण ।	१६६ २१
यराहमांसिताष्टमांस ।	१६७ ४
मवमेषमांसिन ।	१६७ १८
दशमाह्वियमांसिन ।	१६८ ३
त्रिभृगुमांसिनैकादश ।	१६८ २१
दशमाह्वियमांसिन ।	१६८ ३
गन्धपयमांसवज्जर पायसेनवा ।	१७० ८
वाद्भ्रौनसमांसिनदाद शाब्द ।	१७१ ५

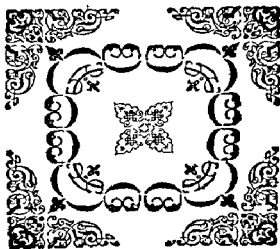
पृष्ठाङ्काः पङ्काङ्काः

पृष्ठाङ्काः पङ्काङ्काः

अथाल्लथ्यतृप्तिः	१७२	३
खड्गादिमासैः ।	१७३	८
यादुधे मशस्तवस्तूनि	१७३	५
वर्षासुमघाशादुधविचारः	१७३	१३
गजप्लायायीमेयाइभोज नेचविचार ।	१७५	१
पंक्तिपावनवाङ्मणाः ।	१७६	१
शास्त्राध्यायिनः ।	१७६	८
यडङ्गवेदिनः ।	१७६	१३
ल्येष्टमासगः ।	१७७	१
गायत्रीसारमात्रोपे ।	१७७	६
पञ्चानिलक्षणम् ।	१७७	१७
सातकः ।	१७८	१
विषाचिकेत ।	१७८	१०
विमधुः ।	१७८	१
विस्तुपर्णी	१७८	६
धर्मशास्त्रपाठ ।	१७८	१५
वाद्योटापुत्र ।	१७८	१८
व्याकरणविज्ञायाश्चिकथ ।	१८०	८
पूर्वाङ्गाभावे वेदवेदमे कविप्रम् ।	१८१	१३
अनुकल्पः ।	१८२	
वेदविदांप्रशंसा ।	१८२	१४
वर्ण्यवाङ्मणाः	१८२	१८
पापरोमिणः ।	१८४	२१
अथकास्यानि	१८४	१४
व्यतीपातलक्षणम् ।	१८७	२०
प्रतिपदिस्त्रीलाभः ।	१८८	१४
सन्धासौपुत्रम्पृति ।	१८८	१०
जीवन्तिप्लकम्पति ।	१८८	१२
द्वितीययाद्व्यालोभः ।	१८०	१४
द्वितीयायांभ्रवादिन्नामः ।	१८१	५
चतुर्थ्यामजादिन्नामः ।	१८१	८५
मातः याहम्पूयक् ।	१८१	१८
पञ्चम्यांपुत्रादिन्नामः ।	१८२	५
पर्वणिद्यमाहविषा० ।	१८२	१६

पठार्थतृप्तिः ।	१८३	१
सप्तम्यांक्षयः ।	१८३	१०
वाणिज्यमष्टम्याम् ।	१८३	१८
सूतकान्तेमपरपत्ते० ।	१८४	२
नवम्यामेकशफादिला०	१८४	११
जीवन्तिप्लकस्यमाह याहयि० ।	१८४	१५
दशम्याग्निशफला० ।	१८६	५
एकदिनेपार्वणिकोद्दिष्ट व्यवस्था ।	१८६	३४
एकपाकनिषेधः ।	१८७	१
एकादश्यान्दास्यादिला०	१८७	३
अनुवादीनामेकोद्दिष्टम् ।	१८७	७
द्वादश्यान्नादिला० ।	१८८	३
इयोर्न्ताहैकोपाकवि०	१८८	१२
त्रयोदश्यांजातिश्रीष्टम्	१८८	२१
अनुगमनसूतानांस्मृता हे यादुधववेति ।	१८८	७
अनेकस्त्रादिमर्त्तसह गमने	२००	१४
शस्त्रहतस्यचतुर्दश्याम् ।	२०१	१
शस्त्रहतस्यपार्वणिको द्दिष्टम् ।	२०१	२०
रणहतानाञ्चतुर्दश्याम् प्रतिप्रसवः ।	२०२	६
चतुर्दश्यादुधस्यप्रति प्रसवः ।	२०२	१५
अभावास्यायांवेद्यादुध फलानि० ।	२०४	१
अभावास्यानिदन्तिः ।	२०४	७
पितृपत्नैर्बहोपमालि कार्यादियम् ।	२०४	१३
विधवायाःपार्वणिकारः	२०४	१६
विधवायाः धवत्तयाहे पार्वणनिषेधः ।	२०५	८
अन्यकर्तुः प्रार्थनापद्या नीति । शम्	२०५	१

इति श्री गौड़वंशावतंसेन घनश्याम शर्मेणा मात्मजेन श्री
प्रभुदत्तशर्मेणा श्राद्ध काशिकाया. सूचन पत्रं विरच्यमुद्रितम् ।

कात्यायन विरचितं श्राद्धसूत्रम् ।

काशिकाव्याख्यामंवलितम् ।

प्रथमाकण्डिका ।

श्रीगणेशाय नमः ।

यस्य प्रसादप्रयसा क्रतुपादपास्तं कात्यायनं मुनिवरं शिरसा-
भिवन्दे ॥ सिक्ता फलान्ति यजुषामिहयाजकानां स्वर्गोद्भवानि वि-
विधानि फलान्यजस्रम् ॥ १ ॥ कर्कोऽव्यास्यदिदं (१) गभीरवचनैः सूत्रं
यतोऽस्मादभूद्दूर्वो धञ्च ततोऽहलायुधञ्चति व्याख्यातथाप्यस्फुटम् ॥
भूयोपि प्रतिषेधकारिवचनैः स्मार्तैर्मया काशिका सूत्रस्योपरिसंश-
यौघतिमिरध्वंसाय तंतन्यते ॥ २ ॥ सूत्रार्थव्यञ्जनाद्वाक्यैर्विशेषो-
क्तिप्रकाशनात् ॥ अस्यान्वर्थमिदं नाम ग्रन्थस्य श्राद्धकाशिका ॥ ३ ॥
नित्यानन्दइतीहयाज्ञिकवरो जातस्तदीयः सुतः स्मार्ताग्नीविदि-
तक्रियोतिमुख इत्याख्योजगत्वद्भुतः ॥ तत्पुत्रोऽप्यभवत्स्मृतिज्ञचतुरः
शास्त्रेष्वधीतीश्रुतौ विष्णुर्मिश्रमन्निवन्धमकरोत्कृष्णः कृतीतत्सु-
तः ॥ ४ ॥ तत्रपूर्वां पौर्णमासीमुत्तरांबोपवसेदित्यादिना श्रौत-
कर्माख्युपदिश्य चघातीगृह्यस्थालीपाकानामित्यादिना स्मा-
र्तान्यशास्त्रायावशिष्टम् श्राद्धकर्मवक्तव्यमिति सूत्रमारभते ॥

* अपरपक्षे श्राद्धङ्कुर्वीत ॥ १ ॥

॥ अपरपक्षः । कृष्णपक्षः चांद्रमासेशुक्लकृष्णपक्षयोः पूर्वा
परत्वसंभवात् ॥ श्राद्धमिति पिंडप्रदानं कर्म । कुर्वीतेति विधा-

(१) गभीर इति खपुस्तक पाठ निम्न गभीर गभीर मित्यमरेण

यकंपदं ननुविपदमिदं सूत्रं तत्रपदत्रयेषु कत्वमनुपपन्नं तथाहि
 प्रौष्ठपद्यापरपक्षे मासिमासिचैवमिति शौनकः ॥ अनेनवि-
 धिनाश्राद्धं चिरब्दस्नेहनिर्वपेत् । हेमंतग्रीष्मवर्षासु पांच याद्वि-
 यमन्वहमिति मनुः ॥ कन्याकुम्भपक्षेके कृष्णपक्षेषु सर्वदेति
 मात्स्यं । यत्तु वचनेसर्वापरपक्षेषु कर्तव्यतोपदेशात् ॥ तथा-
 श्वयुकृष्णपक्षे तु श्राद्धं कुर्याद्विनेदिनइतिवचनात् प्रतिदिनकर्तव्य-
 तया श्राद्धानीतिवक्तुमुचितत्वात् । ब्राह्मणादि चातुर्वर्ण्यापेक्षया
 कुर्वीरन्निति वक्तुमौचित्याच्चेति अतश्चापरपक्षेषु श्राद्धानिकुर्वीर-
 न्निति सूत्रमप्रयोक्तव्यम् अचीच्यते अपरपक्षे ध्वितिवहुत्वमुपपन्नमि-
 तियदुक्तं तन्न तथासति सर्वसामान्येनास्यापरपक्षस्यवेगिष्ठ्या-
 नुपपत्तेः । तथाच पुराणसमुच्चये । पक्षैः शुकपदैः पक्षां प्रष्टुपक्षा-
 अपरैरुसृताः । तेषां पुष्यतमः पक्षः आपाठ्याः पंचमस्तुयइत्यादि ।
 यदपि श्राद्धानीतिवक्तुमुचितमिति तन्न तथामत्येकीदृष्टिं पार्वण
 नित्यश्राद्धादीनि प्राप्नुयुस्तन्माभूदिति पार्वणपक्षेनै क्यमुक्तम् ॥
 तथाचोक्तम् । कन्यागते सवितरि दिनाति दश पंचच ॥ पार्वणे-
 नैवविधिना तत्रश्राद्धं विधीयतइति नन्वेतदेक्ये पार्वणत्वे चतुर्द-
 श्यादौ पार्वणादिनिषेधस्य कागतिरिति चेन्न तस्यश्राद्ध पक्षव्यति-
 रिक्तश्राद्धेषु त्रिभागादिपक्षविभागेषु चतुर्दश्यां पार्वण निषेधस्य प-
 र्यवसानात् मनुरपि कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्जयित्वा चतुर्दश्यां ।
 श्राद्धे प्रगल्भान्ति ययो यथैतानतयेतराः । पक्षश्राद्धे तु कृष्णाजिनिः
 नभस्यस्यापरपक्षे श्राद्धं कार्यं द्विदिने द्विने नै वनन्दादिवर्जस्या नैवव्रज्यां
 चतुर्दश्यां इति यदपि चातुर्वर्ण्यापेक्षया कुर्वीरन्निति तदपि न तथास-
 त्यकृतानधिकृतानामधिकारः स्यात्तन्माभूदितिकुर्वीरित्यधिकारि

विशेषणेनैक्यमुक्तम् । ततश्च सर्वापरपक्षेषु हेमन्तग्रीष्मवर्षापरपक्षा-
 स्तेषु कन्याकुम्भदृषथर्केत्रयः । तत्रापिभाद्रपदापरपक्षः पुण्यतमः
 कालस्तत्रपार्वणमधिकारीकुर्यादिति सिद्धम् । एवं सति कालान्तरा
 नुपदेशादमावास्यादौ श्राद्धन्नस्थादिति चेत् । अपरपक्षशब्दस्योप-
 लक्ष्यतया तत्संग्रहोपपत्तेः । नन्वेवमपि कृष्णपक्षद्विवाच्येऽपर-
 पक्ष इति गौरवं किमर्थम् ॥ पितृकर्मणि प्रतिज्ञादौ चान्द्रमसोच्चार-
 णज्ञापनार्थमित्यदोषः तथा चोक्तं । आब्दिके पितृकृत्ये च मासश्चा-
 न्द्रः प्रगस्यते । तथा सौरमासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः ।
 पार्वणे चाष्टकाश्राद्धे चान्द्रो मासो महालय इति । वृषस्यतिरपि रवे-
 रभ्युदये मार्गं चन्द्रस्य पितृकर्मणि । तथा तथैव पितृकृत्यादौ मास-
 चान्द्रमसः स्मृतः । अपि च विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः
 स्मृतः शेषकर्मसु चान्द्रस्यादेपमासविधिः स्मृत इति । अत्रैत-
 द्भिन्न्यते । किम्पञ्चश्राद्धं नित्यं काम्यं वेति । तत्र काम्यमित्येके ।
 नाग्रनि पितरश्चेति कृत्वा मनसियो नरः । पञ्चश्राद्धं न कुरुते त-
 द्दशरक्तम्पिर्वतिते इत्यकरणे प्रत्ययाय श्रवणात् । शाक्रेनापि नापर
 पक्षमतिक्रामेदिति सूत्राच्च नित्यमित्यन्ये । नोभयं । पितृगाथा स-
 देवात् गौवते ब्रह्मवादिभिः ॥ कदानः संततायग्नूः सकश्चि
 हवितासुतः । पितृपक्षे सदाश्राद्धं पूर्णपक्षं प्रदाम्यतीत्यादिना
 तम्रतीक्ष्णमहेसर्वं मुहूर्तिमिव कर्षकः । काम्यदायी भवेत्कश्चि
 त्कुलेऽस्मच्छ्राद्धदीनर इत्यादिना काम्यत्वस्य प्रतीतेः । तस्माद्
 भयरूपत्वं युक्तम् । तत्र नित्यकाम्ययोः सङ्घटे काम्यस्य बलवत्त्वा-
 द्भिन्न्यममहात्सिध्यतीति न्यायाच्च काम्यानुष्ठानेनैव नित्यस्य अपि-
 सिद्धिः । तथा च सङ्घट्टकृत् । काम्यं तत्रेण नित्यस्य तन्त्रश्राद्ध-

न्य मिष्यतीति । एवं च सति काम्ये सर्वांगोपसंहारनिवमाह्वर
 शी मघा युगादि रविवासादि निविष्टकालेषु पिण्डदानं मघा
 नयेभवतीति तवाचपाद्ये । चानेपाते चर्मक्रातौ युगादौ च महात्मने
 तर्पणे पिण्डदाने च तीर्थे दीपो न विद्यते तर्पणेति नामां च ब्रह्माण्डेपि
 सृष्टयोगादिविर्तेपि तद्दिने पिण्डपातनं प्रचेताचपि । आम्बुद
 यिके मंप्राप्ते मघावापि च योद्गो ॥ अथाहं चामिमंप्राप्ते पिण्डनि
 र्पणं श्मृतं इह मनुरपि महात्मने चतुर्हंश्यां मघायां पुत्रवान
 दि पिण्डनिर्पणं कुर्यात्स्य गस्तद्वतः पिता कृत्वा पश्चेत्तुर्हंश्यां
 मघायुक्तं दिनं यदि पिण्डनिर्पणं कुर्यात् पुत्रवर्धनं च कर्मातिनः ।
 अपिष तीर्थे मां वतः मर्याहं पितृपत्ने महात्मने पिण्डदानं प्रचुरं
 तियुगादि भरणी मघे ॥ तथा महात्मने च याहं च दग्ं पुत्रव्यवस्थानि
 तीर्थेषु निर्वपेत् पिण्डान् रविधारादिरेवपीति नन्देर्भरणी म
 घायुगादि रविवासादिषु पिण्डनिर्पणकानि च यत्र निर्वपेत् तत्रैव
 मघायां च युगादिषु यादहंश्यां तदयमेव पिण्डनिर्पणं च पिता म
 घायुगादौ भस्त्रामयने विपुत्रे तथा पिण्डदानं प्रकुर्यात् यदीदे
 त्मुत्तरोचितं चाम्बुवापेदे कश्चापि पितृपत्ने विनयेतः । तत्र मं क
 ल्पनं कुर्यात् पितृवापुष्टिदः मघा मन्वादिषु युगादिषु मघाच
 गरणी तथा यादं तत्र प्रकुर्यात् पिण्डनिर्पणं च पिता तथा मघा भर
 ण्याञ्च अथोत्तरोचितं विनयेतः पीठपदं मघादग्नां मघाच निर्वपेत्
 तदि । तत्र मं कल्पनं यादं पिण्डनिर्पणं च पिता । मघायुगादौ
 भरणी मं क्रान्तौ रविवासात् ॥ पिण्डदानं प्रकुर्यात् यदीदे क्तो
 रितान्शुभान् भूतञ्च मघादौ पिण्डदानं च अग्नेः पुत्रो विनयेति
 उक्तोदात्तु लघोः मघाम् च वाहं भूतवाहं । मघा युगादौ भरणी

श्राद्धं कुर्याद्वत्तद्वितः पिण्डदानम्न कुर्वीत तच्च मात्स्यवासरे ॥
 वैशाखसाहस्रतीयायां नवम्यां कार्त्तिकसात्रे श्राद्धं संक्रातिवत्कुर्यात्
 त् पिंडनिर्वपणस्थिना युगादौ पितृनक्षत्रे तथामन्वन्तरादिषु । अ-
 र्धपिंडम्न कुर्वीत वैशाखं श्राद्धमाचरेदित्यादीनि वाक्यान्वयनर्थकानि
 स्युरिति चत्सत्त्वं एतानि वाक्यानि निधिवारनक्षत्रसंक्राति युगादिनि-
 मित्तक्रियमाणेषु काम्यश्राद्धेषु पिण्डदानं निषेधन्ति । नपुनः पक्ष-
 श्राद्धतिथ्याश्रयादिनिमित्तश्राद्धेषु पितृविरोधः । अन्यथा वारेपाते च
 सङ्क्रान्तावित्यादिभिर्विरोधात् (१) अथ पार्वण्येनैव विधिनेत्युक्तं ॥
 तत्रैकपार्वण्यं किंवा द्विपार्वण्यम् उच्यतेः पार्वण्यञ्चेति पक्षश्राद्धे
 द्विपार्वण्येकोद्दिष्टयोरप्राप्तत्वात् सर्वेषामपि पार्वण्यधर्मत्वात्तद्व्याणां वि-
 हितत्वाच्चेति । तथाह्येकपार्वण्ये मात्स्यं । ततः प्रभृति संक्रा-
 तावुपरागादिकर्मसु । विपिण्डमाचरेद्ब्राह्मणेकोद्दिष्टं मृतेऽपि ।
 प्रजापतिरपि । संक्रातावुपरागे च वर्षोत्सवमहास्ये निर्वपेत्
 पिण्डवित्तयमिति प्राह प्रजापतिरिति । द्विपार्वण्ये तु कात्यायनः
 कर्षुं समन्वितं मुक्त्वा तथाद्यं श्राद्धं शोडशं प्रत्याब्धिकं विशेषेण पिण्डा-
 स्युः प्रडितिस्त्वितिरिति । चतुः पार्वण्ये तु कात्यायनः । कुर्याद्वाद्-
 शदैवत्यम् प्रेतपक्षे तु सर्वदा । यथातीर्थे गयायाञ्च एषधर्मः सना-
 तनः । आदौ पिता ततो माता ततो मातामहस्तथा । मातामहस्त-
 तो दद्यात्प्रेतपक्षे तु सर्वदा ॥ सुमंतुः । पितृभ्यः प्रथमं नन्द्यान्मातृभ्य-

(१) किंवा इदं भागिकस्यैवाधिकारः उत्तनिरग्नि कस्यापीत्यत्र कर्त्ताधार्येण निर्णीतप्रानौ
 करणरूपस्याग्निव्याख्याधिकरणत्वात्तदुपमहारे शाग्नि कर्षुं वयं कर्त्तुं तरस्य नपैत्यभि-
 योहोमौलौकिकेनैव विधीयत इति निषेधात् तत्र च दारपपत्रपूर्वककर्मवमथाधानतत्पू-
 र्विकाश्च कर्मन्तरे प्रहृत्तिरित्यतोपि नानग्निमतीधिकार इति यतूक्तं अग्न्यभवे तु विप्रस्य
 पाण देवोपपादयेदिति तदप्यत्र तावत्सप्याभ्युदयिकविषय अनग्निमतीपिश्राद्धं वि-

स्तदनन्तरम् ॥ ततोमातामह्वेष्यश्चतत्पत्नीभ्रातृभ्यश्चैव ॥ गवा-
याञ्चतथातीर्थेप्रेतपक्षेत्रिशेषतः । कुर्याद्वादशद्वैवस्यमेकोहृष्टमतः
परं । एवचनविप्रतिपत्ताबुच्यते । तत्रैकपार्वण्यचतुःपार्वण्यार्थ-
थाक्रममाहनवमीविषयत्वेनपरिशेष्या द्विपार्वण्यमेवपक्षयाह्वेष्य-
वतिष्ठते । तथाच दृश्यन्तवत्कः । पितापितामहश्चैवतथैवप्र-
पितामहः ॥ समीहन्तेसुतान्सर्वेमातृपक्षेविशेषतः ॥ भुञ्जन्ति-
विप्रकायेपुपितरोन्तर्हितासदा ॥ तस्माद्दिप्रान्पितृन्विद्यात्पितृव-
त्ताम्प्रपूजयेत् । द्विपार्वण्यम्कर्त्तव्यंविनाश्राद्धक्षयेहनि । पितरो-
यवपूज्यन्तेतत्रमातामहादयः ॥ अविशेषेणकर्त्तव्यंविशेषान्न-
रकम्त्रजेदितिकृष्यश्दृश्यवचनात् । व्यासोपि ॥ पितृमातामहा
श्चैव द्विजयाद्देवतर्पयेदिति । पुलस्त्यः । मातुःपितरमारभ्य तयो-
मातामहाभृताः । तेषां पितृवद्वाहङ्गयुर्दुहितृसूनवइति ।
स्कान्दे । पार्वण्यङ्कते यस्तुकोवलम् पितृहेतुतः । मातामह्य
न्त्रकुसुते पितृहासोपिजायत इति । सूत्रकारोपि । त्रींस्त्रीन्पि-
गडानिति । एकचतुःपार्वण्येक्षयाहनवमीविषये । तथाचपारा-
शरः ॥ पितुर्गतस्य देवत्वमौरसस्य त्रिपौरसम् । सर्वदानेकगो-
त्राणा मेकस्यैववन्दतेहनि ॥ नवस्यान्तु दृश्यथोन्नवत्कः । गयायां
पुष्करेचैवतथैवान्वष्टकामुच ॥ पितृमुख्येनकर्त्तव्यम् पार्वणानाञ्च-

कारहस्तेर्व विधाप्रसिद्धिस्तुहवट्येयसो वमनोतिवदननिश्चितिनानग्निमत श्राद्ध
धिकारेप्रमाणमिति तदिदमनुष्य नित्य नैमित्तिकेषुहि यथागक्रुयात्तथाकुर्या
दितिआयात्सर्वांगोपहारा शकृत्स्याप्यधिकारात् अग्न्यभावेतुपाणौहोविधानात्
अस्यविधानस्यचोक्तविषयविशेषव्यवस्थाया प्रमाणगून्त्वान् सतिचापौकरण
हितानियाद्यानितेष्वधिकारानिहत्त य स्त्रीगूत्रानुभनोतानामपियाहोप देशात्मानि
कानग्निकोभयाधिकारेणविहितश्राद्धमिति सिद्धम् ॥

तुष्टयमिति । नन्वेवमन्वष्टकासु नवभिः पिण्डैः आहमुदाहृतम् ॥ पित्रादि मातमध्यन्तन्ततोमातामहान्तकमिन्त्यादि वचनविहितम् नवदैवत्यम्बिहस्येत । भैवं । अन्वष्टकास्त्विति बहुत्वस्यन्तित्रैवेपर्यवमानात् रुग्णिकर्तृकन्नददैवत्यमन्वष्टकावये तद्वचनम्बिहितमर्हति नापरपक्षनवमौविषयम् । अतोद्वादशदैवत्यमपरपक्षनवमौविषयमितिसिद्धम् ॥ अन्यथा नवदैवत्ये मातृणां पृथक्त्वेन मातामह्यादौनामपृथक्त्वेनाहंजरतीयापक्षे । तथाच पुराणसमुच्चये । सर्वासामेवमातृणां आहंकन्यागतरवौ ॥ नवम्याञ्चप्रदातव्यम् ब्रह्मालम्बवरायतः । पितृमातृकुलेनायो या काश्चित्प्रमृतास्त्रियः ॥ आहार्हा मातरो ज्ञेयास्तासांश्रावम् प्रदापथेत् । ददौतुमातृपूर्वंहि आहङ्गुर्वीत बुद्धिमान् । अन्वष्टकासु सर्वासु पितृपूर्वं समाचरेत् ॥ तामिस्रपक्षे नवमौ यापुण्यातुनमस्यके । चत्वारःपार्वणाःकार्याः पितृपूर्वामनोपिभि ॥ पितृणां चयः पिण्डा मातृपूर्वस्तथावयः । मातामहानामथर्वे त्रयोमातामहोपुच । एवंकुर्वन् ततः श्रावम् मातृणाञ्चनदोषभाक् ॥ भवत्येवरोविप्रा इति ब्रह्मानुशासनइति । कात्यायनोपि । नवानानंनवकंहृदौ तथैवाञ्चष्टकेविदुः ॥ कुर्याद्वादशदैवत्यम् प्रेतेतीर्थेगयासुच । तथा उपञ्चवेचन्द्रमशोरवेष्टद्वौगयायां गमनागमेयु । अन्वष्टकायांच महोत्सवेपु आहंक्रियाद्वादशदैवताम्नात् ॥ दृढयाञ्जवत्स्योपि ॥ गयायांच कुरुक्षेत्रे राङ्गयस्तेदिवाकरे ॥ कुर्याद्वादशदैवत्यं पार्वणानां चतुष्टयमिति । ननु दिनानिदशमपञ्चचैत्र च तिथिषोडशकप्रतिविरोधः । तथाच शाट्टायनः । नभस्यस्याधरेपक्षे तिथिषोडशकन्तुयत्नाकन्यागताञ्चि

तंचेत्स्यात्सकालःपितृकर्मसु । ब्रह्माण्डेपि । कन्यागते सवितरि
 यान्यहानितु षोडश । क्रतुभिस्तानितुल्यानि तेषुदत्तमथाक्षयं ।
 कन्यागतएकदेशेपि । तथाच काष्णांजिनिः । आदौमध्येवसानेवा
 यत्रकन्यांब्रजेद्रविः ॥ सप्तःसकलः पूज्यो श्राद्धषोडशकंप्रतीति-
 चेत् । उच्यते । द्वादशकपालेष्वष्टाकपालवत् । षोडशदिनेषु पंच-
 दशदिनानुवाद इत्यविरोधः । श्राद्धषोडशकेतु सन्देहः । तत्रैके
 शुक्लप्रतिपदासह तिथिषोडशकमाहुः । तथाच देवलः । अहः
 शोडशकंयत्तुशुक्लप्रतिपदासह । चन्द्रक्षयाविशेषेण सापिद
 र्शात्मिकास्त्वतेति । तत्र शुक्लप्रतिपदो दौहित्रकर्तृक माताम-
 हश्राद्धविषयत्वात् । तथाच मातृणांनवमीयद्दहतानांच च-
 तुर्द्वयी तद्दन्मातामहानांच शुक्लेधप्रतिपन्मतेति । अन्येतु ति-
 थिद्विविषयं । श्राद्धषोडशकमिति । तदपिन तथासति
 वृट्टिद्वयोः पंचदश सप्तदश श्राद्धसंभवा त्पोडशकविधिवाधा-
 पत्तेः । तथाचैवंपठन्ति । तिथयःपंचदशस्युः प्रेतपक्षेतुषोडश ।
 अनुमत्यादिकङ्कुर्यात् पितृणां दत्तमक्षयं ॥ नातः पञ्चद-
 शेकुर्यान् नातः सप्तदशेतथा । ऊनेतु नरकंयान्ति ह्यधि-
 केसराहनक्षय इति । तस्मात्तुट्टिद्व्योर भावे षोडशश्राद्धवि-
 धिरितिचेत् । तथामति श्राद्धषोडशकस्य कदाचित्कर्तृत्वेन
 नित्यत्वानुपपत्तेः । अतः प्रौढपद्मीमारभ्य वृट्टौप्रतिपदमभि-
 वगम्य दृष्टौवह्निःकृत्य श्राद्धषोडशकं कर्त्तव्यमितिवावस्था
 युक्ता । एवंतर्हि प्रतिपदो दौहित्रविषयत्वमित्युक्ति विरुध्येत् ।
 तत्रवृट्टिविषयत्वात् तथाषोडशपूरणोपपत्तेः यद्वा एकाहे तिथि
 ह्यप्रमवन्ने श्राद्धद्वयकरणा त्पोडशपूरणम् । ततश्चोभयथा
 पि प्रौढपद्मामारभ्यः । तथाचभूतः ॥ पुण्यमाप्रवृत्ति श्राद्धम्

नत्मा त्कुर्याद्विचक्षणः । दिनेदिने यज्ञफलं लभते श्राद्धदीनरः ॥
 ब्रह्मांडेपि ॥ श्राद्धं पूर्णिमायांचञ्चत्वापूर्वं फलं लभेत् । प्रतिपद्य-
 र्थलाभाय द्वितीयाद्यांच्चापरे ॥ पुराणसमुच्चयेपि । प्रशस्ता पौ-
 णिमा सुख्या स्थियः पीड्यैवताः । यथातिलानांतैलञ्च तुल्यै
 प्रवेत्तुणायोः । पौर्णिमाया ममायाञ्च समम्पुण्यफलं द्वयोः ।
 पूर्णं पक्षे नभस्यस्यतिथिः पूर्णांप्रशस्यते । अस्यांदत्ते पितृणां वै
 दृष्टिः सांवत्सरी भवेत् । अमायां श्राद्धं कृत्वा सर्वान्कामान्वाप्नु-
 यात् । पूर्वांपराङ्गयोः रक्तेयः श्राद्धं कुरुते नरः । नभस्यस्य द्विज-
 ष्ठाः पितरस्तेन पुत्रिणः । पौर्वाङ्घ्रिकी पौर्णिमासीद्दमाचैवापरा-
 ङ्घ्रिकीति । इदयाञ्च वक्ष्येपि । कामिकृत्तिथिवर्त्तव्यं श्राद्धक-
 र्मद्विजादिभिः । पूर्णिमाश्राद्धदानेन संपूर्णं फलमश्नुते । क्षुर्वन्वै
 प्रतिपच्छ्राद्धं भनमागौसमश्नुते । इत्यादिपीड्यकर्म । वायुपुरा-
 णेपि । पुष्टिं भ्रजं भृतिं मेधामित्वाद्युपक्रम्य पौर्णिमासमागं दामा
 वासगांतं तिथिपीड्यकमुक्तमित्यलं । ननु श्राद्धं पिंडदानं क-
 र्मेति कथमुक्तं स्मृतिष्वनेकधाश्राद्धशब्दप्रयोगात् तथाहि । श्राद्ध-
 भुगटवर्जयेत् । श्राद्धभुक् प्रातरुत्थाय चपि स्यात् सकलेज तु भोज-
 येद्यस्तुयोगिन इत्यादिनाभोजने । श्राद्धं यत्तच्छ्राद्धम् । प्रजा-
 श्राद्धाचीं दृष्टिभ्योः । श्राद्धादीवते यस्माच्छ्राद्धन्तेन निगद्यतइति
 पाणिन्यादिवचनाच्छ्राद्धादीर्गं । ० स्त्रीग्विगृहानवनेच्चदद्यात् ।
 नन्दायां भार्गवदिने वयोदश्यां विजग्मनि तेषु श्राद्धं न कुर्वीते
 त्यादि यचना त्विगृहदानेवा । अथैतन्मनुः श्राद्धशब्दः यार्मप्रोवा
 वाचेत्यादिनाक्षरमणि । एवंविप्रतिपत्तौ पिण्डदानस्य प्राधा-
 न्यात्तद्दानेशन्तनोर्हसोत्वानाच्च गयादौ पिंडदानं श्राद्धम् ।
 ब्राह्मणपरीक्षायत्वात्पाण्डेय भोजने दीपश्रवणात् पिण्डरा

हित्वेपि श्राद्धसम्भवाच्च युगादौब्राह्मणभोजनमेवश्राद्धं दर्शा
दीतृभयसमुच्चयश्राद्धमित्येके तदन्येनक्षमते । अत्र्या-
प्यादि दोषपराहतेः श्रद्धादौयत इत्यादावव्यापकत्वाच्च ।
तदपिन । तथासति हेतुकत्वसंभवे कल्पनागौरवकल्पेः ।
अथैतन्मनुः । श्राद्धयदकर्मैतिस्मृतितवैवर्था । तथाचोक्तं ।
पुराणंमानवोधर्मः सांगोवेदश्चिकित्सितम् । आज्ञासिद्धानि
चत्वारि नहन्व्यानिहेतुभिरिति । तस्मात्सर्वत्रकर्मत्वाविशेषा
दास्नायभेदेन कर्मश्रवस्यायक्ता । तथाच धर्मपदीपे यजुषां
पिण्डदानन्तु बहुवृत्ताद्भिजतर्पणम् । श्राद्धगव्दाभिधेयंश्राद्धभयंसाम
वेदिनामिति । आपस्तंबोपि । श्राद्धशब्दः कर्मप्रोवाच पितरो
देवता ब्राह्मणस्त्वाहवनीयार्थमिति । देवतोद्देशेनयथाह
वनीयेहोमस्तथापिचुद्देशेन ब्राह्मणेदत्तंश्राद्धमित्यर्थः । ततश्च
कर्मैवोपपन्नमिति । तथाच ब्रह्माण्डे । देशेकालेचपात्रेच
श्रद्धयाविधानाचयत् । पितृनुद्दिश्य विप्रेभ्योदत्तं श्राद्धमु-
दाहृतमिति । मरुचिरपि । प्रेतंपितृंश्च उद्दिश्य भोज्यं
यत्प्रियमात्मनः । श्रद्धया दीयते यच्च तच्छ्राद्धं सप्रकीर्तित-
मिति । इदयाज्ञ वस्त्रोपि । पार्वं पत्नी विधिः श्राद्धा देशः कालः
क्षमा दया । एतद्देशोच्चतेश्राद्धं हविः कर्तृसमन्वितमिति ।
यद्वैकत्र पारिभाषिक मितरत्रौपचारिकम् । तथाच श्रीधर
पहत्तौ । होमश्च पिण्डदानंच तथाब्राह्मणभोजनम् । श्राद्धग-
व्दाभिधानंस्या देकस्मिन्नीपचारिकम् । प्रयोगोहश्यतेलोके नि-
यमस्तु चयसतीति । प्राधान्यप्रयोजनं यदकरणेभ्याहृत्तिः ।
प्रधानस्याक्रियायत् सांगतत्क्रियते पुनरितिबचनात् । यदुक्तं
प्रतिपदि दौहितृकृतृकश्राद्धविषयत्वमिति । तत्रार्कजीवत्पि-

तृको दौहित्रः उतसृतपितृकड्वति उभययाप्रतिक्रमः । तथाच ।
जातमात्रसुदौहित्रौ विद्यमानेपि मातुले । कुर्यान्मातामहश्चाहं
प्रतिपद्याश्विनेसिते । नन्वेवं विपिरण्डं पट्पिरण्डं वा उच्यते ।
पित्वादिविके जीवति त्रिपिरण्डं स्मृतेतृत्तरमिति । तथाचका-
त्यायनः । मातामहानांदातव्यं प्रतिपद्येवमुस्यकं । त्रिकंहित्वाप्र-
यत्नेन श्राद्धं कुर्यात्सपिंडकम् । गौतमोपि । मातृपत्रे स्तानासु
देयंभक्त्या तु सुस्यकम् । सर्वेषां पावनं कुर्यात् यथाशक्त्यातु पिं-
डदः । जातमात्रसु दौहित्रो विद्यमानेषु पार्वणम् । कुर्यान्मा-
तामहश्चाहं प्रतिपद्येवसर्वदेति । स्मृतपित्रादि त्रिकेतु गोभिलः ।
मातामहानां प्रतिपद्दौहित्रः स्वयमाचरेत् । तत्रपित्रे स्वयन्देयं
विशेषात्प्रीतिरिष्यते । प्रतिपत्यतिपच्छ्राद्धं पित्रइति पितामहा-
दुपलक्षणम् । प्रत्यक्षपितरन्व्यक्त्वा चान्यथातु ददातियः । सयाति
नरकं घोरं यावद्भूसागरानगा इति । स्मृतं पित्रादिविके पितृ
पङ्क्तिपरित्यागो न । प्रत्यवायजनकत्वात् । पञ्चमीपर्यन्तं श्राद्धका-
लत्वाच्च । तथाच यमः । हंसै वर्षासुकन्यस्थे शाकेनापि गृहेव-
सन् । पञ्चम्योरन्तरेदद्या दुभयोरपिपत्रयोः ॥ एकादशी चतुर्द-
श्यादि तिथिश्राद्धानि त्रयाहश्राद्धानितृत्तरवप्रपञ्चयिष्यन्ते । इह-
त्वपरपक्षादि प्रपञ्चेनालम् । एवंपक्षश्राद्धमुक्त्वा पक्षान्तरमाह ॥

* ऊर्ध्वं वा चतुर्थ्याः ॥ २ ॥

वाशश्चउत्तरोत्तरपाशस्यं सूचयन्स्मृत्यन्तरोक्तपक्षा न्योतयति ।
ततश्च शक्ततमेन शक्ततरेणशक्तेनचपूरुर्णिमांपञ्चमीमठमी मेका
दशीमारभ्य शेषदिनेषु यथाक्रमं गतयाश्राद्धं कर्तव्यमिच्छर्थः ।
तथाच ब्राह्मे । अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु श्राद्धं कुर्याददिने दिने ॥ लि-

भागहीनम्पक्षवा त्रिभागं त्वर्धमेववा विष्णुधर्मोत्तरेपि । उत्तराद-
यनाद्वाह्ये श्रेष्ठं स्यादक्षिणायनम् । चातुर्मास्यञ्च तत्रापि प्रसुप्ते
केशवेधिकम् । प्रौढपद्यापरपक्ष सत्रादिचविशेषतः । तन्वे वंपक्ष
सूर्ध्वं ततोप्यतीत्याष्टसूर्ध्वं ततोप्यतीत्यैकादशीमारभ्य श्राद्धं-
विदधता वाक्येन । कृष्णपक्षे दशम्यादि वर्जं यित्वा चतुर्दशीमि-
ति । दशमीप्रभृतिश्राद्धविधायका मनुवाक्यम् विरुध्यते । पितुः
शस्रहत्वे दशमीप्रभृतिविभागत्वं पक्षस्येतरस्यैकादशीप्रभृतीत्य-
विरोधः । अतएव प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकावर्जाश्रित्वा चतुर्दशीमिति
चतुर्दश्यां पार्वणनिषेधस्य त्रिभागादिपक्षेष्वेव पर्यवसानमित्यु-
क्तम् । तियिविषये पद्यान्तरमाह ।

* यदहःसम्बन्धेन तदहर्ब्राह्म
गानामन्त्यपूर्वेद्युर्वा ॥ ३ ॥

यदहरिति विभक्त्यर्थावप्रयौभावै । नपुंसकादन्यतरस्यामिति टञ्-
भावः । क्षत्रियादिप्रतिषेधार्थम् ब्राह्मणानिति । पूर्वोद्युगिति नि-
पातः । ततश्च यद्दिने मृताहसंज्ञकतिथिरपरपक्षे स्यात्तदहो पू-
र्वाहो वा ब्राह्मणानामन्त्य श्राद्धकुर्यादितिशेषः । पूर्वोद्युरसम्भवे
तदहर्निमन्त्रयेदिति वाशब्दार्थः । तथाचक्रमेणुभविष्यतिमेशाब्रह्म
वेद्युरभिषुजयेत् । असम्बन्धे परद्युर्वा यथोक्तं लक्षणैर्युतान् ।
देशलोपि । श्व.कत्तोऽमीति निश्चित्य दाताविप्रान्निमन्त्रयेत् ।
पशुणावेपरद्युर्वा ब्राह्मणास्त्वान्निमन्त्रयेदिति । अथवा वाशब्दो
वाशब्दात् । योपित्प्रसङ्गिनः पूर्वोद्युरितरांस्तदह इत्यर्थः ।
तथाच मार्कण्डेयः । निमन्त्रयेत्पूर्वोद्युः पूर्वोक्तास्तुद्रिजोत्तमान् ।

चम्राप्तौ तद्दिने वापि हित्वायोपित्त्रसङ्गिनं । काचयायनोपि ।
 नविना ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणः श्राद्धमर्हति । ब्रह्मचारी यतिश्चैव
 तद्दिनेच निमन्त्रयेदिति । दिनद्वयेपि निमन्त्रयेदिति समुच्चया-
 र्थोवा । तथाचदृढयाज्ञवल्क्यः । चरणजालनादूर्ध्वं पुनर्विप्रनि-
 मन्त्रणम् । आसनाचंनसंयुक्तम् सर्वञ्च प्रतिपादयत इति । अ-
 वैके । ब्रह्मः सम्पद्येतेति सम्पत्यर्थवाचकत्वाद्ब्रह्म रथो-
 क्तद्विनद्वयादि लामस्तद्ब्रह्म एवशाब्दं नतुम्यताहमिति । तन्न ।
 तस्यगणभाग्योगत्वेनानिचयत्वात् मृताज्ञोवाचनिकत्वात् सदा-
 चरितत्वाच्च । नच संयतः पुरुषयत्नसाध्यत्वादन्यपरत्वम्वा ।
 तस्मान्मृताह एवसर्वं सम्पाद्य श्राद्धं कर्तव्यमित्युक्तं । अत-
 एशगोभिलसूत्रे यद्दृश्यतेतेतोत्युपपन्नार्थमुक्तं । तथाच
 पुराणसमुद्भये । यातिथिर्यत्र भासस्य मृताहेतु प्रवर्तते ।
 सातिथिः प्रेतपक्षस्य पूजनौयाप्रयत्नतः । तिथिच्छेदोनकर्त्तव्यो
 विनाशौचं यहच्छ्रिया । पिण्डश्राद्धञ्च दातव्यमिच्छित्तिर्नैवकारये-
 दिति मृताहविषयस्यापि ऋष्यगृह्यवचनस्यावापि सदाचारेण-
 सङ्गतत्वात्तिथिविषयत्वमप्यविरुद्धं । एतच्च पुत्रभ्रातृपत्न्यादि
 धरतिरिक्तविषयं । तेषां मेकादशी द्वादश्याः श्राद्धविधानात् ।
 तथाच वायुपुराणे संन्यासिनोप्याब्दिकादि पुत्रं कुर्याद्यथातिथिः ।
 महालयेतु यच्छ्राद्धं द्वादशां पार्वणेनत्विति । पिण्डश्राद्धं च दा-
 तव्यमिति निषिद्धदिनेपीत्यर्थं, तथाचकात्यायनः । अशक्तः पक्ष-
 मध्ये तु करोत्येकदिनेयदि । निषिद्धेपि दिने कुर्यात्पिण्डदानं
 यथाविधिरिति । नन्वेवं पौर्णमस्यां मृतस्य कुलतिथाविति ।
 तत्रामावास्यायामित्येके । तन्न । तिथ्याश्रयाभावात् ॥ दर्शमृ-
 तस्यैव तत्रोचितत्वाच्च । अतोभाद्रपद्यामेवयुक्तं तथाच दृढया-

ज्ञवत्कथः । पूर्णिमायाममायांवा मदाकन्यागतेरवी । एकोद्दि-
 षंतु मातुःस्था त्पितुःपार्वणमुच्यते । नान्यकाले प्रशंसन्ति क्षये-
 हनितु पार्वणमिति पूर्णिमादर्शयामृतस्य कन्यागतेरवी तयोः ।
 क्षयाहसंज्ञकतिथित्वात् प्रौष्ठपदग्रामपरपक्षेच दर्शेच पार्वणं क-
 र्तव्यमित्यर्थः । तथाच प्रौष्ठपदग्राममायां च कन्याग्रामे रवीस-
 दः । सर्वस्वेनापि कर्तव्यं ग्राहंवा इन्दुलोचनइति । एकोद्दि-
 षन्तु मातुःस्थादित्यैव सुपरिष्ठाहव्यामइत्युक्तम् । अथकेचिद्वैवपूर्वं
 निमंत्रयेदिति । तन्न । पितृपूर्वस्यविहितत्वात् । (१) तथाच देवलः ।
 ष्वःकर्त्तास्मीति निश्चित्य दाताविप्रान्निमंत्रयेत् । कृतापसव्यं
 पूर्वेद्युः पितृपूर्वेनिमंत्रयेत् । प्रचेताअपि । कृतापसव्यः पूर्वेद्युः
 पितृपूर्वेनिमंत्रयेदिति म्भृत्यन्तरेपि प्रार्थयीतप्रदोषांते भुक्तान-
 शयितान्द्विजान् । अयुग्मानपसव्येन पितृपूर्वेनिमंत्रयेदिति यत्तु
 दृहस्पतिवचनं । उपवीतीततोभूत्वा देवतार्थं द्विजोत्तमान् ।
 अपमश्वेनपित्ये च स्वर्गशिष्योथवासुत इति । तत्पूर्वं पश्चाद्भावयो
 रश्रवणादग्नित्रेव क्रमेद्योज्यमित्यविरोधः । एतच्च पूर्वेद्युर्निमं-
 त्रणं गृहलेपाद्युपलक्षणं । तथाच वाराहे । वस्त्रगौचादि कर्त्त-
 व्यं ष्वःकर्त्तास्मीतिजानता । स्थानोपलेपनंभूमेः कृत्वाविप्रान्नि-
 मंत्रयेदित्यादि । एवं निमंत्रय ब्राह्मणानाह ॥

* स्नातकान् ॥ ४ ॥

स्नातकास्त्रिविधास्ताग्निमंत्रये दितिशेषः । तथाचयमः ।
 विद्वान्ब्रह्मभयस्नातो ब्राह्मणःपंक्तिपावनइति । अथचापनीक-
 निमंत्रणप्रतिषेधप्रसंगः विभार्योद्विप्रलीयतिरित्यादिप्रमाणानिषेधात् ।

* एकैयतीन् ॥ ५ ॥

निमंत्रयेयुः नकात्यायनादयइतिविकल्पः ॥ तथाच वायवीये ।

(१) वस्तुतस्तु पितृपूर्वमन्त्रणत्वन्यथास्वाविषयम् देवपूर्वं ठं ग्राहमिति
 वक्ष्यमाणत्वात् ॥

गृहस्थानांसहस्रेण वानप्रस्थशतेन च । ब्रह्मचारीसहस्रेण एकोयो-
 गीविशिष्यते । विष्णुरपि । अपिनःश्वकुलेजायाद्भोजयेदाप्तयो-
 गिनः । विप्रान्ब्राह्मे प्रयत्नेन तेनतृप्यामहेवयमिति । इतरेकात्या-
 यनादयोने तत्राङ्गः । तथाच गृह्यसंग्रहः ॥ आचार्यानुमतंवाक्यमे-
 कीयं गृह्यते क्वचित् । शेषाण्ये कीयवाच्य नि आचार्येण प्रशंसति ।
 वसिष्ठोपि । श्रुतिस्मृतौ अतिक्रम्य यंसमश्नाति मूढधीः । नतंदु ।
 ब्रीहस्पतिप्राज्ञः श्राद्धार्थमुपवेशयेत् ॥ यो दद्यादन्नमस्त्राकं तत्सर्वम-
 धुना सह ॥ आमिषेण समायुक्तं शस्तानां भृगुपविषां । जा-
 तूकर्ण्यः । दारवान्यो द्विजः श्राद्धे दद्यान्नीमांसमध्वरे सदुरात्मा
 दुराचार्यो वेदमार्गं त्यदूयकः । तर्पणं तिलहीनं यच्छ्राद्धं यच्च-
 निरामिषं । विनादभैद्यमंध्या त्रयं शशविपाणवत् । यत्र मातु-
 लजीवाही यत्र शाहपत्नीपतिः । श्राद्धं धिनोति तर्षिता न्कृतं
 यच्च निरामिषं । विश्वामिवः । निमंत्रितस्तुयः श्राद्धे यज्ञे वापि-
 द्विजाधमः । मांसनाश्रातिनिरयं याति त्रैपशुतानरः । इत्यादंग-
 वाधया यतिपक्षः कात्यायनेन निरस्तइत्येके इत्युक्तम् । विदग्धि
 नामेव बिहितत्वात् । तथाच वायौ । सन्निवेद्विरोधेन केचिद्वि-
 ज्ञानमानिनः । अयज्ञयतयोनाम वेदसंतियथारजः । मुग्धान्
 जटिलकपायान् श्राद्धे यत्नेन वर्जयेत् । ब्रह्मांडेपि । एभिर्निर्धुं
 तद्दृष्ट्वा श्राद्धं गच्छति दानवान् । शिखिभ्यो धातुरक्तेभ्य स्तिदं गिड-
 भ्यः प्रदापयेदिति । मुग्धो विशिष्यः । जटिलो भस्मांगः । श्रुति
 रपि । अशुचिर्वा एष यन्मूढमस्मै तदपि धानं यच्छिखेति । उ-
 भावप्यज्ञातकुलशीलत्वा न्ननिमंत्रयेदित्यन्ये । तथाच कात्यायनः । य-
 स्थगीलनं जानीयात् स्थानन्विपुस्यं कुलम् ॥ कन्यादाने तथा श्राद्धे
 नहणीयात्कदाचन । मनुः । नस्वगोत्सेहविर्दद्यात्समानप्रवरे-

तथा । नाविज्ञातकुलेचैव यथाकन्यातथाहविः । पुराणसमुच्चयेऽपि ।
 येषां न ज्ञायते स्थानं नष्टस्थानाश्च ये द्विजाः । न ज्ञातिज्ञायते येषां
 नसंबंधीनवांधवः ॥ कुधर्माचरणायेतु नतांश्चाह्ने निवेशयेदिति ।
 तदपिन । विज्ञातकुलश्रीलादीनां विधानोपपत्तेर्भास मधु
 दक्षिणादानपंक्तिभेदादिदोषोपपत्तेः । तस्मादुभयोरप्यातिथि-
 रूपेण भोज्यत्वं नपत्तौ निवेशइतियुक्तं । तथाच वाराहे । वैश्वदेवेनि
 युञ्जीत ब्रह्मचारिं शुचिं मदा । भिक्षुकान् देवतार्थेषु पूजयेदतिथिं
 यथा । अतिथ्यादिद्विहृतौ ह्यागलियोपि । गंधमास्यैः फलैश्चैव
 भोजनैः चौरसंस्कृतैः । पूजयेदतिथिंश्चाह्ने पिष्टणांतृष्टिकारकं ।
 ब्रह्मचारीयतिश्चैव पूजनीयो हि नित्यशः । तत्कृतं सुकृतं यन्स्या स-
 स्यपद्मागमाप्रयात् । मार्कंडेयोपि । भिक्षार्थमागतान्वापि ।
 काले मंत्रमिनोयतीन् । भोजयेत्पणिपातादैः प्रसादोद्वृतमानसः ।
 कल्पतरावपि । पूजयेच्छाडकालेपि यतिसत्रह्यचारिणं । गृह्यं
 त्तिपितरीदेवाः मचयातिपरांगतिम् । तारयंतित्चदातारं पुत्रान्दा
 रान्पितृस्तथा । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजयेदाश्रमागतं । अखा
 भेध्यानभिक्षूणां पूजयेत् ब्रह्मचारिणं ॥ तदलाभेषु दासीनं शृ
 हस्यमपि भोजयेत् । विश्वामित्रोपि । यतिर्वा ब्रह्मचारी वा भुञ्जा
 तानां हि जन्मनौ । श्राद्धे यत्र भवेत्माघी महालयसमं हितत् ।
 महालये गयायांच यतिधर्मो वल्लिः । पितृधरुत्पितृपूर्वं मन्त्रदेवा
 दिकारणात् । वर्जयेत्तद्दृशीस्त्रिधां परवाधाकरीं तथा । यमो
 पि । भिक्षुको ब्रह्मचारी वा भोजनाय मुपस्थितः । उपविष्टे पुत्रप्राप्तः
 कामतमपि भोजयेदित्येवमादिवचनपर्यालोचनया यतीनां माजि
 त्वयोरेव प्राप्तिर्नपत्तौ निवेशइति । तथाच नृत्तिः । भुक्तशेषं न भुं
 जोत पीतशेषं न मंपिबेत् । नचैवोपविशेत्पत्नी यतीर्वा तापमस्य

वेति । यतिकुसर्वविप्राणां सर्वेषामग्रभुग्भवेदिति । वायुपुरा-
 णोक्तेः । किञ्च यदिपंक्त्यपवेशः स्यात्तदाहिजेष्योमांसादिदाने
 न तेषांतदभावे पङ्क्तिवैपम्यान्नयुक्तम् । नपङ्क्तौविपमंदद्यादिति
 वाक्यात् । ब्रह्महारीतीति । पंक्तिभेदौ ह्यथापाकी नरकंप्रतिपद्य-
 ते । कामांल्लोभाद्गयाद्वापि यःपङ्क्तिन्दूपयेत्तद्विजः । नरकाद्व
 तीर्णस्तु जायते ग्रामसूकरइति । अपिच । दक्षिणायामपिवै
 पम्यं । तथाचविश्वामित्रः । हेमंवारजतंवापि यतयेवह्यचारिणे ।
 योददातिऋतेवस्त्रं सभवेद्मह्यघातकइति । अतएकइत्युक्तं त-
 त्सूक्तम् यहैकग्रहणं व्यवस्थितविकल्पार्थं देवश्राद्धेयतयः पितृगृ-
 हस्थाइति । तथाचट्टवशिष्ठः । चत्वारः आश्रमापूज्या दैवश्राद्धे-
 नसर्वदा ॥ चतुराश्रमवाह्येभ्यः श्राद्धं नैवप्रदापयेत् । मार्कण्डे
 योपि । ब्राह्मणानांसहस्रेभ्यो योगित्वयासनोयदि ॥ यजमानञ्च-
 भोक्तृन्स नौरिवांभसितारयेत् । यमोपि । न ब्राह्मणम्परीक्षेत
 दैवेकर्मणिसर्वदा । पितृकर्मणिसंप्राप्ते परीक्षेतप्रयत्नतः । वैश्वदेवे
 नियुञ्जीतेति वाराहवाक्याच्चेत्यलम्बहना ।

* गृहस्थान्साधून्वा ॥ ६ ॥

वाशब्दः प्राञ्जिक यतिनिमंत्रणनिषेधार्थः । तथाचजावालः ।
 अत्रंतियेनमांसानि भार्याहीनाश्चयेद्विजाः ॥ येचमातुलसंबंधा
 नताञ्ज्राद्दे निवेशयेत् । ऋष्यशृंगोपि । नाश्रातियोद्विजोमांसं य-
 स्वनोदार संगृहः तावेतौमुनिभिः प्रोक्ता वनर्होमखट्टूपकाविति ।
 ननु । वाशब्दः गृहस्थनिषेधार्थः किंनस्यात् । मैवं साधुशब्देनेवत-
 न्निषेधसिद्धेः । नचात्रवाशब्दाभावः शङ्कः । शाखांतरैरुश्रमान-
 त्वात् ॥ तथाचगोभिलः । गृहस्थान्साधून्वेति । वमिष्ठोपि । य-

तीन्गृहस्थान्साधून्वेति । अतश्चगृहं पत्नी तत्सहितागृहस्था-
न्नरान्निमन्त्रयेदित्यर्थः । नचविभार्यनिमन्त्रणमनुज्जातं ॥ विभा-
र्योवृषलीपतिरित्यत्रिणाप्रतिषेधात् । साधूनाहादितप्रपुराणे ।
साधून्वक्ष्यामिसांयतमित्युपक्रम्यगङ्गायमुनयोर्मधो मध्यादेशः प्र-
कीर्त्तितः । तत्रोत्पन्नादिजायेवैसाधवस्त्रेप्रशस्यतइति । यहादेश-
व्यतिरिक्तदेशस्थाः सद्गृह्णाः म्लेच्छदेशनिवाaminो वर्जयेदिति-
मात्म्योक्तेः ।

* श्रोत्रियान् ॥ ७ ॥

निमन्त्रयेदितिशेषः । श्रोत्रियमाहृदेवलः । एकशाखाचस-
कलां षड्विरङ्गैरधोत्यच । षट्कर्त्तृनिरतोत्रियः श्रोत्रियोत्ताम-
धर्मवित् । जन्मनाप्राह्मणोत्तयेः संस्कारैर्द्विजुष्यते । विद्यया
यातिविप्रत्वन्निभिः श्रोत्रियउच्यतइतिवा ।

* वृद्धाननवद्यान् ॥ ८ ॥

विकलेन्द्रियदुराचारादि दोषराहित्यमनवद्यशब्देनोच्य-
ते । ततश्चायाः सर्वेषुवेदेषुश्रुतियो ब्रह्मविद्युयेति युवत्वेन वृह-
निषेधेवृद्धानिति प्रतिप्रसवः । यहायुववृद्धविधिभ्यान्तइव्यति
रिक्तपाल्पवयस्सस्य भोक्तृनियमाक्षमस्थनिषेधः । अमवद्यपद्
मुत्तरवानुषज्यश्चकर्मसद्विजविशेषणं कृत्वा केवलवृद्धशब्देनज्ञान-
वयस्तपोवृद्धांस्त्रिावधानितिहलायुषः ।

* स्वकर्मस्थान् ॥ ९ ॥

स्वजाप्युक्तकर्मानुष्ठानरतान्विप्रानित्यर्थः । अतश्चश्रोत्रिया-
द्वैलक्षण्यमनेनोक्तमित्युपनरुक्तिः । तथाचपुराणसमुद्भये । गृहस्था-
कुलसम्पन्नाः प्रस्थाताकुलगोवतः । स्वाचारनिरताः शान्ताः

विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाइति । मुख्यकल्पंप्रदर्श्यानुकल्पमाह ।

* अभावेपिशिष्यान्स्वाचारान् ॥ १० ॥

अपिशब्दः सम्यक्तरोक्तानुकल्पसमुच्चयेतत्तद्यपूर्वोक्तमुख्यकल्पाभावेसहृत्तान् शिष्यादौनप्रिनिसन्त्येदित्यर्थः । तथाचयाञ्जव लक्ष्यः ॥ भवस्त्रीय ऋत्विक्जामातृयाज्यश्वशुरमातुलाः । त्रिणाविकेतदौहित्वशिष्यसम्बन्धिवान्स्वाइति । अनुकल्पस्त्वयंज्ञेयः सदासद्भिरनुष्ठितः । मातामहमातुलस्य स्वस्त्रीयंश्वशुरं । दौहित्वंविट्पतिबंधुं ऋत्विग्याज्यौचभोजयेदिति मनुः । आपसंबोपि । गुणवदलाभेप्रोदर्योप्यमावन्तीवासिनोख्याताइति । अयमनुकल्पोदैवएव नपिच्ये । तथाचात्रिः । पितापितामहोन्वाताशिष्योवाथसपिंडकाः । नपरस्परमर्घ्याः स्युर्नश्राद्धेऋत्विजस्तथा ॥ ऋत्विक्नुत्तृदयोद्येतेसकुलान्नाह्णं षाडिजाः वैश्वदेवेनियोक्तव्यायदेतेगुणरत्तराइति । अपिभिन्नक्रमइतिहलायुधः । स्वाचारानिख्यनेनाचार्यधनहारित्वाभावउक्तः । तेहिकदाचिद्वनहारिणोविहिताः दद्यात्पिंडंहरद्वनमिच्यादिना । अतस्तथात्वेशिष्यदौहित्वांदयोनाभिसन्त्येयाः पिंडदोशहरइतिपिंडशाहृत्वहरसम्भवात् । वर्ज्यानाह ।

* द्विर्नग्नशुक्लविक्लिधः श्यावदन्तविद्धप्रजननव्याधितव्यंगिश्चिविकुष्टिकुनखिवर्जम् ॥ ११ ॥

द्विरितिपिबोर्वेशेविपुरुषंवेदाग्न्यार्विच्छेदौद्विर्नग्नः । तथाचसुमंतुः । यत्रविपुरुषादासीदुभयोर्गोवयोरपि । वेदस्याग्नेचविद्धेदौद्विर्नग्नःपरिकीर्तितः । दुग्धमेतिच । शुक्लोतिकपिलांग-

केयः । तथाचकार्यायनः ॥ हिर्नरनः किलदुश्चर्माश्लोतिकपि-
 लःसतः । विचर्चिःकादिरग्दीपौविक्लिधःपरिकीर्तितः मद्गृह-
 कागोपि । खववाटकसद्वर्णलः कपिलाशङ्खएवचेति । विक्लिध-
 श्रोष्ठ । भगमनाष्टतदन्तः । तथाच । यस्यनैवाधरोष्ठाभांश्चाद्य-
 तेदयनावली । विक्लिधःसतुविज्ञेयोब्राह्मणः पंक्तिद्रपकः पूति-
 गन्धघ्राणइतिकश्चित् । श्यावदन्तः । स्वभावात्कपिलदन्तः ।
 विद्वप्रजननः छिन्नलिंगचर्मादक्षिणात्येप्रमिद्व । तथाच कल्पल-
 तायां । विद्वप्रजननश्चैव कर्ताशत्रुविकारवान् । तं हि कामार्थ-
 भोगार्थं दक्षिणात्याःप्रकुर्वते । वन्ध्यवीजीवा । मृतापत्यद्वयन्ये ।
 व्याधितोरोगो महारोगोपसृष्ट इतिकश्चित् । व्यङ्गी विगतस्त्रि-
 विधंवांगंयस्येति समस्य । हीनांगोधिकंगश्च । हीनातिरिक्तां
 गद्वतिस्मृतेः । शिवत्तौ । श्वेतकुष्टौ । कुष्टौकुटिसतगर्लतांगः ।
 व्याधितगहणादेवतन्निपेधेसिद्धे तद्गहणदोषाधिक्य द्योतनार्थं ।
 अजीर्णाद्राल्परांगिदोषाल्पत्वज्ञापनार्थञ्च । कुनखौ ६ भावात्कु-
 त्सितनखौ । एताग्रर्जयित्वा निमंक्षयेदित्यर्थः । अक्षस्नातकादि
 विहितगृहणादेवतन्निपेधेसिद्धे हिर्नरगनादिनिपेधो मुन्यन्तरोक्त
 आंतरालिकाद्विजोपवेशनार्थः । तेचगुंथगौरयान्नेहसिखिताः ।
 अन्यथाहिर्नरगनादि वर्जनमनर्थकंस्यात् ।

* अनिन्द्योनामंत्रितोनापक्रामेत् ॥१२॥

अनिन्द्योनिर्दोषस्तेनामन्त्रितोनापक्रामेत् । तथाचश्रुतिः । (१)
 सहोवाचानिन्द्रावेमा एतपसोनिन्द्यै एतानशकमपक्रामिमुमिति
 तस्माद्दुहानिन्द्रास्य एतोनापक्रामेदिति । आग्निवैशोपि । नैकदापि
 परान्त्रं यो भुङ्क्तेमतिर्हिजः ॥ वत्सराभ्यन्तरे वत्सरंभवेदि-
 ति । निर्दोषस्तेतिशेषः ।

* आमन्त्रितोवान्यदन्नप्रतिगृह्णीयात् ॥ १३ ॥

निमन्त्रितो विप्रोऽन्यदन्नं सिद्धसामन्वा परस्परगृह्णीयादित्यर्थः ॥ यद्दान्यस्यात्तमन्यदन्नम् अन्यस्य दगागमश्छान्दसः । वागब्धो निमन्त्रिते दातृभोक्तोः परस्परत्यागनिषेधन्दोतयति । तथाच यमः । आमन्त्रितश्चोविप्रो भोक्तमन्यत्तगृह्णति । नरकाणां शतं गत्वा चाण्डालेष्वभिजायते । केतनं कारयित्वा तु निवारयति दुर्मतिः । ब्रह्महत्यामवाप्नोति शूद्रयो नौचजायते । आदित्यपुराणे आमन्त्रितश्चिरं नैव कुर्याद्विप्रः कदाचन ॥ देवतानां पितृणां च दातुरन्नस्य चैव हि चिरकारी भवेद्दोगी पच्यते नरकाग्निनेति ॥

* स्नातांशुचीनाचांताम् ॥ १४ ॥

ईदृगानुपवेशय । श्राद्धं कुर्यातेति वक्ष्यमाणेन संबन्धः । स्नानशौचाचमनानि स्मृतिप्राप्तान्येषां च सार्धं कृत्वेनानुवदति । तेन स्नानशौचाचमनेष्वक्षत्रविशिष्टविधिरत्यर्थः । तथाच देवलः । ततो निवृत्ते मध्ये कतलोमनखान्द्विजः न । अभिगम्य यथा पूर्वं प्रयच्छेदन्तधावनम् । तैलमुहूर्तनस्नानं स्नानीयं च यथा विधम् । पात्त्रे (१) उदुम्बरे ददाद्वा द्वैश्वदेवस्य पूर्वकम् । ततः स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थाय कृतांजलिः । पादरमाचमनीयं च संप्रयच्छेद यथाक्रममिति । अत्र आमन्त्रितानां स्निग्ध स्नानं दन्तधावनं विधिनं कर्तुं । तथाच । दन्तधावनतांयूलम् स्निग्धस्नानमभोजनम् । रक्ष्योपधंपरान्नानि श्राद्धकृत्स्नवर्जयेदिति । अत्र केचिद्विधिद्विधित्वात् । तथाच कालायनः । तैलमुहूर्तनन्देयम् प्राङ्मुखः प्रयत्नतः । तैरभङ्गः प्रकर्त्तव्यो वर्ज्यकाले चिन्तयेत् । अभ्यङ्गो-

सुरेश्वरोपि । पुत्रजन्मनिसंक्रान्तौ श्राद्धे जन्मदिने तथा नित्यस्नाने च कर्तव्यो तिथिदोषो न विद्यत इति । निषेधस्य मलाप्रकर्षविषयत्वाच्च । एवं व्रणादिव्याधौ रक्तश्रावादौ च सत्यशुद्धत्वाच्छुचीनितिशेषः । तथा च पुराणसम्बन्धे । कृत्वा तु रुधिरश्रावान्निविहान् श्राद्धमाचरेत् । एकं द्वि त्रीणि वा विहानि नानि परिवर्जयेत् । वमने वा विरेके वा तद्दिनं परिवर्जयेत् ॥ यथा रजस्रलानारौ अशुचिस्त्रिदिनमभवेत् । रक्तश्रवे तथा नृणां मण्डित्वं प्रजायत इति एवमाचमनेपि विशेषः । तथा च त्रिष्णुपुराणे । उपस्पर्शस्तु कर्तव्यो भगडलस्योत्तरेदिशि । कर्त्तव्यं रात्रिर्जैर्षीपि विधिवद्भाग्यतैः मदा । भगडलस्योत्तरेदिशे कुर्यादाचमनमिह । सोमपानफलभ्यां हर्गर्गकाश्रयणौ तमा । आपस्तंबोपि । कुर्युं राचमनं विप्राश्च दौ च रां भगडलाह्विः । अन्यदिक्षु यदा कुर्यान्निराशाः पितरोगता इति । तथा । विप्रादोदकस्नाने कुर्यादाचमनमिह । रुधिररक्तश्रवतो यन्निराशाः पितरोगताः । पादोदकोच्छिष्टवारिद्वयोश्चेत्सङ्गतिर्भवेत् । उच्छिष्टाः पितरो यान्ति शुष्यन्ति च गयाशिर इति । भगडलादिकरणद्रोमूत्रेणाहमृतिः । गोमूत्रमंडले कृत्वा दक्षिणे दोत्तरे षभे । श्राद्धोपाह्वनिसंप्राप्तेरेणुभिर्नजलेन च । गृहकुड्यादिसेपेपुगोमूत्रं रेणुबन्धयत इति ॥

मू० प्राङ्मुखानुपवेश्य देवैर्युग्मानयुग्मान्यथाशक्तिपित्राणकैकस्योदङ्मुखान् ॥ १५ ॥

यथाशक्तौ कैकस्येति पदे उभयत्र सम्बन्धते । युग्माद्विचतुरादयः । अयुग्मास्त्रिपञ्चादयः । ततश्चैकैकस्यपित्रादेर्देवश्राद्धे यथाशक्तियुग्मान्माह्मुखान् । पित्रोप्येकैकस्यपित्रादेरयुग्मान्यथाश-

न्युदङ्मत्वान्विप्रान्वाभकरेणासनंस्पृष्टादक्षिणकरेणहिजकरं धृ-
त्वा ॐ भूर्भुवः स्वः इदमासनमास्यतामिलूक्तोपवेश्यश्राहं कुर्यादि-
तिशेषः । तथाचकारशायनः । संख्येनैवासनं धृत्वादक्षिणेदक्षि-
णंकरं । ॐ भूर्भुवः स्वरित्युक्ताश्चासनेपूपवेशयेदिति । एवञ्चअ-
प्रतिपुरुषं देवश्राहंभवतीतिचगम्यते । यथाशक्तौत्यस्यानियतया-
चकत्वात् । अयुगमत्वंच नषभोर्वावेद्यं । नवावरान्भोजयेद्यु-
जोयथोत्साहंवेति । ब्रह्माण्डेपि सामर्थ्येपिनवभगोऽर्वाभोजयीत-
सतिद्विजान् । नोर्ध्वं कर्त्तव्यमित्याहुः केचिद्दूरोपस्यदर्शनादिति ।
एवंबहुतराप्राप्तौसंख्यामाह ॥

* द्वाैवदैवेलीन्पिच्रे ॥ १६ ॥

प्राशब्दः प्रतिपुरुषं देवश्राहं निषेध्यदैवद्वीपित्वे त्रीनितिपितृ-
पङ्क्तौ दैवेद्वावेवपिच्रे प्रतिपुरुषं त्रिकविक्रमेदेनवा । एवमुभयत्रात्ये-
कादशैवेत्यर्थः । अतएवप्रतिपङ्क्तौदैवश्राहंनप्रतिपुरुषमितिपूर्वसूत्रा-
पवादः । तथाचदृष्टयान्नवल्क्यः । दशै कपंचवाविप्रापार्वणेविनि-
योजयेत् । द्वाैदैवमागुदक्पिच्रे एकैकदशपंचवेति । पञ्चदया-
वधारणार्थोप्राशब्दः । विस्तरनिषेधात् । तथाचसएवहौदैवेपितृ-
कृत्ये त्रीनपंचचैवंप्रकल्पयेदिति । मन्त्ररपि सक्तियान्देशकालौच-
द्रव्यब्राह्मणसंपदः । पंचैतान्विस्तरीहंतितस्मा त्रे हितविस्तरं । ह-
हस्यतिरपि । एकैकमथवाहौत्रीन्दैवेपित्वे चभो जयेत् । सक्तिय-
याकालपात्रादिर्नसंपद्ये त्विस्तरं । ब्राह्मोपि । यस्माद्ब्राह्मणवा-
हृत्वाहोषोबहुतरोभवेत् । श्राहनाशोमौननाशः श्राहतन्वस्यवि-
स्मृतिः । उच्छिष्टोच्छिष्टमंसगो निन्दादातृपुभोक्तृपु । वितंडावा-
पवादीवाज्जलपत्वेतेपृष्ठाग्निप्रधा ॥ * ॥ * ॥

मु० एकैकमुभयत्रवा ॥ १७ ॥

वागश्रोऽभावे । अतश्चदेशकालधनाद्यभावेदैवेषि वा चैकैकं वा
 ह्यणहयमेवोपवेशयेदित्यर्थः । तथाच एहया त्रवत्स्यः । एकदैवे तथा-
 पित्ये धनविप्राद्यभावात् । योजयेत्शाहदामेवमित्पद्मं नलोपयेदि-
 ति । नन्वेवं नत्वैकं सर्वेषामिति निषेधो नुपपन्नः । मैवं । तस्य सं-
 भवविषयत्वात् । तथाच । ब्राह्मणाविप्रसंपन्ना वैकैकत्रयस्ययः ।
 एको वैकस्य भोक्तव्यस्त्रयाणामेक एव वेति । अत्र दैवेषु चेत्यनुत्सृज
 भयत्र तिग्रहणं सर्वत्र विभागार्थं । समंस्यादश्रुतत्वादिति न्यायात् ॥

मु० मातामहानां चैवम् ॥ १८ ॥

मातामहानामर्थे सर्वेषाम्भावे युरित्यर्थः । अतश्च माता-
 महश्चाहमपि पितृशाहवन्नित्यमित्युक्तम् । मातामहादिभिर्मातुः
 सापिंश्या एव मातामहश्चाह नित्यमिति विज्ञानेऽवरः । अत एवातिदे-
 शान्द्रपृथक्कार्यमित्यन्ये । तदेतत्कर्कादिभिरनाहृतमित्युपेक्षितं ।
 तथाच स्कन्दपुराणे । पार्ष्णिकुरुते यस्तु केयलं पितृहेतुतः माताम-
 हं न कुरुते पितृहाचोपजायते । अकारो न वहाद्गदेवत्यं मातृमाता
 महोरतिदेशार्थः । अत्र दैवविशेषमाह ॥

मु० तत्रैवावैश्वदेविकम् ॥ १९ ॥

विश्वेदेवाः सन्त्यनेति वैश्वदेविकं । आहं तं प्रमुभयपंक्तश्रीक
 देवभवेदिति शेषः । अतश्च निठनीमाधारणभवे तत्रैवमिति यच
 नात् । अयञ्च पशोन्वपशेषु विकल्प्यते । तत्रैकप्रयोगपृथं साधक-
 त्वं भिन्नप्रयोगापूर्वमाधकत्वं च वैश्वदेवशाहस्य अवतीत्यर्थः । एत-
 त्कामेवमसं पृष्टित्या भिमन्तयेत् । तथाच कात्यायनः ॥ कृष्णाहसं व

सुक्रेनकुर्यात्तोयाभिसंशयम् । अन्नानिप्रोक्षयेत्ते नतेनैवश्राद्धमाच-
रेदिति । कृष्णांडमन्त्रा (१) यद्देवादेवेत्यादयस्त्रयः ॥

* श्रद्धान्वितःश्राद्धंकुर्वीत ॥ २० ॥

श्राद्धधर्मकार्येषुसफलत्वनिश्चयः । तथाचमनुः । प्रच्यथोधर्मका-
र्येषु सद्भिःश्रद्धेत्युदाहृतेति । साचमृत्युक्तधर्मोपलक्षणं । अतस्तद-
र्मयुक्तःश्राद्धकुर्वीतिपर्यर्थः । तथाचविधिहीनमनुष्ठानमन्त्रहीनमद्वि-
ण्यश्रद्धयाकृतं दत्ततद्देवज्ञासिभुञ्जते । तथा । विभक्तिभिस्तुयत्किं-
चिद्दीयतेपितृ देवते । तत्सर्वसफलंश्चाऽऽर्विपरीतंनिरर्थकमिति ।
अत्रश्रद्धान्ति अत्रतद्भाइमितिश्राद्धग्रहणे नैवतदन्वितत्त्वेत्यर्थे श-
द्धान्वितग्रहणंपितृकार्येषुस्मृत्युक्तधर्मादरज्ञापनार्थं । तथाचमनुः ।
देवकार्यादृद्धिजातीनां पितृकार्यविशिष्यतइति । अतःपितृकार्य-
स्मृत्युक्तधर्मादरेणप्रयोगकुशलः स्यादिति । एतदुक्तमवति संवन्ध-
नामगोत्ररूपाणांश्रद्धावत्प्रयोगेणपुत्रादिदरां हविः पितृणांलभिक-
रंभवतीति । तथाच । नामगोत्रं स्वधर्मप्रापकं इत्यक्षव्यथोरिति ।
ज्ञातिश्चैष्टमवाप्नोति प्रयोग कुशलोनरइतिच । नामादिप्रयोगो-
धर्मप्रदीपे । आवाइनार्विसंकल्पे पिंडदानेति लोदके । अक्षध्यास-
नयोः प्रादेशनामगोत्रे प्रकाशयेत् । अत्रचिंत्यते । संवन्धादिक्रमो-
स्तिनयेति । केचित्तु संवन्धादीनांहविः प्रापकत्वमेव नोच्चारक्र-
मइति । अन्वेत्वनुकुलोत्पत्त्यंतरमुकर्मशग्निति क्रमइति ।
वमुदद्रादीध्यानमेव नोच्चारच्येके । तत्रनाद्यः । स्मृत्युक्तक्रमवै-
यर्थ्यात् । नद्वितीयः शोचप्रयोगस्यादावविहितत्वात् । नतृतीयः ।
वस्त्राद्युच्चारस्यैवोक्तत्वात् । तथाच । संवन्धमप्रथमव्या न्नामगोत्रे-
ततःपरम् । रूपन्ततोविजानीया देवधर्मःसनातनः । अन्यच्च ।

(१) २० अध्याये १४।१।१५। मन्त्रा ।

ऋत्तनामसमुत्पार्वं तस्यगोत्रमुद्दीरयेत् । वृहस्पतिरपि । आस-
 तीषार्धदाने च पिण्डदानेऽवनेजने । संवत्स्रगामगोत्राणि यथार्ध-
 ननुकीर्तयेत् । वसुवृद्धाद्यादिभ्यः पित्रादिवितयेक्रमात् । माता-
 महादिभावादि जयेचरमृतिमर्हतीति । तथा । वसुसूद्रादित्य-
 रूपा ऋद्धार्थतर्पयेत्पितॄन् । नामगोत्रं समुच्चार्य तिलैस्तीर्थेषु-
 संयतइति । तीर्थंपितॄतीर्थं । ततश्चास्मितरमुकगर्मत्रमुकगोत्र-
 वसुरुपेतिप्रयोगः । पादोतुविरोधोभासते । विधिनिषेधयोर्दर्शना-
 त् । तथाच । पादो नामगोत्रेप्रकाशयेदित्युक्ताम् । तथा । आम-
 नावाहनेपादो अन्नदानेति लोदके । अन्नय्येपिण्डदानेच नामगो-
 त्रे प्रकीर्तयेदिति (१) । मनुस्तु निषेधति । 'हविर्मण्डलभृसौतुगोत्र-
 मुच्चरते यदि । अन्नत्तं तद्भवेदर्धं स्पितृणां नोपतिष्ठतइति । अन्नव-
 वस्था । आगतार्धगोत्रादिनिषेधः । पादार्थ्यं च विधिरित्यविरो-
 धः । अस्ति च आगतार्थ्यं विधिः पादार्थपूर्वभावी । तथाच दृढवाच-
 क्तः । इत्वार्षे चालयेत्पादावाचस्य चालयेत्पुनः । पूजयेत्पुनरा-
 चस्य विप्रानभ्यस्तरेनयेत् । पुराणोच्चयेपि । इत्वार्षे चालयेत्पादौ-
 विष्टरेपुनिषेणयेत् । पूर्वयः चालयेत्पादौ पादार्थं च ततो नयेत् । वि-
 प्रपादोदकोद्भूताम् पितृतृप्तिन्निहन्ति सइति । तस्माद्विप्रानाह्वय-
 सञ्चयेन तृणैश्वागतार्थं दत्त्वा पादौ प्रचात्त्याचस्य मण्डलितपवेण्य
 यथाविधिपुनः प्रचाल्याचस्य पादार्थगोत्राद्युच्चार्यं ददादिति । ना-
 मगोत्रादिकां क्रयाविभक्त्या कुत्सप्रकाश्रते त्यतश्चाह । सवन्धे च भवे-
 त्पृष्ठीचतुर्थीसंप्रदानतइति सामान्येन पृष्ठीचतुर्थ्याः प्राप्तयोर्धिशे-
 साहसृतिः । अक्षय्यासनयोः पृष्ठीचतुर्थीचैव कल्पने आवाहनेदि-
 शीयाच शेषाः संबुद्धयः स्मृताइति । कल्पने संकल्पे । एतच्चान्नम-

(१) सव्ये पृष्ठीविधुष्याने विप्रानाम्पादगोत्रने । स्वभ्यारोहणे चैव ऋत्तु कानितुयेषुने ।

फलपादन्यत्र । तथाचन्नङ्गाण्डपुराणे पितृभ्यश्चततोदद्यादन्नसाम-
 न्वणेनतु । अमुकामुक्तगोत्रैत क्षुभ्यमन्त्रं स्वधानमद्वति । शांखाय-
 नोपि । अन्नं चासावेतत्त इत्युद्दिश्यभोजयेदिति । पठंतिच ।
 भ्रामं वणेप्रतिज्ञाया मन्त्रव्येदक्षिणाविधी । मं पृथग्पृच्छासनयोः प-
 षीकुर्व्यात्सदैवहीति । आसनेचतुर्थीविक्षल्पिता । तथा । पृच्छाच-
 य्यासनेपठ्ठी चतुर्थीचासनेमता । अर्धाघनेजनं पिण्ड मन्त्रं प्रक्षवे-
 नेजनं । संवृध्यैतानिकुर्वीति शब्दश्रास्त्रविशारदः । व्यासोपि । च-
 तुर्थीचासनेनित्तं मं कल्पेचविधीयते ॥ प्रथमातर्पणेप्रोक्ता संवृद्धि-
 मपरंजगरिति । देवभेदेनचतुर्थीव्यवस्थितेतिरत्नावलीकारः । य-
 क्षुसंगृहकृत्वात् । अक्षय्यासनयोःपठ्ठी द्वितीयावाहनेःभृता । अ-
 न्नदानेचतुर्थीस्या च्छेपाःसंवृद्धयःस्मृता इत्यन्नदानेचतुर्थी विधा-
 यकन्तच्छेपादानविषयं । शेषाःमं कल्पव्यतिरिक्ता ऽर्घदानावने-
 जनादयः । संकल्पेचतुर्थ्याएवविधिः । तथाचधर्मप्रदीपे । गोत्रा-
 णामासनेक्ष्वे गोत्रानावाहनेतथा । अर्घं गोत्रे पितृस्तद् इत्यण्डदाने-
 वनेजने । अन्नसंकल्पनेगोत्र महागर्भाश्चएवच । क्षागेदानेच-
 गोत्रेभ्यो दैव्येतदुदाहृतमिति । क्षागेसंकल्पे । दाने । द-
 क्षिणायाः । एतदग्रे वक्ष्यामः । अन्यस्मृतिभ्योनुसन्धेयमतःश-
 द्धान्वितइत्युक्तम् ।

मू० शाक्नेनापिनापरपक्षमतिश्चासेत् ॥२१॥

अनेनावश्यंश्राद्धमपरपक्षेकुर्व्यादित्यर्थः । तथाचपुराणसमुच्च-
 ये । नहिपिंडप्रदानेन श्राद्धं भवतिकेवलम् । पुष्पंपत्रं फलन्तीयं
 यत्तच्चान्यदपि किंचन । पितृनुद्दिश्यवार्त्तव्यं श्रद्धयापितृतात्परैः ।
 तत्सर्वंश्राद्धमित्युक्तं श्रद्धयाश्राद्धमुच्यतइति ॥ ननु पक्षश्राद्धं सूत

कादौकार्तव्यमुरानेति । तद्वैश्वेति । प्रतिज्ञातव्या त्कर्तव्यमि
 त्यन्ये । अत्रयिश्चार्थे । यदिनेति तदाऽरम्भान्नियमो दोषश्चा
 समाप्तावित्प्रस्य वैथर्थ्यं सुपक्रमभंगः स्यात् । यदिकुर्यात्तदाद्रव्याद्य-
 शुद्धौ द्विजभुक्त्यादिवैषम्याद्ये नैवारम्भ स्तेनैवममाप्तिरितिन्यायवा
 धस्यस्यात् । तस्मात्सूतकादिव्यतिरेकेण मयापचश्राद्धं कर्तव्य-
 मिति प्रतिज्ञातेन सूतकाद्यन्तेकर्तव्यम् । अथगृहसाधारणद्रव्येभ्यः
 पचश्राद्धपर्याप्तद्रव्यमुद्धृत्ताहता नियमेनमयाकर्तव्यमेवेति प्रति-
 ज्ञातेन सूतकादिमध्येश्राद्धकर्तव्यमितियुक्तं । यथाहपाराशरः ।
 पाकेनिमन्त्रितेषुचकारणं यथागयरात्रे हृतप्रतिज्ञेन सूतकम-
 धेऽपि कर्तव्यमेवमिहापीति । तथाय पुराणसमुच्चये । पचश्राद्धे-
 समारब्धे सूतकान्निपतेद्यदि । ममाहुताह्नितरः सूतकांतेवि-
 सर्जयेत् । अथवाकेचनेच्छन्ति श्राद्धं तमुत्सूतके । जन्मसूतक-
 मासाद्य पञ्चाश्राद्धं समाचरेत् । यदिनैवन्नरः कुर्यात्सूतकान्तेष-
 मापनं । प्राग्दत्तानिमनुष्येण श्राद्धेत्तासुररुद्रप्रयङ्गति । इदञ्चा-
 शौचांते तन्मधेया समापनं । पूर्वीक्तविषयकल्पनेन व्यवधेय-
 मित्यविरोधः । अवश्यकहेतुमाह ॥

मू० मासिमासिवोश्वनमितिश्रुतेः ॥२२॥

प्रजापतिः पितृणामाहना योयुष्माकम्प्रतिमासमशनं दत्तमतोऽपर-
 पक्षेऽवशमेवकर्तव्यमित्यर्थः । तथाचश्रुतिः । अथैनमित्तरः प्राची-
 नावीतिनव्रति अनेनचश्रुत्युक्तहेतुनाऽपरपक्षेऽमावाश्रायामवश-
 कर्तव्यत्वं युक्तं । तेनावहिः कुर्यादपरप्रक्षातिक्रमोनेत्यर्घादुक्तं । त-
 द्दतिक्रमेचीभयातिक्रमात् प्रथवायस्मृतेः तथाचएतान्येववहिः स-
 न्तिप्रश्नमंयोव्यतिक्रमेत् । तस्मान्नातिक्रमे द्विह्यन्पक्षमं पैतृमधिकं ।

एतानिपुवाय धनधान्यादिफलानि । पञ्चमपरंपरं पैतृकं-
 श्राद्धकन्तया । ननिर्वपति यःश्राद्धं प्रसीतपितृकोद्विजः । इन्दुव-
 धेमासिमासि प्रायश्चित्तीयतेतुसः ॥ नियममाह ॥

मू० तदहःशुचिरक्रोधनोऽत्वरितोऽप्रम-
 त्तः सत्यवादीस्यादध्वमैथुनश्रमस्वाध्याया-
 न्वर्जयेत् ॥२३॥

तदहरितिपूर्ववद्दृग्भावः । श्राद्धदिने, मुंसूवोक्तनियममनुति-
 हेदित्तर्यः । शुचिःवाह्याभ्यंतर वमन विरेकरक्तस्त्रावाद्रशुद्धि-
 रहितः । अथवाशुक्लवासःशुचिः शुक्लवासःस्यादितरनेन कषायादे-
 निषेधात् । तथाचहारीतः । शुचयःशुचिवांसःस्युरिति । शंखोपि ।
 शुचिःशुक्लवासा दर्भहस्तःस्वागतमितिव्रूयात् । श्राद्धकृष्णवासा-
 स्त्रादितिच । पुराणसमुच्चयेपि। एकवासास्तुयःकुर्यात्पिण्डनिर्वनप-
 द्भरः । कषायवस्त्रसम्बोधितः तद्वैरक्षांसिभुंजते । धर्मप्रदीपेपि ।
 कषायंस्वण्डवस्त्रं च रक्तवस्त्रं तथैवच । एवंविधानिवस्त्राणि वर्ज-
 येच्छ्राद्धकर्मणि । अप्रमत्तः स्मृत्युक्तकालादौ सावधानः । तथा-
 च । कालहोनंक्रियाहीनं मन्वहोनं च यद्भवेत् । पात्रहीनंचयच्छ्रा-
 दं भागन्तरक्षसांविदुरिति । स्वाध्यायः श्राद्धमंजपपाद्यतिरिक्तः
 पाठः मैथुने पूर्वदिनेपि । शेषं स्पष्टं । नियंविधिनिषेधेयत्तां अपितुहि-
 ष्णावम् । अतोन्वदपिविधिनिषेधरूपं स्मृत्युक्तग्राह्यं ॥ तथाचदा-
 त्त्वभोक्तोर्नियमाः ॥ नचाश्रुपातयेज्जातुनशुष्काङ्गिरमौरयेत् । नचो-
 ष्ठीश्रेतसुष्णानं नचकुर्वीतमत्सरं । नदीनोपिनवाक्नुहो नचैवान्यम-
 नानरः । एकाग्रमाधायमनः श्राद्धं कुर्यात्सदावुधइत्यादि । अत्रचि-
 न्यते । विधयापरक्यादीनां श्राद्धपाकेकर्तव्यं तिलकेकिमधिकार-

उतनेति । अत्रैकेसमाचारादधिकाररति । तन्त्र । स्मृतिविरुद्धावा
 चारस्याप्रामाण्यात् । तथाचव्यासः । गृहिणीचैवसुस्नाता पार्ककु-
 र्यात्यथततः । निम्नश्चैव पाकेषु पुनः स्नानंसमाचरेत् । रजस्व-
 लाञ्चपाखण्डौ पुंश्चर्त्वी पतितौ तथा । त्यजेच्छूद्रांतथावंध्यां विधवा
 मन्यातथैत्रच रजश्वलांतिदिनादूर्ध्वमनिष्टत्तरजस्वां । यत्तु ब्रह्मा-
 पुराणे । व्यंगकर्णीचतुर्थाहजातामपिरजस्वलां । वर्जयेद्भ्रातृपाका-
 र्थंस्वमाहपितृवंशजामित्यन्यस्त्रीविधायकं । तत्पत्न्याभसंभवविषयं ।
 अतएवपठंति । मोहस्तसावधुःकन्याशूद्राग्नीचपरस्त्रियः । पितृपाक
 न्तुर्वीतनिराशाःपितरोगताः । तथा । श्राद्धस्यपाकीविधवापरस्त्री
 नहसिमंतःपितरोनदेशाद्भ्यादि । व्यंगकर्णी।तुटितकर्णी।तिलके
 त्वापस्तंबः । ललाटेपुंड्रकंहृष्टास्त्रंधेमालांतथैत्रचानिराशाःपितरोयां
 तिशापंदत्वाच्च दारुणमिति । एवंचसकलगिष्ठाचारविरोधमालो-
 क्यपुंड्रकनिषेधस्यर्तुं ततिलकविषयत्वमिति केचित् । तदन्येनक्षमं-
 तेत्तस्मात्तिर्यकपुंश्चडुं तथाहृष्टास्त्रंधेमालांतथैत्रचानिराशाः पितरो
 यांतिहृष्टाचदृपस्त्रीपतिमितिवाक्यात् । अतोततिर्यपुण्ड्रः । तदपिना
 सामान्येनतिलकमावनिषेधात् । तथाचपठंति । वामहस्तेषुयेदभी-
 गृहेरंगवलिस्तथा । ललाटेतिलकंहृष्टानिराशाःपितरोगताइति ।
 रंगवलिश्चतुष्कं । अच्यंतरं । ललाटेतिलकंहृष्टास्त्रंधंमालाहितं-
 तथा ॥ कांक्षपात्रे इविहृष्टानिराशाःपितरोगताः । सत्यव्रतोपि ।
 वर्जयेत्तिलकंमालेशाडकालेकदाचन।तिर्यावाथूर्ध्वंमुण्डंवाधारय-
 न्थाद्भ्रमणीति । एवञ्चश्राद्धेतिलकमावनिषेधोयुक्तः । प्रयोगे
 प्याशीःप्रार्थनानन्तरमितिलकविधानात् तथाच दृढयाज्ञवल्करः।या-
 चितारश्चनःसन्तु माचयाचिम्नकश्चन।ततस्तुतिलकहृद्योन्मन्वेणा-
 नेनभक्तितः । नित्यानुष्ठानसन्निडाः सर्वदायज्ञबुद्धयः । पितृमाहप-

राः सन्तः सस्त्वसत्कुलजानराडिति । न वानालोचितपरम्परानुष्ठा
नंग्राह्यं । चतुर्विंशतिमतेषु । अतिर्वेदविरोधिनपरिचयोऽव्यायथा
भवेत् । तथैव लौकिकस्वास्थ्यं अतिवाध्यं परिचयजेत् । पठन्ति च ।
दुर्ध्वं पुण्ड्रं न्तिपुण्ड्रं स्वाचन्द्राकारमथापि वा । आहकर्तानकर्तवां
यावत्पिण्डान्निर्वर्षे दिति । यच्च भस्मीभवति तत्सर्वमृर्ध्वं पुण्ड्रं नि-
नाकृतमिति । तत्तमं ध्यादिकर्मविषयतिलकपरमित्यविरोधः ॥

* आवाहनादिवाग्यतश्चैपस्यशनात् ॥२३॥

आउपस्पर्शनादिति छेदः ॥ ततश्चावाहनमारभ्यचुलुकदानपर्यन्तस्य
सर्ववर्जा आहकृन्मौनमाचरेदित्यर्थः । तल्लोपेतुवैष्णवमन्त्रकपोवि-
ष्णुस्मरणस्वाप्नायश्चिन्तनम् ॥

मू० आमन्त्रिताश्चैवम् ॥२४॥१॥

तेष्वेवमक्रोधादिस्मृत्युक्तविधिनिषेधानाचरेयुरित्यर्थः । तथा च शंखः ।
ङ्कारेणापियो ब्रूयाहस्ताद्वापिगुणान्ब्रूयेत् । भूतलाच्चोद्धरेत्पा-
तं भुञ्चेत्स्तेनवापितत् । प्रौढपादोवह्निः कच्छो वह्निर्जानुकरोप्यथा
च गुठेन विनाशनातिसुखशब्देन वा पुनः । पीतावशिष्टतोयादि पु-
नरुद्धृत्यवापिवेत् । खादितार्धपुनः खादन्मोदकानिफलानि च ।
मुखेन वा धमेदन्त्रं निष्टीवन्नोजनेपि वा ॥ इत्यमन्नं द्विजः । आह
दत्वागच्छन्नवोगतिम् । प्रविचपाणयः सर्वं ते चमौनव्रतान्विताः ॥
उच्छिष्टोच्छिष्टसंगं वर्जयंतः परस्परं । न स्पृशेद्दामहस्तेन भुञ्जा-
नोन्नद्धदाशन । पादयोर्न शिरोन्यस्तिनपदाभाजनं स्पृशेदित्यादि ।
एवमित्यतिदेशेन भोक्तृणां पिकर्तृवन्मन्त्रोच्चारणप्राप्ते तन्निषेधा-
दङ्गनौकरणादिकुरुष्वेत्यादिप्रतिवचनमननुज्ञातम् ॥

इति श्री श्रावकाशिकार्या प्रथमाकण्डिका समाप्ता ।

इदानीम्प्रयोगसुपक्रममाणः परिभाषते

* दैवपूर्वश्राद्धम् ॥ १ ॥

परिभाषेयमपवादव्यतिरिक्तोष्ववतिष्ठते ॥ श्राद्धमितिपितृद्वर्गम् ॥
दैवपूर्वमितिपदार्थानुसमयोक्तिः ॥ ननुऋत्यन्तरोक्तं द्वाण्डानुसमयो
नर्धकः स्यादितिचेत् ॥ पदार्थानुसमयानुक्तिविषयत्वेन सार्धक-
त्वात् । आह च । सकलोगुणकाण्डश्चेदेकैकस्यप्रयुज्यते । सहत्वा
प्रापकोनैव प्रयोगवचनोभवेदिति अतद्यातापवादवर्जं मृपादप्रधा
लनादिसर्वकर्मदैवपूर्वभवतीत्यर्थः । तथा । दैवपूर्वभवेच्छ्राद्धवर्जं
यित्वाविसर्जनम् । प्रश्नश्चदक्षिणाचैव भुक्तेचाचमनम्बिना ॥ तथा
हन्तोच्छ्रिष्टापनयनमाह्वानञ्चविसर्जनम् । दक्षिणासौमनस्य-
ञ्च विनान्यदैवपूर्वकम् । धर्मप्रदीपेपि । विसर्गश्चतुलुकश्चाग्नी
करणम्पङ्क्तिवारणम् । करशुद्धिरपोद्यानम्पितृपूर्वाणिषट्मदेति।
देवलोपि । दत्तयत्क्रियते कर्म पैतृकं ब्राह्मणाग्रमिति । तत्सर्वतत्र
कर्तव्यम्वैश्वदेवस्यपूर्वकमिति।

मू० पितृद्वर्गपितृयज्ञवदुपचारःपित्रोः ॥२॥

पितरोदेवताश्चेतिपित्रोः ॥ वाह्यतुपितृपसोयदिति (१) यत्प्रत्ययः ।
तत्तद्यमित्कर्मपिंडवद्व्यवहृत्कार्यमित्यर्थः ॥ अनेनापसस्यं दक्षिणाभिमु-
खवामजानुपाताद्यतिदिष्टं ॥ अतीनीविबंधनादिपिंडोत्थापनांतं
पिंडपितृयज्ञधर्मो भवति । अत्रसंदेहः । किं नीविबंधनं वामभागे
दक्षिणेवेति । तत्रोभयथाचारदर्शनाद्यधार्मप्रदायं व्यवस्थेतिपारि

(१) रोहः ऋतप्रतिरोडादेयं यत्प्यं तिषेतीकारलोपेरूपम् ।

जातः । तत्रविचार्यं । किंनोविदैवंकर्मपित्रांवेति । षाद्ये पिंडपि
 तृप्तज्ञोऽनुष्ठानविरोधः । अन्त्ये उपवीतिवदपसव्यांगउपनीतेति । त-
 थाचमनुः । प्राचीनावीतिनासव्यगपसव्यमतंद्रिया । पित्रमानि-
 धनात्कार्यंविधिषड्भ्रंषाणिनेति । अन्नप्राचीनावीतिनेत्यपसव्ये-
 प्राप्तेऽपसव्यग्रहणनीवीबंधन वासजानुपातादिप्राप्त्यर्थं । किंच
 सर्वकर्मापसव्ये नदक्षिणादानवर्जमितिसमृतिः । पिण्डपितृयज्ञ
 वदित्यतिदेशोपि । यत्तुकात्यायनवाक्यं । नीवीकार्यादशागुप्ति
 र्नामकुक्षीकुशैः सदापितृकर्मणिचैबोक्ता वेदवेदांगवेदिभिरिति ।
 तदाभ्युदयिकविषयं । पठंतिच । दशा संगोपनंनीवीसाचार्ये मा
 नुषीस्मृता । पितृणांदक्षिणे पाश्वर्षे विपरीताचदैविके । हृदयाञ्च
 वल्क्योपि । दक्षिणे कटिदेशे तु तिलैः सहकुशत्रयं । तर्जयंतीहृदै-
 त्यानां यथानृणांयमस्तथेति नन्वेवंनीवीकार्येतिवाक्ये सदाशब्दा-
 न्नैवंविषयइतिचेत् । नीवीबंधनस्यरघोघ्नत्वादृदैवपित्रमानुपका
 र्मसुययोचितं । दशागोपनस्यविहितत्वेन सदाशब्दस्यैव मर्थत्वात् ।
 तथाचश्रुतिः । दक्षिणतद्भवहियन्त्रीविरितिलिंगं । लिङ्गादपिवि-
 धिर्ज्ञेयइतिवाक्यात् । नचश्रुतिविरुद्धास्मृतिःप्रमाणं श्रुतिस्मृति-
 विरोधेतुश्रुतिरेववलीयसीतिवाक्यात् । तस्माद्दक्षिणाङ्गएवनीवि-
 बंधः । पिंडब्राह्मणभाष्येपि । अथनोविसुद्गृह्य नमस्करोतीति
 काण्डिकाव्याख्याने नामर्दक्षिणतएवनीविस्थानमुक्तम् । तद्वन्मनः
 पराशरोक्तः । यथा । निहन्मिसर्वयदमे ध्यक्तव्येहताससर्वेसुरदा-
 नवामया । यद्वाश्चरर्क्षांसिपिशाचगुह्यका हतामयायातुधाना-
 श्रचसर्वे ॥

मू० द्विगुणास्तुदर्भाः ॥ ३ ॥

सामय्युपलक्षणमिदम् । तथाचपुराणे । उपमूलसकृत्सलूनकु-

श्रांस्रलोपकल्पयेत् । यत्रांस्त्रिलान्दृतीकांस्त्रयः शुद्धौसमाहृताः ।
 पार्श्वराजतताम्राणि पात्राणिस्थुः समिन्मष्टु । पुष्पधूपसुगन्धादि
 क्षौभमूत्रञ्चमेक्षणमिति । वृषी रासनानि एतदाहरणमाह । उद-
 पात्वं चकास्यञ्चमेक्षणं सुक्सुवादिकां आहरेदपसव्येन सर्वदक्षि-
 णतःशनैरिति दर्भाः । समूलकुशाः । तथाचवमः । समूनास्तुभवेह-
 र्भाः पितृणांश्रद्धकर्मणि मूलैर्नलोकानुचयति शक्रस्यतुमहात्म-
 नः । हारीतोपि । दक्षिणदिशातः समूलकुशानाहरेदिति । तुशब्दो-
 विशेषार्थः । तेनपिग्डाधस्तनकुशवर्षं सूलोद्दिगुणाः पित्र्ये ।
 देवप्रेतत्र्याहयोस्तुष्टवोभवन्तीत्यर्थः तथाचश्रुतिः ॥ अथसकृदा-
 च्छिन्नाग्युपमूल(१)न्दिनानिभवन्ति । स्मृतिरपि । उपमूलंसकृ-
 च्छिन्ने वहिः पिग्डपुशस्यते । कात्यायनोपि । सपिंडीकरणं वाव-
 द्दजुर्दभैः पितृक्रिया ॥ सपिंडीकरणादूर्ध्वदिगुणैर्धिधिवद्भवेत् ।
 देवानामृजवोदर्भाः पितृणांदिगुणाःसुताइति ॥

सू० पवित्रपाणिर्दद्यादासीनःसर्वत्र ॥ ४ ॥

पवित्रमुपगृहोपलक्षणं । सर्वत्र देवेपित्ये च । तेनोभयत्रप-
 वित्वोपग्रहपार्श्वरासीनश्चदद्यादित्यर्थः । तथाचमनुः । पित्र्य-
 मानिधनत्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिनेति । अथवापवित्रपाणित्वमा-
 सीनत्वञ्चस्मृतिप्राप्तमेवात्र सार्थकत्वेनानुवदति । तेनवामहस्तेकु-
 शादानत्वमाशहनेचासीनत्वंनिषेधतौत्यर्थः । तथाच पठन्ति । वा-
 महस्तेप्रदादर्भाग्रहे रङ्गवलोस्तथा । ललाटेतिलकंदृष्टानिराशाः
 पितरोगताइति । किञ्चाशहनेनागच्छत्सुपितृषु कर्तुरासीनत्वं
 नयुक्तं तथाचपिंडदानेपुराणोक्तंलिङ्गं । अथप्राञ्जलिरुपस्थायस्थि-
 त्वा चावाहयेत्पितृनि । मन्त्रार्थानुगृहोपि । श्रापन्तुनः पितरः

(१) मन्त्रद्वित्रान । एतदर्थं मन्त्रो निवाहोद् । कुत्रदिनानि । उपमूलाद-
 नानिभवति उपमूलमसोपदिनानिदिनानीत्यर्थः । दाह्येदनेत्रं यम् ॥

सोम्यासोऽग्निध्यायाः पथिभिर्देवयानैरिति । विश्वासीनोदद्या-
दिति दानेऽसीनत्वं नपुनरावाहनादुपस्थाने पीतिसूत्रार्थः ॥

प्रश्नेषुपङ्क्तिमूर्द्धन्यं पृच्छतिसर्वाङ्वा ॥ ५ ॥

पङ्क्तिमूर्द्धन्यः पिच्छे प्रथमोविप्रः । लिङ्ग्येत् । वाशब्दोव्यय-
स्वितविकल्पस्तुल्य विकल्पस्याष्टदोषत्वात् । पृच्छास्याशौः प्रार्थ-
नादिषु सर्वेष्वपपङ्क्तिमूर्द्धन्यइत्यर्थः । तथाचपुराणे । द्वौहस्तौयु-
ग्मतः ह्रत्वाजानुष्यामन्तरेस्थितौ । सप्रथयद्योपपिष्टः सर्वाङ्गपृच्छे-
द्विजोत्तमानिति । तुल्यविकल्पोयमिति कर्कादयः । नचप्रश्नेषु प-
ङ्क्तिमूर्द्धन्यं सर्वाङ्गवैतावतिवाच्येष्टच्छतीति गौरवंस्मृत्यन्तरोक्तमवि-
ष्यर्थम् । प्रश्नेनैवतत्सिद्धेः । तथाचवृहथाज्ञवल्कलः । पृच्छादुपसनम-
र्षपुरणमत ध्यावाहनार्थक्रमो न्युजंवाचनभोजनाग्निहवनं श्रेयो-
जपःकल्पनम् । दत्त्वान्नं जपतृप्तिपिंडयजने सुप्रोक्षिताक्षय्यके
आशौःपुंड्रकवाचनार्थं चजनन्दानं विसर्गस्तुतिरिति । आदिना दे-
शकालगोत्रादिसरणीविकिरादि पिंडार्चनान्तं गृहीतम् । अवा-
न्योपिस्वत्युक्तःक्रमः । तथाच । आहारभोग्याध्यात्वा ध्यात्वादे-
वह्वानार्दनम् । अषितृन्मनसाध्यात्वाततःश्राद्धं समागमेत् । अग्नि-
ध्यायाःपितृगणाः प्राचौरक्षन्तु मेदिशम् । तथावर्हिपदःपान्तु या-
भ्ययेपितरखिताः । प्रतोषीमाञ्चपास्तद् दृशौचौमपिषीमपाः ।
ऊर्ध्वतस्तवर्थमारक्षे त्कव्यवालो नलोप्यधः । रक्षोभृतपिशाचेभ्य
स्तथेवामुरद्रूपकः । सर्वतथाधिपक्षेपां यमोरचाङ्करोतुमे । प्राणा-
यामन्ततःकुर्या ज्ञायव्याःस्मरणन्तथा । श्राद्धकर्तास्मोतिवदे हि-
प्रैर्वीच्यङ्कुरव्य । देवताभ्यःपितृभ्रश्रेत्यादे रादिमध्यावसानेषुजपः
आदिमध्यावसानेषु विराट्त्त ह्यपेद्दुध इतिवाक्यात् । एवंपरिभाष्य
कर्मापक्रमते ॥

सू० आसनेषु दर्भानास्तीर्य ॥ ६ ॥

पादासनन्दौपोपलक्षणम् । तथाचक्राययनः । विष्टरार्थङ्कु-
 शान्दद्या द्विप्राणाम्पादन्तलतः । ब्राह्मव्यञ्ज । एथक्प्रथक्त्वासनेषु
 तिलतैलेनदोपकाः । अथिच्छिन्नाधिपोदेया स्तेतरक्षाहिज्जोत्तमै-
 रिति । आसनान्याहस्यतिः । शमौक्षाप्रार्थ्यशस्त्रीश्च कदम्बोधार-
 णस्तथा । पञ्चासनानिशस्तानि श्राद्धे देवार्चनेतथा ॥ श्रीपर्णावा-
 न्णक्षीरोजम्बूतामृकदम्बजम् । सप्तमवाकुलंपोटं पितृणांदत्तमक्ष-
 यमिति । ततश्च सदीपासनेषु पादासनंदत्पासनेषु दर्भान्दद्यादि-
 त्यर्थः । द्वितीयमेतदास्तरणमतोस्मात्पूर्वमपि दर्भानास्तीर्योपवेश-
 येदिति । तथादेवीपुराणे । इत्योत्तरेतिणास्तीर्य आसनेलोहव-
 र्जिते । दाताचस्त्रासनेपृते विप्रानावेशयेत्मुधौरिति । नग्वास्तृतेषु
 पुनरास्तरणं कुतः । पूर्वास्तरणस्यधर्ममात्रत्वादित्तरकीविप्रानुत्या
 योत्थायकतंश्चमित्यन्ये द्वितीये उपवेशितानामुत्थानानुपपत्तिः ।
 चत्त्रात्पूर्वमास्तरणमात्रमिह तद्दानमित्यपौनरुक्त्यं । अतश्चास्ती-
 र्यदत्त्वेत्तार्थः । संकल्पत्वात् । तथाचसाम्बपुराणे । कृताङ्गिःशौचा-
 नाचम्य सुप्रविष्टान्यथाविधिः । दद्याद्दर्भासनंतेश्चो वैश्वदैवत्यपूर्-
 वकं आसनेष्विति । इस्तेकुशाद्दद्यादितिसप्तम्यर्थः । दर्भाश्चैवा-
 सनेदद्या न्वतुपाणौकदम्बनेत्युक्तेः । एतद्देवेदक्षिणतः पितृवाम-
 तः । पितृणामासनंदत्पात् वामपार्श्वेकुशांशुधीः । दक्षिणेचैव-
 देवानांमर्वदाश्राद्धकर्णणीतिवाक्यात् । अत्रैकआसनदाने स्वधा-
 प्रयुंजति । स्वधाशब्दप्राप्ते । तन्न तस्यासनादौनिषेधात् । तथाच-
 हेमाद्रिपर्वते । पितृभ्योनिखिलंदद्या तस्वधाकारेणधर्मवित् । अ-
 च्छयमासनचैव वर्जयित्वाधर्ममेव च । धर्मप्रदौपेपि । आसनाद्वा-

नयोरर्धे तथा ह्यथैवमेजने । क्षणेवाहास्वधावाणीं नक्तुर्यादव-
 वीन्मनुः । तेनास्मिन्वितुरमुक्त्वा शर्मणो मुक्तसगोत्रस्य वसुरूपस्येदमा-
 सनमस्त्विति प्रयोगः । केचि त्वकारवर्जं गोत्रमुच्चरन्ते । तन्न तत्स-
 हितस्यैवोक्तत्वात् । तथा । सकारेण हि वक्तव्यं गोत्रं मर्वत्रधीमता ।
 सकारः कुतपो ज्ञेयस्तस्मादात्मे न तन्वदेदिति ॥

* विश्वान्देवानावाहयिष्यद्भूतिपृच्छति ॥ ७ ॥

अष्ट । यवानादायोऽंकारत्वनिरंगुष्टं द्विजस्तं धृत्वेदं कार्यं । तथा च य-
 मः । यवहस्तस्ततो देवा न्विज्ञाप्यावाहनं प्रति । शाकटायनोपि ।
 आवाहनञ्च कर्तव्यं द्विजिवोऽंकारपूर्वकं । गोभिलोपि । यवाना-
 दायोऽंकारं कृत्वेति । अंगुष्ठं गृहीत्वा वाहयंत्येके । तन्न । निर-
 ङुष्ठं गृहीत्वा तु विश्वान्देवान्समाह्वयेदिति ब्रह्मांडोक्तेः । ततः
 सव्योदङ्मुखं दक्षिणञ्चान्वाच्यं षट्शुकुशानादायो मित्युक्त्वा पु-
 रुरवाद्वादिमयोगंकुर्यादित्यर्थाः । नन्वर्धां पूरयित्वा वाहयेद्दु-
 तावात्पूरयेदिति । उभयथावाक्यदृष्टेः । तथा हि । उमामहे-
 श्वरसंवादे । कुशांबुना भुज्यगृहं दत्त्वासनमनुक्रमात् । निवेश्य-
 तत्र विप्रान्ने कुर्यादर्धांभिपूरणम् । शन्नो देव्यापयः क्षिप्त्वा यवो मी-
 तियवानपि । गंधं पुष्पंचतूष्णिं स्यादद्य देवान्समाह्वयेदिति । पुरा-
 णोचचयेष्वर्धं सम्पूर्यावाहनमुक्तम् । याज्ञवल्क्यास्त्वावात्पूर-
 यति । याज्ञिमञ्जालनन्दत्या विष्टरार्थान्कुशानपि । आवाहये-
 त्यनुज्ञातो विश्वे देवास इत्युक्त्वा ॥ यत्रैरन्ववशोर्याथ भाजने सपवि-
 त्स्वके । शन्नो देव्यापयः क्षिप्त्वा यवो मीतियवांस्तपेति । यादिव्याह-
 तिमन्वेण हस्तेष्वर्धं विनिक्षिपेत् । अपसव्यं ततः द्याव्ये त्वादि सूत्रका-
 रोप्यावात्पूर्यां पूरयति । अत्र विरोधः स्मृतिपुराणयोः । स्मृतेः प्राव-

ल्या तस्योक्तत्वाच्चा वातयापूरणमित्येके । नेत्यस्ये । स्मृतावेवार्थपूरणस्य पूर्वमुक्तत्वात् । तथाचक्रमपरा दृवयाज्ञवल्क्यस्मृतिः । पृच्छाद्यासनमघपूरण सतश्चावाहनाथक्रमइति । एवंसति दर्भानास्तीर्विश्वान्देवानावाहयिष्यति सूत्रमता याज्ञवल्क्यवचनेनेकवाक्यता मुनिनाऽसनाथदानांतं योऽवल्क्योक्तकांडामुसमयस्याहता ऽन्यपदार्थानुसमयइतिज्ञापितम् । अन्यथा वागसनेपि परयादृवयाज्ञवल्क्य स्मृत्यासुवम्विद्ध्येत । तथाचासनन्दत्वा दृवयाज्ञवल्क्यः । अर्धपातंसमानौय कुशहयसमन्वितं । शन्नोदेश्यापयःक्षित्वा यवोसीतियवानृक्षिपेत् । गन्धपुष्पादिसंपूज्य पृच्छांकुर्याद्विचक्षणः । पूर्णमस्तिवतितैस्त्रे विश्वेदेवान्समाह्वयेत् । ततस्तुक्रमयोगेन पितृर्षन्नु निवेदयेत् । कुशावृत्तिलसंयुक्तं तिलोसीतितिसानृक्षिपेत् । शन्नोदेश्यापयःक्षिपवा शेषपूर्वप्रवदाचरेत् । स्वनामशर्मगोत्रैस्तु उशन्तमवेतिवैततः । आवाहयेत्पितृभक्त्याजपेदायंतुनःपुनरिति । ततस्यासनन्दत्वाथ संपूर्य संपूर्य पृच्छांकुर्या वातदशार्थदस्येति वैश्वदेवकांडं कृष्णाऽऽसनादिपितृकांडंकुर्यादितिक्रमः । वैजवापायनोप्यर्धानंतरं पदार्थानुसमयमाह । तस्योपरिकुशान्दत्त्वा प्रदद्याद्द्वैवपूर्वकं । गन्धपुष्पाणि धूपंच दीपवस्तोपवीतकमिति । अन्यथा कथन्तैरपूर्वमिति पदार्थानुसममयमुपक्रम्यपिश्वान्देवानाहयिष्यदित्यादिना तमेवपुरावच्छदिसाखं बहुना । अथपदार्थानुसमयकाण्डामुसमयोर्विकल्पः । विश्वेदेवानावाहयिष्यपुराणे । विश्वेदेशौ क्रतुर्दजः सर्वान्विष्टिपुकोर्तिसी । नित्यन्नादीमुखयाह्वेवसु सत्योच पैतृके । नयान्नातभने देशौ कालकामौसदैवहि । अपिक्रान्यागतेसूर्यं याहेचधुरिलोचनौ । पुरुरवाट्रवौचैव विश्वेदेशौचपार्षणौ । नयान्नालक्षणे पैतृकेनवान्निमित्तेत्याहे । क-

ग्वागतेर्भूर्पृथ्वि क्वेवल्लक्ष्मणव्युध्याक्रियमाणे । उभयबुधप्राकृतैश्च
 पुंश्वरवार्द्ध्यावेक्ष । (१) गोदीर्घनेनप्रशुभ्रामख्येतिवन्नित्यकर्माश्रयणे
 नगुणकलविशेरितिभारिजातः ॥

* आवाहयेत्यनुज्ञातो विश्वेदेवासऽत्रा
 गतेत्यनयावाह्यावकीर्य विश्वेदेवाःशृणुतेम
 मितिजपित्वा ॥ ८ ॥

आवाहवेतिद्विगैराङ्गप्रो विश्वेदेवारात्रागतेत्वनयार्चावा-
 ह्यावकीर्य विश्वेदेवाः शृणुतेममित्युच्यते । अत्रावकी-
 र्येति यद्यपि दृश्यमंत्रयोरनुपदेशस्तथापि यवै रोपधयः समवदंते-
 तिमंत्रेणच प्रदक्षिणमुदङ्मुखेनावकिरणं दृष्टव्यं । तथायमः ।
 यवहस्तस्ततोदेवा न्विज्ञाप्यावाहनंपति । आवाहयेदनुज्ञातो वि-
 श्वेदेवासइत्युक्त्वा । विश्वेदेवाः शृणुतेममितिजपत्वा ततोचतान् ।
 ओपधयइतिमंत्रेण विकिरेत्ताग्रप्रदक्षिणमिति । अत्रावाह्यववा-
 न्विकिरन् ततोऽपइतिक्रमः । उदङ्मुखस्तुदेवानां पितृणां द-
 क्षिणामुखः । प्रदक्षिणं तुदेवानां पितृणामप्रदक्षिणमितिच । न-
 न्वपहताइति तिस्रानवकीर्येत्यवकिरणेऽपहतेतिमंत्रस्य विहित
 त्वात् कथमोपधइति । न । वैश्वदेवस्य स्वतएवरक्षोभन्त्वादप्रहता
 इत्यस्यवैयर्थ्यात् ॥ तथाच गोभिलसूत्रं । ओपधयः समवदंतेति ।
 अथवा मंत्रानुपदेशात्तूष्णीमेवावकिरणं । तथाचखादिरगृह्यं ।
 तूष्णीं यवानवकीर्येति ॥

(१) आहविश्वेतिविश्वे देवानामभ्रानेहहस्यति.

उपनिषामवैवेदात्रविदुर्वेदिजातय अथमुच्चारणोपसर्गमेव यथासमन्विते प्रागच्छ-
 न्तु महाभागविश्वेदेवामहावलाः धेयत्तु विहिता. आहो भातधानाभवन्तु ते

*पितृनावाहयिष्यद्भृतिपृच्छत्यावाहयेत्य-
नुज्ञातऽउशन्तस्वेत्यनयावाह्यावकीर्यायन्तु
नद्भृतिजपित्वा ॥

पितृनावाहयिष्यद्भृतिपृष्ठा वाहयेति द्विजैराज्ञप्त उशन्तरवे
त्यनयर्चावाह्यापहतद्भृति तिलानप्रदक्षिणामवकीर्यायन्तुनद्भृ-
चन्तिष्ठन्नवकीर्यजपित्वा । पितृनिति मातामहीपलचकम् । तत-
श्चापसव्येन दक्षिणामुखे द्विगुणकुशतिलानादाय वामजालुं-
पातयन्नोमित्युक्त्वाऽस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानमुकशर्मा मुक-
सगोत्वान्वस्त्रादिरूपानावाहयिष्यद्भृति पृष्ठावाहयेति द्विजैराज्ञप्त
उशन्तन्त्वेत्यनयावाह्यापहताद्भृति तिलानवकीर्यायन्तुनद्भृच
तिष्ठन्नपेदित्यर्थः । नन्वत्रापितृण्योमोपधयद्भृतिमन्त्रेण चावकि
किरणमिति । न । रक्षोघ्नत्वादवकिरणेऽपहतेत्यस्यैवयुक्तत्वात् ।
अतोदकस्पर्शः राक्षसत्वात् । अत्रैकेविवहृत्वेप्रतिद्विजमेकवचन-
प्रयोगेणपित्वादीनावाहयन्ति । तत्पितृनावाहयिष्यद्भृति सूत्रो-
पदेशात्पितृन्द्भृतिष्यत्तवद्भृति मन्त्रलिङ्गाञ्चोपेक्ष्यं । ननुमातामह-
ग्राहं मन्त्रोहीस्तिनवेति ॥ अत्रैकेपितृभ्यः स्वधायिभ्यः अत्रपि-
तरः आयन्तुनः पितरद्भृत्यादि । एवंप्रदक्षिणाष्टत्कोटहौनान्दी-
मुखान्पितृन् । स्वपितृभ्यः पितादद्या नमस्येष्टं पितृच्छाहे
द्भृत्यादिश्रुतिस्मृतिवाक्येषुपितृशब्दस्यैवप्रयोगान्मातामहग्राहं पि
पितृशब्दप्रयोगएवमन्त्रोद्भृति । इदं विचार्यं । यदियुत्यादिवा-
क्यस्यपितृशब्द प्रयोगेषुैव सिद्धिस्तर्ह्यस्मन्मातरस्सन्मातामहेत्यादि
प्रयोगेष्वपिपितृशब्दोक्तिरेवास्तु । अथमन्त्रेष्वन्यथादृष्टिनिषेधो-
नैतेषुप्रयोगेष्विति तर्हि मन्त्रोद्भृतिप्रतिपादकवाक्यानां वैयर्थ्यं स्यान्म-
न्त्राणांवा यथाप्रयुक्तिरिच्युभ्ययापि यथाविहितमन्त्रोद्भृतिः सिद्ध-

इति । तथाच कात्यायनः । यथार्थमूहस्योदिते । नमस्कृतावपूर्वत्वा
दृष्टिर्वचनादिति । विष्णु रपि । आवाहनेस्वधाकारे मन्त्राजह्या
विसर्जने । अन्वकर्मण्यनूह्यास्युरेपथाहविधिः अलः प्रातामहा-
नामष्वेवं श्राद्धह्यर्थाद्विषक्षणः । मन्त्रोहेनयथान्यायं शेषाणांम-
न्त्रवर्जित मिति । अपिचैकीद्विष्टे पिसएव । एकवन्मन्त्रानूहेनेको
द्विष्टइति शेषाणांमन्त्रवर्जित मिति । पिष्टमाहमातामहव्यति-
रिक्त पिष्टव्यभावादीनामूह्यं मन्त्र वर्जितमित्यर्थः ॥

मू० यज्ञियवृक्ष चमसेषु पवित्रान्तर्हितेष्वेकै
कस्मिन्नप आसिञ्चति शन्नोदेवीरिति ॥१०॥

यज्ञमर्हन्तियज्ञियाः पालागादयः । यज्ञतिर्वग्भ्यांघखत्रावि-
तिघमत्थयः । तथाच श्रुतिः । तैवैपालागास्युरित्युपक्रम्य यदि-
पालागान्नविन्दे दयोअपिवैकहृतास्यु र्यदिवैकहृतान्नविन्दे दयो-
अपिकार्पाय्यमवाःस्युः यदिकार्पर्यमयान्नविन्दे दयोअपिवैल्वास्यु
र्योखदिरा अयोदुम्बरा एतेहिब्रह्मायज्ञियाइति ब्रह्मपुराणे ।
पालागाश्रुत्य न्ययोध एववैकंयतोहवाः । कार्पर्योदुम्बरो-
विल्लघन्दन.सरलस्तथा शालश्रदेवदारुद्य खादिरश्चैतियज्ञि-
याः । चमसपात्रमन्त्र प्रमाणमेक प्रयोजनापेक्षं । अर्थात्परिमा-
णमिति परिभाषातः धातुमयपरिमाणंवाहीननिषेधात् । पवि-
त्राख्यन्तर्गर्मिणं साग्रमिति कात्यायनोक्तानि । पवित्रांतर्हि-
तेति अर्घपात्रेपवित्रनिधायोदक क्षिपेदितिज्ञापयति । कुशं
विनोदकश्चाप्रयत्नात् । तथाचश्रुतिः । इतोहवा इदंसर्वं ब्रह्माशि
खडत्तापक्रम्य तदेवसामतीभ्यां पवित्राभ्यामपहंतीत्युपमंहारः
एकैकस्मिन्निति मन्त्रावृत्तिदर्शकं । ततश्चपालागादि दारुया-

वे पुयय। देवतमाख्ये पु द्वैत्रे प्रांगगे सव्यादिना प्रागग्रपवित्रद्वयं पि
 त्वा दक्षिणाग्रेषु दक्षिणासस्थे ष्वपसव्यादिना पवित्रत्रयं दक्षिणाग
 न्निधाय शन्नइति मन्त्रेण प्रतिचमनं मवाहृत्या ऋगन्तेः पश्चात् सञ्चे-
 दित्यर्थः । तथाच त्रिषु । दक्षिणाग्रेषु दक्षिणासस्थेषु चमसेष्वप
 चासिञ्चेच्छन्नइति । अत्रैकेपवित्रकरणमनुपदेशात्तूष्णीमिति ।
 तन्न । मन्त्रेण विधानात् । तथाच योगियाज्ञवल्क्यः । पवित्रे-
 स्थइति मन्त्रेण द्वेपवित्रे चकारयेत् । नांतर्गर्भं कुशच्छिन्ने कौशे प्रा-
 देशसम्मिते । अत्रैकेपवित्रे स्थइति मन्त्रलिंगस्य पवित्रे करोति
 कुशैः समा वप्रशीर्णाग्नौ कुशैश्छिनत्ति पवित्राभ्यामुत्पुनातीत्या-
 दिवाक्प्रानाच पवित्रत्रये वैयर्थ्यात्पवित्रद्वयमेव पितृ पीति । तन्न ।
 अथोपि त्रीन्दिशुरिति श्रुत्यैव स्थलात्तरे पवित्रत्रयस्योक्तत्वात् ।
 चतुर्विंशतिमतेपि । द्वे द्वे शलाके देवानातिस्त्रस्त्रिस्तुपार्वणे । ए-
 को द्विष्टे शलाकैका श्राद्धेषुर्घेषु निक्षिपेत् । यत्तु माध्यदिनाना
 द्वे द्वे तु पवित्रे पितृर्जर्मणीति तन्म त्रेण पवित्रद्वयच्छेदनपरं । नत्व-
 र्घेषु पवित्रनिधानपरं । अतश्च पवित्रस्थइत्यनेन पवित्रे कुशैश्छित्वा-
 न्यत्तृतीयेन सहार्धनिधानमिति सिद्धम् । तथाच हेमाद्रिपद्धतौ ।
 पवित्रे स्थइति छन्नमगर्भयत्कुशद्वयम् । कुशरूपेण प्रादेशमाव न्त
 तस्यात्पवित्रकमिति । अत्र विशेषो यज्ञप्राश्वे । औपधीमन्तरे कृ-
 त्वा ऽ गुडागुलिपार्वणे । छिद्यात्प्रादेशमाव तु पवित्र विष्णुदे-
 वतमिति ॥

मू० एकैकस्मिन्नेव तिलानावपतिं
 तिलोत्सीति ॥ ११ ॥

तिलानिति ग ऽ अ पल्लव । १ के कस्मिन्निति प्रतिपादं ति

लोमीत्यनेनतिलाभावपेटित्यर्थः । अत्रप्रानुपदेशात्तिलक्षेपो देव-
पात्रेपीत्तिककीः । नभ्वेकैर्काष्ठान्निव्यनुवर्तमाने पुनरेकैकान्निव्यत्ति
किमर्थ उच्यते । तिलोसोतिमंत्रोपिपितृन्प्रोषाहीतिबहुवचना
न्तेन पितृगण्डेनैकद्वयत्वादनूहित सकृन्मन्त्राप्रार्थ्ये । तथाच ।
यन्तोदेव्यापयः क्षिप्त्वा तिलोक्षीत्यावपेत्तिलान् । आष्टत्तिः प्र-
तिपात्रं स्यान्मंधरा लोहद्वयते । अतश्चमन्तोहोपिस्थादिति । नि-
श्चितमेतदित्येवगद्दार्थः । ननुर्गंधादिप्रक्षेपोपिमन्त्रेण न गंध
पुष्पंच तूष्णोमितिवाच्यात् । अतोमन्त्रस्ववाहं तत्त्वान्निव्येपि
स्याहाप्रयोगः । एवमभिन्नदाक्षपात्तायुक्त्वा भिन्नप्रतिप्रसवाधेन
विधात्तुमयपावाणग्रह ॥

मू० सौवर्णराजतौदुस्वरखड्गमणिमया
नांपालाणामन्यतसेषु ॥ १२ ॥

मणिमयानि शंसयन्त्यादीनि । एषामध्येषु केषुचिदित्यर्थः
तथाचब्रह्मपुराणे । सौवर्णरौप्यताम्राणां म्फाटिक्कंशङ्कुशक्तयः ।
भिन्नान्यपिनियोज्यानि पावाण्यपितृकर्मणि । चारीतोपि ।
काञ्चननतुपात्रेण राजतौदुस्वरेणवा दत्तमक्षयतां याति स्वङ्गे-
नार्यकृतेनतु । आर्याखैवर्णिकाः । परिमाणं सृती । अष्टांशु-
लम्भवेत्पात्रं पितृणारजतंशुभं । दगांशुलक्षुदेवानां सौवर्णन्ता-
मुमेवचेति । औदुस्वरन्ताम् । आतुसन्निधेःतदुक्तं । प्रसिद्ध ईश्व-
सान्निधे द्योऽप्रसिद्धार्थ उच्यते । तस्यन्निधानसान्निध्या कञ्जाती
वीनुगम्यतइति । वाचोम्यतुयज्ञियत्वेनैरसिद्धः । सुवर्णादिभ्यो
मयङ्प्रिकारे । राजतं तुपित्वा एव । तथाचवायो । तथावपिसट
भोज्येषु पितृणारजतंमत् । अमंगल्यं तुयत्नेन देवकार्येषुन कथ्यते ॥

* यानिवाविद्यन्ते ॥ १३ ॥

वाशब्दः सौवर्णादयभावविकल्पे । सौवर्णादिविहितामोषेविहित प्रतिषिद्धकांस्याश्रमस्त्रय्यादीनीत्यर्थः । ते पायानिवाविद्यन्तइति सानुशयमभ्यनुज्ञानात् । 'विहितप्रतिषिद्धत्वं'ते पांस्मृत्युक्तं । तथाच ब्रह्मपुराणे कांक्ष्यभंडानिवर्ज्यानि पितृदेवतकर्मणि । मैठीनसिः लोहसीस कांक्ष्य पाषाणहीनपात्राणि भग्नपात्राणिचवर्जयेदिति । कांक्ष्यरजतपर्णताम्रपात्राणिभोजनार्थयोस्योपकल्प्यानि । दैववापोपि अश्रमस्त्रय्यानिस्सुरभिपर्णमयांस्तथा । यानिवाविद्यन्तइति प्रतिषिद्धे तराणीतिवा । विहितप्रतिषिद्धानि पूर्वपक्ष्यसिद्धान्तमाह ॥

मू० पलाशपत्रपुटेषुवा ॥ १४ ॥

वाशब्दः प्रागुक्तविहितप्रतिषिद्धनिषेधार्थः ॥ तथाब्रह्मयज्ञव-
रुच्यः । मृदश्रमनौ तथाकांक्ष्यमार कूटादिमंभवं । त्र्यु सीसक लो-
हाना मर्षपात्रविवर्जयेदिति । धर्मप्रदौपेपि । मृदपात्रगतमर्षच
मृत्तिकागंधलेपनं । छतधूपञ्चयोदद्यान् निराशोः पितरोगतोः-
काश्यायनोपि । आसुरेणतपात्रेण यस्तुदद्यात्तिलोदकं । पित्त-
रसस्यन्त्रान्ति दशवर्षाणिपञ्चचेति । अतोविहितप्रतिषिद्धेभ्यः
पत्रपुटाएवश्रेयस्कराइत्यर्थः । कर्कश्यार्षमृन्मयस्त्रीकारस्तुइत्यव-
टितविषयः । कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मुन्मयस्मृतं । तदेवहस्त
घटितं श्राल्यादिद्वैविकंभवेदितिवाक्यात् ॥

मू० एकैकस्यैकेनददातिसपवित्रेषु- हस्तेषुयादिव्याइति ॥ १५ ॥

एकैकस्येतिपित्वादिनिर्देशः । एकैकेनेति एकैकस्येत्येतावद्-

क्तिरेकेनेशार्धेण त्रयाणान्दानमिषेधार्था । अतएकैकस्यैकैकेनेति
नतन्ममित्यर्थः । तथाचक्रात्यायनः । अर्धेक्षय्योदकेचैवाप्रगुदाने
यनेजने । तन्वस्यविनिवृत्तिःस्या त्त्रधावाचनिकेजने । एवञ्चत्रया-
णांमेकद्विजोपवेशने ऽर्धपात्राणि चोच्ये वनद्विजनंख्ययेत्युक्तं । तथा-
चस्मृतिः । अर्धस्याशार्धहेतुत्वाद् दातुः स्त्रपितृसंख्यया । पुरये-
द्वर्धपात्राणि मविप्राणाञ्चसंख्यया ॥ वैजवापोपि । वित्वात्वितृ-
णांनौप्येवकुर्यात् पात्राणिधर्मवित् । एकस्मिन्वावङ्गपुत्रा ब्राह्म-
णेपुत्र्याविधीति । स्त्रीर्त्वापविवादिकमितिशेषः । अत्रसन्देहः ।
वैश्वदेवे एकएवार्धकिंवाहौ । उभयथावाक्यदृष्टेः । तथाहि । यज्ञि
यष्टचचमसे मपवित्कइतिशाट्टायनेनैवमुक्तम् । यान्नवल्ग्योपि ।
यद्यैरन्दवकीर्याथ भाजनेसंपवित्कइत्येकमेव । मास्ति । निरवा-
न्देवान्यत्रैः पुंषैरभार्यासनपूर्वकं । पुरयेत्पात्रयुग्मन्तुं स्थापयेद्-
दर्मपवित्कमिति । प्रचेतंसापि । एकैकस्यतु विप्रस्यअर्धपात्रे-
विनिक्षिपेत् । यवोसीतियवान्कीर्यगन्धपुषैःसुपूजितमिति ह्य-
मेव । कर्कादयस्तुएकदेवताकत्वादेकमेवपात्रन्दैवमिति ॥ मा-
तामहश्राद्धे वैश्वदेवस्य पृथक्पात्रद्वयमित्तान्ये । इदम्बिचार्यम् ।
किमत्रविकल्पः किन्वाव्यवस्येति । व्यवस्येतिब्रूमः । तथाहि ।
वैश्वदेवश्राद्धे पक्षद्वयमुक्तम् । तन्वपचोभेद्रपचयेति । तन्नयदि-
भिन्नपक्षे एकमिष्टुष्येत् त तदामास्यवाच्यं व्यर्धंस्यात् । अत्रतत्र-
पक्षे एकमिति तद्दीभयवाच्यसार्धकत्वात् । ततस्तन्वपक्षे एकस्मि-
न्नपक्षेद्वयमिति व्यवस्थया नयन्वविरोधइतिसिद्धम् । सपवित्त्वि-
त्तार्धपवित्राण्यो बोध्यन्ते । इत्सपवित्राणांतु पवित्रगाययःसर्वइति-
स्मृतेरेवसिद्धेः ॥

मू० असाविषतेर्घः ॥ १५ ॥

असावितिसमुर्धगतनामाद्युपलक्षणम् । एततेर्घइतिप्रयोगदर्शनात् । अधानिप्रेधोच्चायते एतच्चाक्तमासनदाने । ततश्चयथाविहितं सव्यादिनाग्रामहस्ते, र्षप त्वं गृहींस्वा प्रागगुपत्रिवे देगद्विजकरदत्त्वा (१) पादप्रभृतिमूर्धोन्मदक्षिणभ्युजांकृत्वा यादिव्याडितिमन्त्रेण पुहूरवाद्द्रवसनामानौ विश्वेदेगएगोर्घइत्यर्घन्दक्षिणहस्तेन देवर्त्तोर्येनदत्त्वा । एवपित्व्येपिदक्षिणाग्रपविच्छाणिद्विजकरदत्त्वा गिर.प्रभृतिपादान्तमपुदक्षिणं संपूज्य । यादिव्याडत्तनेनार्घपितृतीर्थेन संबन्धनामादिभिः पितरसम्बोधा दक्षिणहस्तेनैपतेर्घोस्त्वित्यर्घं दद्यादित्यर्थः । तथाचप्रचेता । दत्त्वाहस्तेपविचन्तु कृत्वापूजाचपादतः । पादप्रभृति.मूर्धनं देवानांपुष्पपूजनम् । यादिव्याडितिमन्त्रेण हस्तेष्वर्घंभिनक्षिपेत् । तताधामेनहस्तेन गृहीत्वाचममानुकमान् । गिर.प्रभृतिपादाताम् नमोवदतिपैतृके ॥ पितृतीर्थेनतत्तीर्थन्दद्या ददक्षिणपाणिनेति । अत्रैकएकद्रव्यत्वादर्घदानकर्मादृत्तौ सकृन्मन्त्रइति । तत्कर्काचार्यैर्निरुक्तमित्यपेक्षितं ॥

मू० प्रथमेपात्रेसंस्त्रवांत्समवनीयपितृभ्यः
स्थानमस्तीति न्युजंपात्रं निदधाति ॥ १६ ॥

प्रथमंपात्रंपितृभ्यं नदैव । तथाचस्मृतिः । प्रथमेपितृपात्रे तु सर्वांस्तन्मन्त्रमंस्त्रवान् । पितृभ्य स्थानमित्युक्त्वा कुर्याद्भूमरामधीमुखम् । दैवपात्रमित्येके । तन्न । पितृपात्रइतिविशेषात् । काश्यायनोपि । पितृपात्रमदुत्तानं कृत्वाविप्रान्विसर्जयेदिति । स्वस्वाः

(१) गड मय्यपुष्प आदायचरणादिशरोत्तकम् ॥ अर्चतेत्येवम्यादन्तरचोदकन्त्या ।

पादसंलग्ना ऋषिगिष्ठादकादयः । तथा च शुति; स एथर्वो ह्येव खलु-
परिगिष्ठाभवतीति । बहुत्वद्गुणातिनाद्यपेक्षम् । अत्रैके देवन्दे-
वेभ्यस्थानमसीत्युत्तानं विधाय पितृन्नुजांविधेयमिति । पितृमि-
त्यन्वे । विचार्यमिदम् किंप्रतिश्राद्धं पात्रकरणमुत्पितृश्राद्धइति ।
यदिप्रतिश्राद्धं तदाहादशदेवत्ये पात्रसञ्चकम् नन्वविरोधश्चक्षात् ।
अथमन्वोहेनाविरोधइति तर्हि पितृपात्रविध्यनर्थक्यात् । यत्तु प्रथ-
मपैतृकाम्पात्रन्तस्मिन्पैतासहं न्यसेत् । प्रपितामहन्तोन्यस्यनोद्धरे
न्नविचालयेदित्यसवाख्ये पात्रतृयस्यैवैकीकरणं तन्मातासह श्रा-
द्धपक्षे बोध्यं इत्यन्ते च गाखामेदेतच्छ्राद्धम् । तथा च विष्णुपुराणे ।
प्राञ्जुष्वान्भीजयेद्विप्रा न्देवानामुभयात्मकान् । पितृमातामहानाञ्च
भोजयेच्चैदुदङ्गखान् । पृथक्त्वाकेषिदाहुः श्राद्धस्यकरणं नृप । एक-
तृकेनपाकेन वदत्यन्वेमहर्षयइति । तदेतच्छ्राखामेदाभिप्रायम् ।
तस्मात्पितृश्राद्धेव सर्वसंज्ञवशञ्चसासङ्गोचेन प्रवृत्तत्वात्पितृभ्यः
स्थानमसीति पितृशब्दस्यसर्वपितृविषयत्वाच्च पितृपात्रमेकमेवस्यु-
जमिति सिद्धम् । तत्तश्चपितृपात्रे देवादिसर्वपात्र संश्ववान्नि-
श्चियं पितृहिजवामतः पवित्रोपरिवोमुष्विदभ्यादित्यर्थः । तथा
च ब्रह्मयज्ञवल्क्यः । सपवित्रं पितुः पात्रं दक्षिणाधोमुखं न्यमेत् ।
कात्यायनोपि । कुशवत्यां भूमावधोमुखं कुर्यात्सोपरिचक्षुशा-
निति । शौनकोपि । नोद्धेत्यथमंयावन् पितृणांयच्चपातितम् ।
आशुत्तास्तुवतिष्ठन्ति पितरः शौनकोवचीदिति । उद्धरेद्यदितत्पात्रं
ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः । अमो ज्यन्ताइवेच्छादम् कुहे पितृगणे गतइ-
ति । सारस्ये । पितृपात्रं निश्चायाथ न्युजमुत्तरतो न्यसेत् । अथोत्त-
रइत्युत्तरस्यान्दिशीतिकल्पततः । उत्तरशब्दस्यत्रामवाचकत्वात् ।
तथाचलिङ्गम् । उत्तरतश्चायतनाहिष्णीति । कात्यायनश्च कृत्वा-

न्युज्जन्तिलैर्युक्तं न्दक्षिणाग्रमतःपरं । पितृपात्रं निदध्यात्तु देवपि-
लोश्चमधगतद्रति ॥ उशनाः । गन्धांदिभिःपूजयेत्तन्युज्जम्पात्
वैजवापोपि तस्योपरिकुशान्दश्चेति ॥

* अत्रगंधपुष्पधूपदीपवाससाञ्चप्रदानम् १७,

तानिसुगन्धीनिकण्टकिजान्यपिदद्यादिति जपादिकुसुमंभि-
टीरूपिका • सकुरखिकाः । पुष्पाणिवर्जनीयानि श्राद्धकर्मणिनि-
त्यशः । जपा ओङ्पुष्पम् । आदिशब्दच्छिष्यादिरक्तानि । रूपि-
कार्कवर्णः । कुरंटकःपीताम्भानः । स्मृतिमञ्जूषायां । शिरीष विल्व
धत्तूर काञ्चनाराटरूपकं । (१) अर्कचपारिभद्रश्चपीतजातीचवर्जये
त् । धूपोगुग्गुलादिः । तथाविष्णुधर्मोत्तरे । धूपोगुग्गुलकोदेयस्तथा-
चन्दनसारजः । भगरुद्यसकर्पूरस्तुरूपकत्वक्तथैवच । तुरुष्क.सि-
ङ्गाकः । त्वग्लवंगं । मरीचिः । चन्दनागुरुशीचोभेतमालीसौरप-
द्मकं । घृताक्तमधुनाक्तं चगुग्गुलंधूपमेवच । तथा । तुरुष्कंगुग्गुलंचै-
वघृताक्तंयुगपद्देत् । घृतंनकेवलंदद्याद्दुष्टंवाटणगुग्गुलम् । टण-
गुग्गुलः । सर्जरसः । धर्मप्रदीपेपि । घृतधूपश्चयोदद्यान्निराशाः
पितरोगताः । कात्यायनः । श्राद्धे धूपं प्रयत्ने न दशांगंमधुमिश्रितम् ।
दद्यादगरुजं चापि पद्मकन्दे वदारुजमिति । वर्ज्यमाहविष्णुः ।
जीवजंसर्वत्रधूपार्थद्रति । जी वजंकेस्तूर्यादि । दीपोघृतादिद्रवे-
ण । तथामरीचिः । घृत्ताहातिलतैलाहानान्यद्रव्यात्तुदीपकम् ।
नान्ये तिवसादिनिषेधो नकुसुंभादितैलानां । घृतेनदीपोदा-
तव्य स्वप्नवाप्योपधोरसैः । वसानेदोह्ववन्दीपम् प्रयत्ने नविपर्ज-

(१) तुलसीनिषेधोभविष्ये केसकोतुलसीपत्रविन्ध्यपत्रञ्चवर्जयेत् द्रोणचकरवीर
चपत्तू । अशुकस्तथाभन्यश्च कुन्दशम्भोचनोदद्याद्वीर्यतप्तं कृष्णं पिण्डे जातोचनो
दद्याद् वैशम्पे एनाचयेत् ॥

येदितिवाक्यात् । वासः । कार्पासादि । तथाकौशियंक्षौमकार्पासं
दुकूलमहतन्तया । आदे स्त्री तानियोदयां त्कामानाम्नीतिपुष्क-
लान् । चकारो यज्ञीपवीत तुलस्यादि समुच्चायकः । तथा ।
चंपकांतपत्रं च भृंगराजं च बालकं । तुलसीमालतीपद्मं पितृणा-
नुष्टिकारकं । तुलसीनिपेधे संमृत्यर्थसारः । अर्घ्यपिण्डयोर्विधिनि-
पेधावित्तरविरोधा इतिकश्चित् । प्रेतशाहशाकावपयो निपेधद-
त्तान्यः । दीपवस्त्रोपवीतकमित्युक्तम् वस्तालामेयज्ञीपवीतकमि-
तिखादिरं । दृष्टदगाज्ञवस्त्रोपि । तुलसीभृङ्गराजञ्च चपामार्गं
शर्मातथा । पितृमूर्धनि योदया त्वयातिपरमांगतिमिति । अन्न-
संशयः । किंगन्धादिदानं तन्त्रेणोत्तमतिपुरुषमिति । उभयवा-
क्यदृष्टेः । तथाहि शाकलायनः । एततेगन्धः एततेपुष्प मेपते-
धूप एतत्ते . आच्छादनम् । त्रिष्णुरपि । नमो विश्वेभ्यो देवेभ्यश्च
त्येवमादौ प्राङ्मुखेभ्यो निवेद्यपित्वादिविभ्यो नामगोत्रेभ्य उद-
ङ्मुखेभ्य इति । वाङ्मेतु । इदं वाससाञ्चप्रदानम् । अत्रेत्ववस-
रार्थइति कर्कादयः तन्त्र । तस्यपाठादेशलब्धेः । तस्मादत्रे ति-
पात्रे इत्यन्ये । तदपिकर्कादिभिरनादृतम् । अर्घ्योत्तरं विप्रपूजा-
विधेः । तथाचट्टहृद्याज्ञवस्त्रं च । दत्त्वार्यम्पूजयेच्छतयागन्धधूपानु-
लेपनैः । सातस्येपि । धार्द्रिव्येत्यर्घ्वं मुत्सृज्य दद्यात्तन्धादिकन्ततइति ।
तस्मादत्रे तिकागण्डानुसमवर्षंमूत्रं । गन्धादिदानेपदार्थानुसमयो-
द्योतितं । अतो वगन्धादिदानं दैवंपूर्वमित्यर्थः । तथावैशवापः ।
तस्योपरिकुशान्दत्त्वा प्रददशाह्वैवपूर्वकम् । गन्धपुष्पञ्चधूपञ्चदौर्षं
वस्तोपवीतकमिति । गन्धश्चंद्रनादिः । तथा । चंदनागरुकंपूरपद्मकं
कुंकुमन्तथा । कसूरिकादयोगन्धाः पितृणानुष्टिकारकाः पुष्पाणि
सल्लिकादीनि तथास्मृतिचन्द्रिकायाम् । सल्लिकामालतीश्वेतयूहि-

काचम्पकगुभम् । पिण्डोत्कङ्कुमञ्च पद्मानिजलजान्यपि । उल्-
 लाहोनि द्वेषानिवर्णगन्धयुतानिच । मल्लिका । चित्तकिलः । पिण्डी
 तक्रोमरुवकः । मार्कण्डेय । आत्यश्रुसर्वादातव्या मल्लिकाश्वेत
 यूधिका । वनःश्वानि सर्वाधि कुङ्कुमानिच चम्पकमिति । ब्रह्मं-
 डेपि । शक्राः सुमनसः श्रेठास्तथापद्मीत्यलानिच । गन्धरूपो-
 पपन्तानि यानिचान्यानि हस्तयः । जातीविषयेस्त्रिरोधः आत्य-
 श्रुसर्वा दातव्याइति । तथा । श्राद्धे जात्य, प्रशस्तासु मल्लिकाश्वेत-
 यूधिकाः । तगरं मातुलिङ्गञ्च पिण्डान्दत्तमक्षयम् । क्रतुस्तुनिषे-
 धनि । अशुराणाङ्गुलेजातो जातीपूर्वपरिग्रहे । तथादर्शनभावेण
 निराशा पितर, गता, । अङ्गिराश्चपि । नजातीकुसुमाणि सकद-
 लोपत्रमिति । विकल्पभेदे । विप्रपूजादौविधि, । पिण्डपूजनेनि-
 षेध, । पीतजातीविषयो निषेधइत्यस्मत्प्रतम् । तथाष्टष्ट्याङ्-
 वस्त्र । कुन्दं गन्धोस्तु नोदद्यान्मोन्मत्तङ्ग रुडञ्चजे । पिण्डेजाति-
 च्चनोदद्या देवीञ्च, कौण्णोयदेत् । जातीपुष्पस्तथाकथा किं गुवं-
 करवीरक । पितृमूर्धनिथोदद्या त्मएवपितृघातकइति । भारत्ये
 वज्यानि । पद्मविल्वार्कधत्तूर पारिभट्टारूपका । नश्ये पितृका
 यैष्विति । पारिभट्टोमिस्व । अष्टरूपोवासक, । शङ्कोपि । उद्यगन्धी-
 न्यगन्धोनि चेश्टचोद्भवानिच । पुष्पाणिशर्जनैयानि रक्तवर्णा-
 नियानिच रक्तानिजलजथ्यातिरिक्तानि । जलोद्भवानिदेयाग्नि रक्ता
 न्यपिधिगेप तद्वतितस्यैयोक्ते । विष्णु । वज्रयेद्गन्धोर्वि तानिष्-
 षट्किजान्यपि व पुष्पमित्युक्ता पुष्पाणिचनिदिदयेत् । अयस्वीधूप
 इत्युक्तां षट्गन्धोपनिषेदयेत् । अनङ्गलग्न यदस्त्वभिभवेसति
 तद्गुणं । शङ्कोपि । इदस्त्वोज्योतिरिच्युक्ता दीपन्तेपारप्रदर्शयेत् ।
 नोजरोतिरस्तुते सर्वैकव्यस्तद्गन्तरमिति । आत्यायनेनार्वाज-

व्योदकादि व्यतिरिक्तगन्धादौ तन्त्रमेवोक्तम् । एवंविप्रतिपत्ता-
 वेके सूत्रोक्तत्वादयंबोधूपइति यःशब्दनिर्देशाच्च गन्धादौ तन्त्रप्र-
 तोते रश्मत्पितृतामहप्रपितामहाः । असुकशर्मण एतेप्रांगन्ध-
 दौनां तृतीयस्तृतीयोयसोभ्यःस्वधेतिप्रयोगइति । अन्येतु । पि रा-
 दोनामर्गोपोमादिवं स्मिलितानान्देवतात्वा इत्यादौनांच प्रत्ये-
 कन्दानस्वविधानाच्च नेदयुक्तम् । तस्मात्समत्पितरसुकशर्मं न्त्रस-
 त्पितामहासंमत्प्रपितामह इत्येवङ्गीत्वादुच्चार्य एपयोगन्धःस्व
 धेति प्रयोगइत्याहुः । विचार्यमिदम् । यद्गर्गोपोमवस्मिलित
 देवताग्राभावापृथक्स्वत्वदानमित्युच्येत तदार्षादिव्यतिरिक्तप-
 दार्थेषु तन्त्रविधेर्गोवाणामासनेप्रोक्तमित्यादि वाच्यानान्त्रवेत्यर्थ-
 स्यात् । अथासनादिदानेषु तन्त्रविधेर्गंधादिदानेषु तद्युक्तिस्तर्हि-
 याश्चायनादुक्त पृथग्विधेर्वैधर्म्यं जित्बुभयथापि संदेहःस्यात् ।
 तस्माद्वन्यायमूत्रविधानं तत्र तन्त्रं यत्रप.र्थं तत्रतद्येवेत्युभ-
 यविध्योःसिद्धिः । गंधादिपूजयविधेर्हंश्रयमानत्वादुभयानुष्ठानं ।
 गंधाद्रतिरिक्तेतु तन्त्रमिति युक्तम् । अतश्चोत्तरसुकशर्म-
 न्त्रमत्पितामहास्यप्रपितामहेतिनामादुत्तरत्वारणे न पुद्गुद्विद्वि-
 वाक्यान्ते एपयोगंधं स्वधेत्युभयथावाक्यं युक्तमित्य भाति । गंधा
 देयाइत्याह कात्यायनः । गन्धान्वाह्येणसा गन्धान्वा पुष्याग्युभ
 वानिव । धूपञ्चैवानुपूर्वेण अग्नौकुर्यादतःपरम् । एवंगंधादिद-
 त्वाऽऽचम्य सपूर्णपृष्ठाङ्कत्वा संख्योदकेन पुष्पादिकासो मुख-
 प्रमार्ष्टि । तथाकाच्यायनः - । श्राद्धारंभेवसानेच पादशौचे तथा
 चीनै विकरेपिडदानेष पद्सुचाचमनंस्मृतम् । काच्यायनः । मंस-
 वाग्नमधनौय पुत्रकामोमुखमनन्तीति ।

इति श्रीश्राद्धकाशिकायान्द्वितीयाकण्डिकासमाप्ता ॥

* उद्धृत्य घृतात्तमन्नं पृच्छत्यग्नीकरिष्यद् इति ।

घृतोपादानम् आकादिव्यञ्जननिवृत्त्यर्थम् । तथा । इविव्यञ्जनं चार रक्षितं ह्यप्रसज्यमिति । घृतात्तमन्नमुद्धृत्येत्त्यन्वर्थो-
 भिवारणं रंधनपात्र एवाभिवार्य दक्षिणत उदास्येति पिण्डापितृ-
 यज्ञसूत्रादितिकेचित् । तन्न । तस्याप्रसज्यादि विधिना साग्ने-
 यरूपमणविषयत्वात् । अतश्चोद्धृता एतात्तंकृत्वान्नं पंक्तिमूर्धन्य
 मग्नौ करिष्यद् इति एच्छेदित्त्वन्ययः । एच्छेदिकर्मकत्वात् । एवं च पा-
 त्रांतरे भिवारः सूचितः । तथा कात्यायनः । अग्नौ करणस्याग्नेये
 मधुसूत्रं जपेत्ततः । जपमाख्येनाभिवार्यभाजनानि विशेष्येदिति ।
 ननु दत्त्वापात्राणि त्रिभोजनपेदोदनभाजने । आष्याद्यस्त्र-
 सेतुत इति पात्रे सुपाचिते ॥ जपेदन्नन्तु संवृतं ततोर्गांजरगंभये
 टिति पुराणश्रुत्यात्कथं मधुसूत्रमिति । उच्यते । आष्यायस्त्रे
 त्यस्य रन्ध्रनपात्रजप विषयत्वात् । ततश्च रंधनपात्रे आष्यायस्त्रे-
 ति जपस्यापात्रांतरे उद्धृत्य एतेनाद्यायो हरणपात्रे मधुसूत्रं जपे-
 दित्यर्थः । अपसव्येनाग्नौ करिष्यद् इति एच्छेदित्येके । तन्न । मध्ये
 नेशु पृष्टान्नमपमव्येन रोमयेत् । पितृपंक्तिपुमूर्धन्यं तस्य पाणा-
 यनग्निमानिति पैठीनसिवाक्यात् । अपसंजयः । किंशारार्थं पृष्ट-
 क् पाक उतं कपय । तत्र देशपितृमनुष्याद्यर्थमेक एवेति कर्कादयः ।
 पृथगित्यन्वे । तद्विचारं न । यदेक एतदास्यं नामान्येन याह-
 पाकस्यैगिष्टानुपपत्ति रित्यादित्यत्र विनायकवाक्यैव्यर्थं चम्या
 त् । अथपृथक् तदोपैगिष्टां प्रष्टन्नादित्परिस्थितादि यत्नविधा-
 यरूपान्नं चमार्थं कस्यात् । तस्मात्पृथगिति युक्तं । तथावाच्यं । पि-
 तृणां निषेधेदन्नो ह्येषं वाटभेदमस्ते । व्यामोषि । चांष्टानः शंषो

वर्धोनिर्वापेमसुपस्थिते । लौगाक्षिरपि । पितृर्धनिर्वापेत्याकंवेष्ट-
 देवार्धमेव च । वैश्वदेर्वनपित्र्यं नदीर्धं वैश्वदेविकं । देवलोपि ।
 तथेयं चितोदाता स्नात्वापातः सहांबरः । आरभेत न वैर्भाण्डे-
 रन्वारश्चस्तुवांधवैः । तिलानाविकिरिस्तत्र सर्वतोबंधयेदजान् । आ-
 सुरोपहतंसर्वं द्रव्यं शुध्यत्यजेन च । ततोन्मं वहुसंस्कारा नैकव्यं
 जभत्यवत् । चोप्यपेयसमं हञ्च यथाशक्त्युपकल्पयेदिति । मार्क-
 ङ्देशोपि । पृथक्पाकेनैत्यन्ये केचिदिच्छंतिपूर्ववत् । नित्यग्राह-
 म्युपकृपाकेनेत्येते । ग्राहपाकादेवेत्यन्ये । किञ्च । मातामहपृ-
 थक् ग्राहपक्षे प्रैठोनमिः । विधिहीनेयतः ग्राहे नाश्रंतिपितृदेव-
 ताः पृथक्पाकेनैयतन्मां ह्यमातामहश्चवेदिति । तस्मात्पृ-
 थक्पाकः ।

मू० कुरुष्वेत्यनुज्ञातःपिंडपितृयज्ञवहुत्वा ॥२॥

द्विजैः कुरुष्वेत्यनुज्ञातः पिंडपितृवज्जुहुयादित्यर्थः । अत्र-
 पिण्डपितृयज्ञवहुत्वात् इति प्रागुक्तेपिण्डपितृयज्ञवदिति पुनरु-
 क्तिः परिसंख्यानार्था । तेनसाग्नेयथापिंडपितृयज्ञे परिस्तरणा-
 दितथाग्राहे नैभवति किंत्वपसव्यादिनापर्युष्य मेक्षणेनाहुतिद्वय-
 माहिताग्नेर्द्विषाग्नेरौष्मातीग्नेरौपासने यद्योपदेशंभवतीत्यर्थः ।
 अत्रकेचित् । अग्नौक्षरणहोमश्च कर्तव्यउपवीतिना । प्राहमुखे
 नैवदेवेभ्योऽनुहोतीतिश्रुतिःश्रुतेः । अपसव्येनवाकार्या दक्षिणा
 भिमुखेन च । निरुष्यहविरन्यस्मा अन्यस्मै नहिह्यतइतिकात्या-
 यनवाख्यात्प्रथमे नजुहुयादग्नावग्नौक्षरण आहुती इतिहृद्यज्ञव-
 ह्योक्तेऽहोमयवाक्यदृष्टेः साग्निः सव्येनेतरोऽपसव्येनेति । तन्न ।
 सजघनेन गार्हपत्यं प्रचीनावितीतिश्रुत्या पिण्डपितृवहुत्वादिति-

सुखाच्चोभयोरपसव्ये नैवविधेः । उपवीतिनेत्स्वपूर्वपक्षत्वात् दप-
 सव्ये नैत्स्ववमिद्धान्तत्वात् दपसव्ये नैवसर्वेषामित्यन्ये । नेदम-
 पि । अथातीगोभिलोक्तानां मन्येषांचैवकर्मणामितिकात्वायन-
 प्रतिज्ञाभ्यांः सामगानांसव्ये न यजुषामपसव्ये नैतिधाक्यत्रयाव्यव-
 स्थितेः । अतएवातजर्ध्वप्रोचीनावीतिना कर्तव्यमिति गोभिलेना-
 ग्नौकत्वात् नन्तरमपमंयमुक्तं । तस्मात्सामगानांसव्ये न यजुषाम-
 पसव्ये नैतिसिद्धं । तथाकात्वायनः । स्वाहास्वधानमःसव्यमपमं-
 व्यन्तवैवच । आहुतीनांयथासंख्या साचगम्यास्त्रमूवतः । हृदया-
 ज्ञात्रएकः । छन्दोगाजुहुयुःसव्येनापसव्येनयाजुषादिति । अतस-
 शयः । किसाग्निरग्नी कित्वाहस्तेग्नीकरणं कुर्यादिति । उभयवि-
 धवाक्यदृष्टेः । तथामार्कण्डेयः । आहिताग्निस्तुजुहुयाद् दक्षिणा-
 ग्नौसमाहितः । औपसदेनाहिताग्नि रग्न्यभावेद्विज्ञेमुचेति । अत-
 तुशब्दद्वयसंबंधानार्धाधानपक्षोमूचयति तेनाहिताग्निःसर्वाधाने
 दक्षिणाग्नावेवाधांधाने औपासनएवजुहुयादित्यर्थः औपसदे गृह्या-
 ग्नी । अग्न्यभावोवक्ष्यमाणः । तथा । हस्तेग्नीकरणं कुर्याद्ग्नौधा-
 साग्निकोद्विजइति । अत्राग्ने सन्निधानाद्यभावे हस्तौलौकिकार-
 ग्नीवाग्नीकरणं साग्निः कुर्यादितिमाध्वमृतिचन्द्रिकाकारादयः ।
 उदाहरन्तिच । आहृत्यदक्षिणग्निन्तु होमार्धावैप्रयवतः । अग्न्य-
 र्थ्यंलौकिकेवापिजुहुयात्कर्मसिद्धयं । अग्न्यर्थमोपासनाग्निकार्यायं
 लौकिकाग्नीहोमइत्येके लौकिकेकल्पतरुकारादयस्सुनीकिकमा-
 वसध्याग्निमाहुः । विचार्यमेतत् । यद्यग्ने सन्निधानाद्यभावे सा-
 ग्नेलौकिकाग्निस्वीकाररूपदानपैष्टयज्ञियोहोमो लौकिकाग्नी-
 विधीयतइति मनुवाक्यमनर्थकम् । अत्रभावेतुविप्रस्य पाण्यावे-
 वोमपादयेदिति नियमभङ्गइत्यात् । अत्राग्नीकरणमिति औगि-

कत्वाद्भ्रजनादिभ्यो लौकिकाग्नीविशिष्टत्वाच्च साग्नेलौकिके-
एवेतितदा प्रासङ्गिकतीर्थादावपि आहप्राग्नीलौकिकेऽग्नीकरण-
मतिप्रसज्येत । लौकिकाग्नेः सुसम्पादकत्वादन्यभावएव नस-
म्भवतीत्यन्यभावेतु विप्रस्येत्यस्यासङ्गतेश्च । तस्माल्लौकिकभाव-
सध्याग्निः । ततश्चइत्सी ऽग्नीकरणङ्कुर्यादग्नीवासान्निकोहिज
इत्यत्रवागद्भ्यवस्थितविकल्पे । तेनविद्यमानेश्चेतिस्मार्तेवाग्नी
तत्रहोमस्तदभावेइस्तेन लौकिकइत्यर्थः । अग्न्यभावः पञ्चधा ।
प्रागभावः प्रध्वंसः सन्निहिताभावो धिकाराभावोऽत्यन्ताभाव-
श्चेति । विवाहात्प्राक्प्रागभावः । तद्रध्वंसाहृताग्नेः प्रमादादि-
नानाग्रे पुनराधानात्प्राक्प्रध्वंसः । देशभंगदावरणिममारो-
पादौकते सन्निध्यभावः । अशुद्धव्यादिस्पृष्टेऽग्नीप्रायश्चित्तस्वि-
नाधिकाराभावः । नैष्ठिकत्रहाचर्यस्त्रभावेनात्यन्ताभावइति ।
यत्स्वन्यभावः अतस्तावदग्वाह्वार्यान्नविन्दतीत्यभावउक्तः । सोय-
मप्येकोऽभात्रइति पृथग्दर्शनार्थः । नत्वयमेवाभावइतिनियमार्थः ।
पूर्वोक्तविभागव्याघातात् । प्रागभावात्त्यन्ताभावस्यलऽन्यभावादे-
वाग्नीहोमाभावः । प्रध्वंसाधिकाराभावयो रावश्यकविधौसां-
कल्पिकमेवश्रावम् । अग्नीकरणम् अरणिसमारोपादौसान्नि-
ध्याभावस्या वश्यश्राद्धेसाग्नेरपि हिजइत्येवहीमइति । तथात्र्या-
सः । च्यक्ताग्नेःपार्वणन्नास्ति नैकोहिष्टंमपिण्डनम् । अत्यक्ताग्ने-
स्तुपिण्डोक्तिस्तस्मात्संकल्पभोजयेत् । आलस्येन नास्तिश्चादिना
धायोऽग्निं त्यजति तस्मैकोहिष्टं पार्वणसपिण्डीकरणादि सर्वश्राद्धे-
ष्वनधिकारीतः संकल्पभोजयेत् । सद्गतिरिक्तस्थानग्ने रग्न्यम-
न्विधानेपि सांगपिण्डश्राद्धे धिकारइत्यर्थः । ततश्च इत्येवैवाग्नीकरणं ।
संकल्पपेतु । संकल्पस्यदाकुर्यान्नकुर्या पात्रपूरणम् । नावाहना-

र्गनौकरणे पिण्डांश्चैव नदापयेत् । संकल्पयेत्तु यद्वाशाहे न कुर्यात्पा-
 तपुरणम् । विकरश्च नदातव्य इति स्पष्टमिहोदितमिति । तस्मा-
 न्नलौकिकेनात्रितिमिह । अथवा विधुरादीना मर्गनौकरणस्ये-
 ध्माधानाज्जभागपूर्वस्य विधानात्तस्य च हस्तेन उपयुक्तत्वात्तद्विषयो
 लौकिकाग्निस्वीकारः । यदुक्तं हस्ते होम इति तत्किन्देव-
 द्विजकरे किंवापित्यइति । उभयथायनेकवाक्यदृष्टेः । तथायमः
 नाग्नीकरणवत्तत्र होमौदैवकरो भवेत् । पर्यस्तदर्शानास्तीर्य यतो-
 ह्यग्निस्समो द्विजइति । कात्यायनापि । मातामहस्यभेदेपि कुर्या-
 त्तन्वस्यमाग्निफः । भेदेपृथग्वैश्वदेव शाहे तन्त्रे च साग्निफे । सा-
 तामहस्यापि मातामहद्विजकरेऽग्नीकरणं कुर्यादिति पित्यकरे-
 ष्वर्थादुक्तम् । तथा । अनग्निफस्य विप्रस्य हस्तौ ग्नीकरणं भवेत् ।
 दैवपूर्वहितं कुर्यात् पितृभ्यस्तदनन्तरम् । अन्यच्च । अनग्निफस्तु-
 योविमः शाहं कुर्वति पार्षणम् । दैवपाणौ हि हृत्त्वादी श्रेष्ठदद्यात्तु-
 पैतके । यमोपि । दैवविप्रकरेऽनग्निः कृत्वा ऽग्नीकरणं द्विजइति ।
 एवं विवादे दैवपित्यकरयोर्विकल्पइत्येके । साग्निः पितृकरे निर-
 ग्निर्दैवइत्यन्ये । हयमपि विचार्ये । आयेसाग्नेरग्निमग्निध्यादौ ।
 पित्वा द्विजहस्तएवानुक्तपत्वेन विधानात् । हित्तीयं तत्राह विणेपा-
 ण्ये यदहस्ते होमश्चावस्थितत्वे नामार्यविकल्पयात् । पिण्डपितृय-
 ज्ञादित्यतिदेशेन प्राचीनायोतादिप्राप्ती देवद्विजकरस्तुदमानुप-
 पत्तेश्च । तस्मात्सागुं रस्यमाग्निध्यादौ कात्यादिचतुःशाहेषु पि-
 तृद्विजहस्ते । इतरत्वागुपितिमिदम् । तयागुष्टम् । अन्यदृश्या-
 चपूर्वदृग्मांसिसाम्यपार्षणम् । काम्यमभुष्टयेऽऽटम्यां मेकोटिष्ट-
 मप्राप्तम् । चतुर्वादेरपुमागुनां दन्तौ होमोऽग्निधीयते । पित्वाग्ना-
 त्तकएतेऽस्मा दुर्वापुचतुर्वर्षीति । अन्यदृश्यां नपमीशाहम् । पूर्व-

दुःसप्तमीश्राद्धम् । मासिमासिकृष्णपक्षश्राद्धम् पार्वणममावांका-
 स्थं । कृत्तिकादिनचतवारादौ । अश्विदयो दृष्टिश्राद्धं । अष्ट-
 म्यामष्टकाश्राद्धं । एकोद्विष्टं सपिण्डीकरणलक्षकम् । तस्मादाहिता-
 ग्नीः सर्वाधानपक्षे दक्षिणाग्नी अर्धाधाने औषासनेश्मार्त्ताग्ने, सत्त-
 ग्नीतवच । उभयोरप्यग्न्यसन्निधावावश्चकथाहे सन्निहितेष्यग्नी-
 काम्यादि चतुःश्राद्धेषुच पित्राद्विजहस्तएव । निरग्निवाजसनेयि
 प्रभृतीनांपिंडपितृयज्ञातिदेशा द्मसवरादिनापित्राद्विजहस्तएव ।
 साग्नि सामगादीनामभ्यसग्निधौ सव्यादिनादैवपित्राकरयोर्विक-
 लपः । निरग्नीनान्तेप्रामप सव्यादिनादैरद्विजकरएवेतिसिद्धम् ।
 यत्त, पितृयः पङ्क्तिमूर्धन्य स्तस्यपाण्यावनग्निमानिति कात्यायन-
 याज्ञम् । तस्यसामगपरत्वेऽयमर्थः । पित्रादेवपितृमातामहश्राद्धे
 यः पङ्क्तिमूर्धन्य प्रथमोपवेशितदेव द्विजइत्तरर्थः । शाखांतरेतु पैठी-
 नसिः । पितृपङ्क्तिपुमूर्धन्य स्तस्यपाण्यावनग्निमानिति प्राग्दर्शितं ।
 नन्वग्नौकरणम् किंप्रतिश्राद्धं किंवैकमिति । तदुक्तम् । देवपू-
 र्वहितत्कुर्यात्पितृभ्यस्तर्दनं नरम् । काचयायनोपि । मातामहस्य-
 भेदेपि कुर्यात्तै नैवसाग्निकइति । अस्मार्धं पूर्वमुक्तः । माधवीये दैव-
 द्विजकरपक्षेमातामहपञ्जावपि षष्ठ्यद्वितीयमग्नौकरणमिति । प्रा-
 रिजातेतु । मातामहपुत्र्य क्श्राद्धपक्षे सत्यं ज्ञावग्नौकरणं । अग्नि-
 सग्निधौ साग्नि कुर्यादिति । एतदाचाराभावाच्चिन्तय । आग्द-
 लायनविप्रयंवा होमइयम् । याजसनेयिनां च्चेकएव होमः ।
 तथा । वैश्वदेवेयदैकस्मिन् भवेयुर्वादयोद्विजाः । तदैकपाणौ हो-
 तव्यं स्याद्विधिविदितस्तर्वात् वाक्येवैश्वदेवइत्तरास्य पितृोपलक्ष-
 णत्वेनै कपाण्यावेवनहोमइयमिति । तथादृष्ट्यादृक्कः । मा-
 तामहपुयोद्दद्यादग्नौकरणञ्चाहुत्तौ । निराशा पितरस्तस्य पैशा-

चंश्राद्धमुच्यतइति । यद्वासानेकभयत्र निरग्निरेकत्रेतिव्यवस्थे-
स्यप्रतिरोधः ।

मू० हुतशेषन्दत्वा पात्रमालभ्य जपति
पृथिवीतइति ॥ ३ ॥

पात्रमित्युद्दिश्य गत मेकत्वमविवक्षितम् । ज्योतिष्टोमे दशा-
पत्रिणेण ग्रहसंमार्ष्टीतिवत् । अतःसर्वपात्रालम्भः । '१ कांश्यपा-
त्रपरिमाणं स्मृती । पञ्चाशत्पलिकं क'स्य'हाधिकभोजनायवै । सृ-
ष्ट्वैस्तुसदाकार्यं मभावेहेमरूपयोरिति । आलभ्यजपतीति नम-
न्वान्तर आलम्भः । अत्रसंशयः । किं हुतशेषमा वन्दत्वा पात्रालम्भ
उतसर्वान्नपरिविष्टेति । उभयवाक्यदृष्टेः । तथा । स्कान्दे । विप्र-
पात्रे पृथिवीतइति चान्नाभिमन्त्रणम् । इदमन्त्रश्च साङ्गुष्टं ततो-
न्त्रपरिवेषणम् । याज्ञवल्क्योपि । हुतशेषमदद्यात्तु भाजनैपुसमा-
हितः । यथालाभोपपन्नेषु रौध्रेषुतुविशेषतः । दत्त्वान्नस्पृधित्री-
पात्रमिति पात्राभिमन्त्रणमिति । साग्निःपूर्वम्परिविध्य हुतशेष-
न्दत्वा पात्रमालभेत निरग्निस्तुहुतशेषन्दत्वा न्नपरिविध्य पात्र-
मालभेत । अन्नेषुपरिष्टेषु हुतशेषन्दत्वाद्येतिवचनादित्येके ।
तन्न । साग्निर्हुतशेषंदस्वैवपरिवेषयेदितिक्रमस्य शौनकीकृतत्वात् ।
तथा । हुत्वान्नौपरिविष्टन्तु पितृपात्रेष्वनन्तरम् । निवेद्यैवापस-
व्येन परिवेषणमाचरेदिति । हुतशेषमपसव्येन निवेद्येत्यन्वयः ।
यदुक्तं निरग्निर्हुतशेषंदत्त्वान्नम्परिविध्य पात्रमालभेतीतितन्न ।
अन्नेषुपरिविष्टेष्विति वचनस्यत्रैयर्थ्यांपत्तेः । तदथसाग्निर्हुतशे-
षंदत्वा न्नम्परिविध्य व्यक्तपात्राभ्यां पात्रमालभेत । निरग्निं रज्ज-

(१) भोजनपात्रे पलाश पत्रमध्यपणं वर्जितम् ईसादौ पलाशम्योविनाशम्पु
पणं पात्राणिभोजने अपिवाकांस्थे १ त्रेपुदंवे(पत्रे) चवाहति ॥

परिविध्य हुतशेषन्दत्त्वा तथैवपात्रमालभेतैत्थर्थः । विप्रपात्रे पृथि
 वीतइतिवाञ्छे एतत्ते, नपरिवेषणमित्यत्रान्नशब्दो योगेनव्यञ्जन-
 परस्तेनान्नपरिवेषणस्य पात्रालम्भानानन्तर्यविरोधः । तथापु-
 राणसमुच्चयः । भाजनालम्भनद्वयार्थाहत्वाचान्नंयथाविधीति । १) व्य-
 क्षपाणित्वपात्रे । दक्षिणन्तुकरं कृत्वा वामोपरिनिधाय च । देवपा-
 त्रमद्यालभ्यपृथिवीतेपात्रसुञ्चरेत्, २) दक्षिणोपरिवामस्यपितृपात्र-
 स्यलम्भनमिति । अत्र केहुतशेषन्देवपात्रे नपुनर्देयमिति । तथायमः ।
 अग्नौकरणशेषन्तुपितृपिप्रतिपादयेत्प्रतिपादापितृणान्तुनदद्या-
 द्वैश्वदेविके । गौनकोपि । हुत्वाग्नौपरिशिष्टं त्वितिप्रागुक्तं वायुपु-
 राणेपि । हुत्वादेवकरेणाग्निं शेषंपितृभ्यो निवेदयेत् । नहिरमृताः शेष-
 पभाजो विश्वे देवाः पुराणगौरिति । अन्ये त्वविशेषात्सर्वेभ्यो देयमि-
 ति । सूत्रकारोपि । देवपूर्वश्राद्धमिति । अत्रोच्यते । आदेशयदुक्तं न देय-
 मिति तन्न । वाग्ध्यार्थानवबोधात् । तथाहि । अग्नौकरणशेषन्तु
 पितृभ्योपितृपिणश्चाद्वैवेपिशेषदानोपपत्तेः । पितृणाम्प्रतिपादावैश्व-
 देवेनदद्यात्किन्तुप्राग्दैवे ततःपि यद्वैश्वर्यापन्नश्चेत् । यदुक्तं हुत्वा-
 ग्नावितिवाक्यं तस्माग्निविषयम् । यदप्युक्तं हुत्वादेवकरेइति
 तत्रद्वैश्वर्याशेषम् पित्रो ददाग्नन्तुवैपरीत्ये त्वर्थः । अतोर्थावब-
 बोधादित्युक्तम् । नेतरः । उक्तहेतोः साग्निनिरन्धोर्विशेषावगते । ।
 न बोभयवाकीसत्यविशेषोयुक्तः । कुवचिद्विषयानारस्वाष्ट्यैः । तत-
 श्चसाग्नेरग्निहोमोत्तरं हुतशेषदानं पितृपात्रे एव । निरग्नेदेव-
 कारहेमि पितृपात्रे एव पितृकारहोमेतु निरग्नेर्देवाटिसर्वपात्रेषु

(१) प्रवेता उक्तानदक्षिण सर्वो नोचम्पात्राण्युपभृशेत ॥

(२) पितृन्तु विशिष्य उक्तानेनतुहंस्त्वं नहुवीदवाधगाहन ॥ अमरतद्वयैच्छाद
 म्पितृणांश्चो विदतेरिति विशिष्यः ॥

हुतशेषदानमिति सिद्धम् । तथाशाकलायनः । हुतशेषं प्राग्देवेदत्वा
 पश्चात्पितृभ्य इति । कात्यायनोपि । विप्रपाणौ ततो हुत्वा दद्याच्छे-
 पंपृथक्पृथक् । देवानामादितः कृत्वा पितृपात्रेषु च क्रमात् । दृढ-
 मनुः । दैवपूर्ववतः श्राद्धं तन्मा हृद्यात्मयत्नतः । अग्नौकरणशेषञ्च
 देवानामादितः क्रमात् । वैश्वदेवादितः सर्वे विकारं पिंडवर्जितं ।
 अग्नौकरणशेषं यत्प्रदद्याद्द्वैश्वदेविके । धर्मप्रदीपेपि । कुशेषू-
 चानपाणिस्तु जुहयाद्द्वैष्टतस्तुतं । शेषं देवायदातव्यं पितृभ्यस्तद-
 नंतरमिति । साग्निदेवपूर्वेदद्यान्निरग्निनेत्यविरोधइत्येके ।
 एवं दत्त्वा पिंडार्धमवशेषयेत् । तथाहारीतः । ऊतोच्छिष्टं माह्ला-
 णोभ्यः पिंडार्धमवशेषयेत् । धर्मप्रदीपेपि । अग्न्यभावे तु विप्रस्य
 हस्तेऽङ्गत्वात्तदक्षिणे । शेषयेत्पितृविप्रार्थां पंडा र्धं पयेत्तथेति ।

म० वैष्णव्यञ्चं यजुषावांगुष्ठमन्नेवगा-
 ह्यापहता इतितिलानवकीर्येति ॥ ४ ॥

वागब्धो मसुचये । (१) वैष्णवीकृत्तं विष्णुरित्यादिका । (२) य-
 जुष्य विष्णोहव्यं रक्षेति ततोरेकतरेणानखंहिजांगुष्ठमन्ने निवे-
 श्यापहता इत्यनेन तिलान्पात्रसमन्तात् प्रदक्षिणादिक्रमेण विक-
 रेदित्यर्थः । निरङ्गुष्पदत्तं हि पितृष्वान्नोपतिष्ठत इति वाक्यात् ।
 नोपतिष्ठत इत्यासुरं भवतीत्यर्थः । तथायमः । निरङ्गुष्पन्तु यच्छ्राव-
 यच्छिर्जानुचयद्भुतं । वहिर्जानुचयद्भुतं सर्वमेवासुरं भवेदिति ।
 अत्रैके तिलान्नपात्रेष्वेवाधिकरति तन्न । तिलान्नसर्वत्रनि-
 क्षिप्य पितृपात्रेषु वर्जयेत् । पितृपात्रे तिलान्नं दद्यान्निरागाः पित-
 रोगता इति च क्रात् । परागरोपि । सर्वदा च तिलायाह्याः श्राद्ध-

(१) नयत्ताक्षरपादापमानाकृत् ॥

(२) अनियत्ताक्षरत्वम् अपादापमानत्वयजुः ॥

काले विशेषतः । पात्रे पुपतितान् हृष्टानिरायाः पितरोगता इति ।
यत्तु ततो मधुघृतात्तु सोप्यभ्रं नन्तिलान्वितं । गृहीत्या देवती-
घेन प्रणवेन व्रतरपुनः । एतद्वो अन्नं मित्रयुक्ता विश्वे देवास्तु भोजये-
दित्तात् तिलान्वितत्वमन्नस्योक्तं तद्दैश्वदेऽपि पयं वा । तथा मा-
त्ये । उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां माहृत्तापरिवेपयेत् । प्रशांतचित्तः
सतिलं दर्भशाणिरशेषत इति । सतिलमन्त हस्तद्वयेन परिवेप-
येन्नैकेनेत्यर्थः । तथा एकेन पाणिना दत्तं शूद्रादग्न्नं न भक्षयेत् ।
पुराणोपि । नापवित्रेण हस्तेन नैकेन पिना कुशान् । नायसेनायसे-
नैव श्राद्धे तु परिवेपयेदिति । आदं प्रायमे सप्तमी । तत्पात्रे न्नं न धा-
र्यनित्यर्थः । सौवर्गाराजताभ्याश्च खड्गेनौदुम्बरेण वा । दत्तम-
क्षयतां याति फल्गुपात्रेण वान्यथेति वाक्यात् । फल्गु उदुम्बरः ।
पवित्रेण इति सपवित्रकरः स्रयम्परिविष्टेदित्यर्थः । फलस्थानन्त ।
तापोक्ता स्रयन्तु परिवेपयेत् इति वायुवाक्यात् । यत्तु परिवेपणं
प्रशस्तं हि भार्यया पितृतृप्तये । पितुर्देवमनुष्याणां स्त्रीसहायायतः
स्मृतेति । तदन्यापि च या श्याशक्तौ वा वेदितव्यं । त्रिनाकुशानिति
कौशलनिषेधः । हस्ते दत्त्वा तु यः स्नेहं व्यञ्जनं लवणादिकं । दाता-
रो नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते तु किल्बिषं । घृतं वायुदिवा तैलं विप्रो दद्या-
न्न खल्व्युतम् । यमस्तदशुचिं प्राह तुल्यं गोमांसमन्नमिति वाक्यो-
त् । कात्यायनोपि । द्रव्यादेयं श्रुतान्नञ्च समस्तव्यञ्जनानि च ।
अपक्वं स्रेहपक्त्वा न तु द्रव्याकदाचन । स्नेहात्तञ्च तथाऽपक्वम् ।
द्रव्यादादा तु मिच्छति । सभ्रूणहामुरापद्य सस्त्रीयोगु रतल्पगः ।
यमोपि । चतुः श्रोतसमायुक्तो हस्तेनोन्मार्जधेदृष्टम् । उभाव-
धोन्नजेयाताम् दाताभोक्तानसंशयः । उन्मार्जनं गोधनम् । स्मृतं-
नखैश्चतुर्भिश्च यो दद्यात्पाणिना घृतम् । दाता पुण्यं नवाप्नोति भो-

क्तापापगतञ्जुदिति । अपहृता इति पित्रो एव नदैवे त्वत्परजो-
 घ्नत्वादितिकर्कः । तूष्णींघवान्विकरेदित्यन्ते । अत्र यद्रव्यन्नादि
 कल्पनं नोक्तं तथापीदमग्न मिमाचाप इदमाज्य मिदंहव्य मित्य-
 न्नादिकल्पनङ्कार्यना तथाकाव्यायनः । उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां पात्रं-
 घृत्वा तु तन्द्दम् । सोचयेदक्षिणं हस्तं मग्नन्तत्कवधयेत्सदा । तथा ।
 स्पर्शनान्ते स्पृशेदग्नम् न कल्पान्ते बलिं हरेदिति । अत्र कश्चादि
 नोच्चरेदिति कश्चित्तन्न । विष्णो हव्यं कव्यं च ब्रूयादत्रेति वैक-
 मादिति मनूक्तेः । पुराणसमुच्चये । इव्यं दैवे समुच्चार्यं पिष्टृणां क-
 व्यमेव च । कव्यस्योच्चारणादेव प्राप्नुयुस्तृप्तिमुत्तमां । कव्यादापित-
 रः प्रोक्ता सन्मात्कव्यं प्रकीर्तयेदिति । ननु किंपरिवेषणे सव्यं-
 पसव्यं विधिरस्ति न वेति । तत्रास्तीत्येके । तन्न । उभयत्र मध्ये न
 विधेः । तथा काष्णीजिनिः । अपसव्यं न कर्तव्यं पित्रा हृत्स्यं भ्विशेपतः
 अन्नदानादृते सव्यं सेवमातामहेष्वपि । भुजवजोपि । सर्वकर्म-
 पसव्ये न पितृकर्मणि कुर्वता । अन्नदानादृते कार्यं तद्विप्रविसर्ज-
 नमिति । तथा । एकपत्न्युपविष्टानान् विप्राणांश्च हकर्मणि ।
 भक्ष्यं भोज्यासनन्दद्याद्विपरीतन्तुनिःफलम् ॥

मू० उणा० ११ खिष्टमन्नं दद्यात् ॥ ५ ॥

उणामिति पर्युं पितापुपादिनिष्ठस्यथम् । तेन स्मृत्युक्तमपि पर्युं
 पितमपुपादिं श्राद्धे न दद्यादित्यर्थः । तद्विधिश्च । यवगोधूमजंसर्वं
 पायसञ्चैव विक्रियात्तरपर्युं पितमप्यदां स्नेहाक्तञ्चैव यज्ञवेदित्यादि ।
 पर्युं पितमव्यशुक्तं देयमित्येके । तथायमः । अपुपाद्यकरन्भाश्च ।
 घानावटकसक्तवः । शाकान्मांसमपूपं च घृतकीरमेव च । यवागुः पा-
 यसञ्चैव यच्चान्यत्स्नेहसंयुतम् । पूर्वं पर्युं पितम्भोज्यं भुक्तञ्चेत्परिव-
 र्जयेत् । देवलोपि । अभोज्यं प्राङ्गुराहारं शुक्तं पर्युं पितस्यत् ।

अन्नोद्यादिषु अपृषभक्षणार्थं पुनरूपोक्तिः । शङ्खोपि । दधिभ-
 द्यञ्चग्रन्थेषु सर्वस्रदधिसंभवम् । ऋचीसपक्वस्रदध्यस्या त्सर्पियुक्त-
 मितिस्थितिरिति । तन्न । अभुक्तपर्युपितस्य दृष्टादिदोषोपहतत्वेन
 नित्यभोजनविषयत्वात् । तेषामप्युष्णानामेव श्राद्धोपयोगात् ।
 तथाभादित्ये । विविधम्यायसंदद्या इत्याशिसुवङ्गनिच । लेद्यं
 चोप्यं तथापेय मुष्णमेवफलंविना । वायी । भक्ष्याण्येवकर-
 म्भाश्च इष्टकाधृतपूरिकाः । कृगरामधुसर्पिश्च पयःपायसमेवच ।
 स्त्रिधोष्णानिचयोद्द्या दग्निष्टोमफलंलभेदिति । करम्भादधि-
 सक्तवः । इष्टका, कासारखण्डाः । कृगरस्तिलकल्कयुक्तौदनः ।
 स्विष्टमिति सुगन्धेनैर्मल्यं विविधत्वञ्च दर्शयति । तथायमः ।
 ततोविशदमन्नादां भोजयेत्प्रयतोद्विजान् । अन्नं सूपं घृतं शाकं मां-
 सन्दधिपयोमधु । धानाद्यमधुसंयुक्ता इच्छंश्चैवसगोरमान् । शर्करां-
 फलमूलञ्चसर्वन्दद्यादमत्सरीति । मनुरपि । भक्ष्यंभोज्यञ्चविविधं
 मृलानिचफलानिच । देयानिचैवमांसानि य नानि मुरभीणिच ।
 विविधमित्येकान्ननिषेधः । ततोन्नवहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनभक्ष्य-
 वत् । चोष्पेयमसृङ्गु यथाशक्त्युपकल्पयेदितिवाक्यात् । अन्न-
 मित्तादनौयम् । अन्नमितिषक्तसन्नावा रस्यंक्षेत्रगतप्राङ्गः सतुपं-
 धान्यमुच्यते । आमान्तं सतुपंक्षेत्रंपकमन्नमुदाहृतमितिवाक्यात् ।
 तेनसंभवेसक्त्यामान्नादिक न्ददेयमित्यर्थः । दद्यादिति यद्योक्त-
 संकल्पवाक्ये न्दर्शयति । अत्रैके । अर्घेक्षय्योदकीचैवेति कात्या-
 यनेनान्नदाने तन्मस्यदर्शित्वा दक्षत्पितपितामहप्रपितामहा-
 मुकशर्माण इत्यादुप्रच्यार्यतृतीयस्तृतीयोऽंशे स्तेभ्य स्वधेत्तिमं-
 तेणदद्यादिति । अन्येत्वन्नं वासापेतत्तद्द्रव्युद्दिग्य भोजयेदि-
 त्तिशांखायनोक्ते रमुक्तामुकगोर्वं तत्तुभ्यमन्नं स्वधानम इतिब्राह्मो-

क्तेश्च । पृथग्द्विष्यदद्या ज्ञतन्वेणेति । एवंसत्त्वस्मत्पितरमुकशर्म-
 न्नस्मत्पितामहास्मत्पितामहेत्यादि पृथक्पृथग्द्विष्य वाक्यान्ते
 इदमन्नंसघृतादि वःस्वधानमद्वत्तु भयथा वाक्यमुचितमित्ता-
 भाति । तन्वपार्थक्ययोरुपदेशात् । अथच ब्राह्मणावित्तसंपत्ता वे-
 कैकस्यापितेवयः । एकोवैकस्यभोक्तव्य स्वयाणामेकएववेतिवाक्या
 त्पृथग्द्विजपत्तेपृथगुपदेशः । त्रयाणामेकद्विजपत्ते तन्वेष्वेत्यविरो-
 धः । अत्रैके इदमन्नं वःस्वधेतिमंकल्पे नममेतित्यागंनकुर्वन्ति-
 तन्न । स्वसत्तानिष्ठेकत्वात् । तथाअत्रिः । हस्तेनमुक्तमन्दाद्य-
 मिदमन्नमुदीरयेत् । स्वाहेतिचततःकुर्यात्स्वसत्ताविनिवर्त्तनं ।
 सस्वयगोत्रनामानि इमन्नन्ततःस्वधा । पितृक्रमादुदीर्यते स्व-
 सत्ताविनिवर्त्तयेत् । धर्मप्रदीपेपि । ततोन्नं पितृदेवेभ्यः संकल्प-
 चयथाविधिः । दत्तंयद्दास्यमानंतत् आत्प्रेर्नममेतिच । एतत्सं-
 कल्पोदकंहस्ते नदेयम् । तथाधर्मप्रदीपेपि । सिद्धान्तस्यनुसंकल्पो
 भूमावेवप्रदीयते । हस्तोपुदीयमानंयत्पितृणांनोपतिष्ठते । भूमि-
 र्जनित्री सर्वेषांभूतानांचविशेषतः । तत्रोपतिष्ठतेन्नंतु नचहस्ते-
 कदाचन । स्मृतिसंज्ञरौकारोपि । शीपमन्नंचपिण्डञ्च भूमौदद्या-
 द्विचक्षणः । पूर्वदानानिविप्राणां करेदद्याच्चदक्षिणे । तथा । ति-
 ल्दर्भसमायुक्तं तोर्यंभूमौप्रदापयेत् । पात्रस्यसग्निधीपित्रोर्द्वैव्यव-
 ममन्वितं । वैश्वदेवस्यवामोरु पितृपात्रस्यदक्षिणे । संकल्पोदक-
 दानंस्यानित्यश्राद्धंयथाविधीति । अकृतेनूनसहस्रेणुन्नं द्विजानस्पृशे
 युः । पात्रञ्चनोद्धरेयुः । तथाअत्रिः असङ्कल्पितदानाद्यस्याणिभ्यांयदु-
 पस्पृशेत् । अभीर्जतह्रवेदत्तं पितृणांनोपतिष्ठते । अकृते त्वंनसङ्क-
 ल्पेय पात्रञ्चोद्धरेद्विजः । पृथाश्राद्धमवाप्नोति दाताचनरकं व्रजेदि-
 ति । सङ्कल्पोत्तरमप्रोशाना त्प्रागंनंनगृह्णीयात् । तथातत्रैव ।

अनूनं इत्तंत एलीयाद्यावत्तोयंतमस्मिपवत् । अपीत्वामर्दितंचानं भुं-
जनेकिलराक्षसाः । तथा हस्तेनानूनंमटघ्नीया द्यावत्तोयंतमस्मि-
वेत् । अपीत्वामर्ददेदन्नं निराशाःपितरोगताः ॥

मू० शक्तीवा ॥ ६ ॥

वाग्ज्योऽभावविकल्पे । स्विष्टभावे यथाशक्तिदद्यादित्यर्थः । अ-
त्राप्यशक्ती मांसगोघ्नमादे रात्रश्य कर्तव्योऽर्थः । तथास्कान्दे । श्राद्धे-
मांसमनयोदद्या न्नराश्रितिकृतकृतः । नरकाजीवुर्भौं यौत स्मार्त-
कर्मत्रिलोपनात् । एष्टद्यान्नयत्क्योपि । विनामांसेनदच्छ्राद्धं कृत-
मयत्ततश्चयेत् । कश्चादाःपितरोयस्या वृत्तामेपायसादयः । जाद-
कःख्योपि । टाग्वान्ये द्विजःश्राद्धे दद्यात्तोमांसमध्वरे । सदुरात्मा
दुराचारी वेदमःगोमूत्रदूषकः । श्कन्दमंवादे । रोमाणिङ्गर्मपृष्टेच
नृणाञ्चेच्छृङ्गमंभवः । व्योमनेन्मुष्टिनावातः साम्मि चेदृक्तप्राव-
पुः तदे गतिउते श्कन्दःस्तं श्राद्धंनिरामिपम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रा-
उदेयं हिंसामिदम् । अपीज्येध्विप्रान्श्राद्धे मांसमन्यासुवर्जयेत् ।
स्वयमश्रातिवाष्टः स्यातिनरकंभुक्म् । अविः । अगोधूमश्च-
यच्छ्राद्धं कृतमयत्तंभवेदिति । इत्य । फलमृणाशने मेधेर्दुन्य-
न्वानाश्चभोजनैः । नतःफलमनाप्रोतियस्यामपरिषर्जनादिति रु-
नृक्तेः । सुन्यन्मन्नाप्लाणस्योक्तंमांसंक्षदिकवैश्वदेयोः । मधुप्रदानंइ-
दस्य मधे रामत्रिरीधियदितिपुलमत्याद्युक्तेषां सुन्यन्मन्नाप्लाणान्यावगमा-
न्नामंक्षत्रियशिशुययम् । नशिरस्योत्थे के । क्रयादिनव्यसांसेनश्रा-
द्धम् ननाणिहिंसापूर्वकमिति । तथासहः । नाकृत्याप्राथिनांशि-
सांमांसं सुत्ययतेकवित् । नवप्राणिप्रधःस्वयंस्तस्मान्नासांशिवि-
र्जयेत् । ममुत्पत्ति न्मांसस्य वप्रधन्वां चदेहिनाम् । प्रसमीक्ष्यनि-
यतेत सर्वमांसम्यभक्षणान् । भारतोनोप्योपि । नश्चिनांस्तृणा-

त्काष्ठा दुपलाद्वापिजायते । इत्वाञ्चत्तन्भवे न्मांसं तस्मात्तत्परि-
 वर्जयेत् । एकस्यत्रणिकात्प्रि रन्व्यः प्राणैर्वियुज्यते । अहीमांस-
 स्यदौरात्त्यं प्रत्यक्षमिह दृश्यते । किञ्च । यूपञ्चित्वापशुंश्वा
 क्तत्रासधिरकर्दमं । यद्देवद्वयतेस्वर्गे नरकेकेनगम्यतइत्यथे ।
 कलित्रिपयोमांसनिषेधो विधिरत्वन्यविषयइति । तथा अक्षतागो
 पशुश्चैवश्राद्धे मांसन्तथामधु । देवरेणसुतोत्पत्तिः कलोपञ्चविधर्ष-
 येदित्यपरे । देशविपयोनिषेधइत्यन्ये । तस्माच्छ्राद्धे मांसनिषेध-
 इति । अत्रोच्यते । यदुक्तंमुन्यन्त्रं नाङ्गणस्येति प्रधानान्मांसं-
 चत्रिषविडिपयं नत्राङ्गणस्येति । तत्र । मांसादुक्तं च रक्षभावएव-
 मुन्यन्त्रादिप्राधान्योपपत्तेः । तथाश्राद्धेयः । मुन्यन्त्रामिपमाध्वीकै
 विप्रद्विजजघन्यजाः । श्राद्धेविदधुरसति द्रव्येषसतिवापरैः । मा-
 ध्वीकंमधु । हिजोघवविशौ । जघन्यजाः श्रद्धाः मांसादिद्रव्ये-
 ऽसति सन्त्यन्नादिभिः क्रमादिप्रादयःश्राद्धं कुर्युः सतितमांसादौ-
 तेनेव । तथादृढयातातपः । मुन्यन्त्रामिपमध्याध्वै रभावेप्रीक-
 वस्तुनः । क्रमादिप्रादिभिर्वर्णैर्विधेयमितिशुभमः । परमान्ने-
 नमांसेनयाकैर्मधुवृतादिभिः । सर्ववर्णैःप्रकर्तव्यं श्राद्धं वैश्विस्तयां-
 टातः । दृढमनुरपि । मुन्यन्त्रैर्वाङ्गणाःश्राद्धं मामिपैर्वाङ्गसम्भवाः
 उर्व्यामधुनाकुर्युः श्रद्धामृतफलादिना । अक्षत्रमेवप्रकर्तव्यं मेतरे-
 षुदिकेवलम् । सर्ववर्णैस्तु तर्तव्यं सामिपंसतिसम्भयइति । यच्चाप्युक्तं
 माण्डिकिंसापूर्वक एवश्राद्धे मांसनिषेधइति । तदपिन । सामान्य-
 हिंसाया अग्नौरोमीव पशुहिंसात्रिधिवसिहितहिंसयावाधोपप-
 त्तः । तथाजाबानः । हिनस्तयःपशुन्श्राद्धं मुद्दिरश्चैवसपाप्रभाक्
 श्राद्धापदेगतीहिंसा मपिश्राद्धेनदृश्यति । क्तादेपि । अथेदेशपिद-
 नां हि योहिंनस्तिपशुद्विजः । सयज्ञफलनाप्नोति तेचयाम्निपरा-

व्रतम् । स्वार्थमन्नस्य चेद्यन्तु भोजिनस्तिष्ठथापश्यन् । एकाकौमि-
 दमत्राति वयस्तेयान्तिरौरवम् । भीक्षोपि योऽङ्गसकानिभृतानि
 हिनस्त्वः तन्मुखेच्छुया । कृशाङ्गैर्पायनेः प्राह स्यात्परत्वं सगच्छति ।
 अत्रिरपि । मधुपर्कं च सोमेष देवेषु विप्रैश्च कर्मणि । अत्रैव परवो
 हिंसा नान्यत्रेति कथञ्चन तथा । यज्ञार्थस्य शर्वोऽध्याः पुत्रार्थे-
 परयोपित इत्यादिवाक्यात् । अर्द्धपिकलिविषयो निषेध इतितद-
 पिन । कलिविषयविधायकवाक्यैस्तद्वचनस्य बाधात् । तथा जा-
 त्कर्मणः । मांसं युगेषु सर्वेषु यज्ञश्राद्धार्थमाहृतम् । यादोपयमनेय-
 ज्ञे कलौ तच्च विगिद्यते । सुमन्तुरपि । कुतर्कोपहृताविप्राः कलौ चे-
 त्स्यान्तिरामिपम् । तृप्तिं नेच्छन्ति पितरस्तस्य श्राद्धे कदाचन । पैठीन-
 सिः । परमानं कालशकं मधुमांसं हतस्यः मुद्गरान्ना निति लाविप्रः
 प्रकृत्या हविरहृथा । शस्तान्यष्टौ तु सर्वेषां युगेषु मुनिसत्तमाः । पितृ-
 णां दिवसानाञ्च दुर्लभानि कलायधीति । निवस्यान्तरे चैतद्वाक्य
 निर्मूलत्वप्रतिपत्तेश्च । तथा । गोमेषो न रमेधस्य चक्षतागोपंशुस्तथा ।
 देवरात्रिसुतोत्पत्तिः कलौ पञ्चविषर्जयेत् इति पराशरोक्तेः । यत्तु
 देशविषयो निषेध इतितदपिन । मध्यदेशादौ जिह्वालुतया ऽवि-
 हित मांसमक्षणीपलञ्चेः । न च देशविषयः शक्यते वक्तुं । देशभेद-
 विषयस्य निरासात् । तथा हृदप्रचेताः । न युगानां न देशानां
 न विषाणां हि ज्ञोत्तमाः धर्मशास्त्रेषु वैभेदा दृश्यन्ते मांसमक्षुणे । देश-
 देशभेदे श्राद्धे हृदम्यमाणत्वाच्च । तस्माद्भिहित हिंसादौ श्राद्धादि-
 कर्मसु च मांसमक्षणीविधिर्नंतरत्वेति सिद्धं । तयामनुः । प्रोक्षित-
 मक्षयेन्मांसं ब्राह्मणस्यैव काम्यया । यथाविधि नियुक्तस्य प्राणाना-
 मेव चात्यये । याज्ञवल्क्योपि । प्राणायत्यये तया श्राद्धे प्रोक्षितन्दि-
 लकाम्ययेति । भक्ष्यञ्चागादिविहितमांसं । देवतः । यज्ञपञ्च-

नखाभत्या धर्मतः परिकीर्तिताः । गंधाकूर्मः शशोविद्य गह्व-
 कश्चेति ते स्मृताः । धर्मतइति प्रोचितादौ । नचायमपूर्वविधिः ।
 रागप्राप्तेः । नापिनियमः पक्षेऽप्राप्तेः । अतोत्रगोभार्दि पञ्चका-
 तिरिक्त पञ्चनखनिषेधाधिका परिसंख्येति । तदारामायणे ।
 शगकःशङ्खकोगीधा सिधाकूर्मश्चपद्मः । पञ्चपञ्चनखाभत्या ।
 नभं स्यावानरानराइति । एतच्च श्वाद्युपलक्षणम् । ननु किम्प्री-
 क्षितादौ नियमःपरिसंख्येति । परिसंख्येतिब्रूमः । पक्षप्राप्ती-
 नियमविधानात् । यत्र स्वरुच्यः क्रियमाणेतु यत्राप्यशङ्क्याभ-
 वेत् । नियमःसौद्विज्ञेयः श्राद्धे मांसाशनं यद्येत्यत्र नियमोक्तौ-
 क्तत सगन्धार्यरूपनिवृत्तिफलकत्वा देकरूपत्वमेव तथोरित्यदि-
 रोधः । अतोत्रश्राद्धशब्दस्यःपलक्षणत्वे प्राणात्ययादिचतुष्टयं परि-
 संख्यैवयुक्ता । तथाष्टइत्यतिः । रोगीनियुक्तविधिव द्युतम् विप्रहृ-
 तस्तथा । मांसमदशाच्चतुर्वेपा परिसंख्याप्रकीर्तिता । अतो,न्यथा-
 तुषोद्गीया द्विधिद्विष्वापिगाचतां । यावन्निपगुरोर्माणि तावत्प्रा-
 णोतिमानप्रइति । रोगीतिप्राणात्ययोपन्नचितः । नियुक्त्यावै
 विधिवद्युतम् प्रोचितादि । विप्रहतो द्विजकामनयाऽप्यर्धितः ।
 परिसंख्येत्यभक्षणं कएप्रव्यावृत्तिः । तेन यथोक्तकृतांभक्षणं निर-
 मस्यापि निश्चितिरित्यर्थः । तथर । यथाविधिनियुक्तश्च मांसं नाना-
 तिमानवः । समेक्ष्यपगुतांयाति समानानेकविंगतिमिति या-
 क्थात् । सङ्ख्येपद्य । श्राद्धवर्जपयोमांसम् नभोक्तव्यहृदाचनं ।
 तदज्ञेद्विदितिसन्ध्याय पश्यापातनंभवेदिति काश्यांजिन्युक्तेः ।
 ईश्वरमस्मादपि । ब्रह्मचारीयतिर्मांसं सत्त्वजेतद्धीपतिंयिना ।
 श्राद्धवर्जमथान्योपि मन्यजेत्तपमःकृतं वति । तस्माच्छ्राद्धादौ मां-
 संभक्ष्यमेवेत्युक्तं । यत्तु प्रोचिताभाचितगमांसं तथाब्राह्मणकाम्ब-

या । अल्पदोषमिति ज्ञेयम् विपरीते तु लिखत इति महाभारत-
 वाक्यम् । तदेव विधिना कुर्यात् स्वर्गप्राप्तिमानव इत्यपि तत्र ।
 इन्द्रियप्रोक्षितमन्त्रैः प्रोक्षिताभ्यां चित्तभुवि । वेदोक्तेन प्रकारेण
 पितृणाम्प्रक्रियासु च । पितृदेवतयज्ञेषु प्रोक्षितं हविर्बुध्यते । वि-
 धिनावेददृष्टेन तदुक्तान्येन दुष्यतीति यमवाच्यं । सर्वेषामेव मां-
 संतां महान्दोषास्तु भक्षणं । निर्वर्तने महापुण्य मितिमाह प्रजा-
 पतिरिति । यद्यप्यभारतवाक्यम् भक्षण्येन महान् दोषो निवृत्त्या-
 पुण्यमुच्यत इति तदुभयमपिश्राहादे रन्यत्र जिह्वालतया भक्षण-
 विषयं । तथा स्कन्दपुराणे । यत्र यत्र निषेधो हि श्रूयते मांमभक्षणे ।
 जिह्वालान्प्रतिसन्नेयो तत्तूक्तविधिनाश्रतां । तथा । प्रयान्ति न-
 रकंधोरं मांसमश्रन्ति येनराः जिह्वालान्प्रतिदोषोयं न दोषो वि-
 धिनाश्रतामिति । यच्च पृष्ठहस्यति वाक्यम् । रोगार्तोभार्थितो-
 वापि मांसं नाश्रन्त्यलोलुपः । फलप्राप्तौ त्यक्त्वेन सोऽवमेधफल-
 स्यचेति तच्छ्राद्धे ब्रह्मचारिविषयम् । तथा मनुः । व्रतवद्दद्वैवत्ये
 पित्रो कर्णस्थथर्षिवत् । प्रकाममर्थितोऽश्रीया इतमस्य न लुप्यत इत्ये-
 कमभिन्नायां व्रतवद्विषयवद्दर्शनस्य विधानात् । अलोलुप इत्यनेन
 तद्विषयावगमाच्च तथा । सतपति तयोजस्वम् यजते च ददाति-
 च । मधुमांसनिवृत्तोयः प्रोवाचेदं दृष्टस्पतिः । जैमिनिरपि । ब्रह्म-
 चर्यमुपास्यै यं कृत्वा दारसङ्ग्रहम् । सन्त्यसेन्नाधिकारस्या न्मांसिवि-
 धिवदन्यत इति । अन्यत इति दारसंग्रहादूर्ध्वम् विधिबन्ध्यांमभक्ष-
 णाधिकारइत्यर्थः । तथा मनुः । नमांसभक्षणे दोषो नमश्चेन्नक्षत्रै-
 थुने । प्रवृत्तिरेवाभूतानां निवृत्तिस्तु महाफलेति । मांसमदनैश्चुनेषु
 विहितेषु भक्ष्यभोज्यान्पानाभिगमनैर्भूतप्रवृत्तिचान्द्रदोषः ।
 निवृत्तिस्तु महाफलप्राप्तिकेत्यर्थः । महतीषसाच फलाचेति व्युत्प-

ते । नर्षवंश्यत्पत्तिर्नेताधुः । फलाफलशब्दयोः परंयोरुभयथापि
 महच्छब्दस्याकारादेः स्य वक्ष्यमाणत्वात् । तथाट्ठस्सतिः । अम्-
 न्मांसपुरेडाशे भक्षणं मृगपक्षिणाम् । पुराणे ष्वेधवक्ष्णे ब्रह्मज-
 वमवेपुच । सौत्वामण्यांतथामदां श्रुतौ भक्षणमुदाहृतम् । ऋतौ च-
 मैथुनधर्मम् पुत्रोत्पत्तिनिमित्ततः । स्वर्गप्राप्तिनेवंतु प्रत्यवायेन यु-
 वयतइति । तस्मात्प्रोक्षितादिचतुर्षु स्मृत्युक्तसंकल्पेन मांसप्रा-
 गिनामपि गृहस्थानाम् भक्ष्यमेवमांसमिति न दोषः । अविहित-
 संकल्पेन तत्रयागिनान्तु पाच्यादिभक्षणं व्यदोषः । रोगार्ताना-
 मभ्यर्थितानां च ब्रह्मचारिणाम् श्राद्धादिष्वपि भक्षणं महान्दोषर-
 वेति । अतस्त्यक्तानां सादेरपि श्राद्धे भक्षणमेवोचितमित्युक्तम् ।
 तथाचोयना । नियुक्तश्चैव यःश्राद्धे यत्किञ्चित्परिवर्जयेत् । पि-
 तरस्तस्य तन्मांसम् नैराश्रयंप्रतिपेदिरे । देवलोपि । नियुक्तस्तु श-
 द्दिश्राद्धे देवेमांसं समुत्सृजित् । यावतिंपशुरीमासि तावग्निरयं सृ-
 क्षति । स्कंदे खरसंवादेपि । निषेधितस्तु यःश्राद्धे यज्ञे वापि द्विजा-
 धमः । मांसं नाश्रातिनिरयम् । यातिवैपशुतां नरदत्तं लं स्वहुना ॥
 एवमन्नसंस्कृत्यापोशनम् दत्तोकारव्याहृतिपूर्वगायत्रादि जपे-
 त् । तथाच श्राद्धवत्कथं । सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इतितृ-
 चम् । जश्यायथासुखं वाच्यं भुंजोरंस्तेपि वाग्यताः केचित्तु मधुम-
 ध्वितिर्विजंपवारिधारांचनकुर्वन्ति । तन्न । उभयोरपि विधानात् ।
 तथाच प्रचे ताः । आयोशनं प्रदद्याथ सर्वा-तीं तिर्जं पेदथ । मधु-
 व्याता इत्तु वस्त्रध्वित्येतत्त्रिकन्तथा । स्तंटेपि । आपोशनमथोदत्त्वा
 वारिधारांच्छिपेदुधः । नमो देवे व्यदूति च सव्यं नोदद्भुवो द्विजः ।
 अपसव्यं स्पृष्टव्यं सुष्ठु धारां वदेत्स्वधामिति । एवं जप्त्वाऽद्विद्वौ-
 करणं कृत्वाये देवासः ये च हेत्यादिपठित्वा यथासुखममृतं जुद-

धमिन्युक्ताभोजयेत् । तथाचयमः । अन्नहीनंक्रियाहीनं संवही-
नंचयंद्भवेत् । सर्वमच्छिद्र मित्युक्त्वागतोयत्नेनभोजयेत् । काच्या-
यनः । येदेवासश्चयेचेहमन्त्वद्वयमुदीरयेत् । मुन्तान्तेततोब्रू-
यादस्यत् सुग्यतामिति । पूर्वोद्देवे उत्तरस्तुपित्रा इतिविवेकः । एव-
यास्यत्तच्छोपि । यथासुखजुषध्वंभोइति वाच्यमनिष्टुरमिति ।
अत्रवलिदानमित्येके । नेत्यन्ये । एवंचवैश्वदेवैर्बलिः पित्रेऽने-
त्यविरोधः । तथाच । स्पर्शान्तेऽग्निदन्त इत्यनातिवल्लिहरे-
त् । होमस्तुमधुंवातेति होमांस्तउदकांपिबेदिति वैश्वदेवविषयम् ।
अत्रिः ॥ इत्तेवाय्ययवाऽदत्ते भूमौयोनिचिपेद्वलिं तदेतन्निष्फलं या-
ति निराशैःपितृभिर्गतैरिति पितृविषयम् । पितृणांरुत्तमुत्तरे
वलिं कुर्वन्तियद्विजाः । आंसुरंतद्भवेच्छ्रावम् पितृणांनोपतिष्ठत
इतिविशेषात् ॥

मू० अग्नत्सुजपेद्वाहृतिपूर्वां गायत्रीं
सप्रणवां० सकृत्त्रिंवा रक्षोघ्नीःपित्रामंत्रान्पु-
रुषसूक्तमप्रतिरथमन्यानिचपवित्वाणि ॥७॥

सप्रणवांवाहृतिपूर्वां गायत्रीमित्यान्वयः । पाठोऽर्धे-
वाच्यते । शोभद्भक्तुविकल्पार्थः । अशनात्पूर्वविरयन्तुच सृष्टि-
तिस्यबंधार्थावा । पूर्वस्थापदोपदृष्टत्वात् । तथाचप्रच ताः ।
आपोशानंमयोदत्त्वासावित्रीं त्रिजपेदथ । मधुवाताइति त्वं
मध्वित्ये त त्रिकल्पेति । अल्लहलायुधः सकृत्त्रिंवांमधुमतींमधु-
मध्वितिवेति पाठइति तत्प्रकारादिभिरनाहृतत्वात्तच्छ्रयाशना-
त्पूर्वं विधानाच्च चिन्त्यम् । रक्षांसिघ्नन्तीति रक्षोघ्नीमूलविभुजा-

दिव्यात्कः । ताम्बुक्कगुणवपाजडत्वाद्यः पंचर्चः । ऋग्विशेष-
 गात्वात्स्त्रीत्वम् । तथाच्युतिः । एतः च्चोघ्राग्प्रतिसराणपग्रंरु-
 गुणवपाजडति र्चोघ्राग्प्रतिसराडति । पित्रमन्वाउदीरतामि-
 त्वादित्रयोदश । सुरावत्तमित्यादिपञ्चदशपित्राडत्के । तन्न ।
 पितरोदेवतायेपामितितद्धितेनउदीरता मित्रयादिनामिषपि-
 त्वात् तथाच भट्टपदाः तद्धितेन चतुर्थ्याया मन्त्रयर्गोन्वेद्यते
 देवतासङ्गतिनात्र दुर्बलक्षुपरम्परामिति कुणुवपाजडतिच अग्ने-
 ष्टावर्जमुहनेत् सुरावन्तादिकांसर्वाम् जपेयपितृसंहितामित्यनेग
 सुरावन्तमिथादीनाम्पितृसंहितात्वावगमात् पुत्रपसूक्तं सहस्र-
 र्गोपेत्वादिषोडशर्चः अप्रतिरयमाणुः शिशानेत्यादि सादृग-
 षादृगेत्यग्ने विचार्यमिदं यदिसर्स्यापिशांतिपाटभ्याप्रतिरयसंज्ञा
 सप्तदश षादृगतंभ्याःश्लेदकमप्रमाणंज्ञात् तदश्लेदकस्यमाणुश्चे
 तर्ज्ञाचार्यमतभेदात् सप्तदश षादृगं पंल्याया मूलस्यःदर्शनादिनि-
 यम्यःत् तत्राच्युतिमूलत्वेन षादृगैवेतिगम्यते तथाच्युतिः ब्रह्म-
 न्नप्रतिग्य ब्रह्मेषुब्रह्मव्यत ब्राह्मणाप्रतिरयस्यमाणुः शिशानेत्ये
 ष्वोभिरुदाहाद्भदन्तीत्युपसंहारः एतानि पिण्डब्राह्मणादीनि
 तथाच एहवाज्ञयज्यः पुत्रपसूक्तं यजुषां पिण्डब्राह्मणगाःत्यर्थे
 पितृन्तयस्यपंचैवम गायत्रीसुब्राह्मणमिति ब्राह्मादिस्तोत्र मनु-
 श्रायकस्य तथाच सात्ये ब्रह्मविष्णवर्कं रुद्राणांस्तेत्वाणिविधा-
 निष इन्द्रस्यमोःसनुक्तानि पावमानांश्चगतिव इति कस्यचिन्नपस्य
 विश्वत्वात्पठ्ये नेत्येके तन्नमव्यंनेरविधानात् तथाचजमद्रिन-
 पन्नमव्येनकार्यं सर्वथाइ यथाविधिः सूक्ततोयजपयज्ञा दि-
 प्रजाःसुविनर्जनम् किञ्चन्तेतमुक्तजपयज्ञा पिण्डप्रादक्ष्ण्यं दक्षि-
 णः अज्ञानान् भ्रातरान्त्वंच पिनाचपश्विषणं विमर्शनं द्यौमन-

ख्यमाश्रियः प्रार्थनन्तथा विप्रदक्षिणाञ्चैव स्वस्तिवाचनकं विना पितृ-
 त्वसन्त्ययकर्मव्यन्त्राद्योनावीनिनासदेति अत्र रदाप्यश्रित्स्वविसारा
 न्येनोक्तं तथापि यद्येः पदेः भोक्तव्यं तथा च प्रचेताः पीत्वा पीशानमशनी
 यात्पात्रे दत्तमगर्हितं सर्वेन्द्रियाणां चापत्यं न कुर्यात्प्राणिपादयोः
 बौधायनः पादेन पादमाक्रययो भंक्तेनापदिद्विजः नैवासौ भुञ्जते श्राद्धं
 निराशाः पितरोगताः प्रचेताः भोजनस्तु न निःशेषं कुर्यात् प्राज्ञः
 कथञ्चन अन्यत्पद्मं चीराद्वा चौद्रात्सक्तुं य एव च शेषत्यागस्य नित्य
 त्वात् तथा च जमदग्निः भुङ्क्तापीत्वात्पुयः कश्चिद्रिक्तम्यात् स मुत्सृजेत्
 मनरः क्षुत्पिपासातोर्भवेज्जन्मनिजन्मनि ननिन्देयुर्नोवशेपेयु रिति
 तु अधिकोच्छ्रयं यामविषयं तत्रान्तेयासमावन्तु यो विप्रो न त्यजेत्त-
 दा यच्छ्रद्धेः पिण्डदानादौ तद्वै रचांसि भुंजते इति वाक्यात् मनुः अ-
 त्तरक्तं त्वं न न्मंभ्या दर्शनीरं चैः श्वाभ्यताः गयद्विजातयोत्र युर्दाटिपृ-
 ष्टाहृदिगुणान् वाग्यतः इत्तागेनैः काकयन प्राप्ते न त्र्युरिति हस्तसं-
 ज्ञयाप्यकथनार्थं हुंकारेणापि प्रोब्रूयादसोनापि गुणान्बदेरिति श-
 खे न रतिप्रेषत् आदासमात्ताविदं ज्ञेयम् निवृत्ते तु तथा श्राद्धे व-
 क्तव्यं शोभनं इति रिति वाक्यात् भोक्तव्यां नित्ये धादात्वात् हविः प्रशं-
 सनीयमेव च त्पादनार्थं भक्ष्यभोज्यगुणानुज्ञा भोज्येद्वाह्यणा-
 ञ्जनैः पयःपुत्ररुचसवेदादुर्यादेभ्यः प्ररोचनामिति अश्रीरंश्चैदे-
 ख्ये वकारः परस्परस्पर्शस्य दोषत्वसूचकं तथा च शंखः श्राद्धं किंपुभुं-
 जानो ब्राह्मणो वा श्राद्धं नृपृशेत् तदन्नमत्तं जन्मं भुक्त्या गायत्र्याष्टगतं-
 जपेत् वा तया यनोपि एकपभुंक्तौ तु योक्ते विप्रोऽपि प्रोत्पृशेद्यदि तदन्न-
 नत्यत्र इत्तानाः यत्र यत्र शतं जपेत् हारीतः पात्रे पात्रं पुतिशायये ऽ-
 ज्ञानाद्भुंजते द्विजाः आसुः तन्नवेच्छेत् इत्थं रिदृशानोपतिष्ठते मार्क-
 ण्डेयः कटिभुगस्तुधोभुंक्ते न तर्जानुकरसया हसते वदते चैव निरा

ग्राःपितरोगताः शंखस्त्रिखितौनचाच्यंताधिकन्द्या न्नप्रतिगृह्णी
 यादिति दादधर्ममाहशंखः श्राद्धे नियुक्तोभुंजानान्नपृष्ठेऽन्नवणादि-
 पु उच्छिष्टाःपितरोयांति पृच्छतीनावसंशयः दातुःपततिवेवाहुर्जि-
 ह्वाभोक्तुश्चभिद्यते नन्विटं व्यंजनादिभोक्तायाचेतनवेति उभयवा-
 क्यदृष्टेः तथाचउदगातातपः अपेक्षितंयोनदद्याच्छ्राद्धार्थमुपक-
 ल्पितम् नयाचतेऽमृतोमूढः सभवेद्ब्रह्मघातकइति वायौनिषेधः
 याचतेयदिदातारम् ब्राह्मणांज्ञानदुर्बलः पिप्परस्तुनदृष्टंतिदा-
 तु भोक्तुर्नसंशयः तथा क्लृप्त्वाद्गराचैण मुच्यतेकर्मणस्ततःत-
 स्मादिहान्नेवदद्यान्नयाचेतनदापयेत् इति अन्यच्च नपंक्तौविपमं-
 दद्यान्नयाचेतनदापयेदितिअवविरोधे उपकल्पितयाचानखनु-
 पकल्पितस्येत्यविरोधःयमः यावन्नविष्यभवति यावदिष्टंप्रदीयते
 तावदश्रंतिपितरो यावन्नाहददाम्यहं अहंददामीति यावन्नाह-
 तावदश्रंतीत्यर्थः एतच्चापेक्षितविषयं अपेक्षितं योनदद्यादितिवा-
 क्यात् ननु मौनहोक्तेः कथंयाचनंहस्तादि संज्ञानिषेधात् उच्यते
 हस्तादिसंज्ञानिषेधा हरिगुणास्थानविषयो ननुयाचनादिविष-
 यद्वत्यविरोधः तथाचनिगमः नान्नपानादिकश्राद्धे वारयेन्मुखतः
 क्वचित् अनिष्टत्वाद्दृष्टत्वाद्वा वारणंहस्तसंज्ञया देवलोपि अन्न-
 पानक शोतोददन्निभ्योभ्यवलोकितः वक्तव्यकारणेसंज्ञां कुर्वीती-
 र्जितपाणिनेति दावा व्यंजनादिकमादा यावलोकितेवक्तव्येह-
 स्तेनसंज्ञां कुर्यादित्यर्थः ।

मू० तृप्तान् ज्ञात्वान्नस्पृशीर्य ॥ ८ ॥

ब्राह्मणान् तृप्तान् ज्ञात्वा सर्वाग्निमुदके नाग्नाव्याग्निदग्धेत्यनेन-
 मकिरेदित्यर्थः तथाचवाङ्मयगच्छः सार्वभारिष्कमन्त्रायं संपृच्छा

प्लाव्यवारिण ममुत्सृजेत्तदा मयतो विकरन्भुवि सार्वभौमिकं
 सर्वव्यंजनसहितम् अमंस्कृतभागत्वाद्दिकरेदधोदनमेवेति क-
 थित्तन् यदन्नं पिण्डदानेपुतदन्नं विकरेत्यसेदिति दृष्ट्यान्न-
 वल्लोक्तेः अदृष्टेष्वन्नं विकरेदिति तदृप्तान् दातव्यत्तुक्तम् ज्ञा-
 त्वात्प्रसांस्ततो विप्राग्गुरुयोर्दिकिरासनमिति दृष्टिदानं चा-
 न्नादिग्रहणे नाहारानुमानेन च प्रतिपन्नम् इत्ययदप्यवकीर्येत्त्व-
 क्तमयापि प्रादेशपरिमाणं सृत्वा तत्राद्वीच्यं तथा दृष्ट्यान्नवल्गुः
 विकिरंभुवि दातव्यमुच्छिष्टेभ्यः षडगुणम् पठति च उच्छिष्टस्यो-
 च्चरे देशेपिण्डान्दद्यात्षडङ्गुलमिति यत्तुपुराणसमुच्चये विप्र-
 देवपितृणां च अंतरेतु निपेतुशान् तत्रावकिरणं कुर्याद्गमाधा-
 मेतामुदीरयेत् यच्च तत्समं विकरन्तत्राद्देवपितृणां तरे सुवीति-
 द्विजाग्रम्यानबोधकमित्तगविरोधः भुक्तवतामगुतइति योगीशो-
 क्तः नन्वस्यविकिरं मंजकत्वाद्दिकीर्येति वाच्यं न प्रकीर्येति उच्यते
 विकिरं विनाथाहं व्यर्थमिति पु शब्देन यो तित्तमित्यशेषः तथा च गो-
 भिलः विकरेण विनाथाहम् निष्कलं परि कीर्तितम् एकोद्दिष्टे दि-
 शेषेण प्रे तत्राहं यवर्जं येदिति यो सोहात्कुरुतेथाहम् विकिरेण वि-
 नाक्वचित् तत्सर्वव्यर्थतां याति पितृपिण्डोदकादिकमिति अथसंश-
 यः किमपिण्डथाहं विकरः स्यादुत्तनेति उभयवाच्यदृष्टेः तथाहि
 पिण्डनिर्वापरहितं यत्र थाहं विधीयते स्वभावाचमलोपोक्तिविक-
 रस्मुन लुप्यते तथा नचाग्नौकरणं कुर्यान्नार्घदानं कथं च न पिण्ड-
 कल्पनाथाहं विकिरान्नं नचोत्सृजेदिति उभयशास्त्रत्वाद्दिकरेद-
 त्तो के यत्र पिण्डदानानिपेधकत्वं च द्देशकालादासंभवेन पिंडं वर्ज-
 करोति तदा विकिरः स्यान्ननुयुगादग्निपुपिण्डदाननिपेधेपीतान्ते
 तद्विचार्य द्विविकरः प्रधानं गम्यादिप्रधानं तदापि षडभाषात्

विरोधः अथाङ्गन्तर्ह्यङ्गानां प्रधानानुरोधात्पिण्डाभावेतदभावइ-
त्यनाश्रयं विकल्पनस्तुनविषयकृतेः तदुक्तं स्मृतिद्वैधे तु विषयः
पृथक्पृथगिति तस्माद्देशाद्वासम्भवेपिण्डाभावेपि विकिरेतपिण्ड-
निषेधेपीति सुस्थं तथा मोक्षेऽवरनिवन्धे मघायुगादिभरणी अत्र
पिण्डं विवर्षयेत् अग्नेजनपूजान्तमुत्सुकाम्तरणानि च त्रिःशेषम-
ग्नौ करणविकिरञ्चपङ्गुलमिति तस्माद्युगादिषु पिण्डनिषेधे आ-
वाहनाग्नौ करणविकिरवेद्यादि पूजान्तरस्वधावाद्यादीनां निषेधः
सिद्धः विकीर्याचमेत् तथा च मरोधिः श्राद्धे पुर्विकिरन्दत्वायीना-
चामतिवैभ्रमात् पितरस्तस्यपण्मासम्भवन्युच्छिष्टभोजनइति ।
तथा विकिरेपिण्डदाने च तर्पणे भोजने तथा कृतेयाचमनं प्रोक्तम्
दर्भत्यागो विधीयते अत्रानग्निदग्धाइत्यर्थपाठः येषां दाहो न क्रियते-
येग्निदग्धास्तथापरइति ब्राह्मणवाच्यात् ॥

मू० सकृत्सकृदपोदत्वापूर्ववद्वायत्नीञ्च-
पित्वा मधुमतीर्मधुमध्विति च ॥ ६ ॥

विशेष्यचतुर्णु कार्यसकृत्सकृदपोदत्वा पूर्ववत्प्रणवव्याहृतिगा-
यत्रीसकृत्त्रिर्वा मधुमतीर्मधुमध्विति जपेदित्यर्थः तथा च मार्कण्डे-
यः ततस्त्याचमनार्थाय दद्याच्चापःसकृत्सकृदिति वींसापिच्य
दैवद्विजार्था अपोदत्वागायत्र्यादि जपदशोतकश्च तथा च गोभिल-
सूत्रम् अद्भुष्टमन्त्रे विधाय सकृत्सकृदपोदत्वादिति मधुगच्छो वै
यामुतामधुमत्यो मधुवाताइत्यगदिकृत्तः मधुमध्विति द्विसञ्चारणं
मन्त्रप्रदर्शनार्थम् संहितायां मधुमधुमध्विति प्रवर्षमन्त्रदृष्टेः देव-
पूर्वमग्निमिष्ये के तन्नपितृपूर्वविधेः तथा च विष्णुः उद्भुत्स्वैवा
चमनमादौ ततः पाद्मुखेषु दद्यादिति त्रिसर्गश्चतुःशतान्नो कर-
णम्पङ्क्तिपावनम् करशुद्धिरपोगानं पितृपूर्वाणि पट्टसदित्युक्तम् ॥

मू० तृप्तास्येतिपृच्छति ॥ १० ॥

अनतरन्तृप्तास्येतिब्राह्मणानुपृच्छेदित्यर्थः अत्ररङ्गिमूर्द्धन्यप्र
 श्नेतृप्तास्येति बहुवचनम्पूजार्थमित्येके तन्न प्रतिवचनेबहुवच-
 नानुपपत्तेः नचान्नौकरणादिष्विवावैकस्यप्रश्ने दृष्टार्थत्वं तस्मा-
 त्पङ्क्तिमूर्द्धन्यपृच्छति सर्वान्देत्यत्र्यवस्थित विकल्पइत्युक्तं । अतः
 सर्वेप्रष्टव्याइति तथाचयमः यथाद्रूगुन्तयाकुर्या दनुज्ञातस्तुतैहि-
 जैरिति ननुभोक्तृविप्राणां वमनेऽश्राइन् समापनीयम नवा
 तत्रसमापनीयमित्येके तन्न स्मृतिविरोधात् तथाच हेमाद्रिकल्पे
 अकृतेपिण्डदानेतु ब्रह्मणोवमेतेयदि पुनःपाकंप्रकुर्वीत श्राद्धं कु-
 र्याद्यथाविधिः धर्मप्रदीपेपि अकृतेपिण्डदानेतु भुंजानोब्राह्मणो-
 वमेत् पाकं कृत्वापुनःश्राद्धं कर्तव्यन्तुयथाविधीति अकृतइत्युपा-
 दानात्कृतेसमापनमित्येवमनस्यश्राद्धविघातकारत्वात् अत्रो-
 त्तरेद्यु रेवपुनःश्राद्धमितिसिद्धम् तथाचस्मृतः वमनेवाविरैकेवा-
 वांतद्दिनंअर्जयेदिति नचैतन्निमन्त्रणोत्तरंश्राद्धात्प्राग्भावमनवि-
 पयं श्राद्धविघ्नेसमुत्पन्नेषन्तरामृतसृतके वदन्तिशुद्धे तत्कार्यं
 दशे वापिप्रिचक्षणइत्युत्तरेदुर्वाग्मानात् अत्रप्रायश्चित्तमित्ये-
 के षठंतिच पितृहिजानांमध्येतुपितु श्वधमनंयदि तद्दिने चोप-
 वासश्चपुनःश्राद्धंपरेहनि सर्वमन्नंअमादायमन्त्रैःप्राणादि पञ्च-
 कौः हाविंशदाहतीहुंत्वाशेषंकर्मसमाचरेदिति ।

* तृप्तास्येतिपृच्छतिनुज्ञातःशेषमन्नमनुज्ञाप्य ॥११॥

ततस्तृप्तास्येतिद्विजैरुक्तेशेषमन्नं किंक्रियतामिति भोक्तृनुप-
 ष्टाइष्टैः सहभुज्यतामित्यनुज्ञापयेदित्यर्थः । एतदपि सर्वापेक्षं
 नपङ्क्तिमूर्द्धन्यस्येव ननु श्राद्धोर्वरितपाकेएवशेषमग्नीनुपाकान्त-

रेतत्कथम्पाकान्तरभुजितददानञ्चेतिचेन्न गृहसिद्धस्यसर्वस्यापि
 पिण्डशेषत्वेन दानभुज्यापत्तेः । तथाचयमः भक्ष्यन्मोज्यन्वयापेयं
 यत्किञ्चित्पचतेगृहे नभीक्तव्यम्पितृणां तदग्निवेद्यथद्वेति चतः
 शेषस्यापिपितृददेशेन दानमित्युक्तं ननु किंनिरग्नेरुत्सुकानिधानं
 स्यान्नवा उल्मुकस्यदक्षिणाग्निसाध्यत्वात्तदभावेतन्नेत्येके स्मार्ताग्नेः
 पिण्डपितृयज्ञविधानान्ननिरग्नेरित्यन्ये न देवताग्निशब्दक्रियाः ।
 परार्थत्वादितिपरिभाषातोनिषेधादन्यतरणं नस्यादित्यपरे नि-
 रग्नेरपिश्राद्धाधिकाराग्निपादस्यपतीष्टवस्त्रौकिकाग्निनेतिकेचित्
 एवंनत्युल्मुकनिधानमनियतमिति उच्यते यदुक्तदक्षिणाग्न्यभावे
 तनेति नतत् पिण्डपितृयज्ञवदित्यनेन स्मार्ताग्नेःप्राप्तत्वात् यच्चपि
 षडपितृयज्ञस्यविधेर्निरग्नेनेति तदपिन अकरणे प्रत्यवायस्वतेर्नि-
 त्यत्वं यत्तु नदेवतेत्यादिनाऽग्नेः प्रतिनिध्यभावइति तदपिपिण्ड
 पितृयज्ञवदित्यतिदेशा स्त्रौकिकाग्न्युपादान वैयर्थ्यस्यात् यच्च नि-
 पादस्यपतीष्टवस्त्रौरोधइति तदपिन नित्यत्वानुपलब्धेः तस्माद्-
 गुणफलविधेरुत्सुकानिधानं साग्निरग्नेर्नित्यमितिसिद्धम् । तथाच
 ब्रह्मयज्ञवत्कथः । पितृरूपास्तअमुराः पिशाचाराक्षसाश्चये तेषां
 वैरक्षणायायत्तिपेदग्निं न्तुनैकर्त्तते मण्डलेष्वग्निदाहये नकुर्वन्ति
 द्विजोत्तमाः निराशाःपितरस्तेषां पैशाचंश्राद्धमुच्यते स्कन्देपि येरू-
 पाणीतिमन्त्रेण न्यसेदुल्मुकमन्तिके शुष्कगोमयसंभृतं यावच्छ्राद्धं
 समाप्यते अजीर्णं दोषनाशाय पितृणामग्निवहनं श्रुतिरपि सय-
 दिनिधायोल्मुकमघैतत्पितृभ्यो दद्यादिति ॥

मू० सर्वमन्नमेकतोहृत्योच्छिष्टं समीपे-
 दर्भेषु त्रींस्त्रीन्पिण्डानवनेज्यदद्यात् ॥ १२ ॥

एकतोहृत्येतिच्छान्दसः सन्धिः सर्वशब्दः सूपादापेक्षीनयाव-

हाचकः उच्छिष्टसमीपद्रति सददेशोपचणं तथाचभचिः पितृणा-
 मासनस्थाना द्दग्रतस्त्रिष्वरिणपु उच्छिष्टसन्निधानन्तन्त्रोच्छि-
 ष्टासनसंनिधौ व्यानोपि अरबिमात्रमुत्सृज्यापिण्डांस्तवप्रदापयेत् ।
 यत्रोपस्पृशतांवापि प्राप्नुवन्निनविन्द्वदति यथायोग्यं विकल्पोत्र-
 विकिरपिण्डविषयया सनस्थानादुच्छिष्टन्ततो विकिरस्ततःपिण्डा
 वाविरत्रिव्यवस्थावा व्यामसात्रं समुत्सृज्य पिण्डांस्तवप्रदापयेदिति
 जातूकर्ण्योक्तेः वीष्मामातामहविषया अवनैज्येतिस्वार्थेण्यिच् द-
 द्यादिति गोत्रादिप्रकाशकन्ततश्च सर्वांगनमेकपात्रे उधृत्त्यपरन्त्या
 पिण्डान्कारयित्वा यथोक्तदेशेवेदगादिकृत्वा पृथक्पृथगवनिज्यद्-
 भेपुयथोपदेशंपिण्डान् दद्यादित्यर्थः तथाच स्कंदे अपसव्यं वाम-
 जानु पातपूर्वंपडानन पत्नीपिण्डांस्तुमृदनीयात्रिभृगुसहायि-
 नीति यद्यथावसामान्ये न सर्वं मन्नमित्युक्तन्तथापि निर्मायंबोध्यं
 तथाच दृश्यान्नवस्त्यः मायानुसर्वचनेदेशपिण्डेग्नौचधिवर्जयेत्-
 यथामदांतथामाया निरिहाश्चाग्निपिण्डयोरिति अत्रसंशयः
 पिण्डपितृपुत्रश्च दित्तानेनप्राप्तेषु दानीवनेजनपिण्डेषुपुन स्तदय-
 षणंकुतइति तथाच पिण्डपितृयज्ञमूत्रम् तद्वक्षिणो नोद्भिन्नपय-
 पहतारत्यपरेणोत्सुकम् पुरस्तात्करोति येरुपायौत्युदपात्रेणा-
 वनेजप्रत्यसव्यएसव्येनत्रोदरस्यसामर्थ्या दसावनेनिध्वेतिगज-
 मानस्यपितृपुमृत्तिलीनुपमूलएसकदा च्छिन्नानि लेपादांकृत्वा
 यथावनिक्रमं पिण्डान्ददात्तसस्येतत्त इत्तादि अत्रैके पिण्ड-
 यज्ञेलेयामग्निजा दभेपुपिण्डान निहतदभेप्वे वावनेजन मि-
 त्येतर्धमिति । तथाच अपचित्पेन्मूलदेशे वनेनिध्वेतिपावतः
 द्वितोयं वतृतोयं च मध्यदेशाप्रदेशयोरिति उरमक्षणपरमित्यन्ये
 उरमक्षणो उरमगुहणानुपदसिः परिसंस्थानेवावनेज्रादभेपु द-

दद्यादिति मूयादिति हल, य व, उ, छिष्टसामोप्योपदेशान्नपरिसंख्येति-
 कर्कः एवं च कथमित्यं पुनरुक्तिरिति उच्यते यदुक्तकुशोपर्यवने व-
 नार्थं तदिति तन्न तादृशावनेजनस्य छन्दोगत्रिपयत्वात् तथा च-
 तत्परिशिष्टं भाग्ये वनघटभेषु अर्घ्यमासं वरपूर्ववत् अपःक्षिपेत्-
 लदेशे वनेनिष्कृतिनिश्चिता इति प्रागग्रं नस्तिलत्वे इति विषये
 न च तथा शंख्यम् अवनेनिजघटभेषु दद्यात् इत्यन्वयभावात् तथा च पि-
 ण्डयज्ञसूत्रम् अमावनेनिष्कृत्यादि कम् स्कन्देपि नामगोत्रे ससु-
 च्चार्यपूदद्यादवने जनम् कुशैरास्तरणं कुर्याद्दक्षिणाग्नेस्तु तत्परम् द्वि-
 गुणांस्तु कुर्यात्तत्वा सतिलानर्घसंयुतान् अग्नेनिष्कृत्योक्त्वाथ कु-
 शान्भूमौ परिस्ररोदिति यत्तूपलक्षणपरिसंख्ये इति तद्व्यभिचि-
 ष्यायुधेनैव दूषितमित्युपेक्षितं न तु तथेष्टं वेदादिकरणोपपत्तः ।
 तथा च देवलः मण्डलञ्चतुरस्रञ्चदक्षिणावर्तकम् चतुर्भुजं एकदंभेण त-
 न्मध्य उच्छिखेन्निश्चतं चाजैत् ब्रह्मागडेपि सव्ये चाराभ्यां पाणिभ्याम्
 कुर्याद्दुल्लेखनं बुधः वज्रं षाण्डकुशैर्वापि उच्छिखेत्तु मर्द्दीद्विज इति
 यच्च इत्यायुधे न पिण्डयज्ञ यत्पिण्डदानमित्युक्तम् तत्र यौनरुक्त्या-
 परिहारा द्विपयांतरानुपलभ्येद्यायुक्तम् । पिण्डयज्ञप्रदुपचार इ-
 त्यनेनैव तद्विषयः तन्माद्विपयांतरबोधनेनापुनरुक्तिः । तद्यथा
 पिण्डयज्ञप्रदिल तिदेवोपि माग्निनिरग््न्यो रग्निगिष्टसुधां पिनिर-
 नेर्धिपयांतरदृष्टेः साग्निपरएव तस्यैव सर्वो गोपमं हारात् निर-
 ग्नेस्तु इत्ताग्नीकरणादिषु द्विपयांतरदशैनात्तदर्थे तत्सुवमि-
 त्यपुनरुक्तिः अतो निरग्ने रूपसुललूनवुशादि निषेद्धार्यमिदं मू-
 यमिति सिद्धम् । तेन निरग्नेर्नानादादिषु सुललूनवुशास्तरणम्
 एतन्न ह्येनाग्नेजनम् एतन्न ह्येति प्रयः गद्यनेत्यर्थः तथा च शु-
 तितः साग्नेरासनाग्नी समुलतापिण्डेषु सक्तदाच्छिन्नतेति किंच म-

लक्ष्मभवेद्दर्म इति प्रागुक्तम् यस्तु यतपथे सकृदाच्छिन्ना न्युपमूलंदि
 ना नौल्युक्तम् तदपिसाग्निपरमेव सुसंतरपि यथाववनेनिच्छेति-
 पुरुषंपुरुषंप्रति त्रिस्त्रिरेकेन हस्तेन विद्धोतावनेजनम् अपसव्ये-
 न हस्तेन निर्वपेदुदकं सुवीतिमनूक्तेषु तथा याज्ञेपिण्डेषु विधोहेपु
 दाने चैकेन दौयते तर्पणेतूभयेनैव जलन्देयन्तुनान्यथेति धर्मप्रदीपे-
 पि गयायां दशपिण्डेषु पिण्डशब्दो विधीयते अत्यचलन्तशब्दः स्या-
 दगंगादिषु सरित्सु च महालयादिषु सञ्चायकशब्दः । तथा च हेमाद्रौ
 महालये गयायाज्ञे प्रेतयाज्ञे दशाहिके पिण्डशब्दप्रयोगः स्यादन्त-
 मन्यवकीर्तयेदिति असावेतत्त इति श्रुत्या सूच्यतावेतत्त इत्युक्तत्वा-
 द्वाजसनेयिनाम् पिण्डेषु क्लीवप्रयोगः सर्वत्र त्वेके पिण्डशब्ददर्शना-
 देतेते पिण्डः इत्येति सर्वत्र वाच्यमिष्यन्ते तद्वयमपि विषयादर्शन-
 निमित्तमिति बोध्यम् तस्मादिहिते पिण्डशब्दस्ताङ्गान्ते ऽन्तशब्द-
 इति सिद्धम् यद्विद्वन्निविरोधमिधैतस्मिन्विषये विचिकित्सातच्छ्रे-
 तस्ते पिण्डान्तं स्वधेत्यस्तु तथा च श्राद्धकल्पलतायां एतत्ते पिण्डा-
 न्तमित्यजं ब्रह्मना एतत्पिण्डदानमेकशवासेन कार्यं यावदेवोच्चरे
 त्तन्तस्तावत्याणन्निरोधयेदित्युक्तेः ननु किंपिण्डपंक्तयः प्रागुप-
 क्रमाः प्रत्यगुपक्रमाया तत्रपद्याद्वादाने गुमावादिवर्गार्थमिच्छादस्त्वं-
 वगृह्यात्स्तीम्यद्युपिण्डाद्वापश्चिमासुरिति भाष्यार्थसंग्रहकहाक्या
 त्यश्चिमसस्याइति तथा पिण्डात्पश्चमेन तत्पत्नोनाम् किञ्चि-
 दन्तर्भायेति शांखायनगृह्यात्प्रपीति पित्रकर्मत्वात्पत्नोनांप्राक्-
 संस्तवानुपपत्तेः प्रत्यक्कस्यातैवेत्यन्ये लुप्यते यदुक्तप्रागुपक्रमा-
 इति तत्र तथासति पित्रकर्मणि प्रदक्षिणोपचारः स्यात् । पितृ-
 णामप्रदक्षिणमित्यादि वाक्यवैशेष्यापत्तेरच द्वितीयेपिसव्यदोष-
 नचेवमिष्टं प्रत्यगुपक्रमाः प्रागुपवर्गाः पितृव्राह्मणसंस्थाभवन्ति

दक्षिणादिगुपक्तमादुदगन्ताएववावैश्वदेवह्विजसंस्थाभवन्तीतिवौ
 धायनेन ब्राह्मणोपवेशश्चत्तयापंतौनामपि तथेवज्ञापितत्वात्
 अन्यथावैषम्यं युक्तमोपपत्ते, सदाचारादपि प्राक्च सैवेति यत्वा-
 पस्तंवादिगृह्यहयम् यच्च अग्नेर्दक्षिणादेशितृस्थानं कुर्वीतसैकतं मंड-
 लंचतुरस्रं वादक्षिणावनतं तथा तत्रस्थाने ततोदर्भानेकमृत्तान्नि-
 तान्वहन् दक्षिणाग्नात्तुदक्षंस्थान्द्विधा तांस्तृणुयात्समं पूर्वभा-
 गश्चदर्भेषु पितृपिण्डान्विनित्तिपेत् । पश्चात्स्तृतेषुदर्भेषु मातृपि-
 ण्डान्विचक्षणदतिष्टवशिष्टवाक्यम् । तत्तच्छाखिनामेवत्यविरीषः
 अथकिपिण्डप्रमाणंनियतम् नवा तत्रकमित्यदित्वमातांश्च दद्या-
 दामलकैः समान् कुक्कुटांश्च प्रमाणान्वा वदरेणसमानथ नालिकेर-
 समान्वापि अधिकान्नप्रदापयेत् प्रमाणमेतत्पिण्डाना मंगि-
 रासुनिरत्रगोदित्यनेन विकल्पादनियतमित्येके तन्न अस्यवाक्यस्य
 आह्वयिषेप्रविषयत्वेन व्यवसिते; तथाचमरौचिः आर्द्रामलकमा-
 तांस्तु पिण्डान्कृत्वा वीतपार्श्वे एकोदिष्टेवित्त्वसातम् पिण्डमेक-
 न्तुनिर्वपेत् नवग्राह्ये सुलतरम् तस्मादपिचनिर्वपेत् तस्मादपिसू-
 लतरमाशौचे प्रतिग्राह्यमिति अथैकेपिण्डदानंकेवलपिण्डैरेव
 नमुनकुशैरिति तन्न अंयभागिपत्नीनाद्दुशैरेवश्वश्रांतर्धानो-
 पपत्ते, तथा । श्वशुरस्यासतोयस्मा स्फिरः प्रच्छादनक्रिया पुत्रैर्द-
 र्भेणसाकायो मातुरमुदरार्थभिरिति मात्स्येपि ततःकृत्वांतर-
 ददग त्त पत्नीभ्यः कुशांशुधइति ।

मू० आचान्तेष्वित्त्वाके ॥ १३ ॥

एकग्रहणम् स्वप्नशाब्दोक्त विज्ञापनार्थं मुनिभिर्भिन्नकालेह
 पिण्डदानेहयत्तस्मत्तत् तत्त्रशांखागतं यत्तत्तत्कुर्याद्विचक्षण-

इतिवाक्कात् संग्रहकारोपि यान्वत्रकालभेदेन कर्मोपिभुनयो ज-
 गुः स्वस्वगृह्यानुसारेण विकल्पतेपुंभुज्यतइति ततश्चाचातेषुदि-
 जेषु पितृदानमित्येके जगुर्नकार्त्वायनइत्यर्थः विकल्पएवायमि-
 तिकर्कादयः ननु किलेपभुजान्दर्भमूलेपुद्भाग्येपुवादानमिति दर्भ-
 मूलेलेपभुजः प्रौणयेत्तेषुषर्षणैरित्यादिवाक्त्वान्मूलेष्वित्येके तत्र
 लेपभाजश्चतुर्थाद्याइतिमात्स्ववाक्ये नचतुर्थपुरुषादीनांलेपभागि-
 त्वेन दर्भमूलेवैपम्योपपत्तेः मार्कण्डेयोपि लेपसम्बन्धिनश्चाग्येपि
 तामहपितामहादिति नन्वेवन्दर्भमूलेलेपभुजइत्यर्थक मितिचेन्न
 तस्यकरषर्षणविषयत्वात् तथाचविष्णुः दर्भमूलेषुकरावषर्षणमिति
 अतोदर्भोपुलेपभुजां दर्भमूलेकरप्रोञ्जनमित्यविरोधः तथाचदृष्टया
 ज्ञवक्तव्यः दत्तेपितृद्वैततोहस्तैस्त्वैर्मूज्योक्तेपभागिनां कुर्यात्सम्प्रदा-
 तव्यंप्रीयंतांलेपभागिनइति तथा उक्तेरुक्तमूलान्तु पितृमूलान्तुदक्षि-
 णे कुण्डमूलेपुयोदयान्निराशाः पितरोगताः ददातिलेपभागिम्याः पि-
 ण्डानामयतः सदा भर्षितान्तेचयोदयात्प्रतिः पञ्चदशाब्दिभ्योति ।

मू० आचान्तोपूदकम्पुष्यारयज्ञता नक्ष-
 योदकञ्च दद्यात् ॥ १४ ॥

(१) शास्त्रान्तरोक्तमन्त्रैरुदकादि दानार्थेथ तैवपुराणे । अपां-
 मध्येस्थितादेवाः सर्वमभुप्रतिष्ठितं ब्राह्मणस्य करेन्यस्तांशिवं आ-
 पोभवन्तुमे ब्रह्मदकदाने लक्ष्मीर्वसतिपुष्पेषु लक्ष्मीर्वसतिपुष्करे
 लक्ष्मीर्वसतिगोष्ठेषु सौमनस्यन्ददातुमर्द्धतिं पुष्यादिदाने अक्षत-
 द्वास्तुमपुगयं शान्तिपुष्टिर्भृतिस्तुमे यद्यच्छेयम्करं लोके तत्तदस्तुस-

(१) ब्राह्मणेपुक्ताचमनेपुस्युतेभ्यश्चदकादिकञ्चदद्यात् पुष्यादिनां प्रतिष्ठिता-
 नि । पद्मोत्पलमयिनकायुधिकाशत्यत्र सम्यक्कथा निगमरूपसम्प्राप्त्यपिदद्यात् ॥

दाममेत्यक्षतदाने एतद्यज्ञोपवीतिनाकार्यं आशीरुपत्वात् तासु-
 प्रोक्षितादियत्कर्मतत्कर्तव्यं यवादिना सव्येनेत्यर्थः । तथा विसर्जनं
 सौमनस्यमाश्रयः प्रार्थनंविना पितृमन्त्रव्यकर्तव्यम्राचीनावीति-
 नासदेत्युक्तं अत्राचान्तेष्वित्यनुवृत्तौ पुनस्तद्गृहणं वेदादिसेक-
 ल्यान्त पिण्डप्रयुक्तं कर्माचमनात्प्रगिवेतिज्ञापनार्थं अतोनाचान्तेषु
 तत्सर्वं कृत्वाचान्तेषूदकादिदत्त्वा चव्योदकं दद्यादित्यर्थः । तद्यो-
 क्तं पिण्डपितृयज्ञसूत्रे तथाचपिण्डान्ददातीत्युपक्रम्यात्पितरङ्-
 त्युक्तोदङ्मुख आत्तमनाऽमीमदन्तइति जगत्पवनेज्य पूर्ववन्नीवी-
 विसंख्य नमोवदत्यञ्जलिहरोत्ये तद् इत्युपास्यति सूत्राणिप्रतिपि-
 ण्डसूर्णादशावावपत्युत्तरे यजमानहृत्तोमानियोजमिष्योनिषि
 क्षत्यवधायवाजिघ्रति यजमानउल्मुकसकृदाच्छिन्नान्यग्नाबाधत्त-
 इति मध्यमं पिण्डं पत्नीप्राश्नातिपुत्रकामेति अस्यार्थः । पिण्डान्द-
 त्वाचम्य यवानादायात्पितरङ्गत्यादि हृत्पायध्वमित्थन्तंमन्त्रञ्जमित्वा
 प्रदक्षिणां धामेनाहृद्योदङ्मुखो यथागक्तिप्रवासमनुरुध्य शुभन्व्यायेत्
 तथाचपरिशिष्टं वामेनवर्तनं केचिदुदगन्तुं प्रचक्षते स्कंदेपि प्रचा-
 ल्यहस्तावाचम्य शुभन्व्यायेदुदङ्मुखइति शुभन्व्यानसव्येनेत्येके तन्न
 मामाभावात् आहृद्येतेनैव प्रदक्षिणमाहृत्वामीमदन्तेतिमन्त्रं ज-
 पित्वाचतान् भुविपिण्डमूलेक्षिपेदित्यर्थः प्रदक्षिणमथाहृत्त्व पूज-
 येदक्षतैर्यवैरतिवाक्यात् पितृं यमनसाध्यात्प्रा उचतान्निक्षिपेद्भुवी
 ति हृत्पायज्ञवल्कोक्तेश्च अवनेज्यपूर्ववदित्यत्र गोदाद्युच्चारणेनेत्यर्थः
 तथाच श्रुतिः अथोदपावमादावावनेजयत्पसावनेनिष्वे त्यवयज-
 मानस्यपितरमित्यादि यत्तु तत्प्रावचालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेदि-
 तिवाक्यं यच्च हस्तान्दवारिणाकार्यं पुनरप्यवनेजमितिस्कन्दवा-
 क्यम् तदन्यशास्त्रिविषयं इहत्तुपूर्ववदवनेज्येतिदेशात् अतिदेश-

विधिरनित्यत्वा दत्ताविषयान्नजदेनैतिया नौर्वात्रिकं नसीव-
 इत्यनेन पडभ्रमीकरीतीत्यर्थे नन्वभ्रानिमित्ते कदा त्यथपडभ्र-
 मीनिति बहत्तुनतिरुपपत्त्याट्टुनिरित्यदोषः तथाच्युतिः पट्ट-
 तीनमस्करोति पट्टाकृतव कृतयःपितरदत्त्याट्ट पतद्वदतिमन्नेष
 प्रतिविषयंमवाणि ददातीत्यर्थः । ननु प्रतिविगडमितपृथग्विधं
 रितद्वदति कथनान्नाविधिः एकपट्टमेव विपुदानेन मल्लभकवि-
 धयमितिदोषः एकट्टव्यं कर्मादृश्यापितपरिभाषितत्वात् प्रति-
 विषयमित्युक्तमन्वाग्रथैव मृदादामित्येके उच्येदगाधितमृषा-
 भावइत्यर्थः । यत्तु दगाविवर्ज्ये त्वाद्दोषदाप्यद्वयमजामिति
 तत्सूतमत्येवोष्यं दगायान्तदभाषद्विषयत्वात् तथाचमीनकः म-
 षाभाषेदगामृगी वेति यत्तु नमोषःपितरोमनाश्रुपत्तु सूक्ष्मदाप-
 र्थदिति मृषमन्ताश्रुतिः सान्यगान्निविषया बाधमन्वियनास्वेत-
 ददति कार्यावनेति तथाचव्यापः एतद्वःपितरोमीसोदगान्ताबा-
 पूयकूपपगिति दगादाभाषे मृषोक्तिः ततःसूतंपदातत्त्वम् क्वापीम-
 मयवानं टुकलमद्वयंवा तदभाषेपु गालमिति म्केदेषि पुगा-
 दाभाषेपर्यमितसूतरोमीमयामकमिति उच्यतेवचमिषदागदुषेदो-
 मितिपिगिद्विधिः ऊर्जमित्येनविद्युतीत्यर्थोः वाद्युसारपर्यकम्
 तिमोदकदानमित्येके ऊर्जदानेतिमाट्ट ट्टव्यमोताट्टाघारम्य-
 चानुक्त्या त्केद्विमलमिनेत्यन्ते तथाचद्वयपतिः एतन्म्यचोदवा-
 तत्तु तेषामुपरिनिविषयत् पट्टकित्तव मर्षंरदपिष्याणि परीमपति-
 तासदा ऊर्जकाभेनदातत्याः किरनश्रौदर्थेविषेदिति एवभाष-
 त्तत यजमानोदित्तंशियालुदाताया एवभाषेतां इतिदोषः ।
 पातेपिद्वान्ममदृशा वा पादपिद्वमन्वदतिद्वददाश्रुपत्तोक्तेः
 एवमुक्तं कदाचित् नान्यगान्निविषयापिति विपरीत्यर्थे मृदाद्वि-

ब्रान्तीति साग्निपरमित्युक्तं एवं प्रडोपयुक्तम्पूजांतं कृत्वा चतुर्थी-
संरूपेण धूपादिकं निवेदयेत् तथा च काण्डे मसंभ्यर्च्य धूपदीपनिवेद्या-
नि निवेदयेत् प्रकुर्यादथ मंकल्पं कृत्वा च श्योदकं तत इति ततः मुप्री-
चित्तमस्त्रित्यादि नोदकादिदत्त्वा च श्योदकं नतन्नेषु दद्यात् तथा च
कात्यायनः अक्षश्योदकदानं कुरु अर्घदानं वदिष्यते अक्ष्यं वनिस्तं म-
त्कुर्यान्न चतुर्थी कदाचनेत्यतिदेशस्तं निषेधार्थः अक्षत्यमस्त्रिति-
प्रोक्तः प्रत्येकमिदं ततः क्रमादिति शब्दोक्तेः ।

मू० अघोराः पितरः सन्तु संत्वित्युक्ते गी-
तन्नो वर्द्धतां वर्द्धतामित्युक्ते दातारो नो भिव-
र्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च श्रद्धा च नो मा व्यग-
मवहु देयञ्च नो स्त्रित्याशिपः प्रगृह्य ॥ १५ ॥

इतिराद्यर्थे तिनम्भृत्युक्तमन्वदाशीः प्रार्थनमिति शब्दे कंका-
रणमित्यर्थः सन्त्वित्यत्र प्रतिवचनान्तरं प्रार्थये तथा च स्कन्दे अघो-
राः पितरः संतु संत्वित्युक्ते पुनर्द्धिजैः गौचन्तया वर्द्धतां नरुधेत्युक्त-
यतैः पुनः दातारो नो भिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च श्रद्धा च नो मा-
व्यगमत् बहु देयञ्च नो स्त्रिति अन्नञ्च नो वर्द्धमभेदतिथी यत्नमे महि-
या चितारञ्चनं संतु मा च या चिभ्रकञ्चन इत्येता आशिपः सर्वा गृ-
ह्णीयाव्यतिभाषितमिति अथ वेति शब्दप्रकारे तिनतिजकमूर्द्धाभि-
षेकाशीः प्रार्थनं सर्वे नपूजादिवत्कार्यमित्यर्थः तथा च उद्दयाज्ञव-
ल्क्यः ततश्च तिलकं कुर्यान्मन्त्रेणान्नयत्ततः मन्त्रश्च निश्चानुष्ठाने-
त्यादि प्रागेव दर्शितः अतश्चाशीः प्रार्थनमिष्येत्प्रेव यज्ञोपवीतिना-
कार्यमिति प्रागुक्तं दक्षिणां दिशमावांक्षया चिते मान्वाग्निप्रीति

मनूक्तेः देवलोपि अक्षय्यं सर्वमेवास्त्वित्युक्त्वा भूयः समर्चयेदिति
मूर्धाभिषेकश्चाद्यदानात्प्रागित्येके ॥

मू० स्वधावाचनीयान्सपवित्रान्कुशाना-
स्तौर्यस्वधांवाचयिष्यऽइति पृच्छति ॥ १६ ॥

स्वधावाचनीयान्युंजोपरिस्थापिताः कुशाःपवित्राणितदध-
स्थापितानि तेषां कृतप्रयोजनत्वादन्वपवित्राणि कार्योणीत्यन्ये त-
त्कर्कादिभिर्नैरस्तमित्युपोषतं ततश्च सपवित्रान् स्वधावाचनीय-
कुशानादायास्तौर्यस्वधांवाचयिष्येदिति यद्विभूर्धन्यं सर्वान्वापृच्छे-
दित्यर्थं नन्वेवामाक्षरणकिपङ्क्तिमध्ये भाष्ये वा तत्र पिण्डपुरस्तादि-
त्येके तदन्तरालइत्यन्ये एतद्द्वयमपिन मानाभावात् अतः पि-
ण्डोपरिसमास्तौर्योनिदिच्छेदित्यर्थः तथाच गोभिलसूत्रं स्वधा
वाचनीयान्पिण्डोपरिसमास्तौर्येति परिगिष्टेपि पवित्रानार्हिता-
न्पिण्डाग्निच्छेदुत्तानप त्कृदिति नचास्य गार्हान्तरविषयत्वं स्व-
धावाचनिकसर्वपिण्डोपरिसमाचरेदिति मात्स्योक्तेः स्वधावाच-
नीयेष्विति स्वधावाचनीयाइति शास्त्र्यातं तन्नाग्रेप्रतिनिधिः
कार्यइत्युक्तं मुख्यइत्येच्छापरत्वात् तथाच उत्तरसूत्रं स्वधावा-
चनीयेष्वपोनिदिच्छतीति ॥

मू० वाच्यतामित्यनुज्ञातः पितृभ्यः पि-
तामहेभ्यः प्रपितामहेभ्योमातामहेभ्यः प्र-
मातामहेभ्यो ब्रह्मप्रमातामहेभ्यश्च स्वधीच्य-
तामित्यस्तु स्वधेच्यच्यमाने स्वधावाचनीये-
ष्वपोनिधिश्चत्यूर्जमिति ॥ १७ ॥

माहादिमनुच्चायकश्चः पृथङ्निर्देशादतन्त्रता स्वधावाचनएव-
चेत्युक्ते. वाच्यतामिति ॥

मू० उत्तानंपात्रं कृत्वायथाशक्तिदक्षि-
णान्दद्याद्ब्राह्मणेभ्योविश्वेदेवाः प्रीयन्तामि-
तिदेवेवाचयित्वा ॥ १८ ॥

पात्रं न्युज्ज' यथाशक्तीतिसमदक्षिणाविध्यर्थं ब्राह्मणेभ्य इति
स्मृत्यन्तरोक्तपितृद्देशव्युदासार्थं तेनाब्रह्मणोद्देशेनैवदक्षिणा
दानसूत्रकृदभिप्रेतं तथाचदेशलः आचान्तेभ्योद्विजेभ्यश्चप्रयच्छेदथ
दक्षिणामिति पितृद्देशपक्षेपितृभ्यः प्रथमभक्त्यातन्मनस्कः समा-
हितः सुस्वधेत्याशिषायुक्तोदद्याच्छक्त्या तुदक्षिणामित्यादिविष्णुपु-
राणादुक्तोन्यशास्त्रविषयः वाचयित्वेति कारतार्थनिर्देशाद्विश्वे
देवाः प्रीयन्तामितिभ्रूतेतिद्विजान्प्रत्यक्षेपणमुक्तं ततश्चविश्वेदेवाः
प्रीयन्तामिति ब्रूतेतिविप्रानध्येष्यविश्वेदेवाः प्रीयन्तामितिर्कृते
पितृपूर्वसव्येनदक्षिणांदद्यादित्यर्थः अत्राद्यत्पिनुरसुकशर्मणीसुक
सगोत्रस्यत्रसुरूपस्य श्राद्धप्रतिष्ठार्थं समुकसगोत्रायामुकशर्मणे वि-
प्रायेत्यादितुभ्यमहंमभ्युददइतिप्रयोगः, तन्त्रत्वेत्वस्मत्पितृणांमि-
तिबोध्यं पितृद्देशपक्षेत्वस्मत्पित्रेपितृभ्य इतिवेतिविशेषः ।
सतिलनामगोत्राभ्यादद्याच्छक्त्यातुदक्षिणाम् स्वस्तिवाचनकं कु-
र्यात्पिशडाभुधृत्भक्तितः इतिवाक्यात् सूत्रे यद्यपि दक्षिणामिति सा
मान्यं नोक्तम् तथापिपितृदेवयो, रौप्यस्रणंबोधे कानकंति कर्मा-
णातुपितृणांरजतंस्मृ तमितिवाक्यात् अत्रसमंस्यादश्रुतत्वा दि-
तिन्यायादक्षिणादान सर्वेषांसममेवेत्येके देवपूर्वश्राद्धमित्युक्ते
पूर्वदेवैरक्षिणादानं पश्चात्पिशडित्यन्ये पितृद्देशपक्षेदक्षिणा दा-

नमपसव्येन देवपूर्वब्राह्मणोद्देशे तु सव्येनेत्यपरि अपसव्यं तु तत्रापि मरुतोऽभिभवान्मेने इत्यादिस्मृतेः उभयशास्त्रस्वात्मकारणादिकमपसव्येन त्यागमात्रं सव्येनेतीतरे उच्यते यदुक्तं सर्वेषां दक्षिणासर्वेवेतितन्न पात्रानुसारेण दक्षिणावेषम्योक्तेः तथाच एकपुत्र्युपविष्टानां विप्रानाम् अत्र इर्मणि भव्यं भोज्यं प्रमग्देयं दक्षिणात्वनुसारतइति अनुसारतः पात्रविधिषानुसारेणोत्थः यत्र देवपूर्वदक्षिणेति तदपिन पितृद्देशेन देवपूर्वं मित्तस्य पर्यवसानः नब्राह्मणोद्देशइति तथाच देवलः दक्षिणांपितृविप्रेष्यो दद्याद्दिशे ततोऽह्योरिति यदापि पितृद्देशे ऽपसव्येन ब्राह्मणो द्देशे सव्येनेति तदपिन पितृपूर्वकस्य सव्यं नैवोक्तेः तथाच स एव सर्वकर्मापसव्येन दक्षिणादानवर्जितमिति नच दक्षिणादानं देवपूर्वं तस्य विसर्गरूपत्वात् तथाच हृदयाद्भवत्यः पूर्वपितृभ्यो दद्यात्तु देवभ्यस्तदनंतरम् अमुराः पितृरूपेण दत्तं हि संतिदानवाः तेषां वैरघणार्थाय पश्चाद्देवे विसर्जयेत् । याज्ञवल्क्योऽपि पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेदिति यत्त्वपसव्यं तु तत्रापीति तदग्यशास्त्रिद्विषयं यच्च संकल्पादिकमपसव्येन त्यागमात्रं सव्येनेति तन्न भानाभावात् तस्मादुभयपक्षेऽपि कात्यायनमतानुसारिणां दक्षिणादानपितृपूर्वकं सव्यं नैवेत्तिसिद्धम् तथाच हेमाद्रिपद्वती सूक्तस्तोत्रजपस्य क्त्वापि एतावन् च दक्षिणास्य आह्वानं त्यागतां तं च विनाचपरिवेषणं विसर्जनं सौमनस्यमाश्रिपां प्रार्थनं तथा विप्रपुत्रदक्षिणां चैव स्वस्तिवाचनकं विना पितृमग्न्यत्प्रकर्तव्यं प्राचीनावीतिनामदिति तथा उपवीतीपितृप्रीत्यै विसर्गाद्यविवर्जितः दक्षिणांपितृविप्रैभ्यः पूर्वं दद्यादद्येतरान् इतरैर्भाइत्यर्थः तथा त्यागतस्वस्तिवाचनं दक्षिणांचमदक्षिणाम् गोवधादनमर्घ्यं षडेते उपवीतिनइति

गोत्रवादनन गोत्रन्तो वर्ततामिव्यादिनानाखमाकलयन्त्यस्य
 कारोपि याज्ञवल्क्योऽसिर्गात्र्याक पात्रमुत्तानमिच्छति यमोऽपि
 सर्जनकृत्वा गृह्यकर्तापिगौनक, प्रीतिप्रदाशुदेवानामितिस्य
 त्वायनादय सर्वेषामपिपवाणाम् भ्वगृह्योक्तविधीयते स्वगृह्ये
 क्तस्यवाभावे ग्रहणम् स्त्रेक्याभवेदिति अन्यच्च विसर्गरूपप्रति-
 ज्ञापात्रचालनस्तुपूजने देवद्विजवाचनादिकंनकुर्यात् दक्षिणाया-
 उपलक्षणार्थत्वात् तथा भवहीनक्रियाहीनम् भक्तिहीनद्विजोत
 मा श्राद्धमपूर्णंतायातु प्रमादाद्भवताममेति गोभिलोपि देवेषा-
 चयित्वा पिण्डपात्राणि चालयित्वा दक्षिणादद्यादिति पिण्डादि-
 पात्राणिचेतिविग्रह नित्यत्वात् अचालयित्वात्पात्रम् स्वस्तिवुं
 र्वतियेद्विजा निराशाः पितरस्तेषा शत्र्वायातियथागतम् ऋतुपूजाः-
 सव्येनेत्येके तन्न आचम्योदकंपराट्य विरायस्य शनैरसून घट
 त्क्ष नमस्कुर्यात्पितृनेवचसर्वदेतिवाक्यात् विशेषमाहजातुकर्ण्य
 पात्राणिचालयेच्छ्राद्धे स्वयशिष्योयवासुत नस्तीभिर्नचवालेन ना
 सजात्याकथचनेति हृहस्पतिरपि भाजनेपुचतिठत्तु स्वस्तिकुर्वति
 येद्विजा तदन्नमसुरैर्भुक्तम् निरागैः,पितृभिर्गैः भजनानिभोजन
 पात्राणि स्वस्तीतिभगवन्ब्रूहीतिपारस्कर, अत्रनात्तथेभरोददश
 दिति सृभयताचतुर्थ्यांगोत्राद्याद्यारोविप्राणांसृचत ततोभू
 त्पितुरमुकशर्मणो मुकसगोत्रस्य वसु,रूपस्य श्राद्धप्रतिष्ठा र्थमदक
 गोत्रायामुकशर्मणइत्यादि तुभ्यमहसप्रदद इतिप्रयोग तन्त्रेषुष
 डीबहुवचनेन पित्रुद्देशपत्तेत्वत्प्रवदत्य दि चतुर्थ्याप्रयोग दि
 सर्जनमन्त्रमाह ।

मू० व्वाजेवाजेवतेतिविसृज्यानुब्रज्यामावा-

जस्यतिप्रदक्षिणीकृत्यनमस्कृत्यप्रविशेत् । १८ ।

ततोवाजेवाजइत्तानेन कुगमूले विंशविप्रान्पूर्वपश्चात्कु
 शार्थे देवद्विजास्त्रिस्त्रयताननु व्रज्यामावाजस्येत्तानेन वहिर्य-
 ज्ञोपवीतीतान् प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्यप्रविशेत् इति शिष्ये
 अत्रकुशाग्नौ रेवसर्ष विसर्गद्वयेके तथा वाजेवाजेतिमन्त्रेणकुगमू-
 लेनताग्निस्तुन् देवास्तेनैवमन्त्रेणकुशाग्नौ विसर्जयेदिति मनुरपि-
 आमावाजस्यमन्त्रेण कर्तव्यं हिप्रदक्षिणम् नमस्कृत्यततोविप्रा-
 नासनैरूपवेशयेत् ताव्लहिततोद्दद्यात्पाद प्रक्षान्तत, पा-
 दाभ्रागतत कुर्यात्पादमर्दनमेवच अत्रविसर्गप्रदक्षिणे ऽपसव्ये-
 नेत्येकेतन्न स्वागतंस्वास्ति वचनन्दक्षिणाचप्रदक्षिणाभित्युक्ते
 ब्रह्मयाज्ञवल्क्ये वाजेवाजेजपेन्मज्जमांमावाजस्यैपुन वहि प्रद-
 क्षिणं कुर्यादक्षिणजलधारया वभ्रुवर्गेणसहितं, सभार्यं सकुटुबकं,
 पुनराचम्यत्तैव(१)स्वादुपर्तुः जपेत्सुधी द्वाभ्यां सपठेयुस्तथा
 दभोक्तृद्विजोत्तमा, आहारभेवसानेच पादगौचेद्विजार्चने विकरे-
 पिण्डदानेच पटमुचाचमनंमृतमिति कात्यायनोक्ते विमर्जये-
 त्ततोविप्राः प्रणिपत्यपुनःपुन, आहारमुपगच्छेय पुनराचमनस्तत
 वैश्वदेवस्तत कुर्यात्स्वशाखोक्तविधानतइतिहारगमनासभवेतुवहि,
 प्रदक्षिणं कुर्यात्पदान्यं टावन्नृजं तु वरुवर्गेणसहितं पत्रभार्या-
 समन्वितइति अथोर्ध्वकृत्य ततोच्छिष्टमाजं नत्तत्पतिपत्तिपिण्ड-
 विकिरपतिपत्तिवैश्वदेवनित्यथाहृशंपभोजननियमादौ-युव्य ते प्र-
 ठानसि नस्पृगन्तितथादृष्टान्नाथेयोच्छिष्टमाजंनतैस्तुष्टे तदुच्छिष्टे-
 पितरोयात्यवीर्यति मचेत खनित्वानिधिभङ्गमावन्वयास्पर्शनम्भवे

गोवृद्धानन गोवृद्धो वर्द्धतामित्यादिना नारुमाकलस्याइसंस्त
 कारीपि याज्ञवल्क्योपिसर्गात्पाक पादमुत्तानमिच्छति यस्मिन्
 सर्जनकृत्वा गृह्यकर्तापिगौनक; प्रीति रथास्तुदेवानामितिव्या
 त्यायनादय, सर्वेषामपिपवाणाम् स्वगृह्योक्तविधीयते स्वगृह्यो-
 क्तस्यवाभावे ग्रहणस्येक्यथाभवेदिति अन्यच्च विमर्गरूपप्रति-
 ज्ञापात्रचालनन्तुपूजने देवद्विजवाचनादिकंनकुर्यात् दक्षिणाया-
 उपलक्षणाधत्वात् तथा मंत्रहीनंक्रियाहीनम् भक्तिहीनंद्विजोत
 मा श्राद्धंमंपूर्णंतांयातु प्रसादाद्भवताममेति गोभिलोपि देवेषा-
 चयित्वा पिण्डवाचाणि चालयित्वा दक्षिणांदद्यादिति पिण्डादि-
 पात्राणिचेतिविग्रह नित्यत्वात् अचालयित्वातत्पात्रम् स्वस्तिबुं-
 र्वतियेद्विजा निराशा पितरस्तीषा शत्यायातियथागतम् ऋतुपूजा-
 सव्येनेत्येके तत्र चाचम्योदक्पराहृत्य विरायस्य शनैरसून् पट-
 तंश्च नमस्कुर्व्यात्पितृनेवचमर्वदेतिवाक्यात् विशेषमाहजातुकार्यं
 पात्राणिचालयेच्छ्राद्धे स्वयशिष्योयवामुतः नस्त्रीभिर्नचवालेन ना-
 सजात्याकथचेति हहस्पतिरपि भाजुर्गेषुचतिठत्तु स्वस्तिकुर्वेति-
 येद्विजाः तदन्तमसुरैर्भुक्तम् निरागै पितृभिर्गते भजनानिभोजन
 पात्राणि स्वस्तीतिभगवन्मृहीतिपारस्करः अत्रात्पणभगोदद्या-
 दिति मृग्यताचतुर्थ्यागोत्रादुद्यारोविप्राणामूचितः ततोमृ-
 त्पितरमुकगर्मणो मुकमगोदस्य वसु, ७.पस्य यादप्रतिष्ठा र्थमदक
 गोत्रायामुकगर्मण इत्तरादि तस्यमहमप्रदद इतिप्रयोग तन्नेपुष्-
 षीवहवचनेन पिण्डं गणजेत्वत्पितृदत्त दि चतुर्थ्याप्रयोग वि-
 सर्जनमन्तमाह ।

मू० व्वाजेवाजेवतेतिविमृज्यानुव्रज्यामावा-

जस्येतिप्रदक्षिणीकृत्यनमस्कृत्यप्रविशेत् । १८ ।

ततोवाजवाजइत्तानेन कुशमूलैः पित्र्यविप्रान्पूर्वपश्चात्कु-
 शार्थं देवद्विजान्त्रिभ्यस्ताननु व्रज्यामावाजस्येत्तानेन वह्निय-
 च्छोपवीतीतान् प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्यप्रविशेद्गृहमितिशेषः ।
 अत्रकुशाग्रेरेवसर्वं विसर्गइत्येके तथा वाजवाजेतिमन्त्रेणकुशमू-
 लैस्ताग्निरसूनु देवांस्तैरेवमन्त्रेणकुशाग्रेणविसर्गश्चेदिति मनुरपि-
 चामावाजस्यमन्त्रेण कर्तव्यं इतिप्रदक्षिणम् नमस्कृत्यततोविप्रा-
 नासनेपुपवेगयेत् तांवल्लहिततोददरात्पाद पुक्षा नन्ततः पा-
 दाभंगंततःकुर्यात्पादमर्दनमवच अवविसर्गंप्रदक्षिणीं ऽपसव्ये-
 नेत्येकेतत्र स्वागतंन्यासि वचनन्दक्षिणांचपूत्रक्षिणाभित्युक्तेः
 बृहथाज्ञवन्त्र्यः वाजे वाजे जपेन्मन्त्रमामावाजस्यत्रैपुनः वह्निःप्रद-
 क्षिणं कुर्यादक्षिणजलधारया वक्षुर्वर्गेणमहितःसमार्यं सकुटुंबकः
 पुनराचम्यत्तैव(१)स्नादुपठे जपेत्पुनः आह्वाणाः संपठेयुस्तेषां-
 दभोक्तुइजोत्तमाः आहारभेवसानेव-पादशौचेद्विजार्चने विकारे-
 पिण्डदानेच पदमुवाचमनंस्मृतमिति कात्यायनोक्तेः विसर्जये-
 त्ततोविप्रा-पूणिपत्यपुनःपुनः आहारमुपगच्छेयुःपुनराचमनन्ततः
 वैश्वदेवन्ततःकुर्यात्स्वशाखीक्ताविधानतदतिहारगमनासंभवेतुवहिः
 प्रदक्षिणं कुर्यात्पदान्य एतनुव्रजेत् वन्दुवर्गेणसहितःपत्रभार्या-
 समन्वितइति अथोर्ध्वं कृत्यं ततोद्विष्टमार्जनस्यप्रतिपत्तिपियड-
 विकिरप्रतिपत्तिवैश्वदेवनिव्यशाहशेषभोजननियमादीन्गुप्यंते पै-
 टीनसिःनस्पृगन्वितपादुष्टान्मन्त्रोचिष्टमार्जनतैस्तुपृष्टे तदुच्छिष्टे-
 पितरो ग्रांथ्यं वागतिं प्रचेतःखनित्त्रानिजिषेद्गृहमा वन्द्ययास्वर्गनम्ये

त् निषिद्धं स्पर्शनन्तेषां तन्मात्स्वननमुत्तमं तद्वोच्छिष्टमार्जनेनिकृष्ट-
 निशक्वानिदृश्यन्ते तथाहिवसिष्ठः ॥ आर्जुनोद्वाचनीयानि उच्छिष्टा-
 न्यादिनजयात् च्योतन्ते वैश्वभ्राकारास्तेपि बभूवुः कृतोदकाः ब्रह्मपु-
 राण्येपि अस्तु याते ततः सूर्यविप्रयातुः णिचांभसि अधोमुखानि प्रद-
 तो भूत्वा सर्वाणि निक्षिपेत् याज्ञवल्क्यः निक्षिपेत् सत् पुत्रिभेषु द्विजो-
 छिष्टं नमार्जयेत् आर्जुदेशोपविष्टेषु विप्रेषु च नमार्जयेदिति विज्ञाने-
 प्रवरः अतः केच्यवस्थापयन्ति देवपात्राणि तद्दिने मार्जयेन्नपि व्याशी-
 ति तथा च देवतुलः एवं तत्रोपुपानीयन्दद्यादाचमनं तथा उच्छिष्टान्वा-
 प्यपनयेत्पितृणां नोपमार्जयेदिति अन्ये त्वाहुः अस्तं यातवत्यनेन रा-
 त्रीमार्जनविधानाद्वा त्रिविवेति तत्तु नादयः पितृणामुच्छिष्टमुन्मयेन्ना-
 वमार्जयेद्देवस्य हि कल्पोपपत्तेः ॥ द्वितीये हि सत्सर्वेषां भंडानां च
 चालनं भूतमिति ब्राह्मवचने सर्वेषां मितरणेन सर्वेषां मेव मार्जनोपपत्ते
 द्वितीयोपिन सस्यगिवाभाति उच्छिष्टं गंतुं तच्छिष्टे दद्यात् प्रविमर्ज-
 नमिति मनुक्ता अपि त्रैश्वर्यात् तस्मात्तथा सम्भवस्विकल्प इति युक्तं
 यत्तु द्वितीये इतीति ब्राह्मवचनं तदयं शुचिस्वर्गं रक्षितां गृह्यांतरसम्भ-
 वविषयं तथा च प्रचेताः भूतवर्गवृत्तो भुंक्ते कव्यं शेषं स्वर्गोचरैः अन्य-
 स्यांश्चाहशालायां द्विजोच्छिष्टं नमार्जयेदिति तस्माद्भुगृह्यांतरसम्भ-
 वति नमार्जनं तदभावे द्विजां प्रेषपिण्डप्रतिपत्तानन्तरं मार्जनमिति
 व्यवस्थेति सिद्धम् पिण्डप्रतिपत्तिमाह्वयांस्तु वैश्वः पिण्डांस्तु गोत्रवि-
 प्रेष्यो दद्याद्गौत्रेपि वा गोशब्दे गतवीर्यं दृष्टमपरः तथा च वायुवीये
 गतवीर्यस्तु यो ह्यश्वोऽनं इति तत्रैव तथाविधः तयोः पिण्डः प्रदातव्यो यतो-
 वीर्यं नरो हति एतत्कामनाविशेषे व्यवस्थितं तथा च वायुपुराणम् पि-
 ण्डमार्जनोसदा दद्याद्गौत्रार्थी सततं नरः पत्न्यै प्रजार्थी दद्यात्तु म-
 ध्यमं मन्त्रपूर्वकम् । उत्तमा इति मन्त्रिच्छन् गोभ्यो नित्यमप्रच्छति प्र-

ज्ञानं ज्ञानं यः कीर्तिमप्सुनिष्प्रधापयेत् प्रार्थयेद्दीर्घमायुस्तुवावहे-
 भः प्रयच्छति आकाशं मये दाम्बुस्थितो वाद्विष्णुसुखः पितृणां
 स्थानमाकाशं दृष्ट्वादिहैवैति यथागृह्यपिण्डप्रतिपत्तिरिष्यन्ते
 त इवाश्वावनः आधत्तइतिमध्यमं पिण्डम्यत्नीप्राश्नति पुत्रकामेति
 आधत्तइतिप्राशनमन्त्रः समपंशे त्वन्धः अपास्वीषधीनां रसम्प्राश-
 यामि भूतकृतं हर्भन्धस्वेति पंशोतिपुत्रकामस्वीमात्रेपलक्षकमि-
 खेके पुत्रकामापतिव्रतेत्यङ्गमन्त्रं तथाचमनुः पतिः ताधर्मपत्नी
 पितृपूजनतत्परा मध्यमन्तु ततः पिण्डेन्दद्यात्सम्यक्सुतार्थिनीति
 भवेत्तत्तन्द्द्यते किंकिरंउच्छिष्टे निक्षिपेत्किंवापिण्डेद्विति त-
 वैकेभाहुः तस्यास्मृश्रत्वाद्दुच्छिष्टएवेति अन्येत्वाहुर्दुच्छिष्ट पिण्ड-
 त्वात्पिण्डेद्वेवेति तदुभयमपिनसम्पश्रमाति दस्यपिण्डोच्छिष्टवैल-
 चण्यात् अशुचिपिण्डताञ्च अतश्चपृथगेवकारेभो निक्षिपेदिति
 पिण्डानामपितदानस्य पाक्षिकतात् तथाचधर्मप्रदीपे निक्षिपे-
 त्तुयुचौभूयौकाकेभ्यो विकिन्तयेति अत्रकेगृहेपिशुहङ्कृताप्सु
 पिण्डान्विक्षिपन्ति तदसत् तीर्थश्राद्धविषयतात् तथाचविष्णुधर्म-
 क्षरे तीर्थ श्राद्धे सदापिण्डं क्षिपेत्तीर्थे समाहितः दक्षिणाभितुखो-
 भूता पितृदिवसः हि कीर्तितेति वैश्वदेवस्तूत्रेण प्रपञ्चयिष्यते नि-
 त्यश्राद्धे तु मार्कण्डेयः नित्यक्रियांपितृणान्तु केचिदिच्छन्ति सत्तमाः
 नपितृणान्तये वान्ये शंभुपूर्ववदाचरेत् नित्यक्रियानित्यश्राद्धं तुल्य-
 विकल्प एवाथमित्येके करणोपकारातिशयो ऽकरणोऽत्रवायोने
 तान्ये तदुभयमपिनसम्पक् पूर्वव्यवस्थेः पत्तः तथाच नित्यश्राद्धं
 नकर्तव्यं पुत्रह्लादादवसिध्यति श्राद्धान्तरेकृत्येन नित्यत्वात्तन्महा-
 पद्येदिति एकोद्दिष्टादौ पितामहादि तृत्यसम्भवात्कर्तव्यमप्यार्षणादौ
 प्रासङ्गिकतृप्तेनेतिव्यवस्थेत्यर्थः आह च श्रुत्यादिश्राद्धनिष्पत्तौ ननि

तस्य पृथक्त्रिया तेनैव तस्यमिदं स्यात्काव्ये नित्यग्निसोऽवदिति
 एवमेरुपार्वणादावपि द्वितीयेतु नित्यात्तादनुपपत्तेः शेषभोजनेपि
 विवदन्ते एकादश्यादावाघ्राजस्योक्तता च्छेषभाजनमनित्यमिति
 केचित् शेषमन्त्रमनुज्ञात् भुञ्जीततदनन्तरम् इष्टैः मार्दवविधिषु
 दुद्धिमां पुसमाहितमिति शांतातपोऽङ्गेरनुज्ञापञ्चैवपितृमेवित
 भक्षणम् नित्यमग्नययानेतग्रन्थे तत्तद्व्यमपिनातीवशोभते पृथक्
 नित्यत्वेन आम्नायिष्युपपत्तेः तथाच उपवासंस्तदाकुर्या दाघ्रा-
 यपितृमेवितमिति द्वितीयेतुं तुज्ञाताभावे तीर्थादावभोजनं प्राप्नो-
 तीति नेतदुचितम् भोजनाभावे प्रत्यवायश्रुतिं तथाच देवलः श्र-
 दङ्गतातुयोर्भविषो नभुंक्तोऽयकदाचन हव्यन्देवानगृह्णन्ति कव्यानि-
 तरस्तथा कैमिनिरपि श्रावकतातुयोविषो नाश्रातिपितृमेवित
 सवातिनरकघोरं यावदाभूतसंप्लवन्नवैवर्त्तेपितृदिशिः स-
 र्वभगो यद्यद्भवेदिति अन्नं वेदितरसंर्वपितृर्षीण तिसानव
 इति भोजनक्रममाह देवलः नित्येपितृमेधेतुदीपंप्रच्छादापाणिना
 श्राचम्यपाणिप्रक्षाल्यजातीरूपेण भोजयेत् ततो ज्ञातिपुत्रपुत्रेणु-
 भृत्याः प्रतिपूजयेत् पश्चात्स्वयञ्चपत्नीभिः पितृशेदमुदाहरेत् दीपं प्र-
 छादाहस्तेन श्रावदीपमग्न्यांतयेदित्यर्थः उदाहरेद्भुञ्जीत तथाचोश-
 नाः शेदमिष्टे भरोदद्यात्स्वयमुञ्चञ्जीत आपस्तम्बः सर्वतः समवदा
 यायासावरार्थं प्राश्नीयात् यथोक्तं यासावरार्थं यासं वृत्तं समवदादे-
 त्वन्वयः यथोक्तमिति मासभक्षणनियमोऽनेतिकेचित् सर्वतः ममवदाये
 तिसर्वादानसोक्तत्वान्मासभक्षणमपीतग्रन्थे एवं सति श्राद्धविप्राग्
 मासभोजयित्वा भुञ्जीतान्यथानेति व्यवस्थेति तथाच प्रचेता विप्रान्
 भोज्यथोमांसमन्नात्थनेंश्च भोजयेत् इथाभवति तच्छ्राद्धस्मृत्या
 नरकं व्रजेत् इति तथाच ततश्च वैश्वदेवातेसभूतौ सहवाधैः भु-

स्त्रीतातिविसंयुक्तः सर्पितृनिषेवितमिति तत्रात्मनां सस्याभक्षणम-
 न्यस्य भक्षणमितराविरोधो वा तथा च जातृकरण्यः; मधुमांसनिवृत्तस्तु
 आह कर्माणि वाचरेत्पातृस्यं गंधमाहायपितृयाकन्दगीकवेदिति-
 पाम्बुश्रीजनपावस्थस्मिदृशां कन्दु इति तददद्यागादपि पितृद-
 णिर्भक्षतीति दर्शिता ब्रह्मपुराणेपि भगिन्धीबान्धवापुष्याः श्रा-
 देषु च सद्देवहि अथोपगुडकपंगडाश्चतष्टान्ये दीर्घशोभिः शश्री-
 रकिञ्चनः षंढीनपुंसकः पर्यङ्कौ वृष्टिः शाशातपः आहं कृत्वा
 परश्राद्धेषु श्रुत्येयुर्विह्वलाः पतन्ति पितरस्तेषां क्षुद्रपिण्डोत्क-
 क्रियाः अत्रैके पद्यात्त्रयच भुञ्जीतेत्यनेन प्रदोषपर्यतम् सर्वा-
 न्सक्तोष्यराशौ आहृद्भु ज्ञोतेयाहुः तदुक्तम् राशिभोजनस्य प्रति-
 पिडयात् अतश्चदिवैवसर्पैः सह भुञ्जीत् । तथा च जातृकरण्यः अर-
 न्ये व्रतभोक्तव्यम् कृते श्राद्धे द्विजकाना अन्यथाह्यासुरं श्राद्धम् पर
 प कोवसेत्सै नाग खण्डेति बलिनिजिपेत्तस्मा ज्ञो जन्वसमाच-
 रेत् सौनेन दृश्यते मूर्धोवावत्तांश्चर्राधिपत्यश्चैवात्ममितेसूर्ये
 सुहेचश्राद्धकन्दर, व्यर्थतां याति तच्छ्रावम् तच्छ द्रवौ न भोजयेदि-
 निनिघमानाह दृश्यसतिः तान्निशां ब्रह्म वारोस्या आह कृष्टादि-
 कै, सह अन्यथावर्त्तमानौती स्याता निरयगामिनामिति पुनर्भोज-
 नमध्वानम् यानमायासमैद्युनं आह कन्दु लुभुक् वैव सर्वमेतद्विव
 र्जयेत् स्वाध्यं यं कलहं चैव दिवास्वप्नञ्च चक्षया श्राद्धिनो विशेयमाह
 यम, पुनर्भोजनमध्वानम् भारतायासमैद्युनं संध्याप्रतिग्रहं होमं
 श्राद्धभुक्तुपवर्जयेत् मंधराक्षीसप्रतिषेधाकृतं श्राद्धं तद्विषयौ दश-
 क्त्वं विवेदापो गायत्र्याश्राद्धमग्निजः ततः मंधरासुपासोत् जपेच्च-
 जुहुयादपीनि भद्रिपरपुराणवचनात् दृश्यात्तद्विषयं शध्वनो नो-
 भवेत्तत्रः पुनर्भोजोत्तवाद्यत् होमकन्दे वरीगीस्या त्पाठादायु प्र-

हीयते दानंनिःफलतामेति प्रतियाहोदितिना कृमिकृष्णास्ये-
 दासो मैथुनीसूकरोभवेदिति स्वबुद्धिकल्पितग्नेह वचनंलिखितं-
 मया दृष्टश्रुतंससूत्रंवा नवास्यान्मिनद्रषणं दृष्टंयत्कल्प्यदीपेभ्यु
 निबन्धेषुतदाहृतं श्रुतिस्मृतिविरुद्धंयत्पठन्तीत्युदाहरत् । प्रमा-
 णमप्रमाणांवा सर्वज्ञःकर्तुमर्हति । दृष्टे श्रुतेनविश्वासोमाह्वयैः
 कर्त्तुमिष्यते ॥

इति आहकाशिकायां तृतीयाकण्डिका समाप्ताः ।

॥ * इत्यावसथिक श्रीमदतिसुखात्मज श्रीविष्णुमित्रात्मजभवन * ॥

॥ * ज्ञानमिश्रयुक्तौ आहकाशिकायां * ॥

॥ * अपरपक्षिकआहंघमातम् * ॥

॥ श्रीः ॥

उक्तं प्रकृतिश्राद्धमिदानीं विकृतिश्राद्ध उपक्रमते ॥

मू० अथैकोद्दिष्टं ॥ १ ॥

अथशब्दानन्तर्ये प्रकृतिश्राद्धानंतरं विकृतिश्राद्धमेकोद्दिष्टमुच्य-
 त इतिशेषः अथवाथशब्दो ऽविकारार्थ एकोद्दिष्टमिति विकृति
 श्राद्धोपलक्षणां ततश्च प्रकृतिवहिकृतिरितिन्याया रसर्वाङ्गपाप्नोवि-
 क्रृतिश्राद्धनियमोपदेयप्रधानाद् हीतानिभवंतीतप्रधिक्रियंतइत्य-
 र्थः तानिच युगादिमन्वादि संक्रांतिमघाभरणो रत्रिवार प्रेतघो-
 षशक नव नित्य तो र्थत्रिवाहोपनयनोर्ध्वोक्त कपाल क्षयाहाम-
 होमा पिण्डकर्मकल्प्य श्र दानि तथाहिमतस्यपुराणादिषु अथनहि-
 तय श्र इन्ध्रियुवद्विदधेतया संक्रांतिषुच सर्वासुपिण्डनिर्बपणाह-
 स्ते पुनन्तरः युगादिषुचकुर्वीतपिण्डनिर्बपणाहृते तथा युगादौपि

तन्त्रे तथासन्वंतरादिषु अर्धपिण्डेन कुर्वीत वैष्णवंत्याहुमाचरे-
 त् वैशाखस्य तृतीयायां नवम्यां कार्तिकस्य च अक्षं संक्रांतिवज्जुदी-
 त्पिण्डनिर्वप्रणविना मघाद्युगादौ भरण्यां संक्रांतौ रविवाचरे पि-
 ण्डदानं न कुर्वीत यदौच्छेत्सुतजीवितं सुतः मघायां पिण्डदानं न-
 ष्येष्ट पुत्रो विनश्यति कनीयांस्तुत्रयोश्च कुर्यादमुदयादृते प्रे-
 ष्याद्देषु सुमंतुः विकिरं नैव दातव्यं न कुर्यादाशिपांजपः षडङ्गलो-
 ष्णकुर्वीत एकोद्दिष्टे सुसर्वदा आशिषोऽहिगुणादर्भः जपाशीः सु-
 स्तित्रावनम् पितृशब्दः स्वसंबन्धः शर्मशब्दस्तथैव च । पात्रालंभोवगा-
 हस्य उष्टमुक्तोच्छेदना दिकम् तृप्तिप्रश्नं च विकिरः शेषमन्त्रसूतथै-
 व च । प्रदक्षिणात्रिसर्गश्च सौमांतांस्तुवजस्तथा । अष्टादशपदार्थाश्च
 प्रेत्याहो विवर्जयेत् । सत्यव्रतः अनूदकमधूपंच गन्धमाख्यादिब-
 र्जितम् । नवथाद्दममंतं तु पिण्डोदकविवर्जितम् अनूदकमिति वै-
 दोर्वैष्णवसं अजनेजनोदकरहितम् अनूदकम् पिण्डोदकवि-
 र्जितं प्रत्यजनेजनोदक रहितमिति कश्चित् तन्नोचितं स्मृत्यन्तर-
 योः महाश्रमतीतीः तथाच अनूदकमधूपञ्च गन्धमाख्यविवर्जितम्
 निनयेद्दशमनिपूर्वं ततः याज्ञं प्रकल्पयेत् परचाञ्चनिनयेन् पूर्वं त-
 ष्मिन्नेव यथाविधौति अम्यर्थः सर्वमशमन्यजनेजनम् निनयेत्त-
 त्त्रापि पिण्डनिर्वप्रणाख्यं ज्ञात्वा कुर्यात्पश्चाच्च तत्रैव पिण्डप्रत्य-
 जनेजनन्द्यात् पूर्वमिति प्रत्यजनेजनमुच्यते पूर्वपूर्वपूर्वइति हा-
 तोराप्यावनार्थत्वात् एवंचत्यनूदकम् पिण्डोदकविवर्जितञ्चेति
 पदद्वयं ऊर्जस्त्रधावाचमाभ्याम् प्राप्तांस्तु निपेकनिपेध मित्युचित-
 मित्यर्थः रेणुरपि अजनेविकिरैर्दूमौ गृह्णीयान्नाशिषोऽनु-
 पात्रालंभो लवाच्य मासनादिप्रयोगतः नासगोत्रेण संबन्ध र-
 हितम् तशब्दवत् नवथाद्गृहेकार्यं आर्यायदानयोपिचेति । तथा

आसीमान्तस्त्रस्तिवाच्यं पिण्डानां च नमस्कृतिः नपुष्यं पिण्डमूर्धनि-
 स्वम् वन्देद्विप्रकरय्युतम् सर्वत्र्येषु सर्वत्रा ष्येषसाधारण्योविधिरि-
 ति मरुत्पुराणे नित्यं तावत्प्रवच्ये ऽहमर्धावाहनवर्जितम् देव-
 हीनं नवेत्तत्तु नियमादिविर्जितं तीर्थश्राद्धं प्रकुर्वीत पाकान्ते-
 नविधिपतः आमन्त्रे नहिरण्येन कन्दमूलफलैरपि एषामभावे-
 कुरीत अहवाचजलेन च तथा ब्राह्मणान् परीक्षेत तीर्थकाल-
 चिन्तयेत् प्राप्ततीर्थो यदा विद्वोस्तदा श्राद्धं समाचरेत् आवाह-
 नन्त्रतीर्थेऽपि दर्शदानन्तदा भवेत् आहूताः पितरस्तीर्थे कृतार्थाः सं-
 तिवैहिजाः तथा आवाहनन्त्रदिग्बंधो नदीषोऽष्टिषंभवः सकारु-
 ण्यं वक्तव्यम् तीर्थश्राद्धं त्रिचक्षुषैः भविष्ये पि देवाश्च पितरो यस्मा-
 दृगंगायान्तु सदा स्थिताः आवाहनं विसृष्टिश्च तत्र ते पांनयिदप्रते स-
 कारुण्यमित्यनेन पितृव्यम् आदीनाम् पुत्राणामपि तीर्थश्राद्धे य-
 योपदेशं कर्त्तव्यमित्यर्थः काष्ठांनिनिः मौञ्जीवन्धाद्विवाहश्च वर्षा-
 र्द्धे वर्षमेव च पिण्डान्धपिण्डानोदद्वाः सपिण्डीकरणमहत्तइति । स-
 पिण्डीकरणं षोडश श्राद्धोपलक्षणम् संयहकारोपि विवाहोपनया-
 दूर्ध्वं वर्षे वर्षार्द्धमेव च न कुर्यात्पिण्डनिर्वापं नद्द्यान्कारणाहते
 अत्रापवाद्सुनैवोक्तं महालये गयाश्राद्धे मातापितोर्दृते हनि-
 कृतो वा होपि कुरीत पिण्डनिर्वपणं सुतइति च याज्ञिकोद्दि-
 ष्टेत्कृतं पूजकृता नावाहनमित्यदि आमश्राद्धन्तु आचारतिलके
 आमश्राद्धमनङ्गुठ मग्नौकरणवर्जितं तस्मिन्प्रविधीनन्तु कर्त्तव्य-
 म्मानवैर्धुवं धर्मप्रदोपे आशाहनाग्नौकरणं विकिरम्पात्रपूरणम्
 तस्मिन्प्रयत्नं कुर्यात् आमेहेमेकदाचनेति एतद्विषयमुपरिष्ठाहच्यामः
 अपिण्डकृन्तु अग्नौकरणमर्घ्यवाहनावनेजने पिण्डश्राद्धे पु-
 र्वात् पिण्डहीनेन वर्त्तते पिण्डनिर्वापमहितं दत्तश्राद्धम्विधीयते

स्वधावाचनलोपोस्ति विकिरस्तुनलुप्यते अक्षय्यद्विणारवस्ति सौम
 नस्यं यथास्थितं । धर्मपूदीपेपि । आवाहनं वैतथार्थं अग्नौकरणमेव च
 अक्षय्यापोश्रविकरं पिण्डहीनेविवर्जयेदिति इदञ्चाक्षय्यवर्जनम-
 ग्नत्वापिण्डकरणविषयं गन्तौतुयथास्थिति विहितत्वात् । स्मृति
 संग्रहेपि अहानिपितृयज्ञस्य यदाकर्तुं न्नग्नतुयात् संकल्पश्राद्धमे-
 वासौ कुर्यादर्घ्यादिवर्जितम् आपस्तम्बोपि संकल्पश्राद्धेऽर्घ्या-
 हनाग्नौ करणपिण्डस्वधावाचनानिवर्जयेदिति व्याध्यादिनाय-
 योक्तम् पार्वण्यङ्कर्तुमशक्तः संकल्पश्राद्धमेव कुर्यादित्यर्थः विकिरव्य-
 वस्था च तद्वसरणवोक्ता हेमश्राद्धे तुवौधायनः संक्रमेन्नदिजाभा-
 वेप्रवासेपुत्रजन्मनि हेमश्राद्धं संग्रहेचद्विजः शूद्रःसमाचरेत् व्याघ्र-
 पादः आर्त्तवेनदिजाभावेग्रहणेदेशविप्लवे आमश्राद्धन्द्विजः कुर्या-
 च्छूद्रः कुर्यात्सदैवहि गालवः तीर्थेनग्नावापदिच देशभंशे रजस्यपि
 हेमश्राद्धन्द्विजः कुर्याच्छूद्रः कुर्यात्सदैवहीति अन्यस्मृतिभ्यो ज्ञेयम्
 अत्रैतच्चिन्त्यते किमामश्राद्धे अग्नौ करणं स्यादुतनेति अत्रैक-
 प्राहुः सिद्धान्नेनविधिर्यः स्यादामश्राद्धे षसौर्वाधः आवाहनादि
 सर्वेष्वपिण्डदानञ्चभारत दद्यादन्नन्द्विजातिभ्यः शृतंवायदिवा-
 शृतं येनाग्नौकरणङ्कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निरूपेदित्यति देशेना-
 ग्नौकरणभावतीति तदयुक्तम् अतिदेशस्यत्राक्षय्यविषयत्वात् ।
 तथाचकल्पलतायाम् आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदःसदा
 हस्तेनौकरणं कुर्यात्त्राक्षय्यविशेषतः अतश्चामश्राद्धे ग्नीकरण
 निषेधः शूद्रविषयेभवितुमर्हति किञ्चभविष्यत्पुराणे धर्मसैवान्तु
 धर्मज्ञोयदिशूद्रः प्रकुर्वते अग्नौकरणमन्तोस्य (१) नमस्कारोविधीय-
 तइत्यग्नौ करणनिषेधान्नमस्कारविधानात् अथवाविहित प्रतिय-

इत्या त्वपिगडकापिगडकविषयीविधिनिषेधा त्वकृतमधुनोच्यते त-
 वैकंडः द्विष्टोयत्न तदिति व्युत्पत्तेः न्नं नवं मिश्रं पुराणञ्चेति त्रिषेको द्विष्टं
 तत्रै कोट्टद्विष्टमित्यनेन किमुच्यते तथा चाङ्गिराः प्रथमेऽद्भित्तरीयेऽङ्गि-
 पञ्चमेऽसप्तमे तथा नवमैकादेशे चैव नवश्रादानि पट्टतथेति आशुला-
 यनरुद्रं परिशिष्टम् नवश्रादन्द्शाहानि नवमिश्रतुषड्गुणं अलः प-
 रम्पुराणस्यै विविधः श्राद्ध उच्यते हाशीतोपि प्रायश्चित्ते ष्वाह चा-
 न्द्राय शन्नवश्राद्धम् प्राजापत्यस्तुमासिकै एकाहस्तुपुराणे षु प्रायश्चि-
 त्तस्विधीयते इति तत्रैकश्राद्धः क्षयाहेपार्वणस्यैवोक्तत्वा त्रैतैको-
 द्विष्टमेवैतदिति तदयुक्तं खादितमितितद्विष्टमन्न इत्याद्यंगस्य प्रेत-
 श्राद्धेषु निरसत्वात् नचैतन्नामिकादि नवमिश्रञ्च भवितुमर्हति
 पित्रादिगण्डस्य प्रयोगात्वात् तच्चात्पुराणै कोट्टद्विष्टमेवैतदिति-
 युक्तं अतश्चावाहनादि निषेधविशेषदर्जं सर्वाङ्गमत्र भवतीति
 विशेषविधि निषेधयोः शेषाभ्यनुज्ञाफलकत्वादिति न्यायात् ॥

मू० एकोर्धऽएकंपवित्रमेकःपिण्डः ॥२॥

कर्तव्यवृत्तियथालिङ्गं वाक्यशेषः पात्रविशेषयत्वा स्निग्धव्यत्ययः
 पूजाविधिर्वापु कृतितोनेकप्रसक्तौ विकृतित्वात्प्रतिषेधः तदयुक्तं
 प्रसज्यमानः प्रतिषिध्यत इति भट्टोपि दृष्टासर्वत्रशास्त्रेषु निवृत्तिः
 प्राग्निपूर्विका तदभावा विशेषोच नहिदृष्टोदयोरपीति पवित्रमप्रा-
 देशमात्रं कुशैकदलम् अलकीचित्यत्यवतिष्ठन्ते दर्भाः पवित्रमित्युक्तं
 इति वचनात् विशाखस्त्रुभवेद्दर्भं संतुःशाखः कुण्डः स्मृतः पञ्चशाख-
 स्तुनिधिपः षट्शाखन्तु पवित्रकमिति पारिभाषिकत्वाच्च पवित्र-
 षट्शाखैककृशमिति तदयुक्तं पार्वणेषु च सर्वेषु पवित्रं द्विदनां स्मृ-
 तं एकोट्टद्विष्टगुतं त्योक्तम् पवित्रं द्विदनां नृप एकोट्टद्विष्टे शलाकै-
 केति भागवतचतुर्विंशति मतवचनाभ्यामुल्लेखोपपत्तेः एकशब्दे-

पौनरुह्यं विस्पष्टार्थं ननु वैकाङ्क्षितमित्यनेनैव पिण्डैक्ये लब्धे ए-
 कगृह्यार्थं किमर्थं उच्यते पिण्डविहितनिषेधार्थं मष्टांगपिण्डवि-
 ध्यर्थं चैत्यदोषः तदुक्तम् तिथिकेदोनकर्त्तव्यो दिनाश्राद्धं यदृच्छ्या ।
 पिण्डश्राद्धं च दातव्यं विहितं नैव कारयेत् निषिद्धदिनेपीतिशे-
 षः श्राद्धशब्देन ब्राह्मणभोजनम् ॥ पिण्डशब्दस्य पृथगुपादानात्
 चकारोऽर्गनौकरगार्थं, तेन सति संभवे ब्राह्मणभोजनम् पिण्डदा-
 नं च यथा हेकार्यं भोजनासंभवे तु पिण्डमात्रमपिकार्यमिति विहि-
 तिशब्दार्थइति साधवीये आहिताग्नेः पितृचनम् पिण्डैरेव ब्राह्म-
 णानपि वा भोजयेदिति निगमस्मृतौ वा शब्दस्य संभवासंभवेन व्य-
 वस्थितत्वात् एवं चाब्धिकमग्नेनैव कार्त्तव्यम् नामाग्नेनेत्युक्तमव-
 ति तथा च मरीचिः अग्निः कः प्रवासी च यस्य भार्या रजश्वला आस-
 श्राद्धं प्रकुर्वीत न तत्कुर्वीत्युच्यते इतीति लौगाक्षिरपि पुष्यवत्स्वपिदा-
 रेषु विदेशस्थोऽप्यग्निः कः अग्नेनेवाब्धिकं कुर्वीत हेम्नानाऽग्नेन वा-
 क्षचित् क्षविदिति दर्शे रविगृहे च या हि सतीत्यर्थः तथा च गो-
 भिलः कुर्वीत रविगृहे पित्रोः प्रत्याब्धिकमुपस्थितं अग्नेनासंभवे हेम्ना-
 कुर्वीदामेनासुतइति अत्राप्यसम्भवइति विशेषणत्वात् रमन्मवेने-
 नैवेत्युक्तम् श्राद्धविघ्ने हिजातीनां सामश्राद्धं प्रकीर्त्तितं अमावास्या
 दिनियतमाससम्बन्धराहतइति हारीतोक्तः अष्टादशत्वमाह वृह-
 याज्ञवल्क्यः मधुचाण्ड इत्युद्युतस्यानीयस्यायसन्तथा कुतुपल्लिलसद्यु-
 क्तं ज्योतिश्चैवाष्टमी तथा कपित्थश्रीफलाकारः पिण्डोऽष्टांगस उच्यते
 तिलैरुमोद्यते मूड्नीक्षीरैर्वाऽष्टमतेन हृत् मधुना चैव नामाचतो वैर्हस्तौ-
 तथा परौ ज्योतिश्चैवानुजीवः स्यात्पिण्डनिर्वपणं रमन् यत्तु मधु-
 चाज्यं जलश्चाधुप्यन्धुपश्चिलेपनं बलिन्दद्यात्तु विधिवत्पिण्डोऽष्टां-
 गोभवेद्यथेति ब्राह्मणवचनन्तत्पार्वणविषयं पूर्ववचनस्य
 रणोक्तत्वात् ॥

* नावाहनं नाग्नौकरणं नात्र विश्वे देवाः ॥३॥

अत्रैकोद्दिष्टे विकृतित्वादावाहनाद्यं गन्भवतीत्यर्थः नन्व-
यन्विशेषनिषेधार्थः अत्राहपठति कृतयज्ञदत्तः एकोद्दिष्टे तु स्व-
धावाचनं न भवतीति तत्र पिण्डरहितश्राद्धे तन्निषेधात् तदुक्तं
स्वधावाचनलोपोस्तीति प्राक् अतश्चास्मिन्पित्रे ऽमुकशर्मणे अमुक-
सगोत्राय स्वधोच्यतामिति प्रयोगः अत्रैकप्राहुः अत्रप्रथमप्राभा-
वारसंसववहुत्वाभावाच्च पितृभ्यः स्थानमसीति मन्वानुपयुक्तत्वाच्च
नात्र तत्पावमिति तदयुक्तं एकोद्दिष्टस्य विहितत्वात् यत्तु कर्कोपा-
ध्यायैर्यत्पात्रन्युज्जकरणमित्युक्तं तदन्यथैवोपपद्यते पात्रन्युज्जनक-
र्तव्यं किन्तु ज्ञानमेव निधेयमिति अस्मिन् च पात्राभावान्न्युज्जत्वभावयो-
र्महाभेदः अतोर्धानवबोधात्तदयुक्तमिति तथा च स्कन्दमन्त्रादे एको-
द्दिष्टे न कुर्वीत स्कन्दपात्रमधीमुखं नोत्पापयेच्च तत्पात्रं यावच्छ्रा-
द्धविसर्जनं अनान्तरोत्थापिते पात्रे श्राद्धं सम्पद्यते तथेति तस्मात्स्व-
धावाचनीयानास्तीर्य स्वधावाचनीयं कर्तव्यमिति सूक्तं ॥

मू० स्वदितमिति तृप्तिप्रश्नः सुस्वदितमितीति
रेब्रूयुः उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने ऽभिरम्य-
तामिति विसर्गोभिरतास्मद्भूतीतरे ॥४॥

अत्रनेत्यनुष्टुप्ती मण्डूकप्लुत्याडतिन्यायेन पूर्वसूत्रोक्तो विधि-
रेवानुपज्यते तेन तन्मास्येति प्रश्ने स्वदितमिदमक्षय्यमस्त्वित्यलोप-
तिष्ठतां वाञ्छेव जेवते वाभिरम्यतामिति विसर्गो भवतीति वाक्य-
शेषः अतश्चैतत्पुराणैकोद्दिष्टमित्युक्तं प्रेतैकोद्दिष्टे तदभावात्
अद्यत्तयाहे किम्पार्यगं कार्यमेकोद्दिष्टमेवेति मन्दिच्छते उभयथा-

वचनदर्शनात् तथाहि जातूकर्ण्यं पितृ.पितृगणस्थस्यं कुर्यात्पा-
 र्वाण्यत्सुतः सर्वदादर्शवच्छाहं मातापितृोक्षयेहनीति शातातपः
 प्रदानंयत्तयत्रैषां सपिण्डीकरणत्परं तत्रपार्वणवच्छाहंज्ञेयमभ्यु-
 दयादृते तथा अर्वाकूमम्बत्सराहुक्षौ पूर्णसंवत्सरेपिवा येसपिण्डी-
 कृताः प्रेता नतेषां ऽप्युप्यक्षियेति एकोद्दिष्टे तुयमः सपिण्डीकर-
 णादूर्ध्वंप्रतिसंवत्सरं सुतैः मातापित्रोःपृथक्कार्यमेकोद्दिष्टं मृतेहनि
 व्यासोपि एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वण्यहुतेनरः अकृतन्यदि-
 जानीयाद् भवेच्चपितृशतकः एकोद्दिष्टम्परित्यज्य पार्वण्यंयः
 समाचरेत् सदैवपितृहासस्यात् मातृभ्रातृविनाशकः मृताहेपार्वण्यं
 कुर्वन् नधोधीयातिमानवः सम्पृक्तेष्व्वाकुलीभावः प्रेतेपुतृतीभ-
 वेदिति अत्रविरोधेह्ये कश्चाहुः द्वादशपुत्रेष्वीरसत्तेत्रजपुत्रौ पार्व-
 ण्यं कुर्याता मन्ये दशैकोद्दिष्टमिति तथाचजातूकर्ण्यः प्रत्यब्दस्या-
 र्वण्ये नैव विधिनाक्षेत्रजौरसौ कुर्यातामितरेकुर्षु रेकोद्दिष्टं सु-
 तादशेति जाबालोपि श्रीरम.क्षेत्रज.पुत्रो विधिनापार्वण्यं नतु प्र-
 त्यब्दमितरेकुर्षु रेकोद्दिष्टं सुतादशेति विशेषोक्षे खादिति तद-
 युक्तं प्रत्यब्दमित्यनेन क्षयाहव्यतिरिक्ताक्षय्य तृतीयादिविषयत्वा
 वगतेः एके द्दिष्टं तु कर्तव्यं सौरसेनमृतेहनि सपिण्डीकरणादूर्ध्वं
 मातापित्रोर्नार्वण्यमिति प्रैठीनसि वचनविरोधाच्च एवञ्चसति मृ-
 ताहेपार्वण्यं कोदिष्टयो रुभयोरपिपद्योः प्राप्तत्वात् । अमायाम्वा
 क्षयोयस्यप्रेतपक्षे यत्राभवे त्सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्वण्योवि-
 धिरिति शंखवचनेन दर्शप्रेतपक्षमृतयोरेव पार्वण्यस्यनियमितत्वा-
 त् तत्रमृतयोरेवपार्वण्यं मन्यतमृतयो रेकोद्दिष्टमिति विज्ञानिष्वर-
 प्रभृतयः । अन्येतु द्वादशविधपुत्रेष्वीरसत्तेत्रजपुत्रयो विशेषोक्तत्वा-
 पिमाग्नित्वम् तत्रापि दर्शापरपक्षमृति रित्येवंविशेषोपनंहार

परम्परायापुरोडाशाम्ने य वह्निशेषोपसंहारपर्यवसाना इर्शापरपक्ष
मृतावपि साम्ब्यौरसचेतजावेव पार्वणकुर्वीता अनग्निपुत्रादिति
वर्णयन्ति तदेतद्विचारणीयम् किंन्तियम म्प्रतियादनश्याय्यम् । उ-
तविशेषोपसंहारइति तत्र यदिनिश्चयमप्रतिपादनश्याय्यमित्युच्यते
तदादर्शापरपक्षमृतिं विनापि भाग्नेःपार्वणविधानमनर्थकं स्यात् य-
थाहसुमंतुः प्रत्यक्षमितरेकुर्युः एकोद्दिष्टं सुतादश अनग्निमानौरस-
क्ष कुर्यात्साग्निस्तुपार्वणं पुलस्त्योपि अनग्निर्कौरसस्योक्त मेकोद्दिष्टं
मृतेहनि प्रत्यक्षं पार्वणं साम्ने रग्नेयास्तुनपार्वणमिति अथविशेषोप-
संहारोपन्यास स्तस्यसाग्नेरेवपार्वणस्य विहितत्वाद्दर्शापरपक्षमृ-
तावपि तस्यैवपार्वणम् अनिरग्नेरित्यतो ऽमायांवाक्षयोयस्येतिवा-
क्यम् साग्निविषयएवोपसंहारणीयमिति विशेषोपसंहारएवयुक्तः
प्रतिभाति तथाचशाहकल्पलतायां इन्दुक्षयेप्रेतपक्षे विपत्तिश्चेहि-
जभनः । साग्निक्.पार्वणं कुर्या देकोद्दिष्ट निरग्निफडति । तस्मा-
दौरसस्यैव कर्त्तव्यप्रचुरत्वात्सएवसाग्निदर्शापरपक्षमृता पार्वणं
कुर्यादन्यथेकोद्दिष्टमेवेतिराहातः तथाचभट्टस्यपुराणम् । प्रदानंय-
त्वतत्रैषां सपिण्डीकरणात्परं पार्यणेनविधानेन देयमग्निमतांसदा
वृद्धयाज्ञवल्लभ्योपि वैतानाग्निगृह्येषां मातापिली.क्षयेहनि नते-
पामधिकारःस्या देकोद्दिष्टे कदाचन सपिण्डीकरणेदूर्ध्वमग्नियु-
क्तस्यपार्वणं अनग्नेस्तुक्रियानान्या एषोद्दिष्टमृतेषांचित् एकोद्-
दिष्टविधिस्तेषां मन्त्रेवाजसनेयिनां येषामाध्यन्दिनीशावा येहिजा
अग्निवर्जताइति नन्वेवस्तहिबह्वग्नयस्तु येविप्रा येचैकाग्नयएववा
तेषांसपिण्डनादूर्ध्वमेकोद्दिष्टंनपार्वणमितिस्मृत्यंतरवचनंयि-
ध्यन्तु मैवं चस्यत्रचनस्य अन्यथार्थोपपत्तेः तथाहि येषितरः स.ग्ने-
योमृताभवंति तेषांनिरग्निः सपिण्डनादूर्ध्वमेकोद्दिष्टं कुर्यात् ।

त्तयानिरग्नयः पितरोमृताः साग्निः पुत्रस्तदा सपिण्डनादूर्ध्वं मृता
 हेपार्ष्णं कुर्यादिति तथाच मरीचिः साग्निः कौतुपितापुत्रा वमा-
 यांश्चात्पितामृतः । पार्ष्णोऽहिविधिसस्यप्रतिसंवत्सरं भवेत् । तथा
 माग्निः कस्यपितुः पुत्रो ऽमावास्यायामृतस्य च । पार्ष्णोऽहिविधि-
 कस्य प्रति संवत्सरं भवेत् ततः न कश्चिद्विरोधः अभिरस्यतामिति
 कर्त्तव्यं केऽभिरतामिति आहिनः प्रतिवदेयुरित्यर्थः अत्रैकऽथाहुः
 एकएव द्विजो भोज्यः पिण्डोऽप्येको विधीयते इति वचनादेक एव
 आहै एकोऽदिष्ट इति तदयुक्तम् तस्य वचनस्य प्रेतैकोऽदिष्टविष-
 यत्वाद्भावाविषयत्वाद्वा अभिरस्यतामिति वदेत् वृयुस्तेऽभिरता-
 म् इति याज्ञवल्क्येन बहुत्वाभिधानात् इतरइति सूत्रोपदेशाच्च
 अत्रैतच्चिन्त्यते किञ्चयाह आहम् नित्यकर्मकृत्वाकर्त्तव्यमुक्ताकृ-
 त्वेति तत्र नित्यकृत्वेव आहमाचरन्तीति सदाचारः इदयाज्ञव-
 ल्क्ये तु आहानंतरं कर्म कुर्यादित्युक्तम् । तथाच ह्येह निसमा-
 साद्य संज्ञातो विधिपूर्वकम् ज्ञानमंध्यां प्रकुर्वीत नित्यकर्मनकार-
 येत् नित्यं नैमित्तिककृत्वाभ्यं त्विविधस्वर्मलक्षणं निमित्तस्तु व्यति-
 क्रम्य नित्यं कर्मनकारयेत् जपोहीमसथादानस्तर्पणन्देवतार्चनं च
 येह निसमासाद्य न कुर्यात्पूर्वमेव हि चयाहन्तुममासाद्य न कुर्यात्-
 प्राक्चतर्पणं पितृघातीसविज्ञेयो वदत्येव पितामहइति तत्सदा-
 चारविरोधाच्चिन्त्यं अथवा सामगायजुःशाखिनां पूर्वमित्यं कर्म बहु-
 चानां पश्चादिति व्यवस्थित्यविरोधः । सामगायजुषः पूर्वं स्वहृत्वा-
 र्चतथांति कइति तेनैवोक्तत्वात् अथवा एकोऽदिष्टं तु यश्चाह नन्वै-
 मितिकमुच्यत इत्येकोऽदिष्टस्य नैमित्तिकत्वेन नित्यान्वैमित्तिकं
 वलीयद्रतिन्याया देकोऽदिष्टमेव पूर्वपश्चान्नित्यम् न च याहनिमि-
 त्तकं पार्ष्णमपीति व्यवस्था तथाच इदयाज्ञवल्क्यः । एकोऽदिष्टे नि-

वृत्ते तु तथाविप्रविसविर्जने नित्यकर्मतत्. कुर्यात्तर्पणन्देवतार्चनम्
मित्यनैमित्तिकाश्चैव द्वावेतौ परमार्थिनौ नैमित्तिके व्यतीते तु ततो
नित्यं समाचरेदिति विश्वामित्तोपि नैमित्तिकं यदाश्राद्धं पौत्रकड्ड
रुतेनर. तदानित्यं न कुर्वीत तीर्थश्राद्धं विनाक्तचित् नित्ये नैमित्तिके
प्राप्ते नित्यं न परिलंघयेत् आदौ नैमित्तिकं कुर्यात्पश्चान्नित्यं समा
चरेदिति अपि च पठन्ति प्रत्याब्दिके निवृत्ते तु पश्चाद्भित्यं समा
चरेत् अनयोर्भिन्नतन्त्रत्वात्स्थालोपाकाग्निहोत्रवदिति ।

इति श्रीयाज्ञिकाशिकायां चतुर्थोक्त्याष्टका समाप्ता ॥

इत्यापसयिकं श्रीमदतिमुखात्मज श्रीविष्णुमिश्रात्मजमन

ज्ज्यामिश्रस्य कृतौ याज्ञिकाशिकायां सूत्रवृत्तौ ।

एकोद्दिष्टश्राद्ध समाप्तम् ॥

एवं पार्वणौ कोद्दिष्टमुपदिश्येदानीं सपिण्डीकरणमुपक्रमते ।

सू० ततः संवत्सरे पूर्णे त्रिपक्षे द्वादशा
हे वा यदहर्वाह्विद्विरापद्येत ॥ १ ॥

ततः शंशो हेतौ यतः सपिण्डीकरणमुभयात्मकम् तत उच्यते इत्यर्थं
अथवा तत इति दशाहात्परतः एकादशे हनीत्यर्थं । पार्वणे कोद्दि
ष्टानन्तरोपत्यासेत्वर्यस्य लब्धत्वात् एतच्च निरमनौ प्रेते एकादशा
हेदर्शसंभवेनाग्निकर्तृविषय एकादशाहेद्वादशाहेवेति वौधायनेन
चानग्नौ पितरिपुत्रस्य साग्नित्वाधिकारणभावाद्देवतद्व्याख्यानं
मयुक्तमिति वाच्यम् भार्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेपि वा अधिकारी
भवेत्पुत्रो महापातकिर्नापि व्रति गृह्णेनाधिकारस्य प्रतिपादितत्वात्
तस्यापादानाच्छीतेस्मात्तद्दर्शानुत्पेधविषयत्वाच्च तथा च काष्ठीजि

निः सपिण्डीकरणं कुर्यात्पूर्वदर्शाग्निवत्सुतः परतोद्गरावाञ्चेत्कुहू-
रश्रोपरीतरद्गति अग्निमान्साग्निः दशरातात्परतएकादशेभाशौ
चान्तोपनक्षणम् तथाचकाल्यायनः सर्वेषामेववर्णानामाशौचांतेस-
पिण्डनमिति नाग्निमतां द्विजातीनामिति शेषः अष्टीपरितइत्युल्ले-
खात् एकादशेहनि कुञ्जश्चेदित्यन्वयः इतरोनिरग्निः इष्टवसिष्ठः प्र-
थमास्यादमावास्यामृताहाद्दशमेहनि सपिण्डीकरणं तस्यां कुर्या
देवसुतोग्निमान् मृताहादूर्ध्वं दिनमारभ्य दशमेहनीत्येकादशा-
हइत्यर्थः ननु चैकादशाहे ह्यपोत्सर्गादिकर्मवाहुल्या त्कथमेतच्छ-
क्यतेकर्त्तुम् नैषदोषः । पुरुषपथतसाध्यत्वा त्स्वार्थस्यशक्यत्वात्
अथवाएकादशाहंनिर्वृत्य सपिण्डीकरणं कृत्वा प्रेतसापिण्ड्य पि-
ण्डपितृयज्ञानन्तरमुक्तकाले मासिकादिकुर्यादिति क्रमः मासि-
कानन्तरं सपिण्डीकरणादूर्ध्वं सावित्वादिपि तथाच श्राद्धनिषोड-
शकृत्वा कुर्यादेवसपिण्डनं । अपिच ब्रह्मविषयरेणुः कार्यव्यासङ्गतो-
विज्ञा ज्ञावाहादेशविप्लवात् राजदैवोपघाताद्दामासिकान्यकृ-
तानिर्चति कृत्वासपिण्डनं बृहि कर्मासया न्मासिकान्यतइति एका-
दनिर्णीतः शास्त्रार्थोऽन्यत्राप्युपतिष्ठत इति न्यायात्. संवत्सरेपूर्णे
वृध्दभावेष्वाहार्त्तानौ प्रेते निरग्निकर्त्तुं विषयं बृहिविषयस्यवच्यमा-
णत्वात् तथाच भविष्यपुराणम् सपिण्डीकरणं कुर्या द्यजमान-
स्त्वनग्निमान् अनाहिताग्नेः प्रेतस्यपूर्णे व्दे भरतर्षभ पुलस्त्योपि
निरग्निः सपिण्डत्वं पितृभानुश्च धर्मतः पूर्णं संवत्सरे कुर्यात् बृहि-
र्षीयदहर्भवेत् रेणुरपि निरग्निद्येददाकर्ता प्रेतश्चौघासनाग्नि-
मान् सपिण्डीकरणन्तस्य पूर्णो व्दे नावसंशयइति । विप्लवइत्य-
थंगदः प्रेतकर्त्तारो ह्याहिताग्निविषयत्वेन समाहारसम्यग्प्र-
दलोपाभ्यां द्वेषाविवक्षितः । तथाहि वयःपचासमाहृता विप्लवः

पात्रादित्वान्डीपभावः अथशान्तिभिर्दिनैर्हूनःपक्षो त्रिपक्षोद्वाद-
 शाहः ततश्चाहिताग्नौप्रेतेनिरग्निःकर्त्ता तृतीयपक्षेप्रेतेवानिर-
 ग्नौ आहिताग्निःकर्त्ता द्वादशाहसपिण्डीकरणं कुर्यादुभयोरवा-
 हिताग्नित्वेसाग्नित्वेवाद्वादशाहएवेतिव्यवस्थेत्यर्थः अथविश्वोषा-
 शब्दस्यव्यवस्थितार्थत्वात् सन्भवेसतिघटते तथाचसुमन्तुः प्रेतश्चे-
 दाहिताग्निः स्यात्कर्त्तानग्निर्यदाभवेत् सपिण्डीकरणन्तस्य कुर्यात्-
 चेत्तृतीयके गोभिलः साग्निकस्तुयदाकर्त्ता प्रेतश्चानग्निमाग्भवेत्
 द्वादशाहेतदाकार्यं सपिण्डीकरणं सुतैः साग्निकः आहिताग्निः
 ननुच साग्निकशब्देन कथमाहिताग्निः समानेनाऽग्निमहाचक-
 त्वात् उच्यते तथाहिताग्नौप्रेते निरग्निःकर्त्ता तथानिरग््नौप्रेते
 आहितोग्निःकर्त्तेति शङ्कयाविद्यमानत्वात् तथायज्ञमानोग्नि-
 मान् राजन्प्रेतस्थानग्निमान्भवेत् द्वादशाहेतदाकार्यं सपिण्डीक-
 रणं सुतैरिति । भविष्यत्पुराणवचनेग्निमच्छब्दवत् भूमिमतुपः-
 शामनादाहिताग्निवाचकत्वसम्भवत्वाच्च नचाहिताग्निश्च समा-
 नधर्मत्वुचितं किञ्च सपिण्डीकरणं कुर्यात् द्यजमानस्त्यनग्निमान्
 अनाहिताग्नेःप्रेतस्यकालान्तरेणविषयान्तस्त्रोपलब्धत्वात् उभयो-
 र्आहिताग्नित्वेवचनं साग्निकस्तुयदाकर्त्ताप्रेतोवाप्यग्निमाग्भवेत्
 द्वादशाहसदाकार्यं सपिण्डीकरणमप्यितुरिति अत्रापिवाशब्दः-
 आहिताग्न्यनाहिताग्निविषयत्वेनव्यवस्थितार्थः ततश्चनिरग््नौ-
 पेतेऽप्यग्निः कर्त्ताशौचान्तेऽप्यग्निःप्रेतेनिरग्निः क-
 र्त्तापूषेऽद्देआहिताग्नौ प्रेतेआहिताग्निःकर्त्ता द्वादशाहएवषोड-
 शश्रावानिकृत्वासपिण्डीकरणं कुर्यादितिमुख्योर्थः तथाच बृह-
 समनुः द्वादशेहनिविप्राणामाशौचान्तेतुभूभृतां वैश्यानांचत्विप-
 चादावधवास्यात् सपिण्डनमिति वाशब्दः स्मृत्यन्तरोक्तव्यव-

स्थायाम् अतश्चसाग्निनामितिशेषः अथवाहि ताग्निअनाहि-
 ताग्नि शब्दौमाग्निनिरग्निपरौ तेनसाग्निक्कः कर्त्ताचिच्चैकाद-
 शाह द्वादशाहकालयोः दर्शानुरोधेनानियमः तथाचर्म ग्रहकारः
 द्वादशाहादिकालेषु सपिण्डीकरणेऽप्येते माग्न्यनग्निक्त्वविप-
 यःकर्तुरेवनियामकइति अतश्चपिण्डमित्यज्ञानुरोधात् सा-
 ग्नेरेवद्वादशाहादिकालकर्तृत्वंनिरग्नेरित्युक्तं भवति तथाच
 गालत्रः सपिण्डीकरणाप्येते प्रैतृकम्पदमास्थिते आहिताग्नेः
 सिनीवाल्यां पितृयज्ञःप्रवर्ततइति आहिताग्नेः सिनीवाल्यामि-
 तिचसाग्निदर्शयोरुपलक्षणं प्रमादात्कालातिक्रमेत् गोभिलः ।
 द्वादशाहादिकालेषुप्रमादादननुष्ठितं सपिण्डीकरणञ्चुर्यात् का-
 लेषुत्तरभाविषु उत्तरभाविषु विपक्षादिषु यदहर्वेत्सुभयो र-
 प्यनग्नित्वविषयं -हृद्वेःपूर्वमित्यर्थः असपिण्डीकृतस्य हृद्वेदाना-
 नर्हत्वात् वागब्दःस्मृत्यन्तरोक्त कालसमुच्चये तथाच यौधायनः
 सपिण्डीकरणसम्बत्सरेपूर्णे विपक्षेयात्तृतीयेवामासिचैकादशेवेति-
 भविष्येपि द्वादशाहेविपक्षेवा परमासेवाचिमासिवा एकादशेवापि-
 मासि महलस्य ह्युपस्थिताविति मङ्गलेहृद्वौ अतोत्तरोत्तरकाले दृष्टि
 सम्भवेपूर्वकालेहृद्व्यनुरो धेनेति सपिण्डीकरणञ्चुर्यादित्यर्थः एवञ्चसं-
 त्युभयोरनग्नित्वे हृद्व्यनुरोधेनैवसंक्षररादर्शाक्सपिण्डीकरणापक-
 र्पेन्यथानेत्युक्तमभवति तथाचशाठायनः प्रेतथाहानिसर्वाणि स-
 पिण्डीकरणं तथा अपकृष्यापिकुर्वीत कर्त्तानांदीमुखेहिज इति तथा
 अन्तरेणैवयोऽहं प्रेतथाहानिकर्पति अथाहीनरकेधोरेपच्यतेपितृ-
 भिःसहेति अपिच नागरखंडे ततःसपिण्डीकरणं यत्सरादूर्ध्वं तं स्थि-
 तं दृष्टिर्वागामिनीचेत्स्यात्तदर्शागपिकारयेत् उगनाअपि पितुःसपि-
 ण्डीकरणम् धार्पिके मृतवामरे आधानादुपसम्प्राप्ता वेतव्यागणि-

वत्सरादिति आदिशट्स्तीर्यलांभाद्यर्घः वाराणस्यां कुक्षेत्रे गवा-
 यां तीर्थलाभतः सपिंडताद्वाद्दशाहे मार्गसार्थं षट्पुर्णतद्वतिवचना-
 त् ततः संवत्सरे पूर्णे इति सूत्रं केचिदन्यथैव व्याचक्षुः तत्र विषय-
 व्यवस्थाभावाद्वाद्दरोष्माकम् न च कात्यायनः अथातोऽधिकारइ-
 त्यारभा श्रौतस्मार्त्तकर्मणि श्रौताग्निस्मार्त्तं ग्निमद्विवयाण्यभिधाय
 सपिंडीकरणमेवकेवलं साग्निक्विषयमन्तरेण निरग्निविषये-
 वाहस्मेतिसम्भवाद्वायं अतोमदुक्तापिव्यवस्था सूत्रस्येति मामनुक-
 र्ण्यविपश्चितः सहंतां नन्वेवं व्यवस्था सूत्रस्यनघटतद्व्याशङ्कनी-
 यम् षट्पिपूणीतत्त्वेन सूत्रमग्रहनार्थत्वात् तस्मादाहिताग्न्यना-
 हिताग्नि निरग्निविषयत्वे नोक्तेचव्यवस्थेति मित्तस् अतश्चिद्व्या-
 प्यकृदाह्वर्षपर्यंत नर्वर्कर्मलोदभगात् आनंत्यात्कुलधर्माणां स्यांसां-
 चैवायुषः जयात् अस्थितेश्च गरीरस्य द्वादशाहः प्रशस्यत इति वचना-
 च्च । एकवर्षपक्ष एव नशोभन इति तद्वृद्धस्मृतिवैयर्थ्यां न्नाद्दरणी-
 यं संतरेणैव योऽपि मित्यनेन प्रत्यवायोपलब्धेः आनंत्यात्कुलधर्माणां
 गरीरस्यास्थितेयेति हेतुपन्थासादस्यवचनस्य कुलधर्मपरत्वाद्दगक्त-
 रोगिकर्त्तृविषयत्वावगमाच्च किञ्च सतिसंभवति मपि षट्स्याव-
 र्षांत एव समापनविधानात् तथाच पूर्णमंवत्सरेपि षडः षोडशः परि-
 कीर्त्तित इति षिण्डः ग्राहोपलक्षकः एवं कालमभिधाययोगमाह ।

मू० चत्वारिपात्राणि सतिलगंधोटकानि-
 पूरयित्वा त्रीणि पितृणामेकस्मिन् तस्य ॥ २ ॥

पात्राणां चत्वारिपात्राणि त्रिभ्योऽदानत्रपहभ्द इति चत्वारिपुत्रं म-
 तिलैश्च त्रयस्त्रैः हिमैः सतिलयुक्तत्वेन लवणैश्चोपादानं तत्रोहित्यद्यो-
 तनार्थं अथवा तिलोसिप्रेतद्वैश्वदेव इति प्रेतापात्रे मन्त्रो विपरिणामार्थः

तथाचैकादशाहश्राद्धे रेणुः तिलोसिप्रेतदेश्यः प्रेतालीकादिनो-
 त्तमं मन्त्रमुक्त्वा तिलानिवप्रक्षिपेदर्घपात्रतर्जति त्रीणिपितृणामेकम्
 तस्यै तिक्रमदृष्टिः तेन वैश्वदेवकृत्यानन्तरं प्रेतकृत्यंततः पितृकृत्य-
 मिति एकोद्दिष्टस्यपिण्डौकरणांतर्भावात् तथाचवैजवापः चत्वार्यु-
 दकपात्राणिप्रयुनक्ति तत्रैकंप्रेतायत्रीणिपितृभ्यदति तदयुक्तम्
 सूत्रोक्तक्रमस्यवैध्यर्थ्यात् नचवैजवापवचनं बालसनेयिविषयं बहृष्टच
 विपत्वात् तथाचतत्सूत्रम् चत्वार्युदपात्राण्येकं मृतस्यत्रीणीतर-
 यामिति अतोत्रविषयानववोधादयुक्तमित्युक्तम् तथाचकठश्रुतिः
 दत्त्रापिण्डान्निप्रतृभ्यस्तु पश्चात्प्रेतायपाश्वंतः तत्तुपिंडंविधाकृ-
 त्वाश्रानुपूर्व्याच्चसंततम् निदध्या त्रिपुपिण्डेषुएपसंसर्जनेश्रिधिः
 चर्षपिण्डम् तद्व्यचिधाकृत्वापिण्डे पुनिदध्यादिति लौगाक्षि-
 वचने पिचतुर्धर्षिण्डस्य श्रवादानप्रतीतेः नचैकोद्दिष्टस्यदेवपूर्वत्वं-
 युक्तम् तथाचगातातपः सपिंडीकरणंश्राद्धं देवपूर्वन्नियोजयेत्
 पितृनेवागयेत्तत्रपुनः प्रेतस्यनिर्दिष्टीत् इति यत्तु प्रेतपूर्वकंपिथ्य-
 श्राद्धमाचरन्तितद्गान्तिनिवन्धनमित्युपेक्षणीयम् तथाचमार्कण्डेय
 पुराणं तिलजगन्धोदकैर्युक्तं तत्रपात्रचतुष्टयम् कुर्यात्पितृणान्नितय
 मेकमप्रेतस्यपुत्रक धर्मप्रदोपेपि श्राद्धं ह्यथ सुप्रक्रम्य कुर्वीतसहस्रिण्डनं
 तयोस्त्रियुत्पपूर्वं मेकोद्दिष्टन्तःपरमिति यत्पुनःपूर्वकारा नव-
 म्प्रेतमुत्तरांस्तुपितृनामहान् चतुर्भिःपिण्डैर्भिर्युक्तं पार्वणश्रुतिवत्-
 इति चतुर्विंशतिमतमुक्तं तद्वैश्वदेव्यात्पूर्वं प्रेतश्रादानुष्ठानविषयं कृदि-
 त्तथाचरय्यात् बहृष्टचविषयंच तस्मात्पूर्वोक्त एवक्रम इति सिद्धं च
 पितृणां मित्यत्रैकशेषसमासा न्मात्वादीनामपीति गमयित्वां सुक-
 मन्ताव पि पूर्वजतिकपूरतेन सपिण्डन कृतं चोक्तं वैश्वदेवश्राद्धं
 त्वात्तथाचहारौतः ततः प्रवृत्तिवैप्रेतः पिण्डसामान्यमाहुवात् त्रि-

तेपितृलोकञ्च ततःश्राद्धम्प्रवर्त्तते तथा पितृलोकइतश्चानंभुंक्ते श्राद्धं
 स्वधासमं पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छ्राद्धं प्रयच्छतेति ब्रह्मपुराणेषु
 मृतेपितरियस्याथ विद्यतेचपितामहः तेनदेयास्तयःपिण्डाः प्रति-
 तामहपूर्वकाः तेभ्यश्चपेतृकःपिण्डो नियोक्तव्यश्चपूर्ववत् मातृ-
 यमृतायान्तु विद्यतेचपितामही प्रपितामहीपूर्वन्तु कार्यस्तासाम-
 यंविधिरिति यत्तुमनुनोक्तम् व्युत्क्रमाच्चप्रमौतानां नैवकार्यासपिण्ड-
 तेति तस्मादादिव्यव्यतिरिक्तविषयं तथाचस्कन्दपुराणम् व्युत्क्रमे-
 णमृतांनाञ्च सपिण्डीकृतिरिष्यते यदिमातायदिपिता भर्तानेषु-
 दाविधिरिति एषविधिव्युत्क्रममृतौ सपिण्डानिषेधविधिरित्यर्थः ।
 सुमन्तुः तयाणामपिपिण्डानां मेकेनापिसपिण्डने पितृत्वमनुते-
 प्रेत इतिधर्मोव्यवस्थितइति अत्रैतच्चित्यते किमपुत्रस्य सपिण्डी-
 करणंस्यादुतनेति तत्रैकेकर्कादयश्चाहुर्नोति तथाचयं च्छं पिण्ड-
 करणं प्रथमः पितृणांमृतःस्यात्पुत्रवांश्चेदिति स्मृतिरपि अपुत्रस्य
 परेतस्य नेत्रकुयीत्सपिण्डताम् आशौचमुदकंमिण्ड मेकोद्दिष्टं
 नपार्षणं अपुत्रायेमृताःकेचित्पुरुषावास्त्रियोपिवा तेषांसपिण्डनांभा-
 वादेकोद्दिष्टं नपार्षणमिति अन्येत्वपुत्रस्यापिभयतीत्याहुः तथाचरे-
 णुः भ्रातावान्नाटपुत्रोवा सपिण्ड, शिष्यएववा सपिण्डीकरणं कुयी
 त्पुत्रहीनेमृतेसति स्त्रावादिभिरपुत्रस्य सपिण्डीकरणेकृते एको-
 दिष्टन्नियमतः कार्यन्तस्यैवसर्वदेत्यादि एवंद्वैधेसति करणे उपकारो
 ऽकरणे प्रत्यवायोनेति केचित् आपदनापद्विषयत्वेन व्यवस्येत्यन्ये
 एतदुभयमप्य विचारितरमणीयम् कर्कादिपक्षेसापत्या पुत्रस्य
 असपिण्डनेदौहित्रकर्तृकपार्षणादौ असपिण्डनस्य दानानर्हत्वा-
 पक्षेः विधायकवचनैस्तस्यशाधितत्वाच्च द्वितीयपक्षेत्तुक्तव्यस्यापने
 सपिण्डनस्यानियतत्वेन पिण्डस्यानर्हत्वाप्राप्त्यानर्हत्नदो पक्षद्वयापक्षेः

तस्मात्पुत्रशब्देनानपत्यस्य विहितत्वात्करणम् सापत्यविषयमकरणञ्चानपत्यविषयमित्यस्य स्वैत्यविरोधः .

मू० प्रेतपालम्पितृपात्रेष्वसिञ्चति येस-
मानाऽइतिद्वाभ्याम् ॥ ३ ॥

पात्रपात्रोदकम् तेनकर्तायेसमाना इति ऋग्द्वयेन प्रेतार्थोदकम्पितृपात्रेष्वसिञ्चति मेलनेनसंस्कारादित्यर्थः अत्रसंस्कारप्रयोजनत्वात्पूर्वमासिञ्च्यपश्चात्पितृपूर्वञ्चतृथ्योर्घदानमितिक्रमः अत्रैतत्सिञ्चते प्रेतशब्देनकिञ्चतृथ्यपुरुषोभिः प्रेतः उताहो(१) न यमृतइति उभयथापि यच्चनदृशनात् तथाहि दृशशास्त्रवक्तव्यः दृश्यैवतुयत्पादन्तत्सिञ्चयेत्प्रितामहे तत्सुतेसिञ्चयेत्पातृत्तरसुतेसिञ्चयेत्पुनः दृश्यसिञ्चयेत् नवातीतार्थपातृञ्च पितृपात्रेष्वपरिकीर्त्यते पितृपात्रेषुपिण्डेषु सपिण्डीकरणं तु तदुत्ति तथा निवन्धकृतेऽपि विश्वरूपप्रभृतयः कीचिव्यकरणेतामृतः प्रेतइतिव्युत्पत्त्या चतुर्थस्यार्धपिण्डयोस्त्रिधाकरणेनासिकमेलनाभ्यामपि पिण्डद्वयस्य एककरणमनचमृतस्यापि अर्धपिण्डयोस्त्रिधाकरणेन पिण्डद्वयमेलनमित्येवं संशयः तत्रैकआहुः उभयशास्त्रत्वाद्दुभयमतप्रामाणिकत्वाच्च विकल्पएवेति अत्रतेप्रष्टव्या किं विकल्पः साधीया नुतव्यवस्येति तत्रयदिविकल्पः साधीयानित्युच्यते तदादृष्टोपदृष्टत्वं संभवति अथव्यवस्थामाधीयसौ तर्हि संभवेत् दोषाभावात्सैरग्राह्येति नचव्यवस्थासमवेऽदृष्टोपदृष्टोविकल्पो मीमांसकमत्या तस्माद्द्वयवस्यैरग्राह्येति । तत्रचाङ्गिराः प्रमाणानिप्रमाणाज्ञैः परिकल्पयानियततः सौदन्तिहिप्रमाणानि प्रमाणाैरव्यवस्थितैः वसिष्ठोपि अव्यवस्थाचसर्वत्र तद्विनाशनमात्मनइति अतश्चसाग्निजकर्ता चतुर्थपुरुषस्यैवार्धपिण्डो

(१) ममनन्तरमृतइत्यर्थः ॥

त्रिधाकृत्वा सपिण्डनङ्कुर्यात् निरग्निकर्कतात् मृतस्यैवार्धपि-
ण्डन्वेधाद्यन्वेत्यग्निरोधः तथाचकाश्यपः प्रपितामहस्यष्टवस्य अर्ध-
पिण्डक्रियान्विधा इतरेषुनियुञ्जीत सपिण्डीकरणे ग्निमान् दृढ-
याज्ञवल्क्योपि दृढप्रपितामहपिण्डन्विधाकारयेद्बुधः प्रकर्षेणगतः
प्रेतो नपितामहेत उच्यते स्मृत्यन्तरेपि प्रेतपात्रोदकपिण्ड मितरे-
षुनियोजयेत् त्रिधाकृत्वाक्रमेणैव सापिण्डोत्तुनिरग्निकर्कृतिं प्रेत-
पात्रोदकान्त्रय मृतपात्रोदकम् इतरेषुपितामहादिपात्रेषु ॥

मू० एतेनैवपिण्डीव्याख्यातः ॥ ४ ॥

एतेनेत्यर्धोदकतोयेन पिण्डीव्याख्यातो ऽर्धोदकवत्पिण्डीपि
त्रिधाकृत्वा पितृपिण्डेषु योजनीयइत्यर्थः एवकारोसेलनेनैव पङ्क्ति-
र्भवतीतिनियमयति एवञ्चसति व्युत्क्रममृतौ परन्यासहगमनमृतौ
च यथाहं प्रपितामहमर्हं सपिण्डने सत्यपिपार्वणान्वष्टकादौ प-
ङ्क्तिसिध्यर्थम् पुनरपिपितामहप्रपितामह्यादिभि र्यथायोगसपिण्डी
करणम् कर्तव्यमित्युक्तंभवति तथाचरेणुः व्युत्क्रमेणप्रमीताये
तद्विनाम्रेतताधुवं पुनःसपिण्डनंनेषां कुर्यात्प्रेतोपितामहे अन्व-
ष्टकासुदृध्यादौ पितामह्यादिभिःसह यादौ सत्युपपन्नंस्या न्नचपिचा
सपिण्डनम् उच्यते अखण्डितोयदापिण्डः पत्याचैकेनयोजितः
अन्वष्टकेषुकर्षूणां तर्पणे चपृथक्पृथक् पुनःसपिण्डनंकार्यं पिता-
मह्यादिभिःसह पठन्तिच व्युत्क्रमेणापिसापिण्ड्यम् कार्यमाचारद-
संमतं तथाप्यूर्ध्वस्यसापिण्डीकृतेस्यपुनराचरेदिति एवमन्यत्राप्यु-
नीयं अत्रैतन्मीमांस्यते किंसहगमनेपत्न्या सापिण्ड्यङ्केवलं भवेव-
सहकृत्वा श्वश्रादिभिरपीति तत्रैकश्राद्धः पत्याचैकेनकर्तव्यः
सपिण्डीकरणंस्त्रियाः सामन्तापिहितेनैकं गतामन्वाहुतिव्रतैरि-

त्वैकैशं दस्यमुख्यमाचक्रवा दस्यप्राद्वस्य च पार्वणतश्च पत्यैक-
 त्वमित्यमहाद्युपलक्षणमिति अन्ये तु पुनरेकशब्देन जीवत्पिता-
 पितामह्या मातुः कुर्यात्सपिण्डनं प्रमोतपितृकः पित्वा पितामह्या-
 पिशासुतः तन्मातातपितामह्या तच्छ्वश्रावासपिण्डनं आसुरादि-
 त्रिवाहेषु विद्वानां योपितांस्मृतमिति वचनग्रहितस्य विकल्पचट-
 टदस्य निवर्तमात्वमिति व्याचक्षते ततश्च पिशादित्येणैवमाहैः
 सपिण्डनमिति उभयेषामभिप्रायः तदपरेण चरन्ते पत्न्यापिण्डस्य
 श्वशुरादिपिण्डेषु मेलनमनुचितत्वात्तु अतश्च सत्यपि पार्वणत्वे
 ऽनारोहणे भूँदकेवलपत्न्यः सपिण्डनमित्येणामभिप्रायः एवं
 च सत्यन्वारोहणे भर्तृमत्वेणैव सपिण्डनं युक्तमित्याभाति मृता-
 यानुगतानाद्यसातीनसहपिंडतां अर्हति स्वर्गशासञ्च यावदाभूत्सं-
 ल्लयमित्यनेन ग्रिथिष्टविधानात् पार्वणादावपि तासामंशभागित्वं
 पिंडदानेऽपि कुशैरेव शिरोगोपनादि विधानोपपत्तेः तथाच श्व-
 शरस्थायतो यन्माच्छिरः प्रच्छादनक्रियेति प्रागुक्तम् । तथाच हे
 मादिपद्वतौ पत्याचैकेनकर्तव्यं सपिंडीकरणं सुतैः सचक्षानेतु-
 मातृणां वरुं प्रेतत्पितामहौ वचनान्तरमपि तत्रश्यासः मातुः
 सपिंडीकरणं क्रियते द्वाभिनसासह मातृकमैतृकसपिंडमेकैक-
 ल्यविधानतः । लौगाक्षरपि पितामह्यादिभस्त्रीभिर्मातरन्तुस-
 पिण्डयेत् पितरिद्विग्रमाणेतु तेनैवोपरते सति पुराणसमुद्यये पि-
 तामंशादिभिः साहं पितुः कुर्यात्सपिंडतां मातृभद्रांसहैको न त्व-
 न्यैः श्वशुरैः सहेति पङ्क्तिकारणानुप्रागेवाभिहित मित्यलंबङ्गना
 अत्रैकेविवदन्ते सहसगभक्तुं सपिण्डनम् विधाय पद्यात्पत्न्या
 अपिसपिंडनमिति द्वयोः सपिंडनं गृथकृपृथगिति अन्ये पुनर्द्वैपत्योः
 परस्परममन्त्रकपिंडद्वयम् मेलनं कृत्वा ऽनन्तरन्तिभिः सहमत्तुः स-

पिंडनेपत्रा अपिक्तं भवेदित्येकमेव सपिंडीकरणमित्याहुः तन्न
 सहगमनेन गमने च भवेत्केन सह पिंडनस्य विहितत्वादेकमेव
 सपिंडीकरणं युक्तमित्याभाति तच्चासंस्कृतेन पत्यासपिंडनमयुक्त-
 मिति वाच्यम् असंस्कृतौ न संस्कार्यौ वंपौत्रप्रपौत्रकैः पितर-
 सत्त्वमंस्कुर्त्यादितिकात्यायनो ब्रवीत् पापिष्टमपिशुद्धेन शुद्धं पाप-
 कृतापि वा पितामहेन पितरं संस्कुर्त्यादिति निश्चय इति कात्याय-
 नवचनात् पापिष्टमगतप्रेतभावं शुद्धेन प्रेतत्वरहितेन तथा शुद्ध-
 गतभावं पापकृताप्रेतनपितरं संस्कुर्त्यादित्यर्थः अनेन वचनेनासं-
 स्कृतेनापि मेलनमभ्यनुज्ञातं तस्मादेकमेव सपिंडीकरणमिति मि-
 त्तं तथा च रेणुः पृथक्चित्यां समाकृता म्रियते नुमृतापि वा पत्रा-
 चैकेन कर्त्तव्यं तस्या अपि सपिंडनं पृथक्चित्यां समाकृता यान्तरी
 तुपतिव्रता स्वामिनामहपिंडत्वे तस्या अपि कृतमभवेत् देव्यप्रथं हि-
 ज्ञेयं कम् भोजयेत्तीक्ष्णोत्तरे तयोः सपिंडीकरणं तु देव्यप्रथं हि-
 रिति स्मृतिरपि मृते पितरि मातुस्तु न कुर्यात्सहपिंडनं पित्रुदेव-
 सपिंडत्वे तस्या अपि ज्ञतमभवेत् अन्यच्च देशकालद्रव्यदेवकत्तैक्ये
 तान्त्रिको विधिः भेदे पुनर्निमित्तानां कर्मावृत्तिरपीष्यते स्मृत्यर्थसा-
 रेपि अन्वारोहणे त्वेके चित्यारोहणे स्त्रियाः पृथक् सपिंडीकरणत्र-
 कार्यामिति अथैके पुनराक्षिपन्ति ॥ सपिंडयज्ञे चतुर्भ्यः पिंड-
 दानं हत्वानन्तरं सापिंडप्रपत्रवने जनादिसर्वहर्मं मृतमारभ्यैव क-
 र्त्तव्यं पुनः प्रेतन्नजिदेशिदिति वचनात् एवं च सति प्रपत्रवने जना-
 दिसर्वकर्ममृतमारभ्यैव कर्मसु पितामहपिंडे पितुर्देवतात्वं पि-
 तामहपिण्डे पितामहस्य दृढप्रपितामहपिंडे प्रपितामहस्येतेषां
 चतुर्थस्य निवृत्तिरिति तेषामभिप्रायः तदयुक्तं उपक्रमोपमं हार-
 विरोधाद्ये नैवारभस्तेनैरसमाप्तिरिति न्यायबाधादेकस्मिन् पिंडे

अन्यथ निर्देशेद्भेदेवतौ।कत्वसम्भवादुपक्रान्त क्रमस्यैवव्यर्थ्यापत्तेः
 नचतथेष्टं स्मृत्यन्तरे श्राद्धसमाप्तावेव पिंडमेलनस्यविहितत्वात् ।
 यत् पुनःप्रेतं ननिर्द्देशेदित्युक्तं तदाप्रमापिंडाश्राद्धोत्तरश्राद्धे पु
 ष्प्रेतशब्दनिर्देशाभावप्रतिपादनपरंपुनव्युत्क्रमप्रयोगविधायकम्
 तन्नात्मकृतीपक्रान्तक्रमेणैव श्राद्धकृत्वाते पिंडमंमेलनं कर्तव्यमि-
 त्तियुक्तं तथा चत्रह्यपुराणं सुवर्चुलांस्ततस्तांस्तुकृत्वा पिंडान्प्रपू-
 जयेत् अथैवैःपुःपैस्तांयाधुपैर्दीपमाल्यानुजेपनैरिति अत्रैकश्राद्धःपु-
 ष्प्रेतश्राद्धकर्तव्यंसपिंडीकरणं स्वियःपुनपस्य इतस्यान्वेभात्पुवाद्यो
 पिये अपुवायांभृतायान्तु पतिःकुर्वात्सपिंडता मित्याभ्यांपतिपुत्र-
 योरेवाधिकारत्तादभावेस्त्रीणां सपिंडनंनस्तीति अन्येतुसर्वत्रमर्षस्य
 भवतीत्याहुः एवञ्चसत्यकरणं अनपत्यास्त्रीविषयमित्यस्मन्मतिः ।
 तथाचपठंति कुर्वाञ्चेन्नतभर्तृकायदिमृता पुत्रः स्वभर्तृव तत्
 सापिंडं सचवांधवामृतयुवतिभिर्भर्तारमन्वेतिया तस्याभर्तृसपिं-
 डनंतुतवती भर्तारमन्वेति या तस्यास्त्रीभि रनुक्रमादितिह षट्-
 त्वि शन्यतेनिर्णयः अस्यार्धः मृतभर्तृकायाः सपिंडनञ्चेत्युक्तःक-
 रोति तदाभर्तृवकेवलसपिंडयेत् जीवद्भर्तृकायास्तु पितामह्यादि
 भिरेव यातुभर्तारमनुगच्छति तस्याअपुत्रायाभर्तृवमपिंडनम् ॥
 पुत्रिख्यास्त्वनुगमनेपि पितामह्यादिभिरेवेति । अनेनचपतिपु-
 त्राभवेपि सपिंडनमस्तीनिगम्यते अतद्योक्तैवव्यवस्थेति तथाच-
 धर्मप्रदीपे अपुत्रायोपितःपिण्डं भर्तृपिंडेनयोजयेत् यदिजीवतिभ-
 त्यायाः सापिंडया प्रयोजनानुपयुक्तेः अत्रैतत्सन्दिह्यते किंसपिं
 डीकरणे श्राद्धद्वयमेकपाकेन उततत्पृथयपाकेनेति उभयथावचन-
 दर्शनात् तथाह्योदनञ्चपृथङ्पृथगिति तथासपिंडीकरणम् श्राद्धं

पृथक्पाकेन गस्यत इति रेणुस्तुपाकैक्यमाह एवश्राद्धइयं यत्
 कार्यैश्यादेकपाकतः एकोद्दिष्टपार्वणञ्च शेषम्पुत्रविवेत् इति
 अत्रव्यवस्थीयते पृथक्पाकविधानं मसपिंडनविषयम् पाकैक्यवि-
 धानन्तु पुनःसपिंडीकरणविषयमिति अन्यथाविरोधापत्तेः न च
 निकल्पः सम्भावनीयः अष्टदोषदुष्टत्वात् पुत्रिकापुत्रविषये बौधा-
 यनः आदिशेत्प्रथमपिंडे मातरम्पुत्रिकासुतः द्वितीदपितरं तत्र
 तृतीयेवपितामहम् चशब्दश्चतुर्थे चतुर्थसमुच्चयार्थं गोविषयेतु
 मार्कण्डेयः ब्राह्मणादिपुत्रिवाहेषु यातूडाकन्यकाभवेत् भर्तृगोत्रेण
 कर्तव्या तस्याः पिंडोदकक्रिया आसुरादिविवाहेषु पितृगोत्रे-
 णधर्मविदिति लौगाक्षिः मातामहस्त्वगोत्रेण मातुः पिंडोदक-
 क्रिया कुर्वीतपुत्रिकापुत्र एवमाहप्रजापतिरिति पत्नीकर्तृक सा
 पिंडेय विरोधश्चाभातते लौगाक्षिः सर्वाभावेस्त्रियः कुर्युः स्वभर्तृणा
 ममन्त्रकम् मसपिंडीकरणंश्राद्धं मेकोद्दिष्टपार्वणं श्राद्धेषुमन्त्र-
 वत्पत्नी कर्मकुर्याद्यथाविधिः तदौर्ध्वदेहिकेसाहि मन्दाहीधर्मसं-
 स्कृतेति अत्रविरोधेह्यमन्त्रकरणं अथर्धविवाहोटाविषयं सम-
 न्त्रकरणन्तु मन्त्रोटाविषयमितिव्यपक्षा तथाचशातातपः धर्म-
 विवाहेहोटाया सापत्नीपरिकीर्तता सहाधिकारिणीहेत्रपा यज्ञा-
 दौधर्मकारिणी तथाच मन्दाहीधर्मसंस्कृतेत्युक्त एतद्दानुज्ञाविषयं
 नारीयात्वननुज्ञाता पित्राभर्त्सासुतनवा विफलन्तुभवेत्तस्या या-
 करोत्यौर्ध्वदेहिकमित्यापस्तम्बोक्तेः तदभावेविशेषमाह कात्यायनः
 असंग्रहतेनपत्राच ह्यग्निदानसमन्त्रकम् कर्तव्यतमितरत्सर्वं कार-
 रयेदच्यमेवहि तथा सर्ववन्तुप्रिहीनस्य पत्नीकुर्यात्प्रिगण्डनं षट्त्वि-
 जद्धारयेद्वापि पुरोहितमथापिवेति पत्नीकर्तृत्वसाध्वीपरम्बा ।
 अत्रुवाशप्रनभर्त्सुः पालयन्तोव्रतेस्थिता पतंगवद्व्यातित्याड कृष्ण

मर्थं हरेदपीति वचनादिति असंस्कृतोऽनुपनीतः सचकृतचूड-
स्त्रिवर्षः तथाचसुमन्तुः श्राद्धं कुर्याद्व्यवन्तु प्रसीतपितृभोजः ।
व्रतस्थोवाव्रतस्थावा एकएवभवेदादिदिति यन्मुमुनेत्तं नाभि-
व्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनादृते नह्यग्निन्युज्यतेर्कर्म विनामौजी
निबन्धनादिति तद्विवर्षकृतचूडविषयं तथाचसुमन्तुः अनुपेत-
स्तु कुर्वीतमन्त्रवत्पैतृभेधिकं । यद्यसौकृतचूडः स्या द्यदिस्याच्चद्वि-
वत्सरः नाभिव्याहारयेद् ब्रह्मयावन्मौञ्जीनिबन्धनम् मन्दाननु-
पनीतोपि पठेदेवैकएवयदिति तस्माद्विवर्षकृतचूडः पितरौर्त्विदे-
हिकम् मन्त्रवदेवकुर्वीतित्यलम्पुवंगेन ॥

सू० अत ऊर्ध्वं संवत्सरे प्रेतायान्द-
द्याद्यस्मिन्नहनिप्रेतः स्यात् ॥ ५ ॥

अत इति सपिण्डनादूर्ध्वं वीशानितप्रार्थया प्रेतायेतेषां त्वं-
विहितपार्वण्यव्यतिरिक्तविषयं अहःशब्दस्थितिवचनः अन्वग्रहणं-
मत्तिसम्भवे आमच्युदासार्थं तेनचयाहपाकेनेवश्राद्धमितिज्ञापितम्
अवच सपिण्डनादूर्ध्वंप्रेतशब्दोपादानात् द्वादशाहादीसपिण्डने-
पि पुनर्मांसिकावृत्तज्ञापनार्थम् तथाचगोभिलः यस्यमंवत्सराद-
वौविहितानुसपिण्डता विधिवत्तानिकुर्वीत पुनःश्राद्धानिषोड-
शेति विधिवदितियथाधिकारं पार्वण्यैकोद्दिष्टविधिनेत्यर्थः तथाच-
पैठीनमिः सपिण्डीकरणादूर्ध्वं यदाकुर्यात्तदापुनः प्रत्यङ्ग्येव
याकुर्यात्तथाकुर्यात्सदापुनः सपिण्डीकरणादूर्ध्वमित्युक्तं कृतः
प्रागेकोद्दिष्टविधिनेतिगम्यते सपिण्डीकरणादवां कुर्याद्वाडा-
निषोडश एकोद्दिष्टविधानेनकुर्यात्सर्वांगितानितेनेकीकृत्वात्
जादृकगर्भोपिपितुः पितृगणस्यस्य कुर्यात्पार्वण्यवत्सुतः प्रत्यङ्ग्यात्

मासञ्च विविद्धयःसनांतनइति पुनर्मासिककरणमाह कात्याय-
 नः । सपिण्डीकरणादूर्ध्वम् नदद्यात्प्रतिमासिकं एकोद्दिष्टवि-
 धानेन कुर्यादित्याह गौतमः । सपिण्डनादूर्ध्वमेकोद्दिष्टविधानेन
 प्रतिमासिकं न दद्यात् किन्तु पार्वणविधानेनेति कात्यायनमतं गौत-
 ममते त्वेकोद्दिष्टविधानेनेति अयं व्यवस्थितो विकल्पः साग्निकः
 पार्वणविधिना न्निरग्निरेकोद्दिष्टविधिनेत्यर्थः तथा च जावालः अ-
 सपिण्डीकृतं त्रेतम् एकोद्दिष्टेन तर्पयेत् सपिण्डीकरणादूर्ध्वम् त्रि-
 भिः सामान्यमिष्यते पुलस्त्यापि एकोद्दिष्टेन तेषां व्यावृत्तयोः स-
 पिण्डनं सपिण्डीकरणादूर्ध्वं मेकोद्दिष्टेनैव तदइति साग्निकवि-
 धयमेतत् गौतममतोक्तमेकोद्दिष्टेनैव निरग्निविषयमित्यविरोधः
 गौतमोऽपि तदूर्ध्वमेकोद्दिष्टविधाने नदद्यादिति पार्वणत्वे विशेषे-
 षमाह गौतमः अद्वैतं पार्वणत्वात् सोदकुर्भं ह्यधर्मकम् दद्यात्प्रत्या-
 ष्टिकत्वात् तसंकल्पविधिना न्वात्वहं अधर्मकं दात्तमोक्तधर्मकस्य
 प्रत्याष्टिकत्वात् तूर्ध्वसपिण्डीकरणादूर्ध्वमित्युक्तेः अत्रैतत्सन्दिह्यते
 सापिण्ड्यादूर्ध्वमासिकेषु किमेतदशब्दस्य निर्देशः उत पितृशब्दस्यैति
 तत्रैकवाहः सपिण्डीकरणादूर्ध्वं किमेतदशब्देन तं वदेत् तदूर्ध्वं पितृ-
 शब्देन गर्भशब्देन निर्दिष्टेति स्थेनेन पितृशब्दइति अन्येत्वाद् पितृ-
 शब्दस्योच्चारणस्य मासिकादन्यथाहविषयत्वात् प्रेतशब्द एव तथा च
 यस्य संवत्सरादूर्ध्वं सपिण्डीकरणमावेत् प्रेतत्वञ्च पितृत्वञ्च भवेत्त-
 स्य धिक्पतेति मामिकेषु प्रेतत्व मष्टकादौ पितृत्वमित्यर्थः अतो य-
 द्प्रयुक्तानाहं पार्वणत्वे गर्भोऽकरणमाह पाणोऽहं नृणां श्रीयात्
 प्रेतोऽहं गेपुमर्षदा तदोमं सनवाकुर्या दश्रीयात्तुमपिण्डने अस्वार्थः
 म. गिननाप्रै तोहं गेपुमासिकेषु प्रै ता गत्वा हृत्युद्देशेन पाणोऽहं नृणां
 श्रीयात् किन्त्वर्गोऽपि सपिण्डनेतु प्रेतत्वात्तत्रैव हृतमश्रीयात्

तद्धोमघ्नवेतिनिरग्निविषयं वाग्दृष्ट्यवस्थार्थत्वात् निरग्नेरे
 कोद्विष्टत्वादनौ करणाभावइति तथाचकात्यायनः हस्तेहुतं-
 यदश्रीया इन्द्राणोद्धानदुर्बलः नष्टम्भवतितच्छात्र मितिगाता
 तपोब्रवीत् ऋषिर्ऋषिपित्रिप्रकरेहोमः माग्नेरपिभवेदिहं अग्नौ-
 करणशेषं हि पितृब्राह्मणभोजने लौकिकेगौक्षिपेदन्नं शोषेध्वन्नं
 करेहुतं पार्वणादौतदश्रीयादित्युक्तम् श्रीधरादिभिः पठन्तिच
 साग्निकेनतुविषेण यदन्नं ह्यतेकरे तदन्नं निक्षिपेदग्नौ भुक्त्वा-
 चान्द्रायणसुरेदिति अथवासूत्रे प्रेतशब्दग्रहणं त्रिवर्षपर्यन्तमा-
 ङ्किकश्राद्धस्याशुद्धत्वज्ञापनार्थं तथाचहृदयाश्रवणस्यः सपिण्डीक-
 रणाद्ध्वं यावदृद्धव्यं भवेत् तावदेवमभोक्तव्यं वर्जयित्वाह-
 र्यहनि पठन्तिच एकादगाहमारभ्य यावदृद्धव्यमभवेत् ताव-
 द्वादेनगह्नीया दितिगातात पोब्रवीत् अत्रैकघ्राहुः त्रिवर्षप-
 र्यन्तंश्राद्धहृहे नकुर्यादिति प्रेतमशुद्धंश्राद्धं अत्रैकप्रत्यवतिष्ठन्ते
 चाङ्किकेपादकृच्छ्रंस्या देकाहःपुन राङ्किके अतज्जर्घभेदोपः
 स्यात् प्रमाणाभावात् बहिःश्राद्धंनकुर्यादिति वचनाच्च पठन्तिच
 त्रैवार्षिकश्चाप्रैतंस्या च्छंउस्यवचनं यथेतिवचनात् द्वैवार्षिक-
 भेवाशुहमिति तत्रतत्रउक्तवचनविरोधात् किञ्चित्तद्वचनम्प्रायश्चि-
 त्तभावं बोधयति नशुद्धव्यविदधाति वचनां तरविरोधात् भर-
 द्वाजः प्राणायामतयष्टवा वहोरात्रंसपिण्डनइति अतश्चसदाचा-
 रानुरोधा दाङ्किकेपादकृच्छ्रंस्यादित्येतद्वचनमेव व्याख्येयम्
 चाङ्किकेजनाङ्किकानन्तरकर्तव्यमासिके, सपिण्डने पुनरहोरात्र-
 स्योक्तत्वात् पुनराङ्किकंसपिण्डनम अतश्चवर्षान्ते मृताहृदव-
 सपिण्डीकरणकृत्वाङ्किकमितिक्रमः तथाचजावानः पूर्णसम्ब-
 त्तरेवृत्ते मृताहृपुनराङ्किके सपिण्डीकरणं कृत्वा कुर्यात्पुन-

स्तुने तरः तथाच पूर्णसंवत्सरेकुर्यात्सपिण्डीकरणं सुतः एको-
 द्दृष्टन्तुतत्रैव मृतेहनिसमापयेत् गान्धवः ततः संवत्सरेपूण्ये हि
 श्राद्धे मृतवत्सरेति तथाच पूर्णसंवत्सरेचान्द्रायणज्ञव मिश्रक-
 म्प्राजापत्य पुराणेष्वेकइत्यर्थः एपांलक्षणत्वेकोद्दृष्टप्रकरणे
 सिद्धितं तथाचहारीतः चान्द्रायणत्रयश्राद्धे प्राजापत्यन्तुमिश्रके ॥
 एकाहस्तपुराणेषु प्रायश्चित्तस्विधीयतइति पुराणेष्विति वद्वत्त्रं-
 वित्वपरं ततजर्घ्वनदोषइत्यर्थः चतुर्थस्यसुत्वात् तथाच मामि-
 कान्युपकृतश्राद्धरेणुः द्दगमैकादशमासि द्वादशेन्यूनवत्सरे ततो-
 परेद्वारव्दान्ते सपिण्डीकरणं भवेत् ततोपरेद्वेद्वितीयवत्सरादौ
 तथाष्टिकम् तृतीयवत्सरात् प्रत्याष्टिकमितिक्रमइति सपिण-
 पठन्ति सपिण्डीकरणादूर्ध्वं याषद्व्यहयं भवेत् ताषद्विप्रोभो-
 क्तश्री यदि व्याससमोपिच तथाच सपिण्डीकरणादूर्ध्वं काम्य-
 श्राद्धे पुभोजयेत् संवत्सराद्यचत्वारो वर्जनीयाः घयेऽग्नि प्रथमं द्येत्
 मांसानि द्वितीयेभ्यानि चैव हि तृतीयेतधिरं प्रोक्तं चतुर्थं त्रिंशुभ्य-
 तीति ॥ द्वादशाहस्यमापिण्ड्य विषयमेतत् कात्यायनः अगुहं पु
 च श्राद्धे पु विप्रोभोक्तानजायते विप्रङ्गामयदुत्या पापं कथं निवे-
 दयेत् प्रेतायात्रन्द्यादिति सूचयता तद्योक्तकर्मव्युपक्रम्यैकादश्या
 मयुग्मान्नाश्रयान्भोजयेदित्यादिना गृह्योक्तंप्रेतश्राद्धमाप्तोपयुक्तमि-
 ति नावपुनक्तमितिप्रापितं तेन मामिकादिप्रोक्षणकज्ञत्वा स-
 पिण्ड्येदिरदुक्तं भवति अन्यदाप्रेतश्रादान्यनुग्रा सपिण्डीकरणं
 घनमूषयिष्यत् मामिकाद्याह यादौपत्यः सताहनिनुकर्तव्यम्
 प्रतिमासन्वत्सरम् प्रतिमं वत्सरेचैव साटामैकादशेऽग्नि चत्या-
 र्थः चन्द्रपर्यं चाम् मानिमृताहै मामिकानिकायांणि पाण्डिकया-
 दमपि प्रतिगर्पमेवमेव पाटानुश्राद्धमेकादशेऽग्नि कार्यामिति तथैत-

तसन्दिह्यते मासिकस्य मृताहेविहितत्वात् प्रथमासिकङ्कं मृताहे-
 स्या दुतैकादशाह इति तत्रैकआहुः आद्यमासिकमेकादशाहे द्वि-
 तीयादिकन्तु प्रतिमासंभृताहमिति तथाचरेणुः प्रतिमासमृता-
 हेस्युः द्वादशैतानिवत्सरम् उत्कृष्यते हितत्सदां कुर्या देकादशेन्दिह-
 तदिति अन्येत्वाद्भः एकादशाहेयाद्वयम् कार्यमेकं प्रथममासि-
 कत्वेनापरमेकादशाहिकत्वेनेति तत्रनाद्यः प्रथमासिकस्य द्वादशा
 हादिकालेषु विहितत्वात् तथाचगोभिलः मरणात् द्वादशेन्दिहस्या
 न् मास्यूनैवोनमासिकमित्यादि नद्वितीयः नचैकादशाहयाद्वमे-
 व श्राद्धयोपलब्धेः तयोरेकैकादशेन्दिहतन्नियमितत्वाच्च तथाचा-
 विः प्रेतार्थसूतकान्नेन ब्राह्मणान्भोजयेद्दृश आद्यश्राद्धनिमित्तेन चै
 कमेकादशेहनीति एकादशेन्दिहदशैकञ्चेत्यन्वयः तथाप्रथमेन्दिहदती
 येच पञ्चमेसप्तमेपिच नवमैकादशेचैव तत्रचश्राद्धमुच्यते तस्मान्नव
 श्राद्धमाद्यं चैकादशाहेप्रथमासिकन्तु द्वादशाहादावितियुक्तम् तथा
 चकाष्णांजनि, जनान्यूनैपुमामेषु विपमेन्दिहसमेपिवा वै पक्षिकं-
 न्विपक्षेस्या न्मृताहेष्वितराणितु ॥ जनानीत्यूनमा मिकीनपारणा
 सिक्तीनादिकानि अपिचपठन्ति आद्यन्तैपक्षिकश्चैव जनपारणा-
 सिकेपिवा अन्यानिमासिकानिस्युः स्वस्वकार्येयवाविधीति आद्य
 मूनमासिकम् प्रथममासिकमित्यर्थः एषां कालमाह गालव' जन-
 पारणासिकं पठे मासनां न मासिकम् वै पक्षिकन्विपक्षेस्या दूनां-
 व्दद्वादशेतथेति एषांमृताहेष्वनियमइत्यर्थः तथाचक्रतुः श्राद्धे ए-
 कादशेमासे तथाश्राद्धे तुपञ्चमे जनान्दिकीन पारणासौ भवेतां श्राद्ध-
 कर्मणीति पञ्चान्तरमाहगौतम, एकद्वित्रिदिनैर्न्यूनैः द्विभागेनोनएव
 वा श्राद्धान्यूनान्दिकोदीनि वुर्यादित्याहगौतम, एकद्वित्रिदिनैर्न्यून
 इति ऊर्ध्वं श्रव्यष्टाविंशति मस्रविंशतिदिनेषु क्रमेणान्दिकीनपा

इत्यावसथिका श्रीमदतिमुखात्मज श्रीविष्णुमिश्रात्मजमनः ।

कृत्याभयस्वजती श्राद्धकाशिकायां सूचयती ।

सपिण्डीकरणप्रकरणम् ॥

इत्येवार्थेणै कोट्टिदृष्टसपिण्डनश्राद्धेष्वप्रादक्षिण्यादि धर्मानुपदिश्येदानीं रीकृत्वैव तद्विपरीतपुद्गलिणादिधर्मानुपदिष्टपादयिपुराभ्युदयिकश्राद्धमारभते ॥

मू० आभ्युदयिकेप्रदक्षिणमुपचारः ॥१॥

असुरदयदृष्टापूत्तादुरासवकाले सत्रक्रियतइत्याभ्युदयिकम् गैपिकठज्जप्रदक्षिणमिति विधिः उपचारःकरणम् एतदश्राद्धे सर्वमनुष्ठानम् पुद्गलिणाम्भवतोत्तर्यः अभ्युदयोदृष्टिः इत्यनर्थांतरम् ॥ तथा अग्न्याधानाभिषेकेदा विष्टापूत्तं स्त्रियाक्रतौ दृष्टिश्राद्धमप्रकुर्वीत आश्रमग्रहणे तथेति दृष्टगार्ग्यवचनात् आदिशब्दः- पुत्रजन्मविवाहादर्थः तथाच स एव पुत्रोत्पत्तिप्रतिष्ठासु तन्मींजीत्या गवश्चने चूडायांचविवाहेषु दृष्टिश्राद्धं विधीयतइति ननु च नान्दीमुखकूर्माङ्गञ्चेति संज्ञाभेदात्कथमामुदयिकम् दृष्टिश्राद्धमित्युच्यते दृष्टिश्राद्धेष्वनां दीमुखमिति संज्ञाभेदः प्रयोग विशेषणार्थः तथा च तद्वतिष्ठः पुत्रजन्मविवाहादौ दृष्टिश्राद्धमुदाहृतम् तत्र नान्दीमुखमिति विशेषः समुदाहृतइति यत्तु कर्माङ्गमिति संज्ञान्तरं तदपि दृष्टिधर्मातिदेशेन तत्तद्रूपमेव संज्ञाभेदेपीत्यविरोधः तथाच पारस्करः । निषेककाले सोमे च सीमन्तान्नयने तथा ज्ञेयं पुंसवने श्राद्धकूर्माङ्गं दृष्टिवत्कृतं लीगाक्षिरपि नामाद्रचीलगीदानं सीमोपनयपुंमवे चानदानविवाहेषु नान्दीश्राद्धं विधीयतइति अत्राभ्युदयिकइति वदतामाहस्यापनाद्यंगेषु प्रागुदसंस्थतैवोक्ता देवकृत्य

त्वादिति गम्यते अतएव प्राङ्मुखस्य कर्तुं मदकंसंस्थतायामंप्रादक्षि-
 ण्यमपि स्यादित्याहुः तत्रापि प्रादक्षिण्यमेवेत्युद्वाद्यस्यैव कर्तृत्व-
 मित्यन्ये अत्रानूचानाः प्रमाणम् अत्रैतच्चिन्त्यते किं दृष्टिशास्त्रेन्द-
 न्तये कार्यमुतैकदिनएवेति तत्रैकऽप्याहुः एकस्मिन्कर्माहएवेति
 माहृभ्यः प्रथमन्दद्यात्पितृभ्यस्तदनन्तरं ततोमातामहेभ्यश्च द्वौश्रा-
 हृत्यंभृतमितिवचनादिति तदयुक्तं अस्यापित्रिदिनविधायकत्वं
 प्रतिभानात् तथाच स्मृतिः मातृश्राद्धत्तुपूर्वदुः कर्माहन्त्येषैतृकम्
 मातामह्यञ्चोत्तरेदुर्द्वौश्राद्धयम्भवेत् वसिष्ठोपि पूर्वदुर्गम्, तृकंश्राद्धं
 कर्माहस्पैतृकतया उत्तरेदुः प्रकुर्वीतमातामहगणस्यत्विति नन्वेक
 दिनकरणन्दिनवधागतौ कर्माहैवेदितव्यमिति चेत् तदपि न तत्र-
 पिपूर्वदुर्गरेव विहितत्वात् तथाच पृथग्दिनेऽगणक्षयेदेकस्मिन्पूर्व-
 वासरे श्राद्धवयस्यकुर्वीतवैश्वदेवन्तु तान्त्रिकमिति तान्त्रिकमि-
 त्येकदिने विगिष्टविधः बृहमनुरपि अलाभेभिन्नकालानां नादी-
 श्राद्धवयस्युधः पूर्वदुर्गरेव कर्तव्यं म्पूर्वाह्णेमाहृपूर्वकमिति यत्वेक-
 दिनएवाचरन्ति तद्वचनादर्शननिवन्धनमित्यवधेयं जातकर्मादि-
 विषयम् वेत्यविरोधः पठन्तिच पुंमवनेच सौमन्तेत्यन्व चौलोपना-
 यने गौदानेऽज्ञानउद्वाहे नादीश्राहृभ्युरोदितइति अतश्चविहितेषु
 पूर्वदुर्गरेवेति तन्न अकृत्वामाहृत्यागन्तुयः श्राहृभ्यरिवैषयेत् तस्-
 क्रोधसमाविष्टाहिंसामिच्छन्ति मातरइत्यादिवचनांश्चातृपूजनस्य
 श्राहृ पूर्वभावित्वात्तत्पूजने विरुद्धानीचवास्यानि हृष्टते अतृकात्या-
 यनपरिश्रितम् गौरीपद्माशचीमेधा सावित्रीविजयाजया देवसिना-
 श्वधा स्वाहामातरलोकमातरः धृति, पुष्टिस्तथातृष्टिरात्म हेवतया
 सह गणेशेनाधिकाहितादृहौ पूज्याश्चतुर्दशैति चतुर्विंशतिमते-
 ब्राह्मण्यादिक्षयामप्र दुर्गाश्चेतृगणाधिपः ब्रह्मैह्वैसदापूज्याः

पञ्चान्नां दीमुखान्पितृन् ब्राह्मीमाहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा
 वाराही च तथेन्द्री च चामुण्डा देवमातरः तिस्रः पूज्याः पितृ-
 स्त्रोमातामहेतथा । इत्येतामातरः प्रोक्ताः पितृमातृष्वसाष्टमीति
 अत्र प्रथाशाखं यथा जाति कुलम्बाव्यवस्थेत्यविरोधः तथा च चतुर्वि-
 शतिमते श्राद्धभाग्युदये प्राप्ते देवतास्थापनस्मृतम् । जातिधर्मकुल-
 श्रेणिलोकानां वृद्धिकारकमिति तत्रामाध्यन्दिनशाखायामनुक्तत्वा-
 त्किञ्चन्दोगोक्तम् कार्यमुत्तान्यस्मृत्युक्तमिति सन्देहः तत्रैकम-
 हः परीकृत्वाद्यत्किञ्चिद्विद्विरेति तथा च संग्रहकारः सर्वेषामपि
 पञ्चाणां स्वगृह्योक्तं विधीयते स्वगृह्योक्तस्य च भावे ग्रहणस्वेक्याभ-
 वेदिति तद्युक्तं सूत्रपरिशिष्टयोरेककर्तृत्वात्तस्यान्यशाखिवि-
 पयत्वात्पारस्करमतस्याश्रयणीयत्वाच्च तथा च प्रतिसंग्रहः । नग-
 ह्यादिरष्टतिर्येषां श्राद्धादावुपलभ्यते कर्तुं महन्ति ते सर्वे पारस्कार-
 मुनीरिति मिति परेषां करोतीति हि व्युत्पत्तेः अतश्च गौर्यादय एवा-
 चशाखायामिति तत्र प्रकारमाह ॥ स एव प्रतिमासु च शुद्धा पुलिखि-
 त्वावापटादिषु अपि चाक्षतपुञ्जे पुनेत्रे दैवपृथग्विधेरिति शुद्धा-
 रजतादिधातुमयीषु अक्षतपुञ्जाः यवमुष्टयः यथामन्त्रवयधा कुलञ्च
 विकल्पः व्यवस्थितविकल्पो वा जातकर्मणि बालानां नामाह यत्र
 कर्मणि निरीक्षणेषु प्राशने च व्यवस्थं मातृपूजनमिति वचनात् । अ-
 तएव पृथग्विधेरित्युक्तं गन्धताम्बूलमस्तादिभिश्च शब्दार्थः तथा कु-
 ङ्कृतगनावसोर्धारासप्तधाराघृतेन तु कारयेत्पञ्चधारां नानातिनी-
 चानचोद्धितां कारयेदिति स्वार्थेण च स्वकर्तृत्वान्नियमार्थो वा तै-
 ननातिनीचानचोद्धितामिति मातृसंमितामेव नतासामवकृष्व-
 त्वाधिकमित्यर्थः कालमाह ॥

मू० पूर्वाह्णे ॥ २ ॥

ब्राह्मण्यदिशेषः एत इमकलदेवधर्मोपलक्षणं तेनोपनीति
 प्राङ्मुखदक्षिणजानुप्रातदेवतोर्षप्रागुदकसंस्थानमस्कारादिदेवधर्म-
 सर्वोपप्राप्तोतीत्यर्थः । तथाचप्रचेताः अपसव्यः कर्तुर्वीतं ननुयादप्र-
 दक्षिणं प्राङ्मुखोदेवतीर्थेनक्षिप्रन्देवविमर्जनम् दक्षिणम्प्रातयेष्वा
 नुदेवान्परिचरन्सदा निपातो न हि सर्वस्यजानुगोविद्यन्तेकचित् य-
 थैवोपचरेदेवांसायाष्टद्वीपितनपि दध्यचतैः सवदरैः प्राङ्मुखोदङ्गु-
 खोपिवा तथा पूर्वाह्णे देविकंश्राद्धमपराह्णे तुपेगुं एकोद्विष्टन्तुम-
 ध्यः प्रातर्द्विनिमित्तकमिति देविकंश्राद्धादिपुवैष्णवं तथाच
 विश्वामित्रः देवानुद्दिश्यक्रियते यत्तद्देविकमुच्यते तन्नित्यश्राद्ध-
 त्तुयादृहादृग्यादिषुयत्रतइति ननुव प्रातर्द्विनिमित्तकमित्य-
 दानेकश्रुत्याप्रातरैवास्त्रिहितत्वात्कथम्पूर्वाह्णइति उच्यते प्रातः
 शब्देनपूर्वाह्णस्यैवाह्णत्वादितिवक्ष्यमाणत्वात् एवञ्जसतिपूर्वाह्णः
 किन्तु धाविभक्तोन्दिप्राह्णः किंवात्रे धाक्त्विदृश्याति चतुर्ध-
 विभागान्तर्भूतत्वात् उच्यते देवमानुषपितृकालापेक्षयाविभागो
 विन्ध्यविधाविभागएवश्राद्धइत्यदोषः तथाचश्रुतिः पूर्वाह्णेवैदे-
 वानांमव्यन्दिनोमनु श्रान्ना अपराह्णःपितृणामिति नन्वेवमपिश्रु-
 तिरैवगुनरहः पूर्वापेदेः अपराह्णः पितरइतिद्विवैवाह तत्
 कथन्विधाविभागएवेति सैवं सामान्येनास्याः श्रुतीराभ्युदयिकाद-
 न्यपितराविषयत्वान् यत्तुपितृनव्यत्वदेववदित्यतिदेशेनप्रागावत्त-
 नादहनः कालंविद्वादिदितिगोभिलमूषेणच द्विधाविभगेनमभ्याहो
 मिहितः सपाकयज्ञादिदेवकर्मविषयः अन्यथापराह्णेपाकयज्ञम-
 भवान् । तस्माद्विधाविभागण्यगुह्यइत्यदोषः तथाचश्रुतिः पूर्वा-

होवेदेवानां मध्यन्दिनइति सिंहम् तथाचगर्भ्यः ललाटसमिते
भानौप्रथमः प्रहरः स्मृतः सएवाध्यर्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयते
अध्यर्धमधिकार्धं सार्धं प्रहरइत्यर्थः । अग्न्याधानाभ्युदयिकेतु गा-
लवः । पार्वणञ्चापराजैतु षडिश्राद्धन्त्याग्निकमिति । अग्न्याधान
निमित्तमपराहइत्यर्थः ।

मू० पितृत्वमन्त्रवर्जज्ञपः ॥ ३ ॥

मधुमतीपितृसहितयोरुपलक्षणञ्चैतत् । तथाचमनुका-
च्यायनौ मधुश्वाताजपस्थानेकुर्यात्तत्रप्रयत्नतः । उपास्मै-
गायतेत्यादिदृष्टचः पञ्चजनेतथा मधुमध्विति यस्तत्रनिर्जपोशितुमि-
च्छताम् । गायत्र्यानन्तरं सोममधुमन्त्रविवर्जितः । नचाश्र-
त्सुजपेदत्र कदाचित्पितृसंहितां अन्यएवजपकार्यः सोम-
सामादिकं शुभमिति । पित्र्यमन्त्राश्चत्सुजपे दित्यब्रोक्तास्तां-
न्वर्जयित्वाजपः कर्तव्यइत्यर्थः । अत्रजपत्वाविशेषा दुर्गन्तस्वाऽयं
तुनइत्यादीनामपि प्रतिषेधइति क्वचित् । आवाहनार्थत्वादनयोर्न
प्रतिषेधइत्यन्ये एवञ्चसतिब्राह्मणाना मग्निस्थानीयत्वात्तच्छरीर
वर्तिपित्रावाहनस्य मन्त्रैर्षेवोचितत्वाच्च विधिरेवंयुक्तःप्रतिभाति ।
अन्यथामन्त्रवक्तियमाणानाममन्त्रकत्वेन त्रिफलत्वापत्तेः । अत्रैत-
च्चिन्त्यते किंस्वादिप्रयोगः प्रकर्तव्यउतनेति । अत्रशेषंपार्वणवदि-
त्यति देशेनप्राप्नोतीति । तदयुक्तम् पितृणांमध्यतदेयरूपत्वात् ।
तथाचस्मृतिः पितृणारूपमासाय देवाश्चन्नमदन्ति ते तस्मात्सत्येन
दातव्यं षड्विपूर्वपुदाटभिः नांदीमुखितिप्रयोगस्य तत्रतिनिधिरूप-
त्वाच्च । तथास्तुक्तं ततनांदीमुखमिति विशेषः समुदाहृतः अपिच
चतुर्विंशतिसतम् नांदीमुखमिति विशेषः सम्पादितोनान्यइत्यर्थः ।

ऋजुवोदवर्भाः ॥ ४ ॥

दर्भगण्डोवद्वर्भादि द्व्योपलक्षकी नसमूलत्वज्ञापकः तेनाद-
 र्भासाहृष्याद मूलाऋजुदर्भाभयनीत्यर्थः । तथाचपुराणसमुच्चये
 दधिदर्भाघृतमधु वंदराघृतमिश्रितैः अनुलेपनगन्धादि रक्तसूत्र
 च्छग्नस्ते दृढवसिष्ठोपि अपसव्यज्ञानुपातसन्त्रं मांसञ्चवारिजम्
 रक्तं विवर्जयेदर्भां न्ममलांघतिलानपीति गृह्यपरिशिष्टेपि युग्मा-
 न्नाङ्गणाभमूलादर्भाइति । तत्रैतत्संदिह्यते किं दृढियादमदैवतं
 आदृतमदैवतमिति उभयथापि स्मृति दर्शनात् । तथाहि विष्व-
 ष्येतेषु युग्मांस्तुभोजयेद्वाङ्गणांक्षुचिः प्रदक्षिणन्तु मध्यं नमददरा
 हृष्यपूर्वकमिति । मार्कण्डेयोपि वैश्वदेवविहीनन्तात्केसिदिच्छन्ति
 मूरयइति । तदाभ्युदधिकं तत्रैकपादुः यद्यशास्त्रं व्यवस्येति ।
 एवञ्चमतितावापि किं व्याहचयेपि विशेषणाहैयतविकल्पः किंवाया-
 इविशेषइति मदेहः अविशेषणैवशाहत्वमेषीत्येके तदहदं ग्राहवि-
 शेषिपदैवस्य विकल्पितयात् । तथाचशातातपः नित्यग्राहमदैवं
 स्यादेकोद्दिष्टं तथैवच मातृग्राहन्तु युग्मेस्याददैवं प्रादुर्गैःपृथक्
 केवलमित्यर्थः । आचारतिकेपि पितरोन्वष्टकाश्रादमाताभुंक्तसदै-
 वताम् ग्राहयदैवतंमाता पितरश्च मदैवतमिति तस्मान्मातृग्राहण्य
 दैवतविकल्पइति मिहं तथाच पन्वष्टकोपिद्विभ्यस्य तत्तृतीभ्यश्च
 मदैवतं ताभास्त्वदैवतं दृशोतेभाष्येवसदैवतमिति यत्, विद्याधे-
 रिति वचनं तत् दादशदैवत्यापेक्षयाग्नयनपदैवत्ये ध्युपपदातइ-
 तिविरोधः ॥

सू० यवैस्तिक्षार्थाः ॥ ५ ॥

(१) ययं प्रयोद्धमं प्रतिनि धूमन्मयस्यपैतत् सेनययैस्तिक्षप्रतिनि-

(१) यतदावन्मिषावन्वापेयं दृढं रं वचनं ॥ ३

धिर्यथातथास्वधादिपदेषु स्म्राहादिपदानिप्रतिनिधातव्यामीत्यर्थः तथाचश्रवणः कुर्यात्स्वधाहास्वधास्यामे वाचनेप्रीयतामिति दृष्टिशाब्देषुसर्वत्रनमोमेष्टविरिष्यतइति । नचयवैस्तिलार्थोइति यदतोयवक्षेपमलीपिपितृषु वेपु स्यादित्युक्तं तिलार्थस्त्वैवयवैरुपदिष्टत्वान्नमन्स्येति तिलोसीति प्रत्यक्षविरुद्धत्वाच्च अतश्चतिलोसीतिसन्धएवयवोसौत्यादि पदपुक्षेपःपितृपात्रेष्वपीतितथाचाश्रवणायनः यवोसिसौमदेवत्यो गोसवोदेवनिर्मित. पुत्रमङ्गिःपृक्तःपुष्ट्यानांदीमुखाल्लोकान्प्रीणाहिनःस्वाहेति पुराणसमुच्चयेपि अस्मच्छब्दन्वुर्वीत श्राद्धे नान्दीमुखेकाचिदिति अत्रैकोदृष्टिशाब्देपितृपात्रान्युद्धमित्याहुस्तद्विशेषवचनानवलोकनमि बन्धनमित्युपेक्षणीयं तथाचश्रवणः अपसव्यं पित्र्यभं वन्वामजानुनिपातनम् सुगर्भपात्रन्वकर्त्तव्यं दृष्टिशाब्देषुसर्वदा वसिष्ठोपि दत्त्वापिगुह्यान्नुकुर्वीत पिण्डपात्रमधोमुखमिति तथा गुडेधूपःप्रयत्नेनपुष्पाख्येवोक्षमा निचइति ॥

मू० सम्यन्नमितितृप्तिप्रश्नः सुसम्यन्न-
सितीतरत्रूयुः ॥ ६ ॥

तृप्तास्येत्यत्रसंपन्नमितिवदेदित्यर्थः (१) साकांक्षत्वात्सुसंपन्नमितिप्रतिवचनम् एतच्चपाकश्राद्धेष्वनामान्ने तत्रैतदसम्भवात् तथाच आमश्राद्धमनंगुष्ठ मग्नौ करणवर्जितम् तृप्तिप्रश्नविहीनन्तुकर्त्तव्यमानवैर्धुवामिति विहितञ्चविकल्पे नामश्राद्धम् तथाचहृदयाज्ञवल्क्यः आमश्राद्धं प्रकृत्तव्यं हवीनान्दीमुखेमदा पाकेनवावहिःशालैः सुधुरम्बदरंदधीति अत्रयथाकुलयथासम्भवंवाविकल्पः अत्रैतच्चिन्त्यते किमामश्राद्धेपिण्डदानमामे कार्यमुतपाकेनिति तन्नैकश्राद्धः आमश्राद्धंयदाकुर्या । द्विविधाः श्राद्धदस्तादा तेना ।

मौक्तिक्युक्त्या त्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् । दद्याद्यदिहिजातिभ्यः ।
 गृहत्वादिवाश्रितं तेनाग्नीकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् इति
 मन्त्रपुराणव्यासवचनात् । मामेन विहितत्वात् मामेनैवेति । तद-
 युक्तं आमश्राद्धं यदा कुर्यात्पिण्डदानं इत्यमवेत् । गृहपाकात्समु-
 द्भव सक्तभिः प्रायसेनैवेति पाकेन विहितत्वात् एवन्तर्हि विक-
 ल्पोस्त्विति नव्यवस्थासंभवे ऽप्यदोषदृष्टत्वात् । तस्मात्तर्हि जकर्तृ-
 केपाकेन शूद्रकर्तृकं आमनेति व्यवस्थोत्पद्यते तत्रातीवशोभते ।
 साग्निनिरव्योर्विषया व्यवस्थोपपत्तेः तस्मात्साग्नेः पाकेनाग्नी-
 करणं पिण्डौ निरग्नेरामान्नेनेति व्यवस्था अथवा यथाकुलमिति ।
 यत्र आमनेन पिण्डांश्च दद्यादो विप्राण्यक्तेन भोजयेत् । पक्के न कुर्वते पि-
 ण्डान्विघ्नं ध्वामं प्रयच्छति ताडुभौमनुना प्रोक्तौ नरकाह्निसंशयः
 तस्मादिपर्ययं ध्विद्रा न्नकुर्याच्छ्राद्धकर्मणीति तच्छ्राद्धान्तरविषयं ॥

मू० दधिवदराक्षतमिश्राः पिण्डाः ॥ ७ ॥

अक्षतायना, मिश्रणं मिश्रः दध्यादिभिर्मिश्रितोदनेन पिण्डा-
 देया इत्यर्थः । बहुव्रीह्युपलब्धेः अने क आहुः दध्यादि त्रयमेव सेल-
 यित्वा देया इति तदयुक्तम् शाल्यन्वस्य विहितत्वात् तथा चांगिरा, शा-
 ल्यन्मं मधुसंयुक्तं वदराण्यवास्तथा मिश्राण्युक्तत्वाच्चत्वारि पिण्डा-
 (१) ष्ठीफलसंमितान् दद्यादिति कात्यायनोपि सर्वंमादन्मधु-
 ल्यं व्यंजनेन अपसिच्यच संयोज्ययत्रकर्मन्सु दधिभिः प्राङ्मुखत इति
 पिण्डयज्ञेन पिण्डकश्यादासाधं एतच्च साग्निविषयं तथा च निगमः
 आहिताग्नेः पितृवर्चनं पिण्डैरेवेति स्मृतिरपि योग्यौ तु विद्यमानो-
 हि वृद्धौ पिण्डान्ननिर्वपेत् पतन्ति पितरस्तस्य नरकमेतुपच्यत इति
 यस्तु पिण्डनिर्वपणं कुर्यान् नवाकुर्यान्मराधिपेति भूविष्यवचनं ।

यच्च दृष्टिश्राद्धनिकल्पेन पिण्डदानं बुधैः स्मृतमिति वचनं तन्निराग्न
 विषयं तथा च यावन्नात्राग्निसम्बन्ध उत्सन्नाग्नस्तथैव च तावद्दृष्टि
 पुसर्गामु कल्पश्राद्धमपिण्डकं अत्र विशेषः पिण्डहीनेपि कर्त्तव्यम् वि-
 कारम्प्रावपूरण अग्नौकरणमर्द्धञ्चेत्येताच्छ्राद्धे चतुष्टयं वर्जनेपि-
 ण्डहीनेपि सर्वमर्धादिकम्भवेत् कुशांस्थाप्याश्च धांकुर्यात् क्षिपेदमौ-
 जलेपिवेति यत्तु, सङ्कल्पन्तु यदा कुर्यान्न कुर्यात्प्रावपूरण मित्वा-
 दितत्श्राद्धान्तरविषय अपिण्डकन्तथादेशकुलाचारविषयञ्च वृत्ति
 श्राद्धे कुलाचार देशकालाद्यपेक्ष्यहीति भविष्यहाक्यशेषात् अत्रत-
 त्त्विष्यते किमवाग्नेजन मुदकेन देयमुतान्यद्रव्येणेति तत्रैक-
 आहुः तत्प्रावचालनेनाद्यपुनरव्यवनेजयेदित्यनेन पिण्डप्रावचा-
 लनजलेनैवेति अन्येऽप्यहुः चालनोदकस्य हृन्दोगविषयत्वात् उद-
 केनैवेति तदुभयमपि विशेषवचनानुपलपत्वि निवन्धनमित्यवधेयं
 चालनोदकस्य प्रत्यवनेजनविषयत्वात् क्षीरेण विशिष्टविधानाच्चेति
 तथाच प्राङ्मुखस्त्वथर्भेषु दद्यात्क्षीरावनेजनं दधिवदरयवमधु-
 युक्तं श्रीफलसन्निभं तथाच व्योदकस्थाने दद्यात्क्षीरयवोदकमिति-
 ब्रह्मपुराणवचनात् अतश्च क्षीरेणैवेति पुनश्चिन्त्यते पिण्डदानमपि
 किन्देवतीर्थेनाहोस्वित् प्राजापत्येनेति तत्रैकआहुः दध्यघृतैः स-
 वदरैः प्राङ्मुखो दद्मृषोपि वा देवतीर्थेन वेपिण्डान्दद्यात्क्रायेन वा-
 नृपे ह्यनेनोभयतोर्यस्य विहितत्वादिकल्पएवेति । अन्येत्वाहुः ।
 हृन्दोगादेवतीर्थेन वाजसनेयिप्रभृतयः प्राजापत्येनेति तथाच-
 मार्कण्डेयः नान्दीमुखानांकुर्वीति प्राज्ञपिण्डोदकक्रियाः प्रा-
 जापत्येन तीर्थेन यश्चकित्स्त्रिष्यजापतेरिति अत्रानूचानाः
 प्रमाणं पिण्डोदकव्यतिरिक्तं देवतीर्थेन पिण्डोदकम् प्राजाप-
 त्येनेति व्यवस्थाया अत्र विशेषमाह स्मृतिः । षड्मातृकपुत्रोवः

आदिष्वन्वष्टकादिषु सर्वासां नामसंकौर्त्यं पिण्डमेकं सनिर्वपेत् ।
 पुराणसमुच्चये एकस्य बहुवीभार्या एकपुत्रस्तथायदि एकेनापि-
 बुत्राद्याः सर्वासांपिण्डः स्तुषः बह्वीनामेकपत्नीना मेकाचेरपु-
 त्रिषीभवेत् तेनपुत्रेणपुत्रिण्यः सर्वास्तामनुरव्रवीत् इति अत्रैतत्सं-
 दिङ्गते किमर्घदानेपिण्डवदेतन्नि र्भवेनानोद्देयः किंवापृथग-
 र्घा इति तत्रैकेऽद्याङ्गः अर्घस्यपिण्डवद्विधानमेवेति तदयुक्तं अर्घ-
 दानव्यक्तने, पदेशात् तथाचगालवः अनेकमातरोयस्य याद्विचा-
 परपालिके अर्घदानंपृथक्कुर्यात् त्विण्डमेकञ्चनिर्वपेदिति अप-
 रपालिक इति यादान्तरोपलक्षणम् अत्रैके दाक्षिणात्यादृश्या-
 हेपु प्रपितामहमारभ्यार्वाचौनम् पिण्डदानादिप्रयोगमाचरन्ति-
 नान्दी मुखेविवाहे च प्रपितामहपूर्वकम् वासंसमुच्चरेद्विवा नन्य-
 त्वपि पूर्वकमिति वचनादिति तदनुचितम् नान्दीसुखाः पितरः पि-
 तामहाः प्रपितामहाः प्रोयंतामित्यादिप्रयोगस्य कात्यायनेन पितृप्रभृ-
 तात्तत्तत् क्रमेणाभिहितत्वात् आह च परिशिष्टे उत्तरोत्तरदानेन
 पिण्डानामुत्तरोत्तरः । भवेदध्याधरणा माधारः याद्वकर्मणि
 तन्नाच्छ्राद्धेषुसर्वेषु द्विमत्स्वितरेषु च मूलमध्यायदेशेषु ईपत्य-
 क्तांश्चनिर्वपेदिति उत्तरोत्तरः पुत्रपौत्रादिभिः समूहयः अधराणाम-
 ग्रमध्यमूलक्रमेणाधोदानेनाधाराः । पुत्रादिभिर्हीनो भवेदित्यर्थः त-
 आदन्नाशाखायां तद्गोचितमिति यच्च नान्दीमुखेविवाहेचेति व-
 चनस्तदन्यशाखिविषयम् देगकुलधर्मादिविषयवैत्यविरोधः अत्रै-
 तच्चिद्व्यति वेदिकायां स्त्रोवालयम् पिण्डदानञ्च किमुदकंसं क-
 र्त्तव्यमुतद्विषासंश्रमिति तत्रैकद्याङ्गः अप्रदक्षिणत्वेपि इत्य-
 त्रादस्यदेविकत्वाद्दक्षसंश्रमेवेति तदयुक्तम् आसुरदयिकीप्रद-
 क्षिणमुपचारइतिविरोधाच्च नचोदकंसंश्रमतायाम् प्रमाणमुपल-

अन्दक्षिणासंस्थत्वे च पुत्रक्षिणंप्रमाणमस्त्विति तथाहक्षिणसं-
 स्थमेव रेखायांपिण्डदानादि तथाचकात्यायनएव द्वितीयञ्चतृ-
 तीयञ्च सवादेगाप्रदेशयोः मातामहादिपृष्ठतोन् एतेपामेश्वाम-
 तइति एतेषांपितृदितृयाणाम् वामतइत्यन्वयः तत्पित्रादीनां-
 मधेय यत्वेनसम्बोधत्वेनच स्वसंमुत्तवाहक्षिणासंस्थत्वेनतेपांवा-
 मता यत्वाशादित्येन पिण्डानामत्रयवाभावाद्दामतायां कर्तृगतो-
 वयत्रइष्यतइत्युक्तं न तदसङ्गतं एतेपामेश्वामत इतेगतच्छब्देन पि-
 त्वादीनांपरामृष्टत्वात् कर्तुरवयवत्वेत्त एपामितिचबहुत्वविरोधा-
 च्च तस्माद्दक्षिणासंस्थत्वेनैतद्दामतासम्भवः अत्राप्येष्टइत्याश्रव-
 ष्यः औत्रहर्त्तरिवामांगे मतेनशारिदक्षिणइति अपिचस्मृत्खंतरं
 श्राद्धेसदैश्वामाङ्गे पत्नीनामुदकंहरत् इतिश्राद्धेपुनारीणां दक्षि-
 णांगेसदाभवेदिति श्राद्धेसदैश्वामांग इत्येतदापस्तंबादिविषयं
 तेषाम्पित्रादिपिण्डपश्चिमतश्चपत्नी पिण्डविधानात् तथाचापस्तंब-
 गृह्यं ॥ विधाभूतं यथाभवति तथासद्दक्षिणाग्रान् दर्भानुल्लिखित
 देशेसंस्तीर्य तत्रपूर्वभागेपित्रादि वर्गार्थंक्षरणं पश्चाद्भागेतु मावा-
 दिवर्गार्थमिति स्त्रीभ्यश्चपिण्डाद्ग्रहपश्चिमाः स्युः इतितद्ग्रहभाष्या-
 र्थसंग्रहकारः इतिश्राद्धेपुनारीणां दक्षिणांगंसदाभवेत् इतिनुसर्व-
 विषयं तस्माद्रेखापिण्डदानादिकम् प्राह्मस्वकर्तृदक्षिणासंस्थ-
 मेवइतिश्राद्धेषु सर्ववर्कसंश्रमिसर्वमनवद्यम् ब्राह्मणनिवेशाभ्येवं
 प्रागारभा पश्चात्संस्थमेवेति ॥

मू० नादीमुखान्पितृनावाहयिष्यऽइति
 पृच्छत्यावाहयेत्यनुज्ञातो ॥ ८ ॥

विडयेलद अत्रेतद्गत्यं किम्पित्रादिविकस्य नादीमुखार्थं
 पाहोस्वित् एवंप्रपितामहादिविकस्येति स्मृतिपूभययादर्शनात् ।

तथा च ब्रह्मपुराणम् पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः त्रयोऽश्वि-
 मुखापते पितरः परिकीर्तिताः तेभ्यः पूर्वतराद्ये च प्रजावन्तः सुखै-
 षिणः तेषु नान्दीमुखानान्दी मण्डिरितिकथ्यते प्रसन्नमुखसंसर्गा
 न्मन्त्रणीयास्ततस्तुतइति । तत्तश्च वदप्रपितामहादिमुखत्वेना-
 भुगदधिकत्वं प्राप्नोति अथवा पितापितामहश्चैव तथैव प्रपिताम-
 हः ॥ पितृसंबन्धिनो हेतुः पितरः परिकीर्तिता इत्यादिवचनैर-
 शुमुखानामेव पितृसंबन्धित्वात्पितृत्वादिभिरपि नां दीमुख-
 त्वमिति तथा च सूत्रम् ॥ नां दीमुखाः पितरः पितामहाः प्रपि-
 तामहा इति मार्कण्डेयोपि येषुः पितामहादूर्ध्वं तेषु नान्दीमु-
 खाः प्रपितामहस्यापि नान्दीमुखत्वं नष्टत्वादिभिरस्यैवेति
 एवं च सतुभयेषामपि नां दीमुखत्वमविमडम् यथा शुमुखादिमं-
 ज्ञाकीर्त्तनन्तत्कारणपरम् प्रसन्नमुखसंसर्गादित्यादिना नान्दी-
 मुखाः वंशद्विभौ हन्ते ऽशुतुखास्तुपितृ, इरणसमर्थाः सन्तानिति-
 ब्राह्मो निहृपितत्व त् तस्माज्जीवत्यहमाह मातामहादिकस्य क-
 र्तुरधिकारार्थं दृष्टप्रपितामहादिकस्य नान्दीमुखत्वकीर्त्तनं सृ-
 तपितृमाह मातामहादिकस्य कर्तुरधिकारार्थं मशुमुखानां नां-
 दोमुखत्वमिति व्यवस्थेयविरोधः तथा च चतुर्विंशतिसतम् नां दी-
 मुवे विवाहादौ प्रपितामहपूर्वकम् । वाच्यं समुच्चरद्विद्वानन्यदपि-
 तृपूर्वकं जीवत्यितृः प्रपितामहपूर्वकं मन्त्रमृतमितृकः पितृपूर्व-
 कमित्यर्थः दक्षिणात्यास्तु प्रपितामह पितामहपितरितिक्रमदृ-
 ध्यर्थमेतदित्याहुः कात्यायनोपि जीवन्तमतिदद्याद्वा प्रेतायात्रो-
 दके हिजः पितुः पितृभ्यो वा दद्यात्सपितृत्वपराश्रुतिः ब्राह्मोपि उक्त-
 मादायपिण्डं तु कृत्वा विष्वक्प्रमाणकं दद्यात्पितामहादिभ्यो दर्भसू-
 लियथाक्रममिति षडन्ति च जनन्यां विद्यामानायाम् यजेदास्तुपि-
 तामहो मातृवः सच विज्ञेयो दक्षिंश्चादाहते कचिदिति अतश्च जीव-

वत्पितृवादिपंक्तिविक्रमस्यापि दृष्टिश्चाह्वेधिकारइतिसिद्धम् अत्रैक-
 ब्राह्मणः पितृमातृमातामहानांमर्थ्ये योजीयतितद्वर्गपरित्यज्य पार्व-
 णद्वयमेकंवा यथासम्भवङ्कर्त्तव्यं त्रिपुञ्जीवत्सु मातृपूजनमेव-
 नशाहमिति तथाच पितृवर्गेमातृवर्गे तथामातामहस्यच जीवेश-
 यदिवर्गादौ तद्वर्गन्तुपरित्यजेत् इति तथाच सपितुःपितृकृत्येतु
 अधिकारो न विद्यते न जीवन्तमति क्रम्य किञ्चिद्दृष्ट्यादिति श्रुतिः
 तथा पित्र्यञ्जीवत्पितुर्नाक्त मग्नौ होमोऽपि पाक्षिकः न जीवन्तम-
 तिक्रम्य किञ्चिद्दृष्ट्यादिति श्रुतिरिति जीवत्पितृकस्य होमान्तम-
 नारम्भो वेत्यादिवचनेभ्य इति ॥ यत्तु उद्वाहेषु वजनने पितृप्राप्तौ
 मिकेमखे तीर्थे ब्राह्मणमायाते पड्डेते जीवतः पितुरिति मैवायणी
 यप रिशिष्टं तन्मैवायणीयशाखिनां मग्नौ नामेव न जीवत्पितृकः
 कुर्याच्छ्राद्ध मग्निमृतेदिजः येभ्य एव पितादद्यात्तेभ्यः कुर्वीतसा-
 ग्निकइति सुमन्तुवचनेन निरग्नेर्जीवत्पितृकस्य थ ज्ञानधिकारा-
 दिति अत्रोच्यते यदुक्तम् पितृवर्गेमातृवर्गे तथामातामहस्यचे-
 त्यादि तन्न जीवद्वर्गपरित्यागस्य तीर्थे ब्राह्मणसम्पत्त्यादौ निरग्निजी-
 वत्पितृकविषयत्वेन चरितार्थत्वात् तथाचाधिकारमाह महानदी-
 पुसर्वासु तीर्थेषु च गयां विना जीवत्पितापि कुर्वीत श्राद्धं पार्वणधर्मव-
 दिति यच्चोक्तं त्रिपुञ्जीवत्सु मातृपूजनेनैव शाहसिद्धिरिति तदप्यसं-
 गतम् अङ्गिनः शाहस्य लोपेद्गस्य मातृपूजनस्य प्रवृत्तावाप्रचर्यापपत्ते-
 न च शाहमन्तरेण मातृपूजायाः कर्मणोऽङ्गत्वम् यच्चाभाधायिसपितुःपि-
 तृकृत्येध्वित्यादि निषेधस्तस्य दृष्टिश्चाहादन्यथा इविषयत्वात् तथाच-
 क्रतुः अष्टकासु चर्मक्रांतौ मन्त्रादिपुयुगादिषु चन्द्रमूर्यग्रहेपाते स्वेच्छ-
 यापूज्ययोगतः जीवत्पितृनाैव कुर्याच्छ्राद्धं इत्याम्यन्तथाखिलं अखिल-
 मिति । व्यतीपातो जन्मशृङ्खलं चन्द्रसूर्यग्रहौ तथा तिथिनक्षत्रवारांश्च

उद्दिष्ट्याभ्युदयन्तया एतांस्तुश्राद्धकालान्वैकाम्यानाह प्रजापतिरित्या
 दिकं चाभ्युदयआराममहादानाद्युत्सवः यत्वाभ्रातं नजोवत्पितृकः
 कुर्याच्छ्राद्धमग्निमृतेद्विज इत्यनेननिरग्नि जीवत्पितृकस्य श्राद्ध-
 निषेधइति तदपिन उद्वाहपुत्रजननइत्यत्र साग्निशब्दाभावान्नि-
 रग्निविपर्ययोपपत्तेः उक्तञ्चअनग्निर्कोपिकुर्वीत जन्मादौदृष्टिक-
 र्मणीति यच्च नजीवत्पितृकइत्यनेन साग्निजीवत्पितृकस्य श्राद्धवि-
 धानं तस्याष्टकादिनियत श्राद्धविषयं नसामान्येनसर्वश्राद्धविधायकं
 यथापरपक्षादिश्राद्धनिषेधानुपपत्तेः यदप्युक्तं जीवत्पितृकस्यहोमांत
 मनारम्भोवेति तत्साग्नेःपिण्डपितृयज्ञादि निषेधविषयनाभुग्द-
 धिकमेवेति । तेभ्यःपूर्वतरायैवैवत्यादिना भुग्दधिकस्य प्रतिप्रस-
 वोपपत्तेः तस्माज्जीवत्पितृवादि त्रिकस्याभुग्दधिकं श्राद्धकर्तुमुचि-
 तमिति सिद्धम् ॥

मू० नान्दीमुखाःपितरः प्रीयन्तामित्य

क्षय्यस्थाने ॥ ८ ॥

अत्रनांदीमुखान्पितृनावाहयिष्य इत्यनेनैवनांदीमुखत्वात्प्राप्तौ
 पुनस्तद्गृहणंसर्वत्रप्रयोगार्थं तदुक्तं तत्रनांदीमुलमिति विशेषःम-
 मुदाहृतइति प्रकृतिश्राद्धेष्वप्योदकदानत्तु अर्चदानवदियते ।
 पथ्यै वनित्यन्तत्कुर्यान्नचतुर्थ्याकदाचनेति काश्यायनेनपश्यान्तत-
 न्नयोर्विहितत्वादवतन्निषेधोपाचनिकः । तेनप्रथमाविभक्त्यातन्नेण
 चाप्योदकदानं मन्त्रीरययोदकैर्भवतीत्यर्थः । तथाच तथाह-
 योदकस्थानेदद्यात्त्वीरययोदकमिति पितृगृहणं संपितृप्राप्त्यर्थं
 तेनजीवत्पितृवादिर्कोपि स्वमातृमातामहादिभ्यएव दद्यान्नपितृ
 संबन्धिइत्यर्थः अथैकश्राद्धः अनग्निर्कोपिकुर्वीत जन्मादौदृष्टि

कर्मणि येभ्य एव पिता दद्यात्तानेवोद्दिश्यपार्वं, णमित्यादिवचनेषु
यत्तच्छब्दनिर्देशात्पितृभ्य एव दद्यान्नस्वपितृभ्य इति तदयुक्तं स्व-
पितृभ्यः पिता दद्यात्मुत्त संस्कारकर्मस्विति कात्यायनेन प्रादुर्भावे
पुत्रपुत्र्योर्गृहणे चन्द्रसूर्ययोः स्नात्स्नानन्तरमात्मनोऽपि नितृन्श्राद्धे न
तर्पयेदिति काष्ठाजिनिनाच स्वपितृभ्य एव श्राद्धविधानात् न च-
मातृमातामहादिकं परित्यज्य पितृभ्योऽपि श्राद्धमुचितं अतश्च
स्वपितृभ्य एवेति सूक्तम् ॥

मू० नान्दीमुखान्पितृन्वाचयिष्यऽइति
पृच्छति वाच्यतामित्यनुज्ञातो नान्दीमुखाः
पितरः पितामहाः प्रपितामहाः नान्दीमु-
खा मातामहाः प्रमातामहा इदं प्रमाताम-
हाश्च प्रीयन्तामिति ॥ ६ ॥

अतः प्रथमोद्दिष्ट नान्दीमुखशब्देन इदं प्रपितामहादिविक-
स्यैव नान्दीमुखत्वं माभूदित्यर्थं मुखाणामपि तत्प्रार्थय्य पुनर्ना-
न्दीमुखग्रहणं एवं मातादेव्यपि अतएव मन्त्रे पितरः पितामहा इति
बहुत्वमुक्तं चकारो मातृवर्गं प्राप्तरर्थं तथा च ब्रह्मपुराणं मातामहे-
भ्यश्च तथा नादीवक्त्रेभ्य एव च अधर्नादीमुखीभ्यश्च मातृभ्यः श्राद्धमुत्त-

१ । ननु चाभुदयिके मातृश्राद्धस्य पूर्वभावित्वात्पितृग्रहणं
उच्यते अग्निहोत्रं नुहोति, यवागूं पचतीति वत्पाठीयेन वा-
दी १. १५ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

१ । त्पितृणां नन्तरम् ततो मातामहानाश्च द्वौ श्राद्धवयं स्थित
मित्यादि च अतश्च नान्दीमुख्यो मातरः प्रीयन्तामित्यादिक्रमेण यथा-

लिङ्गस्ययोगः अवेतत्संदिह्यते किमवन्वदवैत्र्यं श्राद्धमुतद्वादशद्वैत्र्य-
मिति उभयथावचनदर्शनात्तथाहि मातृभ्रा. प्रथमन्दद्यात्पितृभ्य-
सादनन्तरंततोमातामहानाञ्च द्वौश्राद्धवयंश्चतुर्मिथादि चतुर्विंश
तिमतेतुमातृपूर्वांनपितृपूज्य ततोमातामहीस्तथा मातामहन्ततः
केविदेवंग्रामांस्तुभोजयेत्पुराणसमुच्चयेपि गसंनान्दीमुखंश्राद्धम्पि-
ण्डेर्द्वाद्दशभिःपदातथापि दधिदूर्वाक्षतयवैर्बदरेणविमिश्रितैःपिण्डा
नांदीमुखे देयामातृपूर्वांश्चद्वादशेति एवंविप्रतिपत्तौ यथाशाखं-
यथाकुलन्देगंवाव्यवस्येत्प्रविरोधः तुल्यविकल्पोवा अथवाधनधाम्य
पुत्रपुत्रादि वृथार्थेक्लियमाणस्वृष्टिश्राद्धं अन्याधानाद्यभ्युदयनिमि-
त्तमाभ्युदयिकमितिभेदः । तत्र वृद्धिश्राद्धन्द्वादशद्वैत्र्यं चाभुग्दयिकं
नवद्वैत्र्य मितिव्यवस्थेति अन्यदृकायांयच्छ्राद्धं यच्छ्राद्धस्वृष्टिहेतुकं
पिवादीनांपृथग्दानं स्त्रीणांपिण्डः पृथक्पृथगिति अत्रवृद्धिहेतुक-
मित्यभिधानात् तथा शरीरोपचयेश्चात्र मर्द्योपचयएवच मुख्यार्थमि-
तिविज्ञेय मौप्रचारिकमुच्यंते तथा नक्षत्रग्रहपीडासु दुष्टस्यप्राव-
लोकने इच्छाश्रादानिकुर्वीत नवसस्यागमेतथेतिवचनादिति ॥

मू० नस्वधाम्प्रयुञ्जीत ॥ १० ॥

निपेधांतरोपलक्षणञ्चैतत् तेनशर्मादिकमप्यत्र नप्रयुञ्जीत-
त्यर्थः तथाचपुराणसमुच्चये नस्वधागर्नवमेति पितृनामनचोच्चरेत्
नकर्मपितृसौख्येन नक्षुशाद्दिगुणोक्तताः नतिलेनांपसव्येन पितृम-
न्तविवर्जितं अस्मच्छब्दनकुर्वीत श्राद्धेनान्दीमुखेक्षुचिदिति अतश्च
नांदीमुखपितरमुकगोचरेत्यादिप्रयोगः । अन्येत्पार्वणवन्नामग-
र्मादिक मपिप्रयुञ्जते तन्निषेधदर्शनात्कथमितिचिन्त्यं पार्वणव-
दित्यतिदे श्राद्धातद्धिधिः अत्रकथिदाइ प्रकृतेस्वधावाचनेस्वधांन-

प्रयुंजोतेतिनिषेधइतितदयुक्तं सामान्येनाभुग्दयिकेतन्निषेधात् ॥

मू० युग्मानाशयेदत्त ॥ ११ ॥

अत्राभुग्दयिकेयुग्मान्द्विचतुरादी न्विप्रानाशयेहो जयेदित्यर्थः ।
 अस्य दैविकत्वाद्देवे युग्मान्यथाशक्ति इतिपरिभाषयैवयुग्मत्वप्रा-
 प्तौ विशिष्टविध्यर्थयुग्मग्रहणम् तेनपित्येपि युग्मानेषुप्रातर्निमं-
 न्ध्याशयेदित्यर्थः तथाचकात्यायनः प्रातरामन्तितान्विप्रा न्युग्मा-
 नुभयतस्तथेति अन्यच्च ज्येष्ठोत्तरकरान्युग्मा न्कराग्रायपवित्तकान्
 कृत्वार्थसम्प्रदातव्यं नैकैकस्यात्प्रदीयतइति युग्मानितिपुंस्त्वम-
 विवक्षितम् तेनयुग्माभावेस्त्रियोपीत्यर्थः तथाच मातृश्राद्धे तुवि-
 प्राणाम लाभेपूजयेदपि पतिपुत्रान्विताभ्या योपितोष्टौकुलोद्भ-
 वाइति वृद्धवसिष्ठवचनात् शंखीपि पित्रादित्रयपत्नीस्तु भोज्या-
 मातृपूतिद्विजैः । स्त्रीणामेवतुतद्यस्मा न्मातृश्राद्धमतःशुद्धतमिति
 आशयेदित्यपिविशिष्टविध्यर्थं तृप्तिप्रश्ने नैवभोजनोपलब्धेः अतद्य-
 गुडशर्करादिनामधुराग्नम् भोजयेदिति विशिष्टविधिरित्यर्थः तथा-
 चभविष्यत्पुराणम् ब्राह्मणेभ्यस्ततोदद्या होजनंमधुरह्वग गुडमि-
 शंसितायुक्तं संघृतञ्चोदनम्परं सरतनान्मोदकांश्चैव नचाम्लकटुकां-
 स्तथा कृष्णात्तु योपि अन्यश्राद्धे पुदातव्यं नमांसस्मात्पूजनमिति अ-
 पिच अपसव्यंजानुपात मन्त्रस्मांसविवारिजम् रक्तं विवर्जयेद्दृभी-
 न्समूलांश्चतिलानपीति तथा द्राक्षामलकमूलानियवान्वायनि-
 वेदयेत् तानेवदक्षिणार्थे तु दद्याद्विप्रे पुसर्वदेति ब्रह्मपुराणम् अ-
 तद्यद्राक्षामलकमूल यवनिष्कयिणीं दक्षिणां युवाभ्यांसम्प्रददइ-
 त्यादिप्रयोगः नैकैकस्यावदीयतइतुक्तेः तथाभुग्दयिकश्राद्ध सन्दे-
 होनिरस्यते तत्रकात्प्रायनः स्वपितृभ्यः पितादद्यात्सुतसंस्कार-

कर्मसुपिण्डानोद्वाहनात्तेषान्तस्या भावेतुतत्क्रमादिति अस्यार्थः
 पिण्डगव्यं श्राद्धं लक्षयति श्राद्धाहनादित्याह भिविधौ ततश्च-
 पुत्रस्य निषेकादिपुत्रमविवाहपर्यन्तेषु संस्कारकर्मसुपिता स्वमातृ-
 स्वपितृस्वमातामहेभ्यः श्राद्धं दद्यात् नपुत्रमातृमतामहादिभ्यः
 तस्यपितुरभावेतेषाम्य तुर्मात्वादीनामेव नवानां तत्क्रमादेन क्र-
 मेणपित्वादीनान्तेनैव क्रमेणाधिकारौज्येष्ठभावादिरेपि दद्यादिति
 नन्वेवं सति संस्कार्यस्य पुत्रादेश्च तपितृयोः श्राद्धादौ मुख्याधिकारित्वा
 त्त्तदतिक्रमो नायुक्त इति न च जीवत्पितृनुष्ठानक्रमः समृतपितो-
 रयुचितत्वादिति वाच्यं प्रेतेभ्यो दद्यादित्यादिवचनैः प्रचानामवश्य-
 देयत्वात् तस्मात्तेषान्तस्याभावेतुतत्क्रमादित्यस्य तत्क्रमात्तदुपक्रमा-
 न्मृतपित्वादिमारभेयश्राद्धम् आतादिरप्यधिकारौकुर्यादित्येवार्थः
 तस्याभावे मुतः क्रमादिति पाठे पितृदर्थस्य प्रतीयमानत्वाच्चेति ।
 अत्रोच्यते अमंस्कृता तु संस्कार्यान्मातृभिः पूर्वसंस्कृतैरित्यादिनाभू-
 वादयः पितृभावे प्रतिनिधित्वेना विधेयन्ते प्रतिनिधेय सतडभा-
 कर्मयोगादितिकात्यायनपरिभाषायां पितृधर्मे प्राप्ते आत्वादिः पितृ-
 समानधर्मेति किञ्च तस्याभाव इति अभावः पञ्चविधः प्रागभावः
 प्रध्वंसभावः सन्निध्यभावः अधिकाराभावः अत्यन्ताभावश्चेति
 तत्र संस्कार्येषु प्रागभावात् अत्यन्ताभावयोरसम्भव एव प्रध्वंसभावसं-
 न्निध्यभावाधिकाराभावानां सम्भवोस्तीति तत्र सर्वत्रापि वचनवलात्
 पितुः पितृभ्यः प्रदानस्विधीयते न संस्कार्यपितृभ्यः तथा च स्मृतिः ।
 पितरो जनकस्येव यत्प्रदत्तमनाहितम् समाहितव्रतः पश्चात्स्थान्यजे-
 तपितामहान् इति पितामहानिति पिताद्युपलक्षणम् तथात्राह-
 ण्यविहिते ताते पितृते सङ्गवर्जिते व्युत्क्रमाच्च मृतदेयं येभा एव ददा-
 त्यसादित्यादि यत्प्रेतेभ्यो दद्यादिति वचनन्तर्दधिकारसम्भवावपदं

अधिकारश्च सहायत्वेन विवाहानन्तरम् स्वपितृभ्यो दातुं शक्यतीति
 तथा च कृष्यशङ्कः नाश्रातियो द्विजो मांसं यस्य मोदरसंग्रहः तावेतौ
 सुनिभिः प्रोक्तौ अनर्हौ मखद्रूपकाविति नाश्रातिमांसं श्राद्धे । श्रुति-
 शेषः ननु च समाहितव्रतः पश्चात्स्नान्यजेत पितामहानित्यनेनोप-
 नयनादूर्ध्वं स्वपितृभ्यो दातुं अधिकारस्तत्र कथं विवाहानन्तरमिति उ-
 च्यते उपनयनादूर्ध्वं स्वपितृभ्यो दातुं कर्त्तव्यं नराभाव एकपुत्रविषयः
 कर्त्तरसङ्गावेतु प्रतिनिधिभूतः स एव तदाद्यविवाहपर्यन्तं संस्कार्यस्य
 पितृभ्य एव दद्यादिति तथा च स्मृत्युः श्राद्धं कुर्यादवश्यं तं प्रमातृपि-
 तृको द्विजः व्रतस्थो वा व्रतस्थो वा एक एव भवेद्यदीति तस्मात्पुत्रमुक्त-
 म्पितृभावे प्रतिनिधेः प्रतिधर्मं प्राप्या संस्कार्यस्य पितृमातृपि तामहेभ्यः
 श्राद्धं दद्यादिति तथा च स्मृतिः नान्दीश्राद्धं पिता दद्यात् दातेः प्राणि-
 ग्रहेषु चः अत ऊर्ध्वं प्रकृत्तव्यम् स्वयमेव तु नादिकमिति । अपरमपि
 पितृस्तु जीवतोः पुत्रः कुरुते दारसंग्रहम् पितृनादीमुखं प्रोक्तम् न पु-
 त्रस्य कथञ्चनेति ननु पितृजीवतोरेव तत्पितृभ्यो नान्दीमुखं प्रोक्तं
 मृतयोस्तव न्यः करोतीति तत्कथं संस्कार्यस्य पितृणामतिक्रमो युक्तः
 सत्तत्र उद्गाहनादितरावधिना पितृपितृभ्य एव विधाना रमतर्हमिति प-
 रिभाषया प्रतिनिधेः सत्त्वं क्रमस्य वाचनिकत्वात् अपि च वच-
 नांतरं कन्यापुत्रविवाहेषु प्रवेशेन ववेशमनः नाम कर्मेण शिवालानां
 चूडाकर्मादिकेतथा सीमन्तोन्नयने चैव पुत्रादिसुखदर्शने नान्दीमु-
 खं स्पृष्टगणम् पूजयेत्प्रयतो गृहो तिगृह एवोपदेयात् चूडाकर्मादि-
 कइत्याद्यविवाहपर्यन्तं वेदितव्यं तदूर्ध्वं द्वितीयविवाहादावपि
 सर्वत्र जीवत्पितृकः प्रकृत्पितृभ्यो मृतक इति विवेकः तत-
 स्चायमर्थः पिता स्वपुत्रस्य निषेकादि विवाहपर्यन्तं संस्कारकर्मसु
 स्वमा इति पितामातामहेभ्यः श्राद्धं कुर्यात् पितृभावे संनिहिते वाधि-

पाराभावेवा तत्पुतिनिघञ्ज्येष्ठर्वाद्यादिविंशत्पर्यन्तम् कर्मगुण-
 कार्कश्यपितृभरण्यकुर्यात् कर्त्तन्तराभावे उपनीतएकपुत्र.स्यदमेय
 षषविंशद्द्वै स्वमातृस्वपितृस्वमातामहेभ्योद्दद्यात् विवाहानन्तरं
 श्रीवत्पितृकः पितृपितृभ्योद्दद्यात् भ्रूतपितृकः स्वपितृभरण्यैतिस-
 र्धमत्रदत्तम् ।

इति श्रीश्राद्धकाण्डिकायां पठौकण्डिका समाप्ता ।

रत्वावस्यिक श्रीमदतिमुखात्मज श्रीविष्णुसिन्धुः

कणमियकृतौश्राद्धकाण्डिकायांमुख हस्तौ ।

शामुदयिकयाह धर्मात्मम् ॥

इत्यम्प्रादेशादिसर्वश्राद्धमभिधाया धुनातृप्तासौ त्यादिना तत्रो-
 रदृष्टार्थत्वात् सामन्तरेणामंतृप्ता.पितरोर्यातीत्यादिदोषदर्शना-
 दनेकविधद्वयैस्तां प्रतिपिपादयिषुःसूत्रमारभते ॥

सू० अथतृप्तिः । १ ॥

अथतृप्तिमत्वशेषः अथशब्दोऽधिकारार्थं चानंतर्थाद्येस्त्वमूयादेवन-
 थैः तेषाम्यारण्योपधिभृगफलमृगपक्षिमौनादिनानाविष्टयै-
 र्मृगिण्यिच्छित्तैवक्तुमित्यर्थः तथाचादित्यपुराणं विविधानानिमां-
 सानि पिशुणात्तुस्मिंकारणात् । दातव्यान्वनिपिपानि श्राद्धं धैवा-
 ल्पवेत्तृप्तिः ॥

सू० श्राव्याभिरोपधीभिर्मांसन्तृप्तिः ॥ २ ॥

पिशुणाभितिशेषः कानाद्यनोरिति द्वितीया अथतृप्तिरित्य-
 नुवृत्तौ पुनरुद्गृहणमपांप्राप्त्यर्थं तेषांपधिजनाभ्यामेवतृप्तिर्नके-
 यलोपधीभिरित्यर्थः तथाचतृप्तिः चापोऽशश्रोपधीना दै० रस-
 क्तमादोषधयः केवल्यः साहितानघिन्यग्लोपधय उपश्राद्धारम-

स्तस्मादापःपीताः केवल्योनपिबन्ति यदैवोभय्यः स एहृष्टोभवंत्स-
 यैवविचिन्वन्तौत्यन्वयव्यतिरेकेणार्थवादइति श्रौपथ्योधान्यानि ।
 तथाचश्रुतिः दशग्रास्याणिधान्यानिभवंति व्रीहियवास्तिलमाषा
 अणुप्रियंगवोगोधूमस्यनक्षुराश्च सत्त्वाश्चखलुकुलाश्चेति अयमर्थः
 व्रीहयस्तण्डुलधान्यानि तानिचश्रुतेरक्तवर्णानि आह देवानि
 कृष्णान्यानि सर्वाणि वर्जयेच्छोहकर्मणौतिनिषेधात् प्रचेतास्त्वाह
 कृष्णमापास्तिलाश्चैव श्रेष्ठास्युर्यवशालयः महायवाव्रीहियवा स्तये-
 वचमधूलिकाः कृष्णाश्वेताश्चलोहाश्च ग्राह्यास्युः श्राहकर्मणि ।
 एतद्व्याख्यातंमाधवीये यवाःसितदीर्घशुकाः महायवाव्रीहियवा
 श्चयवविशेषाः मधूलिकाधान्यभेदः कृष्णास्थलजाः कृष्णाव्रीहयः
 रोहाःरक्तशालयः अन्यस्त्वाह मधूलिकायावनालाजातिविशेषाः
 तद्विशेषणंकृष्णाः श्वेतलोहिताः महायवावेणुयवाइति अत्रकृष्ण-
 धान्यानि सर्वाण्येत्यनेन विरोधान्माधवीयव्याख्यानमनुचितम् य-
 वाद्विधिं महायवाव्रीहियवाश्च तिलाःकृष्णाःकृष्णानिस्तुपामा-
 पाः तथाचकृष्णामापास्तिलाश्चेति अमेध्याःसतुपामापानिस्तु-
 पापिमसूरिकेतिच अणुःचुद्रमस्यं प्रियंगुःकंगु स्तदङ्गवचनंपृथाग्रह-
 णंभेदापेक्षं तथाचनिषण्टुः पौततण्डुलिकावांगु प्रियंगुःकुङ्कु रौ-
 मता सितकगुस्तुमुसटो रक्तकङ्कुस्तुसाधिकः चनकः फाककंगुःस्या-
 च्छामाकस्तृणवीजकइति समूराःसतुपानिस्तुपाश्च नशाह देवाः
 निस्तुपापिमसूरिकेतुक्तेः खल्वाःखलकुलाश्चाप्रसिद्धाः कौटश्च-
 णकौवाच्यौवागाम्यत्वात् दशेतिग्रामसंख्यानं किन्तुहविष्यमंखा
 तथाचविष्णुतिलैर्व्रीहियवैर्मापैरङ्गिर्मुलफलैर्याकैः श्यामाकैः प्रि-
 यंगुनौवारैर्गोधूमैर्मासम्प्रोयन्तइति मसूरादिग्रहणाच्च तथा मा-
 संतृप्तिःपितृणान्तु हविष्यान्नेनजायतइति चुद्रवान्यानिश्यामाक

प्रियंगुतिलगौररक्तसर्पपवत्रीसर्वाण्यथाहार्हाणि निरस्तात्वात् तथा-
 च वर्ज्योमर्कटकाःश्राद्दे राजमापास्तयोणवः त्रिपृथिकामसूराश्च
 श्राद्धकर्मणिगर्हिताः मारहाजोपि निरसान्यपिसर्वाणि भक्षभो-
 ज्यानिशानिच तानिस्तुर्नैवदेयानि सर्वव्ययहकर्मणीति श्रवणःकुट्टा
 न्नानिदृष्यानि दृढयास्तवत्वयोपि मकुटोराजसंपाश्च मसूराश्च-
 षकास्तथा कीटप्रामूलकाराजसर्षपाः श्राद्धवातकाइति राजसर्षपो-
 षाहरिः तथाचनिवद्युः आसुरीराजिकाराजौकृष्णिकाराजसर्षपाः
 राजिकाभवद्रथन्याराजिकाकृष्णसर्षपाइति चतुर्विंशतिसतेपि को-
 द्रशराजमापाश्च कुलुत्याश्चष्णकास्तथा निष्पवांस्तुधिशेषेणपञ्च
 तान्वर्जयेत्सदा यावनालानमितथा वर्जयेदन्तिविप्रश्चितइति राज-
 मापाःपौतगौरवर्गमापाः लोदिश्वा गोरवांसइतिमध्यदेशप्रसिद्धाः ।
 निष्पाववेष्णाः शिंविषहृशादक्षिणापथमसिद्धः इतिकश्चित् चर-
 कावनसुद्गाः यावनालाजोध्रलौतिप्रसिद्धाः । तथाचनिघंटुःया-
 वनालोदेवधान्यंजुं दलिंजुन्नलोनलइति अत्रनिष्पावनिषेधकृष्ण-
 विषयः कृष्णधान्यानिचर्जाणीतिनिषेधात् यवव्रीहिसगोधूमौति-
 लामुद्गाःससर्षपाः पियङ्गवःकोविदारा निष्पावाद्यावशोभनाइति
 माकेण्डं येन कृष्णेतरस्यविहितत्वात् शोभनःकृष्ण्ये तरः स्मृत्यन्तरे
 मुन्नाटकीमापवर्जद्विदलानिदद्यादिति द्विदलानिदलितुंयोग्या-
 निमुद्गाःकृष्णः हरितमुद्गाश्चमापश्यामाकेति ब्रह्मपुराणेषु हरि-
 तस्यविहितत्वात् मापोराजमापः तद्व्यवहृत्कुलुत्याद्युपलक्षणम् ।
 तथाचमरीचिः कुलुत्याक्षणकाः श्राद्देनदेयाद्यैवकोट्टवाः कटुका-
 निचसर्वाणि विरसानितथैवचेति । आठकीतुवरी अरहरीतिप्र-
 सिद्धाः एतान्वर्जयित्वाद्विदलानिदद्यादित्यर्थः । नैत्यनुष्टौ विष्णु-
 पुराणे मसूरचारवाह्नौक कुलुत्यशयशियवइति शणशिव्यादि

तैरानुकैश्चाप्यक्षौटैः पनसेलया काकोलैः क्षीरकाकोलैस्तथापि-
 ण्डालुकैः शुभैः लाजाभिश्चशिलाभिश्च तपुसीवीरुचिर्भटैः ।
 सर्पपैराजशाकाभ्यां इंगुदैराजतनुभिः प्रियालामलकैर्मुख्यैः ।
 फलभिश्चातिलम्बकैः वेवांकुरैस्तालकदैश्चुक्रिकाक्षीरकावचैः
 मोचैःसमोचैर्गोकुचैस्तथावैचीजपुत्रकैः मुंजातकैः पद्मफलैः भव्य-
 भोज्यैःसुसंस्कृतैः रागखाण्डववैश्वेश्यैश्च विजातकसमन्वितैः दत्ते-
 स्तुमासम्प्रीयन्ते विधिवत्पितरोन्टणामिति अस्यार्थः विदारीतस्थाः
 कन्दमितिशेषद्वयन्वयः भुरुण्डोजलप्रभवः कन्दविशेषइतिमञ्जु-
 रीकारः केन्दुकःकचूराख्यशाकः जलप्रभवः कन्दविशेषइत्यन्यः ।
 विसंमृणालम् शृङ्गाटकम् जलजंविक्कण्टकफलं सिंघारइति प्र-
 सिद्धः कन्दःसूरणकन्दः कर्कन्धुर्वाटुवदरीफलम्बदरमन्यवदरफलं
 पालेवतञ्जम्बीराकारंफलंङ्गाग्नीरप्रसिद्धं आरुकं आरुककन्दः । अचो-
 टःपार्वत्यपीलुफलम्पनसैः कण्टकिकफलैः कटहरइति प्रसिद्धैः
 काकोलैर्भंडुराफलैः क्षीरकाकोलैस्तद्भेदैः पिण्डालुकैश्चतुर्भेदैः ।
 तथाचमनुः पिण्डालुकमक्षगन्धंमध्वालुस्याचुरोमर्शं शङ्खालुशङ्ख-
 सद्वाशंकाष्ठालुस्त्रल्पकाष्ठकमितिलाजाभिर्भृष्टधान्यैः तथाचगन्धः
 लाजत्रमधुयुतान्दद्यात्सक्तानुगर्करयासहेति शिलागैलिथं तपुसंलपु-
 सीफलम् उवीरुम्वाटुककर्कटी चिर्भिटः कटुककर्कटी सर्पयोगौरस-
 र्पपशाकः राजशाकःशाकविशेषः कृष्णसर्पपशाकमिति माधवीये
 तन्न तस्यप्रतिषेधात् इंगुदस्तापमतकः राजतनुः प्रियालोराजोद-
 नम् निघण्टोक्तेः प्रियालाद्राक्ष्याया फलुका काटुम्बरिकाफलम्
 अतिलम्बकेस्तालकदैस्तालमूलैः कन्दैः चुक्रिकाचिविकफालम् ।
 तित्तिडीफलमित्यर्थः । नागरण्डातित्तिडीतिःस्थानरवचनात् ।
 तित्तिरीकाफलाध्यक्षं मोचाकदलीफलम् लकुचैर्गोकुचफलैः वी

न्द्रराजः । सुनिपम्यावितुन्नशाकं । सुरतुभीति स्थातञ्जलभवं-
 शाकमिति रुचिचत् । सुनिधंणं वांगेरीसदृशशाकम् । वांगेरीस-
 दृशैः पत्रैः सुनिधंणकमुच्यते । शाकञ्जलाशयेदेशे चतुः पत्नीतिगच्छ-
 न्तइति सुयुतोक्तेः । सुवर्चला ब्रह्मसुवर्चला । सूर्यावर्तइति गोवि-
 न्द्रराजः । वधुलश्रीकर्णिका । किङ्किणीद्राचाक्षुद्राशा । लज्ज-
 चोलिकुवः मोषाकदलीफलं कर्कशुक्तः शीवकञ्जकपुष्पवार-
 म्भियालुत्रियेपः तन्दुकोसितसारः शृंगाटकमुक्तम् पश्यकम्प-
 लरुसइतिप्रसिद्धफलम् दृष्टतीविदिग्धकालं वरेहटाइतिप्रसिद्धम्
 दोर्वमूलान्तिगिडकेरीफलम् मूलकमित्यन्वः पटोलीदीर्घपटोलीरा-
 जीफलमित्यर्थः विचेण्डाइतिलोके यत्तु गन्धारिकापटोलानिशा-
 दकर्मणि वर्जयेदिति पटोलनिषेधः सत्तुद्रपटोलयिजयः तथाचनि-
 दृष्टः पटोलीयाद्वितीया न्याम्यादुपलफलावसेदिति शिप्रस्यसिद्धं कु-
 मारेश्वरसंवादिपि । पालेवतप्रमृष्टीकाखजू रामकसेरुका त्रिलवा-
 मलकमाचोपनसाम्वातकामिच । वेचुर्वेवांकुराः शाकलकुचसो-
 चमेवच शीतकन्दंयिसन्नालिहरकम्बूलकलाथा । इत्यादिमेध्यम-
 न्यद्यप्रदेयश्रावकर्मणि । वेचुः शशाभेदः इतरस्यनिषेधात् । वेचुसं-
 टाकशाकमित्यन्वः वर्ज्यशाकान्याहविष्णुः भूस्तशाशिग्रुसर्प पसुर-
 सार्कजकूपमागडालांशुवाची कपालकथतन्दुलीयककुसुमादिवर्ज-
 येदिति भूस्तणोरोहिस गन्धवणाख्यं शाकमित्यन्वः शिग्रुमहिज-
 नाइतिप्रसिद्धं सर्पपोराजसर्पपः इतरस्यविहितत्वात् सुरसाग्ने-
 तनिगुण्टी अरुजः श्वेतार्कजः कुहेरइतिप्रसिद्धः । पालक्यः पल-
 कीतिप्रसिद्धः तंदुलीयकञ्चोराइतिप्रसिद्धं वार्तशंखेतदन्ताक ।
 उग्रना । नाशिकाशण्डवाककुमुभानां वुविडवान् । कुम्भीकम्बु-
 वृन्ताकडोविदारांशुवर्जयेत् । वर्जयेद्दृग्जनयान्देकाञ्जिकम्भियड-

चारयवचारसौवर्चल सौवर्चकादिलवणानि । पीतम्पौतिका-
 णकम् यश्मन्तकोमहोलीष्टचइति प्रसिद्धस्तच्छाकम् । टन्ताकंश्वेतं
 तथाचदेवलः कण्डूरंश्वेतटन्ताकं कुम्भाण्डञ्चविवर्जयेत् । उपमन्यु-
 रपि नाश्रीयाच्छूतवृताकं मातुलानीतथागडकं अण्डकञ्चवाकं
 मातुलानिभङ्गेति कण्डूरंकपिकच्छूः । तत्फलङ्कूरफलमित्यर्थः ।
 कुम्भाण्डं टन्तालावुसदृशफलम् पिण्डालुपेडरुइतिप्रसिद्धं शुण्ठीरं
 करमईः करवन्दफलानि । बहुवीजानि बहुवीजपूरकादीनि
 पलाण्डुःश्वेतकन्दः पलाण्डु विशेषः लशुनन्दीर्घपत्रञ्चपिच्छाग
 श्वोमहौषधम् । करशयश्चपलाण्डुश्च लताकाशचपराजिका ।
 गृञ्जनम् पतनेष्टश्च पलाण्डोदशजातय इति सुश्रुतोक्तेः । कवलं
 शिलीश्वः कुमारसंवादेपि वर्ज्यास्तचमसूरास्तुकोदवालशयञ्जितं ।
 भृक्षुणं सरसं शिघुम्पालञ्चासुमकं तथा । पिण्डंमूलञ्च वशाशं
 लीहितं ब्रश्चनानिच । पलाण्डुं विड्वराहच कृत्वा कंग्रामककण्टं
 लशुनं गृञ्जनं जंबूफलानिकवकानिच तण्डुलीयकं मुद्गालराज-
 मापासुरीरपि । कृशाजात्यतसीतैलम्पयश्च जाविका दिकमिति
 सुमकङ्गादिरीसं ज्ञकञ्जलभवंशानं कुडालः कोविदारः चासुरीरा-
 जिका । कृशाजातीकृष्णजोरकः करोञ्चीतिप्रसिद्धश्च अतसौ-
 लुमा शेषप्रसिद्धं हारौतः नवटं प्रचौगुं परदधित्यनोल मातुलिङ्ग-

द्वयेरुहिंगुशाकैषु कालानश्चशुभानिच निषिद्धेत्यर्थः पुलकाह-
स्रच्छान्दसः । कालानलः क्लृणार्जकः कुहेरइतिप्रमिदः शुभाशुभा-
स्यः गकविशेषः इत्यादिनिषेधः विधिस्तुपिप्यलीमरिचञ्चैवपटोलं
दृष्टीफलमितिवायुपुराणे कुमारेश्वरसम्वादे पिप्यलीमरिचंहीगुप
टोलंदृष्टीफलमित्यादि आदित्यपुराणे पि मधूकं रामठञ्चैवकर्पू-
रंमरिचङ्कुडमित्यादि रामठंहिङ्गुः एवंवचनविपतिप्रत्तौकेचिदाहुः पि
प्यलीमरिचं हिंगूनांसंस्कारकत्वेनविधिर्युक्तः प्रतिभाति केवलाना-
म्प्रतिनिषेधः अपरेतु संस्कारान्तराभावेविधिरन्यथानित्याहुः । षोड-
शीपहणाग्रहणवह्निकल्पद्रव्येके एवञ्चमतिमंस्कारकत्वेन विधिर्युक्तः
प्रतिभाति । संस्कारत्वेनस्वाटूनिमधुराणिचेतिस्वाटुत्वविधित्वो
पपत्तेः तथाच गुंठीमरीचम्पिप्यल्योधान्यकाजाजिहिङ्गुकम् पिप्य-
लीमूलसंयुक्तसंस्कारइतिस्मृतमिति गङ्गः क्लृणालाजीविडञ्चैव-
सीतपाकीतथैवच वर्जयेत्प्रयणं सर्वतयाजम्पुफलानिच । क्लृणाजा
जीक्लृणजीरकः विडंविदार्यम् । लवणं सर्वैस्वैवसामुद्रमाग्निरि-
व्यतिरिक्तम् मन्नापडपुराणे आननारुढमन्नादांमपादोपहतमेव
चभमेध्यादागतै । स्पृष्टम्भुक्तम्ययुंयितञ्चयत् द्विःस्विन्नम्पु रिदग्ध-
ञ्चतथैवाग्रावलेहितम् शर्कराकीटप्रापणैः कैर्यैर्वाग्युपदृष्टम्
पिप्याकग्नधितञ्चैवतयातिलवगञ्चयत् सिद्धाः कृताश्चयैभध्याः-
पृथक्चलवणाकृताः याग्भायदुष्टांश्चातयादुष्टैश्चोपहतांसाया वास-
साचावधुतानियज्योनिश्राकर्मणीति आमनारुढमासनोपरिकृतं
पादोपहतं पदाम्पृष्टम् भमेध्यादागतैः चर्मकारादिषुपविचम्याना-
दागतैरशुद्धैः स्पृष्टम् द्विःस्विन्नद्विः पक्कम् परिदग्धमतिदग्धम्
यावनेहितंयावात्पूर्वमाद्यादितम् पिप्याकग्निलवणैः मदिदं
यामिनोलितन्निर्जलन्दिपि करेणमधितन्दधीतिनिषेधात्

तन्नाक्रमित्यर्थः । सिद्धास्यराः चामलकादयः पूत्यक्षसवणे बमि-
 श्रिताः तथा दधिशाकलयाभच्छुक्रस्यौषधिवर्जितम् वर्जयेत्-
 तयान्यत्तुसर्शनभिपवानपि अमद्यन्दधिशाकस्यवर्जयेदित्यन्व-
 यः । अन्यन्निषिद्धमित्यर्थः अभिपवाःसन्धानानिशुक्रमनम्बन्धु
 कालान्तरेण द्रव्यान्तरेवात्थस्त्वनस्वभायतोत्थस्त्वं तथाचवृष्ट्यतिः
 अत्यञ्जंशुषलमास्यातन्निन्दितं ब्रह्मवादिभिरिति अत्रापवादः श-
 ङ्गेनोक्तः दधिभक्ष्यञ्चशुषलेषु सर्वेष्वदधिसम्भवम् ऋचीसपक्व-
 चांस्यात्सर्पियुक्तमिति स्थितिः अनग्निकामुष्माञ्चचीसन्तैनपक्व-
 माद्यादिष्वतयुक्तमभक्ष्यमित्यर्थः । वायुपुराणे पिभक्ष्याप्येवकरम्भा-
 श्चदृष्टकाष्टतपूरिका ऋशरोमधुसर्पिश्चपयः पायसमेव च दधिग-
 व्याममंष्टमन्वानानाविधानपि । शर्कराचीरसंयुक्ताः पृथुकानि-
 त्यमक्षयाः । सक्तुं ह्लाजांस्तथापुपान्कुल्मापाव्यञ्जनैः सह । सर्पिः शि-
 ग्धानिसवौगिदध्नासंस्कृत्यभोजयेत् याहेष्वेतानियोदयान्ति त-
 रः प्रीणयन्ति तमिति कर्त्तव्यताः सक्तवः इष्टकाः कामारखंडा-
 नि पृथुकाश्चिपिटाः असंसृष्टभक्ष्याः स्नकीयभक्ष्या लाजाभष्टी-
 हितपडुलाः अपृषाः मण्डकाः कुलमापोयावकाः एतानि पर्युषिता-
 न्यपिष्टतन्निग्धानिदध्नामधुनाचसंस्कृतानि भक्षयेदिति पर्युषिता
 पत्रादित्यर्थः यत्किञ्चिन्मधुनामिश्रं गोचीरद्वयपायसैः दक्षमक्षय-
 मित्याहुः पितरः पूर्वं देयतादिति मत्स्यपुराणवचनादित्यलम्बदुनाश्रयं
 तन्मधुमन्वेयम् अत्राभावेफलमूर्त्तस्तु पितरित्युक्तान्तर्भाव-
 यमा ॥

मू० सहान्नं ननरास्तर्पयन्ति ॥ ५ ॥

फलमूर्त्तैरेव न सहनराः पितॄंस्तर्पयेयुर्न केवलैरिन्द्रियैः लब्धेभिर-
 इत्येवात् अत्राग्ने गेति तृतीययं सहाभेन च सहति ग्रहणं विम्व-

एथर्थात्प्रधानस्याप्राधान्यायं अथमहयुक्तेप्रधानवृत्तिपाणीनिष्करण-
विरोधादग्यस्यकथमप्राधान्यं नेति उच्यते अविदचित्तत्वेनास्यदे-
सपरिट्टपितत्वात् तथाच विवक्ष्यस्यद्विशब्दस्यप्रधानङ्कारणवृत्त-
स्तुसतेति नचान्त्रमन्तरेणहृष्टौमूलफलादेःसामर्थ्याभिप्रायः प्रधा-
ननगुणसम्भावसम्भवोपसौ तस्माद्विषयार्थमेवसहेतुरक्तं । सहा-
न्नेनीत्तरास्तरपयन्तीतिक्वचित्पाठस्तत्रोत्तरामूल फलाद्यस्तेनैवम-
हतर्पयन्तिहंज्ञान्कुर्वन्निनकेवलानित्यर्थः एवञ्चिंस्यात्सर्वभूतानौ-
त्सहिंसाधर्मेणट्टितमभिधायेदानीं चिंसाधर्मैश्च ।

मू० छागोस्रमेपानालम्ब्य ॥ ६ ॥

छागोर्बर्करः उखस्त्रपरः सचमृगहीनछागादि तथाचश्रुतिः
स्तुपुरीवाअविप्राणवृत्तिंनेपोमदुः एताग्नित्वुद्देशेनहृत्वापचदित्य-
र्थं तथाचातिः मधुपर्कं चसीमेचदैवेषिश्चै चकर्मण अत्रै वपशवोहिं-
स्यान्नान्यत्वे तिकथञ्चन स्कन्दसंवादेपि अर्थदैवपितृणां हि योहिन्-
स्तिपशूहिजः सयज्ञफलमाप्नोतिते चयान्तिपराङ्कतिम् । जावालो-
पि हिन्दितयः पशून्बार्थं मुद्दिश्यै वसपापभाक् । याज्ञापदेशतोहिं-
सन्नपिम्बार्थे नदुष्यतीति अत्रैकआहुः । उखोवलीवर्दः तथाच म-
होच्चं वामहाजंवाश्रोत्रियायोपकल्पयेदिति तदयुक्तम् महोच्चत्व-
शब्देनतूपरस्योक्तत्वात् तथाचजावालः विपाणोद्भवकालेतुयोवि-
षणविवर्जितः संमहोच्चं वदन्त्याद्यास्त्रपरञ्चापिपावनमितिमहो-
चः पक्षीवामहोच्चवृत्तिप्रसिद्धः तथाचजातृकर्यः क्रिञ्चिल्लोहित-
वर्णोहिदीर्घपुच्छीगुरुस्वरः ह्रस्वचोऽटित्वयः पक्षीसमहोचेतिपाठन-
वृत्ति किञ्च ह्यपस्याभक्षत्वमुक्तम् तथाचेश्वरः साक्षादमर्षिपः-
प्रोक्तोमन्मूर्च्छिं संमवाहनः तंयदापिहियोहन्ति तेनाहंस्कन्दताडितः

वृद्धदेवलोपि वेमरांश्च गजशवांश्च वृषभांश्च करिमाचलं रासभस्त्राश्व-
 भवेद्विद्वृकृमिर्वाः भवेभवद्वृति करिमाचलः शृगालः । उख, गतवह्नि-
 न्नामदत्यनो उक्त गतवलादुस्रस्त्वपरोक्षगभस्तिष्वित्यभिधानात् ।
 तदपि न पशवालम्भप्रकरणात् न हन्यान्मत्स्यसूकराविति निषेधात्
 अतश्चोखशब्देन कलौष्ठागमेपावेव प्रशुपञ्चकमध्येतयोरेव भक्ष्य-
 त्वाहचनोक्तत्वाच्च तथाचश्रुतिः पुरुषोश्वो गौरद्विरजोभक्तेताव-
 न्तो वैशर्वेषगवद्वृति गोभिलमूत्रञ्च छागोसुमेपाश्चालभ्याद्वृति ।
 ननु च छागमेपयहणेनैव तल्लब्धेः किमर्थमुसृग्गृह्यं उच्यते विशेष-
 विध्यर्थत्वादित्यदोषः । तथाच इकन्दसम्वादे वार्ध्नीनसम्भ्राजग
 एकोलाहाजस्तुपरंघृतमिति । दद्यादेसद्भवेदत्तं मानन्त्यायतिला-
 मधु अन्यञ्च अनन्ताखड्गमांसेन लोहच्छागाञ्च नूपरादिति । अत्र
 कश्चिद्वाप्यक्तदाह । छागोसुमेपानिति पुंस्त्वमविर्वाचितं उपादीय-
 मानत्वात्पशुनायजेतेतिवत् सर्वासांपशुजातीनां मारणं भक्षण-
 नाथा । विधानैतु नदीपस्यादन्यधानरकंद्रजेदिति । अन्येत्वाहुः
 पशुनायजेतेत्यत्रापि पुंस्त्वस्यैववचितत्वात् पुंस्त्वक्तिरेव ध्यानस्त्री-
 व्यक्तिरिति । अतानुचानाः प्रमाणम् ॥

मू० क्रीतालब्ध्वावाऽस्वयम्भृतानाहृत्यपचेत् ७

वागब्दः पशुवन्त्वाभावे अस्वयंभृतपहणम् । निपिद्धेवर्चनोप-
 लक्षणं तेन पशुभावे विहितं ऋगपचादिमांसानिक्रयं लाभाभ्या-
 माहृत्यपचेन्न निपिद्धमित्यर्थः । धिनामांसेन यच्छ्राद्धं कृतमप्यकृतं भ-
 वेदिति । श्राद्धवैकल्यापत्तेः पद्मपुराणे धिनामांसेन यच्छ्राद्धं नन्न
 तन्निष्करम्भवेत् । क्रव्यादाः पितृगीयन्मांसस्मात्तैर्नैत्र तान्यजिदिति
 अत्रैकप्रकारविरलेपस बुध्वास्वयंभृतानपिपचेदित्याहुः । तदयुक्तं

तेषांनिषिद्धत्वात् तथास्मृतिः उच्छिष्टस्याप्रतादानेष्टतमांसस्यभक्षण-
 म् षगुल्यादंतकाष्ठवृत्तल्यंगोमांसभक्षणैः तथा शय्याशाकस्मृत-
 ष्मांसहरेष्वमघितन्दधिषगुल्यादन्तघर्षचतुल्यङ्गीमांसभक्षणै रिति
 महाभारतेपि विपक्षद्वयैवव्याधितिर्यग्घतन्तथा नप्रशसन्ति
 वैशाहेयश्चस्वविर्जातम् विपक्षद्वारण्येपतितपलादौविपक्षेष-
 स्तेनहतं तिर्यग्घतंसंहाति रिक्षहकादिहतं तयोरभ्यनुज्ञानात् ।
 तथाचसिंहव्याघ्रहतंचयत् इति प्रशस्तमितिशेषः अथवाशाहेत-
 स्थापिनिषेधोविधिर्नित्यभोजनविषयः एकमूलकत्वात् शस्त्रविव-
 र्जितम्भयंमृतं अनुपाकृतमांसानिसौनंवल्लूरमेवच स्मृतिलोकनि-
 पितांश्चमृगमीनाण्डानपि सौनंहिंसास्थानभवम् । अनुपाकृतंसं-
 स्कारहोनम् वल्लूरंशुष्कंवर्जयेदिति । पृष्टमांसं हयामांसं वज्र्यमां-
 सञ्चपुतक । नभक्षयन्तिसततम्पुत्र्यक्षलवणानिचेति । मार्कण्डेयः ।
 ष्टमांसंश्चै रद्रतिप्रसिद्धं तथाचवामनपुराणे पृष्टमांसाशिनोमूढा
 क्षयैवक्रौञ्चजीवनः क्षिप्यन्तेहयभक्ष्येतेनरकेरजनीचरोपि शेषम-
 न्यतोद्दोयम् ननुवाफलमूलैरौषधीर्भिव्यहिसाधर्मैश्चट्टि मुक्त्वा-
 नन्तरंक्षागोस्वमेपानालभ्येति हिंसाविधयेदानीं क्रयलाभौसूच-
 यतावाशब्देनहिसानिषिद्धेति । तथाच कन्दमूलफलाभावैसांसा-
 न्याहुर्मनीषिणः पुण्यानिमुनिगीतानिलव्यानिच धप्रविवेतेति । च-
 तुर्विंशतिमते महाभारतेपि क्रीत्वास्वयम्वाप्युत्पादापरोपहतमेववा ।
 देवान्पितॄन्चर्षयित्वाखादन्मासन्नदुप्यति एषउक्तोविधिर्ब्रह्मणः ।
 सर्वकामफलप्रदइति तस्माद्वाशब्देन हिंसान्निपिध्यक्रयलाभावेव
 सूत्रकाराभिमतविति । अत्रोच्यते यदुक्तं । हिंसानन्तरंक्रयला-
 भौसूत्रयथाहिंसानिषिद्धेति । तन्न प्रशुबन्धासम्भवेक्रयलाभयोऽनु-
 क्तत्वात् तथाचस्कन्दसम्वादे । सासाभावेकृतेशाहेध्यायन्तेपिह-

देवताः करिष्यति सुतो ब्रह्माय इ' पञ्चाङ्गसामिषं । ददाति क-
 ष्णामांसन्नतंशपन्तिरुपामुहुरिति मांसाभावे परबसंभवे । यत्नभि-
 हितं कन्दमूलफलाद्याभावइत्यनेन हिंसा निषिद्धेति तदप्ययुक्तं ।
 कन्दमूलफलाद्याभावे यधंविनेत्यहिंसाधर्मेण प्रतिपादकस्तत्र हिंसा-
 निषिद्धेति । यच्चाभ्यधायिक्रीत्वास्वयंवाप्युष्णादोत्यादिनात्रास-
 विधिरिति तदपि मन्दमिति तस्याप्यमांसमुग्दाक्षिणात्परत्वेन-
 तद्देशविषयत्वात् दृश्यते च देशविषयात्वाचारः तथा च दृश्यते ।
 उदुह्यते दाक्षिणात्बैर्मातुलस्य सुता द्विजैः । मध्यदेशे चर्मकाराः शि-
 ल्पिनः खगवासिनः मत्स्यादाश्वनराः सर्वे गस्थान्दृशारजकुलाः ।
 पर्वते मद्यपानार्थे नैते दण्डस्य चार्हका इत्यादि पठन्ति च पृथिव्या-
 स्त्रिपुभागेषु मांसमक्षण माचरेत् यस्तु दृश्यते चेतो बचनम् । न दे-
 शानां न विप्राणां न युगानां द्विजोत्तमाः । धर्मं शास्त्रे पुत्रैर्भेदो दृश्य-
 मांसमक्षण इति । तद्दक्षिणव्यतिरिक्तदेशविषयित्यविरोधः किञ्च-
 यद्येवन्नामर्भविष्यतश्चर्गीयोमीबम्पशुमाजभते छागोसमेपानाल-
 भ्येत्यादिविहितहिंसाप्रतिपादकानिवाक्यान्यनर्थकान्यभविष्यन्निति
 तस्मात्पशुवधासंभवे क्रीत्वा लब्ध्वावेति सूक्तमिति सिद्धं । इदानीं
 मृगोरभ्रक्किरिच्छागपर्यतेरुपतविषाम् । मांसं विशाणशगयो कुरो-
 च्चक्रमतः सुराम् धिनोति चपितृं श्वैव मांसान्पायसमेव चेत्यादि-
 चनविहितान्दक्षिणपक्रमते ॥

मू० मासद्वयन्तु मत्स्यैः ॥ ८ ॥

मत्स्याः पाठीनोदयो विहिता न निषिद्धः । तैर्हि मांसं तन्निमित्तार्थः । त-
 द्वाचमनु । द्वौ मासौ मत्स्यमांसेनेति तु शब्दो विशेषणार्थः तेन मत्स्य-
 विशेषेणैकालविशेष इत्यर्थः तथा चापस्तम्बः शतबले मत्स्यस्य मांसिना-

चत्वारिंशदिति यक्षुमत्स्यैश्चतुरोमासानितिपैठीनसिद्धचनन्तक-
 शस्त्रविषयम् । तथाचयमः । शशस्त्राश्चतुरोमासानिति । प्रीण-
 यन्तीतिशेषः । ननुचमत्स्यांश्चक्रामतोऽग्ध्वाधोपत्रभ्रष्टप्रह्वसे
 दिति प्रायश्चित्तस्त्रोक्तत्वात् कथमेवमिति उच्यते तस्यनित्यभोज-
 नविषयत्वाद्देवपितृनिवेदनविषयत्वाच्च तथाचागरस्यः । षट्तेयो-
 ष्यकव्याख्यांमत्स्यमांसंभ्रमयुते लभतेपातकमसौसर्वमांसाशिना-
 दृषाम् । कायवोपि । कालशाकञ्चमत्स्यांश्चपरमान्दन्तिकोदनं ।
 अनिवेदानमुञ्जोतपितृणांदिवतैः सहैति एवतर्ह्येकतः सर्वमांसा-
 निमत्स्यमांसानिवैकतः एकतः सर्वपापानिब्रह्महत्यातथैकतः ।
 तथा मत्स्यादः सर्वमांसादः इत्यादिबचनदृष्टन्तिरर्थकमिति मैव-
 बोचः कार्तिकादिक्षालशिरोपविषयवत्येनसामर्थ्यकत्वादक्षिणादि-
 देशेनिषेधकत्वाच्च । तथाचनारदीये नमात्स्यम्भक्षयेन्मांसंनकौर्म-
 न्नान्यदेवहीतिकार्तिकादिष्वेष्टावकालइतिशेषः । मत्स्यादासनराः
 सर्वइति मध्येदेशे दृष्टरूपतिनोक्तं । किञ्च एकतइत्यर्थान्तरम् । स-
 र्वमांसानिभक्ष्यामांसायेकत्वतथा भक्ष्यमत्स्यमांसानिवैकत्व तथा
 पापानिसर्वेक्ष्याः एकत्वत्वात्सद्भ्रान्तानंचैकत्वेति पापायज्ञादिक-
 कर्मैति शब्दरत्नावली हतास्याप्तमनेजानइति चन्द्रमोक्षी एकवश
 यादिसर्वमांसान्येकतमत्स्याएकत्वसर्वेक्ष्या एकवद्वज्ञानमेकतस्तु-
 खायांसमानमित्यर्थः । तथाचप्रचेताः यादितृप्तिः पितृणांस्यादववा-
 र्धिनसादिभिः साभवेन्मत्स्यमांसेनदत्तेनयादकर्मस्यौति तस्माच्च-
 हेमत्स्यैः पितृभ्रमन्तार्थस्वयमपि मुञ्जीतेतिनिरवदाम् । तथाचब्रह्म-
 पुराणम् इत्यकव्यार्थतो विप्रान्भोजयित्वाविधानतः वैसारिणां-
 स्तुमुञ्जानोन्निष्येतेगसाद्विजइति । मत्स्यानाभ्याञ्चवक्त्र्यः राज्ञो-
 वान्राजतुण्डारिचसशएकांश्चैवसर्वयः शहोपि राजोवान्मिंहत

गडांश्च सशल्कांश्चविशेषतः । पाठीनरोहितौ भक्ष्यातेमत्स्येष्वतिपा
 वनाइति । राजीवाःपद्मपर्णाः सिंहतुण्डाभिंहमुखाः सशल्काःश-
 ल्काकाराश्रयवयुक्ताः जातृरुग्योपि शशश्चमत्स्येष्वपिहि सिंहतुण्ड-
 प्त रोहिताः । क्षुद्रम स्त्रेषुक्ते क्लोतिसेध्यो रोहितदन्तइति निद्रि-
 द्धमत्स्यानाहसएत्र । गोमत्स्योगुच्छमत्स्यश्च चर्मकाराह्वयस्तथा
 नेतेद्विजातिभिर्भक्ष्यास्तथा चिलिचिमाभिधः । शृङ्गीन्त्रकेचिदि-
 च्छन्तिप्रशस्तान्द्रव्यकव्ययोः अयंत्रिकल्पोनिव्यभोजने व्यवस्थितः ।
 प्राघुणज्ञादौ तथा मत्स्यश्चिलिचिमो नाम नभश्योहिद्विजन्मनां
 द्विलिचिमः मितगौरीनरवाङ्गसदृशः समुद्रजइत्यायुर्देः । ना-
 न्द्यावर्तालिमत्स्यइच्छिसदृशंग विरुष्टरुगाहिप्रभृतयः क्षुद्रमत्स-
 श्रस्त्वत्यनरेतावदेवावगन्तव्याः ॥

मू० सासत्तृयन्तुहारिणेन ॥ ६ ॥

हरिणस्ताम्रमृगस्तन्मांसिन विमासन्तृप्तिरित्यर्थः । एषः द्र-
 ष्यमृगः प्रोक्तस्ताम्बोहरिणउच्यतेइति सुच्युतत्वात् । द्रव्यसारे-
 याश्चिकृत्तन्ने तथोचोशनाः चतुरोमासान्कृष्णसारेणेति । यत्त्वष्टा-
 वैणेवेणेतिपैठीनसिनोक्तम् अष्टावैणोयनांसेनेतिच मनुनातत्तूपर
 द्रव्यसारविपरदेभननुमर्हति । तूपरस्त्वविशिष्टोक्तेः अन्ययोशनचा-
 विरोधात् । तथाचोक्तान् स्मृतिद्वेषेतुविषयः काल्यनीयः पृथक्प्र-
 गिति । तुश द्भोविशेषार्थः तेनमृगविशेषेकालविशेषइत्यर्थः । तथा-
 चमार्जगहेयः करोतितृप्तिन्त्रवैरु रो सांसंनसंशयः । रुद्रःशम्बरः
 शरदिगलितशृङ्गइत्यायुर्वेदः । मचुरपि रौरपेणनवैवतु वक्तु रुद्रः
 प्रीणातिपञ्चवेइति यमोक्तंयज्ञपञ्चरौरवेणेति । गोभिलमूत्रम्
 तदङ्गशासंशृङ्गरुद्रपिपय यत्पुनर्देवलीनोक्तम् । तीन्मासान्कृष्णि

मृगैरितितद्वरिणसदृशरुविपयम् । नचयथाष्टद्विपयोविकल्पः
यत्रतेभक्तुं गृह्णाणामनेकात्पाराद्विपयानुपलब्धेः । तस्मान्जोवि-
पयोविकल्पोभद्रमर्हति । नार्कण्डेयः पुण्यातिचतुरोमासाञ्जश-
स्य पिशितपितृनिनि यत्तुदेवलेनेतान् शशैःपयमामिकीतृमिरिति
मशःप्रौणातिपयमासानितिचयसेनतद्दृष्ट्यश्विपयमिति अवि-
रोधः अन्यवाप्रिरोधाधर्मभाषापत्तेः । तथाचव्यासः धर्मबोधाधतेध-
र्मोन्सधर्मः कदाचन । अविरोधास्तुयोधर्मः सधर्मः उद्भिद्वच्यते ।
तस्माद्विरोधे धर्मस्य निश्चित्यमुक्तवाधवं । तयोर्भूयंस्तरं पिडा-कुर्या
धर्मविनिर्णयं तत्त्वेविप्रतिपन्नानां वाक्यानामितरेतरं । विरोधप-
रिहारोवनिर्णय स्तत्त्वदर्शिनइति । नचश्यापदजातेरनेकरादेवं
नषटइतिवाच्यम् । तथावामनः कदलीकन्दलीचीनश्चमूरप्रि-
यक्तावपि समुस्येतिहरिणाधभौ अजातयोनयः । द्रष्टासारस्य
न्यंकुरं कुशम्बररोहिण्याः गोकर्णपृपतैपस्य रोहिताश्चमरीमृगाः
गन्धर्वःयरतांगमष्टमयोगवयः शशाङ्कत्यादयो भृगुन्द्रादमाइति ।
एवमन्यत्रापि ॥

मू० चतुरस्रश्रीरक्षेण ॥ १० ॥

पितृषान्तृमिरित्वर्थः । तथाचमनुः अरसणोपचहरइति
परमध्वारण्येमेपः नत्रसेपमांसेनेति ग्राम्यस्त्वच्च्यमाणत्वात् ।
अन्वेराहमेपएवेति । तद्व्युक्तम् श्रुतिविहितत्वात्पौनरुक्त्यदोपाच्च
तथाचश्रुतिः । वरुणावारण्योमेपइति यत्तु सेपेणपञ्चमासानिति
पैठोनसिनोक्तम् । तदारण्यरूपविपयं अत्रैतत्त्वन्दिच्छते किंगवद-
मांसंभक्ष्यमभक्ष्यञ्चेति तत्रैकश्राद्धः विहितश्चाह्वयमिति तथा-
यमः । गावयंसद्वसन्मितात् एकादशमासांस्तृप्यन्तौतिशेषः मार्क-

गडेयोपि गवयस्यनुमांसेनतृप्तिः स्याद्दश मासिकौति तद्युक्तम्
 श्रुतिविरुद्धत्वात् तथाचश्रुतिः । सयंपुरुषभालभन्तस किंपुरुषोभव
 द्यावस्वंगाञ्चतौगौरश्रुता गवयश्रवाभेवनायम विमालभन्तसङ्घो-
 भवद्यमजमालभन्त सशरभो भवत्तस्मादेतेषां पशुनां नाशितव्यम-
 पक्रान्तमेघाहैतेपशवइति । श्रुतिस्मृतिविरोधेत् श्रुतिरेववल्कीयसी-
 तिश्रुतेष्वेववत्वाच्च । नचश्रुतिविरुद्धस्मृतिरादरणीया तथाचचतु-
 र्विंशतिमतं स्मृतिर्वेदविरोधेन परित्याज्यायथाभवेत् । तथैवलौ-
 किक्वांशक्यं स्मृतिवाधापरित्यजेदिति श्राद्धविषयत्वेन गवयस्यवि-
 धिरित्यन्ये । अत्रानूचानाःप्रमाणम् ॥

मू० पञ्चशाकुनेन ॥ ११ ॥

शाकुनिर्भक्ष्यपचीतन्मांसेनेत्यर्थः । तथाचमनुः शकुनेनाथप-
 चैयइति । यत्तु शाकुनैश्चतुरोमासानिति देवलेनोक्तम् यच्चचतुरः
 शाकुनेनेतिचगोभिलेन तद्विहितप्रतिपिडहारीतादि पक्षिविषयं
 यच्चशकुनेनसप्तैति पैठौनसिनोक्तम् तदतिपवित्रकपिञ्जलादि
 पक्षिविषयं सोमपानोद्भवत्वेन पावित्र्यात् । तथाचश्रुतिः सयन्सो-
 मपानमासततः कपिंजलःममभवदिति । जरत्काररपि गौरःक-
 पिंजलोमेघः कृकपालाचवर्हिणइति । बर्हिणीलकण्ठः सुमेघाः
 किञ्चिद्भोहितवर्षेति दीर्घपुच्छोरुकरः । ऋष्वचोटिस्तुयःपक्षीस-
 महोत्तेतिपावनइति धोटिशचुः भक्ष्यानाश्च शङ्खः तित्तिरञ्च-
 मयूरञ्चलायकञ्चकपिंजलम् वार्धिनिबंधर्त्तकंचभक्ष्यानाहयमः
 सदा सदेतिश्राद्धादेरन्यत्रापि जावालः भक्ष्यःकपिंजलोनीलत्वा-
 टीवन्यपदाशुधाः भक्ष्याविति नीलःकृष्णतित्तिरिः कपिंजलोगौ-
 रः वन्यपदाशुघोवन्यकुर्कुटः वनेजलेभवो जलकुर्कुटइत्यन्ये तत्र

कञ्जविङ्गलवंहंसमितिमनुना प्लवशब्देनतस्मिन्निपिहत्वात् च-
 क्रवाकं प्लवङ्गो कसिति शङ्खनिपेधाच्च भारद्वाज्याः सांसेनेतिकात्या-
 यनोक्तो भरद्वाजो भक्ष्यः यत्तु नखादेत्तु भरद्वाजमिति सुमन्तुर्नोक्तम् त-
 व भरद्वाजो न्यङ्कुविषयः कौजिडिद्यादिति प्रसिद्धः तथोचनिघण्टुः
 वटीवटकइत्याक्तो भरद्वाजो न्यङ्कुटः वटङ्को ग्योहितो यस्तु खंजरी-
 विषयपुच्छकः इति सुमन्तुः भक्ष्यस्तु नौकण्ड, स्यादरीतोलायति-
 क्षिरी हारीतो विहितप्रतिपिद्धः । कुर्कुटहारीतभक्ष्यो ह्यदश-
 रावमनाहारइति शङ्खनिपेधात् अन्तरस्मृतिष्योक्तो यम् वर्ज्याना-
 इमनुः क्रव्यादः शकुनीन्सर्वास्तथायामनिवासिनः अनिर्दिष्टांशै-
 कशफांतिट्टिभक्ष्य विवर्जयेत् । कलविङ्गलवंहंसश्चक्राङ्गुल-
 कुकुटम् सारसं रञ्जुदालञ्च द्वात्यहंशकमारिका । प्रतुदाञ्ज-
 लपादांश्च कोयटिनखविष्कारान् निमज्जतश्च मत्स्यादाः सौलं-
 बूरमेव च । यज्ञं चैव वलाकांश्च काकोलङ्गुगीटकम् । मत्स्या-
 दान्विडुराहांश्च मत्स्यानैव च सर्वश इति । क्रव्यादो गृधादयः ग्रामवा-
 सिनः पारायतादयः अनिर्दिष्टभक्ष्यन्ते नाज्ञातः एकशफाश्च-
 श्वादयः टिट्टिभोनिष्ठपुरशब्दभाषीटिट्टिरीति प्रसिद्धः, कलविङ्गो-
 गृहवचकः प्लवोजलकुकुटः चक्राङ्गः चक्रवाकः रञ्जुदालो हचकु-
 कुटः द्वात्यहः कालकण्डः प्रतुदः श्येनः जालपादाजालाकारपादाः
 कोयटिः शिखरी, नखविष्काराश्च कोरादयः निमज्जन्तो मत्स्यादात्रि-
 मज्ज्यमत्स्यदा काकोलोगिरिकारः मत्स्यादाश्च निमज्जन्तोपि अ-
 न्ये प्रसिद्धः देवलः उल्लूककुरुरश्येन गृध्रकुकुटवायसाः चकोरः की-
 किलोरञ्जुदालकश्चकमज्जकी पारायतकपोती च नभस्याः फोलेणे-
 स्मृताः । अरत्कारः कारापिकाः कपोतश्च स्रोतकरं कतुशडकम् स-
 क्प्रजं सारिकाञ्च कलविङ्गञ्च यजयेत् कारापिकाशकुनगाम्बो-

क्ताः स्तोत्रकश्चातकः रक्ततुण्डः शुक्रः मकृत्प्रजः काकः लोमशः गा
 मकुकुटः । आतापीमांसानपि वर्जयेत् आतापीचिह्नः वेदनिधिः
 काकारिपिङ्गलाक्रौञ्चः वकीटोटेह्नमारसौ चंपभासौ मृद्गराजश्चा
 न्द्रञ्जग्ध्वाद्रतश्चरेत् काकारित्त्वलूकः पिङ्गलामुखूमरइतिप्रसिद्धः
 वकीटोवकः चापोनीलपक्षी स्वर्णपक्षीतिप्रसिद्धः जग्ध्वाप्राश्व-
 चान्द्रञ्चन्द्रायणमित्यर्थः । शङ्खहंसश्मद्गुञ्जकङ्गाकङ्गाकोलङ्ग-
 ज्जरीटकम् मत्स्यादाश्वतथामत्स्यान्वलाकांशुवासारिके । चक्रवा-
 कप्रवङ्गीकम्भण्डकम्भुजगङ्गपिम् मासमेकंवृतङ्कुर्यादितांश्चैव नभो-
 जयेत् मद्गुर्जलवायसः वृतञ्चान्द्रायणम् मत्स्यव्यवस्थाप्रागुक्ता
 निपिडमत्स्याशाश्वत्थेत्यर्थः । धौम्यः पारावतरं रथांगञ्चमरालञ्चवृ-
 लिक्रुम् जग्ध्वाहिकुक्कुरंग्रास्यं वृतेनापिनशुध्यति रथांगञ्चक्र-
 वाकः सरालोहंसः कुलिक्रुकोवृतेनचान्द्रायणेनेत्यर्थः अन्यत्स्मृति-
 श्योक्तोयम् ।

मू० पट्छागेन ॥ ११ ॥

पितृणां तृप्तिरित्यर्थः तथाचमनुः । परमासञ्छागमांसिनेति छा-
 गोमहोक्षः पार्थीनसादन्यः तद्विधेर्विशिष्टत्वात् । यत्तु । छागलं-
 सप्तत्रैमासानिति मार्कण्डेये नोक्तम् तदारण्यजविषयम् तथा
 चश्रुतिः । सोमायकुलुङ्गआरण्योजडति । यच्चनचत्प्रयत्नजेनत्वि-
 तिदेवलेनोक्तम् तद्वार्थीनसव्यतिरिक्तपक्षिविषयं यत्पुनर्हादशमा-
 सांछागेनेति पैठोनसिनोक्तम् तत्तूपराजविषयम् तस्मात्तिपावन-
 त्वात् तथाचसमहोक्षेतिपावनइतिप्रागुक्तमित्यविरोधः ।

मू० सप्तकौर्मेण ॥ १२ ॥

कूर्मः कच्छपस्तन्मांसिनेत्यर्थः तथाचदेवलः कूर्मेः स्यात्सप्तमांसिकी

ति यमोपि क्रूरः प्रीणातिसात्तिवति यत्तु शमक्रूरं योभासिनमाभैरे-
कादनभित्तिवति सतुनोक्तम् तद्बृहत्क्रूरं विषयमारयविषयमेवेत्य-
विरोधः यत्तु नखादेत्क्रूरं सूकराविति निषेधस्तद्विषयमशेषवचनम् ।

मू० अष्टौवराहेण ॥ १३ ॥

वाराहचारण्यमूकरस्तन्मांसिनैत्यर्थः तथाचदेवलः अष्टौमा-
सां वराहेणेति यत्तु दशमासास्तु त्वन्तिवाराहमहिषामिषैरि-
ति सतुनोक्तम् । तन्मांसलवराहविषयं तन्माघृतसकृतत्वेनौचि-
त्यात् । तथाचश्रुतिः अन्नो ह्रवंदेवाघृतकुभप्रवेशयांचक्रुस्ततोवरा-
हाः सखभ्रुवुखन्नाहराह मेदुरोष्टतादिसम्भूतइति यत्तु अग्न्यासा-
च्छूकरामिषमिषिमाकं गण्डेयेनोक्तम् तदमांसलविषयश्चापि क्रूरं ह-
ति अघाविरोधात् अत्रैकभाहः । नखादेत्क्रूरं मूकराविति नि-
षेधाद्वाराहक्रूरं मांसन्नभक्ष्यामिति । तन्न । तस्य कार्त्तिकदिनेषु-
वकालविषयत्वाच्छ्रुतवराहविषयत्वाद्वा तथाचनारदीये । का-
र्त्तिकेसूकरं मासयस्तु भुङ्क्तेति दुर्मतिः तद्भुङ्क्ते जीयते पापी विष्टा
श्रीप्राममूकरः नमात्यं भक्षयेन्मासन्नकर्मिना न्यदेवहिदति तद्भु-
क्तौ रौरवान्भुङ्क्ता नेत्यनुवृत्तौ हारीतः पारावतपाण्डुसूकरसारि-
केति उपमन्युरपि याम्यञ्जेतवराहौ तु नभद्वौ द्विजपुङ्गवैरिति ।

मू० नवमेघमांसिन ॥ १४ ॥

मेघोगाम्यभेदः तन्मांसिनैत्यर्थः । तथाचयमः मेघैः प्रीणातिवैन-
वेति यत्तु त्वय्येकादशादिके रिति देवलेनोक्तम् । यच्च तथैकादश-
मासं वा शरभं स्पृह्यत इति मतिच मार्कण्डेयेन तत्तु परविषयम् अत्र-
विकारप्रत्यये प्रकृते तत्परिहारेण पुनर्मांसग्रहणम् । मांसविकारप्र-
त्यर्थं तेन तद्विकाराभ्यविकालान्तरसाधितादेरादित्यर्थः । तथा-

चस्कन्दसम्वादे षष्ठेहाथपि गोधूमयदगोरमविक्रिबाः तथा प्रांस-
विकाराद्यदधिनीरगुडस्यचेति । भक्षयेदितिशेषः ।

सू० दशमाहिषेण ॥ १५ ॥

तप्तितिरित्यर्थः तत्राचदेवलः । दशमाहिषमांसिनेति । यत्रे-
कादशमासान्महिषेणेतिपैठीनसिनोक्तन्तदारग्यविषयंतुपरविष-
यं रामहिषभक्षणञ्चुटेशविशेषिव्यवस्थितम् तथाचयमः । कामरो-
हिगिरौमेध्याइति षाडप्रजापतिरिति कासरोमहिषः । ननुवप-
भक्ष्याः पशुजातीनाद्गोखरोद्वाः मकुञ्जराः सिंहव्याघ्राक्षरभाः ।
सर्पाजगरकाश्याया शशमृदकमालीरनकुलगायसूकराः मृगा-
लशृपभक्षीपिगोलांगुलमर्कटाइति। तथा वार्दमौर्दञ्चनारक्षहारहा-
रंचरामभं। क्रौंगं लौमयिकमांसं प्लग्ध्वाभश्चतिथिक्मिः । वैशरो-
द्गजावाग्वष्टपभान्करिमाचले रामभम्पाश्रयभवेद्विक्मिर्वाभवे
भवइतिदेवलव्याघ्रपा दृष्टहदेवनादिवचनैरभक्ष्यमध्येमहिषानुक्तेः
सार्वत्रिकमाहिषभक्षणद्विन्नस्यादितिचेत् मैवंभाषीः गिरिमन्तरे-
णतद्वचणमहादोषापत्तः । तथा षभारहाजः । गङ्गामृदकसर्पास्तुभै-
रमंघगिरिंश्रिना । जग्ध्वाहिजानशुध्यन्तिप्रायश्चित्तयतैरिति ।
तस्माद्देशविशेषपण्यतद्वचणं व्यभिच्यतमितिसूक्तम् वार्दरार्पभंउ-
र्दीजलपशुस्तस्य । जतमानुपइत्येके । नरभ्यानुपम् चारंइरिग-
व्यत्राच्यानांसिंहाग्वक्यहिमेकादीनां कारहारिणां कौगोवग्यः
प्रातस्व स्तोमशिक्षान्तोपरीतिप्रसिद्धा । तस्य स्तोमकम् विटक्मि-
विक्रिक्रिमिः । क्षीपीव्यावविशेषः गोलांगुलोद्यानरविशेषः मर्क-
टशृगणशवादिपञ्चनमोपलघणम् ।

सू० एकादशपापतेन ॥ १६ ॥

पृपतापितमृगस्तन्मांसिनेत्यर्थः । तथाचगीभिलः एकादशपाप-

तेनेति । तत्रैतद्वक्तव्यम् पृषतशब्देन किञ्चित्त्वगुणोवाच्यः किंवाचित्त्व
 मृगजातिरिति तत्रयद्विचित्त्वगुणोवाच्यः स्यात्तर्हि स्रक्कागादीनामपि
 पृषतः गुणैरेकादशमासत्पितृहेतुः स्यात् । ततश्चविहितताः सर्वेपि
 पृषताः सनाः एकादशमासं तृप्तिहेतव इत्यर्थः स्यात् । अथपृषत-
 शब्देन चित्त्वमृगजातिर्वाच्यं स्यात्तर्हि तज्जातिर्देवशात्कथञ्चिदष्ट-
 षतत्वे एकादशमासत्पितृहेतुत्वं न स्यात् प्रत्युत विहितजातिः परि-
 त्यागश्चेत्यर्थः स्यात् । तस्मात्पृषतशब्दस्य कथञ्चित्तिरित्याशेषः इत्युच्य
 तेत्याख्याततो विशेषः प्रतिपत्तिरिति न्यायेन व्याख्यातचित्त्वमृगसंज्ञै
 वैतरश्यावत्तत्त्वाच्चित्त्वमृगतैव तावन्मासत्पितृहेतुनान्यसेरिति
 एवं सति स्रक्कागादीनां च कत्वा भावात्पृषतत्वे
 सत्त्वपितृत्वात्तन्वययुक्तः तस्माच्चित्त्वमृगैव तावन्मासत्पितृरिति
 सिद्धम् । ततश्च पञ्चदश्यान्तिपार्षतेः पार्षतेणेह सप्तवैश्वानराणां
 तेन एकादशपार्षतेनेति देवलमनुपैठीनसि कात्यायनवचनानां
 त्रिपयानुपलब्धे विकल्पाएव शक्यन्ते वक्तुं विषयाः । अथवा सर्वमृ-
 गजातिपुपृषतत्वं विशेषस्तेनैकादशेति सर्वेभ्यस्तृप्तिराधिक्यमित्यर्थः
 ततश्चैवं विषयः । पञ्चतयानिपार्षतेरिति देवलवचनहरिणमादृश्य
 चित्ररुविषयं पार्षतेनेह सप्तवा इति मनुनीत्तवङ्कगाख शृङ्गचिच
 रुविषयं । नवमासान्पार्षतेनेति पैठीनसिनोक्तं वरचित्ररुविषयं
 एकादशपार्षतेनेति चित्त्वपृषतविषयमित्यविरोधः अथमागयः । या-
 न्मासान् रुक्मिर्गै रिति त्रिमासत्पितृविषयस्य रुरोःपृषतत्वेन पञ्च-
 तयानिपार्षतेरिति तृप्तिविशेषः रुः प्रीत्यातिपञ्चकैरिति पञ्च-
 मासत्पितृविषयस्य रुरोःपृषतत्वेन एकादशपार्षतेनेह सप्तवैश्वानराणां
 तृप्तिविशेषः । रौरवेणानवैश्वानराणां नवमासत्पितृविषयत्वेन एका-
 दशपार्षतेनेति तृप्तिविशेषः । सर्वपृषतानामुपपृषतत्वे सति अन्या-

तृप्तिरिति । अनन्ताखड्गमासेन लोहच्छागाच्चतृपरादिति वैश्व-
 चनादेवविषयविभागा हरिणमेघवाराहसहिषशशनाम् षषतत्वा-
 संभवात् एतद्धल्पनागौरवमध्यविस्तृतम् । प्रमाणकल्पनेदोषाभावात्
 तथाचाङ्गिराः । प्रमाणानिप्रमाणज्ञैः परिकल्प्यानियततः । सौद-
 न्तिहिप्रमाणाणि प्रमाणैरव्यवस्थितैः भट्टोपि । प्रमाणवैशिष्ट्य-
 स्थानि सामान्यानिवहन्त्यपि अदृष्टशतभागोपि

तथात्रविष्णु मवत्सरन्तुपयसा तद्विकारेणवेति । अपिचमार्कण्डेय
सवत्सरन्तथागव्यम् पयःपायसमेववेति । आदित्यपुराणे विविध-
पायसन्द्यादिति तथामासविकाराद्य दधिचीरगुडस्येतिवचनात्
पयोविकारा कूर्चिकाचीरवटकादेय ॥

मू० वार्ध्नीनसमा^१सैनद्वादशवर्षाणि ॥ १६ ॥

दृष्टिरितिश्रेय वार्ध्नीनसस्त्रिविध तथाचविष्णुधर्मोत्तरे ।
विपिवन्त्विन्द्रयज्ञीणम् यूयस्याग्रहणन्तथा । रक्तवर्णन्तुराजिन्द्र
ह्यगम्वाद्वर्ध्नीनसंविदुरिति मुखकर्णोजलपानेपतन्तौ जलन्तिपिप
इत्यर्थे । विपिवन्त्विन्द्रयज्ञीणम् श्वेतहृद्मजापतिम् । वार्ध्नीन
सन्तुतप्राहु र्यज्ञिका पितृकर्मणीत्यन्यत्र निगमोपि । कृष्णगीवो
रक्तशिरा, श्वेतपक्षीविहगम् सवैवार्ध्नीनस प्रोक्त इत्येवमनेगमीशु-
तिरिति । अत्वानूत्राना प्रमाणं रक्तवर्णोवार्ध्नीनसो ऽचयतृप्ति
विषयोवेत्यविरोध वार्ध्नीनसमहाशक्तो लोहानसूपरोद्धत । आ-
नन्त्यायुर्भवेद्वदति वचनात् । लोहामिषहालशाक मासवार्ध्नी-
नसस्यवेति याज्ञवल्क्यवचनाच्च । वार्ध्नीनसशब्देणत्वोच्चारणमगा
लोचित । उष्ट्रोष्ट्रणीवान्वाार्ध्नीनसस्तेमत्या अरख्यायस्मरोरुष्ट्रौ
इतिश्रुतेस्तवर्णीयपाठान्त । श्राद्धशिष्टस्यामासस्यावश्यं भक्षणायम्
वगन्तव्यमातयाचविश्वामित्र धर्मशास्त्रात्तुविज्ञाय भक्ष्यद्वारम्
मेववा प्रदायपितृदेवैभ्यो भुञ्जीतातिथिपूर्वकमिति । अन्नरागप्राप्तं
भोजनेभुञ्जीतेतिनियमार्थं । तथाचोपसन्नु षट्गजाविषभग्न्याणां
मासशाकादिमेध्यवदिति । यद्विचिताभिधानादिति ॥

१ इति श्रीश्राद्धकाशिकायां सूत्रहत्ती दक्षिकरुणसामान्यं धर्मागमिति ॥

सप्तमीकण्डिकाचमसाप्ता ॥

इत्थं याम्यारण्यौषधिमूलफलै रनेकमत्स्थमांसैश्च तृप्तिमभिधाया-
ऽधुना चय्यतृप्तिं विवक्षुः सूत्रमारभते ।

मू० अथाचय्यतृप्तिः ॥ १ ॥

अथशब्दः प्रश्ने कात्स्नेवा अचय्यात्तृप्तिः कथङ्क्त्वाचय्यतृप्ति-
करन्द्रव्यमिति प्रश्नमित्यर्थः कात्स्नेनाचय्यतृप्तिरुच्यतइतिवार्थः ।
अचय्यो नन्ता तथाचमनुः कालशाकमहाशल्क खड्गोलोहा-
मिषंमधु । आनत्यायैवकल्प्यन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशङ्कति । प्रथोत्त-
रमाह ।

**मू० खड्गमांसं कालशाकं लोहच्छाग-
च्चमांसं ॥ २ ॥**

खड्गस्तूरः खड्गमृगस्तन्मांसं निषिद्धं एण्यादिव्यतिरिक्तम् ।
तथाचविष्णु कालशाकमहाशल्कोमांसं वाघ्नैः सस्य च विषाण-
वर्जाये खड्गानासूयतांस्तु भक्ष्याहइति यत्तु खड्गमांसिनो दशमा-
सानिति पैठीनसिनोक्तन्तस्मृशृंगविषयम् लोहः सर्वलोहितश्चाग
तथाच पैठीनसिः सर्वलोहश्चागेना नत्यमिति लोहितशब्देत्वावब-
वृत्तिः एवमादिद्रव्यमचय्यतृप्तिकरमिति पूर्वप्रश्नस्योत्तरमित्यर्थः ।
खड्गलोहितयोर्मध्ये कालशाकात्किंस्तत्तु ल्यफलार्थः ।

मू० मधुमहाशल्कः ॥ ३ ॥

मधुमाक्षिक महाशल्कोमत्स्थभेदः महसेनइति मध्यदेशे प्रसिद्धः
महाशल्कामहाकालिनो मत्स्थ इति यमस्मृतिः बृहन्निव बृहत्तिय
स्य रूढिरिति हलायुधः टेकार्यादौ प्रसिद्धइति कल्पतरुः कंत्रलाख्यइ-
तिकश्चित् शल्लकोवेत्यन्ये एवमनेकविप्रतिपत्तौ पुलस्त्योक्ते एवाद्-

र्त्तव्यः एकशतश्लोके चन्द्रश्चललाटे खड्गसंयुतः शुक्लवर्णस्तुमत्स्यो-
 हिमहाशक्तः स उच्यते इति अत्रैकभाहः । कलौ श्राद्धे मधुनिषि-
 द्धमिति । तथा च श्राद्धे मांसन्तथामध्वितिलिखितस्त्राक् । तन्नवि-
 चारसहम् निवस्य कृद्भिर्निर्मूलप्रतिपादनादित्युक्तम् । कलौ विधाय-
 कवचनोपलब्धे च तथाचपैठीनसिः परमान्नं कालशाकम् मधुमांसं-
 घृतम्पयः सुन्दरानितिलाविभाः प्रकृत्या हविरष्टधा । शस्तान्यष्टौ-
 तु सर्वेषु युगेषु मुनि सत्तमाः पितृणां देवतानाञ्च दुर्लभानि कलौ युग-
 इति । परमान्नम्पायसम् । देवलोपि दर्भास्तिलागजकायादौ हि चं
 मधुसर्पिणी कुतपोनीलकरु शचपविवाणी हपैतृके इह कलौ तथा
 तुलसीमधुदर्भाश्चितिलाः सर्पिर्भगासिपं एतन्मेष्यतमन्वित्यंसदा-
 चाराश्चये द्विजा इति सुमेधा अपि धिमांसं विमधुश्राद्धम्बिहतस्मृति
 भोजनम् विना समतरङ्गामो व्योमालिङ्गनवचयमिति ॥

मू० वर्षासुमघाश्राद्धम् ॥ ४ ॥

वर्षातो मघानक्षत्रे श्राद्धमन्नय्यतृप्तिस्तदित्यर्थः एतच्चापिण्ड-
 कं ज्येष्ठपुत्रिणा कर्त्तव्यं तथा च देवीपुराणम् तवापिमहतीपृजा क-
 र्तव्यापितृदैवते षड्ज्येष्ठपिण्डप्रदानन्तु ज्येष्ठपुत्रीविवर्जयेदिति तथाम-
 घायां पिण्डदानेन ज्येष्ठः पुत्रो विनश्यतीति अत्रैकभाहः ज्येष्ठः आ-
 द्यगर्भो ह्यवइति । तदयुक्तम् । तद्व्यतिरिक्तसरापि ज्येष्ठत्वात् तथा-
 च शातातपः अनाद्यपुत्रो ज्येष्ठो पिभाता पुत्रो निगद्यत इति अत-
 श्च ज्येष्ठपुत्ररहितेन मघायासपिण्डमेव कर्त्तव्यमिति गम्यते । महा-
 फलत्वात् एतच्च मघान्वितदिनान्तरेन त्रयोदश्यां मघायां पिण्ड-
 दानेन ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति, कनीयांस्तु त्रयोदश्यां जयाष्टम्याद्याहते
 इतुभययोगीपुत्रिमावस्यपिण्डनिषेधात् भववाविभक्तभातृणापौत्र

म्यं च पुत्राभावे महाफलत्वात्पृथग्पृथग् अधिकारः । तथा च पैठीनसिः
 अत्रापि पितृगीतांगायाः ह्यग्नेन सर्वलोहेन वर्षीसु च मघासु च पुत्रीः
 वाये दिवापौत्रो यो नो देद्या लयोदगीमिति तथा विभक्ता वा विभक्ता-
 वा कुर्युः आह मदैवतम् । मघासु च ततो न्यत्र नोधिकारः पृथग्विना
 अद्वैततत्रया हैको द्विष्टं पृथगपदमुभयोत्रान्ये विभक्ता अविभक्ता वा दैवम-
 घासु च आह पृथक्कुर्युः ततो न्यत्र पृथग्विना नधिकार इत्यन्वयः अथ
 वा तत इति सौर्व विभक्तिस्तमिः । ततो विना दैवतं मघा आह अविना-
 न्यत्र पृथङ् नोधिकार इत्यन्वयः उभयान्वये पितृयाह मघा आह योरे-
 व विभक्ता विभक्तयोः पृथक्पृथग् अधिकारो न्यत्र न किं त्वविभक्तौ नैवैकथा-
 ह कर्त्तव्यं पृथगित्यर्थः । तथा च प्रचेताः अवीक्षितं वत्सरात्सर्वैकुर्युः
 आह समेत्येव । सर्वत्सरे व्यतीते तु कुर्युः आह पृथक्पृथक् । पठन्ति-
 च । एकादश्यामघामशो जीष्टस्य विधिवत्किर्या । कुर्युर्नैकैकगः
 आह माब्दि क्तु पृथक्पृथगिति किञ्च नवग्रहिसु पिपडत्वं आहा-
 न्यपि वषोडग । एकै नैव तु कार्याणि सविभक्तधनेष्वपि । अपिश-
 द्वाद्दविभक्तेष्विति ररिगणनात् यत्तु विभक्तास्तु पृथक्कुर्युः प्रतिसं-
 त्सरादि क्तु एकैनेवा विभक्तेषु क्तु तसरेषु तत्कृतम् यच्च भातृणाम्
 विभक्तानामेकाधर्मप्रकृतैः त्रिभागे सति धर्मापि भवेत्तेषां पृथक्पृ-
 थगिति रचनादविभक्तामवदेशादावेकमेव कुर्वन्ति तदशक्तविषय-
 मित्यविरोधः । वर्षीक्षिति चन्द्रमासाभिप्रायं ननु वर्षीस्त्रित्यभिधा-
 नान्मास इयात्मक इत्येकमासे मघा आह मिति सन्देहः । सैवं ।
 अथ एतेषां मितुपक्रमादित्यदोषः । अतश्चापरपक्षमघावामिति
 तथा च दृष्टवाञ्छवत्तः । यार्थं वापैतकं वापि पितृपक्षे विशेषतः तत्र
 सङ्ख्येयं न कुर्यात्पि तत्र सुष्टिदः मदेति ।

मू० मन्त्राध्यायिनःपूताः ॥ ६ ॥

पङ्क्तिपावना इति शेषः । मन्त्रशब्दं संहितावचन बहुवचनमेकद्वितियथापेक्षं ऋग्वेदादग्नेकसंहितापेक्षं वा मन्त्राध्यायि-
त्त्वमात्रै र्यैवकेवलम्पङ्क्तिपावनाएतेपूताइतिविशेषणं । तच्चौचित्या-
दुत्तरत्रोपिसार्वत्रिकम् मनोवाक्कायकर्मभिः । शास्त्रोक्तवृत्तातिश-
येननिपिहवर्जनेनचवाह्याभ्यन्तः शुद्धियुक्ताः पूता इत्युच्यन्ते ।
अथवापूताः पञ्चविधाः । तथाचविष्णुः । तीर्थपूतोयज्ञपूतःपयः
पूतः सप्तपूतोमन्त्रपूतइति उच्यते ॥

मू० शाखाध्यायी ॥ ७ ॥

पूतः पङ्क्तिपावनइतिशेषः शाखाशब्देमन्त्रब्राह्मणात्मकवे-
दापेक्षः । अंगानावक्ष्यमाणत्वात् । तथाच शङ्खः यजुषामारगो-
यश्चक्रचांसाम्नाञ्चपारगः अथर्वशिरसोध्येतान्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपाव-
ना इति ।

मू० षडङ्गवित् ॥ ८ ॥

षडङ्गोवेदस्तमेवतः पाठतद्ययोवेत्तिसपूतस्तादृशइतिशेषः अ-
नूचानइत्यर्थः । तथाचस्कन्दसंवादे अनूचाना श्रोत्रियाश्चब्राह्म-
णाः पङ्क्तिपावनाइति शिष्याकसपोव्याकरणंनिरुक्तज्योतिषांगतिः
कुन्दोविवित्तिरित्येतै षडङ्गोवेदउच्यते । अत्रमन्त्राध्यायिन प्रभृ-
त्येतावत्पर्यंतगुणाधिक्योपक्रमादुत्तरोत्तरं प्राशस्त्यसूचितम् । अत्र
कश्चिदाह षडङ्गानितेपामेकंवापियोवेत्तिसएवेति । तन्नोचित ।
बहुव्रीह्युपलब्धेः । अनूचानोक्तिपरित्यागप्रसक्तेश्च । एववेदाध्यय-
नेन पङ्क्तिपावनत्वमुक्त्वात्तदमंभवेत्याह ॥

मू० ज्येष्ठसामगः ॥ ९ ॥

ज्येष्ठसामगश्चोद्देधाविप्रजितः तथाहि ज्येष्ठसामसंज्ञकंसाम-
तययोगायतिसतया अथशं ज्येष्ठसामसंज्ञकंवृतं तद्योगवृत्त्याचरि-
तुञ्जानाति सव्येष्ठसामगः ज्ञानार्धस्थगमेर्द्धमत्वयः । ततश्च ज्येष्ठमा
मन्त्रयंगायतायेनतद्वृतंवीर्णं सव्येष्ठसामगस्तान्मात्रेणैव पावनद्वयर्थः

मू० गायत्रीसारमात्रेपि ॥ १० ॥

गायन्तन्नायतइति गायत्री ॥ सैवगायत्रीतांवेदसाररथेनो-
पादायतञ्जपादिमात्रपरोगायत्रीसारमात्रः । तथाचधिष्णु । गा-
यत्रीञ्जपनिरतइतिअथवागायाः प्राणाक्षांश्वायतेगायत्रामैवगाय-
त्रीमारमात्रं सर्वमन्त्रभूतं यस्यगमन्वान्तरं सगायत्रीसारमात्रः ।
तथाचश्रुतिः । माह्वेषागया ५ स्ववप्राणो वैमयां स्वात्मायां स्वव्रत-
दाज्ञयां, स्ववै तस्माद्गायत्रीनामेति । शनुरपि । गायत्रीमारमात्रोपि-
वरविप्रः सुयंजितः नोयंजितस्त्रिवेदे । पिशवीणीः अर्बविक्रवीति ।
गायत्रीव्रतचारीति कश्चित् अपिशब्दादन्ये पिशास्तीक्ताः तथाच-
यमः येनोमपाविदजसोर्धर्मज्ञाः शान्तदुलयः प्रतिनोनियमस्यासृष्ट
तुकालाभिगाभिनः अथर्वगिरसीध्येतासर्वेते पंक्तिपायनाइति ॥

मू० पञ्चाग्निः ॥ ११ ॥

पृतस्तादृशइतिशेषः सभ्यामसृष्ट्यौते ताचयस्यंस्युःसप्रंवाग्नि-
होवौ अथवा पञ्चाग्नेयोन्युत्थेणपरिचर्यःप्रथमतः । सातापिता-
चाग्निरात्मागुरुं स्वभरतर्षभेतिमहाभारतोक्तं । पञ्चाग्निः पञ्चा-
ग्निर्ब्रह्मचारीतिश्रुचत् । उपनिषत् पठमानपञ्चाग्निविद्याचे-
त्यग्रः पञ्चाग्निरेकाम्नेरुपलक्षणम् तथाचमनुः त्रिनाश्विते-
एकाग्निरिति ।

सू० स्नातकः ॥ १२ ॥

व्याख्यातचरः इहपुनस्तद्गृह्यञ्चन्द्रायणादिन्नतचारिप्राप्त्य-
र्धम् । तथाचयनः । चांद्रायणादिन्नतचरःसत्यवादिपुराणवित् ।
निष्णातःसर्वविद्यासुशान्तीविगतकलमपः । गुरुवेदाग्निपूजासुप्र-
सक्तोज्ञानतत्परः । विमुक्तःसर्वदाधीरोदृष्टभृतोद्विजोत्तमः । अन-
मित्तेनचामित्तोमैवशास्त्राविदेवच । स्नातकोजपनिरतःसदापुण्य-
वलिप्रियःऋजुर्दुःचमादान्तःशान्तःसत्यव्रतःशुचिः विद्वजःसर्व-
शास्त्रज्ञःउपमासपराधणः । गृहस्रोत्रह्यचारीचचतुर्वेदविदेवच
वेदविद्याव्रतस्नातावाङ्मयाः पंक्तिपावनाइति ।

सू० त्रिणाचिकेतः ॥ १३ ॥

पंक्तिपावनइतिशेषःअत्राहुः । तउशम्हवैवाजश्रवसःसर्ववेदस-
न्ददायित्यादावनुवाकेचश्रुतौ पठ्यमानेत्रिणाचिकेतनाम्नोमुनिपु-
त्रस्वप्रश्नत्रयविषयउच्यतेइतिव्युत्पत्त्याचिनाचिके तस्तत्पाठस्तदर्थी
भ्यांवाङ्मयापित्रिनाचिकेतइति । त्रिस्थितोनाचिकेतोऽग्निर्न्येनसद्
त्यग्यः । तन्नोचितम् । त्रिणाचिकेतशब्दस्ययौगिकस्वपरिभाषिक-
स्ववाचित्रचित्तत्वात् । तथाहि क्तितज्ञानेधातुःप्रतातिशयेनतपो-
विशेषेणचह्यणवत्सर्वमाचिकेतिजानातीतिह्यणाचिकेतः तथाच
वृद्धपुराणम् । आचिकेतीतियोविश्वंह्यणवत्सर्वनिस्पृहः ह्यणाचि-
केतःसगृहीरागह्नेपविनन्मरइति पठन्तिच फलन्तुसदक्षिणीरगो-
मयांबुहताशनः त्रिणाचिकेतउक्तीसौयोम्नत्थजतिनित्यशइति ।
अथवा अथर्व्युर्वेदभागस्तद्गृहीतोनियतोद्विजः त्रिणाचिकेतसत्रे
यस्तद्गोगात्पुरुषोपियद्दिव्यवृद्धपुराणोक्तोवा ।

(१) त्रिणाचिकेतोऽग्निर्वेदेकदेशस्तत्तचरन्सइतिकर्क ।

गदावरस्तु अथर्व्युर्वेदभागस्तद्गततदुभययोधोतिययकरोमिसोपितस्योगात्रिणाचिकेत' ॥

मू० तिमधुः ॥ १४ ॥

तादृशद्वयतिशेषः तिमधुः ऋग्वेदैकदेशस्तद्वृत्तञ्चतदाचरणेनत-
दध्यायीत्येके विमधुरथर्ववेद्वृत्तन्तश्चारीत्यन्ये । अपरेत्येषोचुः
वीण्वित्रीणिविद्युदानिविद्रायोनिश्चकर्मच ॥ पुरुपत्रवविस्थाता-
स्त्रिमधुः परिकीर्तितइति ॥

मू० त्रिसुपर्णी ॥ १५ ॥

पङ्क्तिपावनइतिशेषः । त्रिसुपर्णमृगञ्जुपयोरेकदेशस्तद्वृत्तञ्च
तदाचरणेनतद्वृताध्यायीत्रिसुपर्णीत्येके तैत्तिरीयशाखापठितस्य-
ब्रह्मनेनुमात्याटिब्राह्मणस्त्रिसुपर्णं पठन्त्यात्रासहस्रात्पङ्क्तिपुन-
तितैः षोडशप्राप्तुवन्तितस्यानुशाकत्रयव्यापितो गृन्वतश्चाध्ये तात्रिसु-
पर्णीइत्यन्येषोचुः पितरः सप्तपूर्वेष्वयजानोभूरिदक्षिणाः । दस्ये-
दृशोमाहवंगशस्त्रिसुपर्णीतिसस्मृतइति ॥

मू० द्रोणपाठकः ॥ १६ ॥

पृतस्तादृशद्वयतिशेषः । द्रोणशब्दोऽवयववृत्तिः । धर्मद्रोण-
इत्यर्थः । तथावगोभिलसूत्रम् धर्मद्रोणपाठकइति धर्मद्रोणोधर्म-
शास्त्रं । तथाचस्कन्दसम्वादे । पुराणस्मृतिवैतारः कृतव्याकरण-
धमाः अनूचानाः श्रोत्रियारचब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः यमोपि
मन्त्रब्राह्मणविज्ञैव यश्चस्याहर्मपाठकइति ॥

मू० ब्राह्मोटापुचश्चेतिपङ्क्तिपावनाः ॥ १७ ॥

ब्राह्मविवाहेनोटा ब्राह्मोटास्तपुत्रः पूनः पङ्क्तिपावनइत्यर्थः
चकारोब्रह्मोटापत्यादिसमुच्चयार्थः तथाचशङ्खः । ब्रह्मदेयासुच-
तानोब्रह्मदेयाप्रदायकः । ब्रह्मदेशपतिश्चैवब्राह्मणाः पङ्क्तिपाव-
नाइति । ब्रह्मदेया ब्रह्मविवाहेनदत्तात्तदनुसन्तानस्तासन्ततिः ।

इतिशब्द आद्यर्थेनसमाप्तौइत्याद्यन्यपीत्यर्थः । तथाचमनुः । वेदा-
र्थविष्णवक्ताचब्रह्मचारीसहस्रदः शतायुश्चेतिविज्ञेयान्ब्राह्मणाः पं-
क्तिपावनाइत्यादि । ब्रह्मचार्यधीयानः षट्षस्त्वानधीयानमित्यन-
धीयानस्यतेनैवमतिपिदत्त्वात् । यमोपि । गृहसोब्रह्मचारीचचतु-
र्वेदविदेवचेति चतुर्वेदविदित्ब्रह्मचारिविशेषणत्वात् सहस्रदोगवां
सुवर्णस्यवा स्कन्दसंवादेपि अग्न्याःसर्वेषुदेवेषुसर्वप्रवचनेषुच ।
दानयज्ञतपः सत्यतीर्थपूताः कुलान्विताः श्रोत्रियान्वज्राद्यैव-
विज्ञेयाःपंक्तिपावनाइति

मू० वागीश्वरोयाज्ञिकश्चपावनाः ॥ १८ ॥

उच्यतेसर्वमनयेतिवाक्व्याकरणं ईश्वरशब्दः समर्थव्याख्यात्परः
यज्ञवेत्तीतिथाज्ञिकःकृतूक्यादित्वाष्टकं पुनःपावनग्रहणम्पंक्तिपा-
वनेष्वपिपावनवज्ञापनार्थं तथाचोक्तं यश्चव्यावृत्तेवाचंयश्चमौ-
मांसतेध्वरम् । उभौतौमुख्यकर्माणौपंक्तिपावनपावनाविति त्वाका-
रोन्यञ्चसमुच्चयार्थः तथाचटहस्पतिः यदेकस्थोजवेच्छाहं हृदीगन्त-
वभोजयेत् ऋचोयजुंपिसामानित्वितयन्तवविद्यते अटेत्तुथिर्वीस-
र्वांसशैलवनकाननां यद्विलभ्येतपितृर्षेसामामन्नरचिन्तकम् ऋचा-
वृष्टयतिपितायजुपातुपितामहः । पितुःपितामहमात्राहृन्दोगेभ्यो
धिकोहरतइति अन्नरचिन्तकः सामविभागज्ञः तथाचगोभिलः आ-
फल्निरोजयेदोहृदि युक्तस्तृणमांशमेत् अतिप्रज्ञांश्च तत्तैरस्यत्वा-
श्रीयात्समंततः भुक्त्वाचभयपदस्त्रीभांजपेत्तवसमाहितः गोसूक्तञ्चा-
प्रमूक्तञ्चचन्द्रसूक्तञ्चसामनौ तरत्समस्यत्सामतच्चजहैष्कधीर्वुधः
गांत्वासीनः शुचौदेशेवामदेव्यन्तोजयेत् एवंसामभिगाहन्नोभुं-
जानन्नुहिजीत्तमः याहभोजनदीपैश्चमहद्भिर्नोपलिप्यते । अन्यथे

दक्षिमुञ्जामोहव्यकव्ये पुमन्त्ववित् आत्मानमन्गदातृंश्चगसयत्यासु
 रौद्धतिमिति । आज्यदोहंविदोहइत्याद्या आज्यदोहाःसुरूपकचुस
 तयेपिवासीममिन्द्रमन्दहुत्वा । स्वादोरित्याविविपूवतइति अश्वान्त-
 र्गदितामूपन्द्रानि सामानौत्युत्पन्नानि सामानिऋपभाःस्त्रियः पु-
 राजितोवान्मसइति । अस्मिन्प्रकारश्चेयथाजाविति अमीनवतेअन्दु
 इति अश्वान्तर्गदितासूपन्द्रानि सामानिअनिपङ्गात्त्वारः घर्ता
 दिवःपचते रथ्योत्तरसइत्यादि षट्गुत्पन्नानि सामानिपदस्तीमाः
 गोमूक्तानिसर्वसामगप्रसिद्धानि । अश्वसूक्तंप्रसिद्धं वदिन्द्राहं ।
 धदारथमस्यांगीति भेदेनेन्द्रशब्दे सामानी । एतोव्विन्द्रंस्तयामेत्य-
 सांसामहयंतररसमन्दौधावतीत्येकम् । कथानश्विवाशुवेत्यादि
 वामदेव्यन् । एवंसामभिराच्छन्तोरक्षितः । आहभोजनदोषैर्नलि
 प्यते मन्त्वविदित्यर्थः ।

मू० नियोज्याभावेप्येकंवेदविदम्यङ्गिमू
 र्द्धनिनियुञ्ज्यात् ॥ १६ ॥

नियोज्याः पूर्वोक्ताःऋत्युक्ताश्च तेषामभावप्राप्तौ एकंवेद-
 विदविदंवेदार्थज्ञमेव मुख्यपंक्त्यादौनियुञ्ज्यादुपवेशयेत् । तेनैवितरपं
 क्त्युपविष्टाचमुख्याः पूताभवन्तीत्यर्थः । अथवावेदविदवेदपारगम् तत्र
 जणञ्च उत्पत्तिप्रलयौचैव भूतानामगतिद्वितिम् वैत्तिविद्यामविद्या
 च्चसमवेददपारगइति अपिशब्दोभावेनुकल्प विशेषसमुच्चयार्थः ।
 तथाचाप्रस्तवः । ब्राह्मणान्भोजयेद्ब्रह्मविदो योनि गोत्रमन्वान्तेवा
 स्यसंबन्धीनिति योनिमंबन्धाः मातुलश्वशुरादयः । गोत्रसंबन्धाः
 सपिण्डसगोवादयः मन्त्वसंबन्धावेदमन्वादि अनुशिष्टाः । अन्तेवा-
 सिमंबन्धाः पित्रानुशिष्टादयः एवंविधसंबन्ध रहितानभावेभो-

जयेदित्यर्थः । ननुचाभावोपिगिष्यानित्यत्वापि शब्देनानुकल्पसं-
 हीतस्तत्कथं पुनरिहापिशब्देनानुकल्पे विशेषाभिधानमिति ।
 उच्यते अनुकल्पेपिविशिष्ट विध्यर्थमित्यदोषः । तेनमातामहमातु-
 लस्रस्वस्त्रीयंश्वशुरंगुरुं दौहित्रं विट्पतिं वभु मृत्विग्वाजौ च भोजये
 दित्यत्र मन्वादियचनेद्विति विशेषेण वभुमातुलां गिष्याणां मनुकल्पा
 लक्षस्तत्र विशेषविधिः पुनरपिशब्देन गृहीत इत्यर्थः । तथाच पराशरः
 पञ्चभिः पुन्र्थैर्युक्ता अथाद्देयाश्च गोविगाः । पञ्चस्तु परतः पुंभ्यः
 श्रोत्रे भोज्याः स्वगोविगाः । पञ्चभिर्भिर्युक्ताः पञ्चपुरुषपर्यन्तं अथाद्देया
 इत्यन्वयः । मातुलेतुस्करन्दमवादः स्वमाहिमातुलमुतां यस्मात्पु-
 हते द्विजः गुरुतल्पगएवासौ सचास्यात्पङ्क्तिद्रूपकः सचेति मातुलः
 गित्यस्त्वधनहारीति विशिष्टविधिरिति । श्वसुरस्वस्त्रीयादीनां
 गुणत्वविधिर्निर्गुणत्वे योनि संबन्धत्वेन निषेध इत्यविरोधः । नियो-
 ज्याभावे वेदत्रिदेकेनैव सिद्धिर्गित्यत्र हेतुमाह ॥

मू० आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनातीति वचनात् । २० ॥

यतः सहस्रविप्रयुतां पङ्क्तिमेकां वेदवित्पुनातीति वचनं न्तस्मा-
 देकमपितादृशं पङ्क्तिं मूर्धन्युपवेशयेदित्यर्थः वचनञ्चात्र भवति तेषा-
 मेकं पङ्क्तिमूर्धनियुक्तो वेदवित्सहस्रैरप्युपकृत्युतां पङ्क्तिं पुनातीति ।
 नित्यं योगपरो विद्वान्ममलोटा श्मकाञ्जनः । ध्यानशीलो यतिः
 शान्तो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावन इति । वर्ज्यानाह मनुः यस्तेनाः पतिताः
 क्लीवाये च नास्ति क्वत्तयः । तान् ह्यव्ययोर्विप्राननर्हामनुरब्रवीत्
 जटिलं वानधीयानन्दुर्धालम् कितवन्तथा । याजयन्ति च ये पूर्णां
 स्तांश्च श्राद्धेन भोजयेत् । धिक्कित्सकान्देवलका न्मांसविक्रयिण
 सथा विपण्णेन च जीवन्तो वर्ज्यास्तुर्हव्यकव्ययोः । प्रेथोग्याम्यस्यरा-

ब्रह्मच कुनखीश्यावदन्तकः । प्रतिरोडागुरोश्चैव त्यक्ताग्निर्वाहुषि
 सथा यन्मूचपशुपालश्चपरिवेक्षानिराकृतिः ब्रह्महिट्परिवि-
 त्तिश्चगणाभ्यं तरएवच कुशीलवीवकीर्णीच हृपलीपतिरेवचपौ-
 नर्भवश्चकाणश्चयस्य चोपपतिर्हृ हे भृतकाध्यापकश्चैवभृतका-
 ध्यापितस्तथा । ब्राह्मैर्योनैश्चसंबन्धैःसंयोगम्पतितैर्गतः आगार-
 दाहीगरद'कुण्डाशीसोमविक्रयी । समुद्रयायीवन्दीचतैलिकःकू-
 टकारकः पित्वाविवदमानश्च(१)कितवोमद्रमस्तथा यापरोम्यभि-
 शस्तश्चदाभिकोरसविक्रयी धनुःशराणांकर्तायचयश्चाग्नेदिधिपूप-
 तिः मित्रधुग्द्रातवृत्तिश्चपुत्राचार्यस्तथैवच धामरीगण्डमालीच-
 त्रिवच्यथोपिशुनस्तथा । उन्मत्तोधधवर्त्यास्युःवेदिनिन्दकएवच ह-
 श्तिगोश्वीष्टुद्रमजोनचत्वर्यश्चजीवति पक्षिणापिपकोयश्चयुद्धाचा-
 र्यस्तथैवच स्रोतसामेदकश्चैवतेपांचावरखोरतः गृहसंवेशकोद्रुतो
 वृक्षारोपकएवच । श्वक्रीडीश्येनजीवीचक्रन्द्याद्रूपकएवच हिंस्रो-
 वृपलष्टांतिश्चगणानांचैवयाजकः आचारहीनःक्रीवश्चनित्ययाच-
 नकस्तथा कृषीजीवीशिल्पजीविमङ्गिर्निन्दितएवच औरभिकोमा-
 हिपिक. परपूर्वापतिस्तथा प्रेतनिर्यातकश्चैववर्जनीयाःप्रयत्नतः ।
 एतान्निर्गर्हिताचारानशास्त्रेयान्नराधमान् । द्विजातिप्रभरोविहा-
 नुभयत्वविवर्जयेदिति एवामर्थाः स्तेनोब्रह्मस्नान्यद्रुच्यहारी तस्य-
 पतितत्वेनोपादानात् नास्तिकानास्तिकधर्मफलमित्यभिमानि-
 नस्तस्मैःस्त्रोर्त्तयेप्राप्ते जटिलोब्रह्मचारीअनधीयानस्तद्दिशेपणम्
 अधीयानसाश्चाइयत्यात् दुर्गोलःखलवाटक.कपिलकेशीवा दुश्-
 म्भैतिकश्चत् कितप्रोद्रतासक्ताः पूगयाजकागणयाजकाः चिकि-
 त्सकाभिपजः देवलकाधनाथंदेवार्चकाः देवार्चनपराश्रिप्रोषितार्-
 र्थीवत्सरत्नयम् असीदेजकोनामहव्यकव्यं पु गर्हितइतिउचनान्त्

मांमिन्द्रियिण आपश्चपि विपणो मचजीवन्तइत्यनेनै धनिषेधसिद्धौ-
 प्रेष्यो धनार्थनादेशकारी प्रतिरोधाविरोधी त्यक्तः। ग्निविहितत्याग
 श्विनै बोशयाग्नित्यागी यार्धुषिः द्रव्यशुभ्रपजीवीयया समर्धधाम्य-
 मुद्दृष्ट्यमहर्षयः प्रयच्छति सधैवाद्दुर्धुषिकोनामेति यन्नीजयी पशु-
 पालोनापदिष्ट्वर्थः । परिवेत्ताऽकृतविवाहाधानेजेष्टेभ्वातरि-
 कृतदाराग्निसंग्रहः निराकृतिरधीतनष्टवेदः अधीत्यविस्मृतेवेदे-
 भवेद्दिप्रो निराकृतिरिति देवलोक्तेः यस्त्वाधायाग्निमालस्याद्देश-
 दौन्नेभिरिष्टवान् निराकृतांमरादीनांसवित्तो यो निराकृतिरिति वा
 ब्रह्मद्विष्ट्वाङ्गणवेपी नानाजातीयाश्चनियमकृतयोगणास्तन्मध्य-
 वर्त्तीगणाभ्यन्तरः ग्रामीणइतिकश्चित् कुशीलवो नटवृत्तिः भव-
 कौर्णोश्चलितबृह्मचर्यः दृपत्यनेकविधातत्पतिः । तथाच बंध्यादु-
 दृपलीङ्गे यावृपलीचमृतप्रजा चागृहलीचरितायाचकु मारीयार-
 जश्चलेति । स्कन्दमंथादोक्तेः । रस्याष्टहंभार्याया, उपपतिर्जारः ।
 यागदुष्टोनिष्ठुरः । पुनभूरनेकविधातपुत्रः पौनर्भवः भृतकोभृत्वा-
 परिक्लीतोध्यापकः तेनैवाध्यापितस्तच्छिष्यः गुरुथे तिमूद्रस्ये त्वनुप-
 ङ्गः अकारणमपातित्य त्तेनपि त्रोगुरोश्चत्यागी ब्राह्मुरध्ययना-
 ध्यापनेर्यानेषेवाहिकैः संवधैः पतितैः सावित्त मति तैर्वात्यै श्वयः सयो-
 गंगतः सविवक्षितः गग्दीविपदोद्दिप्रादन्ये पातस्यदाग्निमहापात
 किच्चे नमंयज्ञात् कुण्डंउष्टिपलामितावत्परिमिताभ्रभोजी जार-
 जाज्ञभक्षीत्यन्यः । सहुद्रयायीनौकया दन्दीस्तावमानः । केकरे-
 ध्यार्दं दृष्टिरितियावत् । मदापोद्राक्षादिमद्यपः । पापरोगो कुष्टा-
 दिनिन्द्यरोगी । चभिग्लोयाच्यमुक्तः । टाभ्रिकः पाखण्डकुटध-
 र्मशरी रसविक्रयो गुडलवणादिविक्रं ता अप्रेदिधियुपतिष्येष्टा-
 यामनूठायां कनिष्ठोढातत्पतिरिति दूतवृत्तिजीवकः । पुत्राचार्यो-

अरपाठकः । पुत्रानुशिष्टद्वितिकश्चित् । भामरीभमरवदर्याजकः ।
 अपन्मारीतिकश्चित् । गृहसंवेशकोवाह्वं किधमेवर्त्तमानः मूलयो-
 गृहकारौत्यन्यः हस्तिगोश्रवोद्भ्रदमकोदमनेनजीवनः नक्षत्रैर्ज्योति-
 पगृत्वाजीवकः युद्धाचार्योयुद्धोपदेष्टातदुपायी स्रोतसांभेदकःस्रो-
 तोनिरोधातेपामाचरणेरतः सेतुकृतं दूतोदूत्यहस्तिः दृचारोपको-
 हत्यर्थः प्रवःक्रीडौश्रुभिः क्रीडावान् कन्यादूपकोमूल्यादिमायोनि-
 विदारकः वृषलपुत्रोऽपलएवपुत्रीस्थनान्यः क्लीवोधर्मादामगून्यः
 पण्डस्योक्तत्वात् सङ्घिर्निन्दितोऽकारणेपिअथवाहपिजीवीविजिपणं
 चीर्णवृतागुणैर्युक्ताभवेयुयोपिर्कर्मकाः सावित्रीज्ञाःक्रियावन्तस्ते-
 राजस्केनराधमाश्रुति धार्मिककार्यकाभ्यनुष्ठानात् शौरभि-
 क्रामेवपोपकः माहिपिक्रामहिपोपास्तः व्यभिचारिणीपुत्रः महि-
 पीत्युच्यतेभार्यासाचैवव्यभिचारिणी तस्यांयोजायतेगर्भःसर्वमा-
 हिपकःस्थतद्वतिवचनात् परपुर्वाप्रागन्यस्यैदृष्टातस्थाःपतिःपरि-
 खेताद्वितीयविवाहेमसंस्कृत्येत्यपौमसुतांपुनर्वा प्रेतनिर्यातकामू-
 ल्येनप्रेतहारकः अपांक्तेयानित्येपांपंक्तायपिनभोक्तव्यमित्यर्थः उभ-
 यत्रैतिद्वेषिअथमोपि कारणाःकुत्राश्चपण्टाश्चकृतप्रागुक्तत्व-
 गाः वृक्षत्रासुरापाश्चस्तेनगोप्राश्चित्स्वकाः राष्ट्रकामान्तथोन्मत्ताः
 पशुविक्रयिणश्चयै मानशूटासुलाकूटाःशिष्पिनोग्रामयाजकाः रा-
 जभृत्यश्चयधिरामूकम्बलवाटपुंगवाः वाणिज्योमधुइर्तारोगरदावन
 दाहकाः समयानांचभेत्तारः प्रदानांयनिवारकाः प्रहज्योपनिह-
 त्ताश्च दृवाप्रवृजितायये यश्चप्रवृद्धिताञ्जातःप्रवृजरावसितश्चयःस-
 मुद्रयायीषांसाशीकेगविकृयिणश्चयै अथकीर्णचिदीरद्योगुन्नःपिट-
 दूपकः अस्यार्थः गुरुतल्पगः गुरुराजगृहदृष्टधूत्तमाधमजनस्त्रियःसु-
 तास्वममखीर्णदग्गु,रुतल्पगउच्यते इत्येवंलक्षणः राष्ट्रकामान्दप-

धर्माभिलाषकः मानकूटाधान्यादिमानपात्रवञ्चकाः मधुहर्तारो-
 मात्रिकधीराः प्रव्रज्योपनिवृत्ताः संन्यासिनः पृथाप्रवृजितः पुत्रा-
 ननुत्वादेवमन्यासीप्रव्रज्यावसितोनवविधप्रत्यवसितोपलक्षकः वां
 तांशीभुक्तं वमित्प्रालालसयापुनर्भीजी केशविक्रयीचामरादिवि-
 द्भोता वीरघ्नस्त्यक्ताग्निः पुत्रहाशाऽपाठयता । शासनाप्रदानान्मृ-
 तपुत्रस्यस्मृतिष्वदोपात् स्फुन्दमंवादे । वर्जयेत्कुण्डगोलौतुना
 स्तिकरंगजीवनम् । जपहीमविरक्तञ्चशाकुनंराजसेवकम् चिकि-
 त्सकञ्चगणकाङ्क्षितवंहेतुवादिनम् पृथामिपपरित्यागिष्टवापाकमु-
 जौद्विजौ ब्राह्मणायैविकर्मस्यावैडालवृत्तिकाःशठाः रोगहीनाति-
 रक्तांगाःक्रूरोधूर्त्तपुरोहितौ अनध्यायेष्वधीयानाः सूचकश्चनियाम-
 कः स्त्रीजितश्चकदर्यश्चसुद्रूप्यश्चाहितुण्डिकः ग्रामयाजीशूद्रया-
 जीवेदसोमोपजीवकइत्यादि । अर्थः कुण्डगोलौप्रसिद्धौ रंगजी-
 वीवस्त्रादिरञ्जकः शाकुनःपच्युपजीवी हेतुवादीतर्कवलेनसर्वत्रसं-
 शयकृत् पृथेतिश्रादादौनांसत्यागी एवंपाकरुचिः विकर्मस्थोनि-
 पिहकर्मा वैडालव्रतिकःपारिभाषिकः तथाचयस्यधर्मध्वजोनि-
 त्यंसुरध्वजद्वयोद्भितःप्रहृन्तानिचपापानिवैडालंनामतद्वतं तदस्या-
 स्तीतिवैडालव्रतीकोलोकदम्भकइत्यर्थः । तथाच । धर्मध्वजीसदा-
 लुब्धःहृद्भिकोलोकदंभिकः । वैडालव्रतिकोज्ञेयोहिंस्रः सर्वातिस-
 म्भकइति शठोवञ्चकः । अनध्यायेष्वपूर्वपाठी सूचकोराजकर्णे-
 जपः नियामकोत्रिवादद्रष्टा कदर्यः परिभाषिकः यथा आत्मान-
 न्धर्मद्वयञ्च पुत्रदारांश्चपीडयेत् । लोभाद्यःपितरोभृत्या न्भकदर्य-
 इतिस्मृतइति । सुद्रूप्यःकुलिताचारः अहितुण्डिकःसर्पदन्तोत्पाठी
 यद्यथाज्ञवत्स्येपि । सदासिषीचखलाटः कुप्रतियहकारकः अज्ञात
 सुखगोदोद्योद्भिन्नयः शिल्पिकर्मकृत् । अत्रतानासुपाध्यायः काण्ड-

पृष्ठास्येद्विजाः । अयतिर्मात्रवादी च चतुर्धाश्रमवर्जितः कुण्ठपायु-
धजीवी च पुत्रप्रतिनिधिश्चयः । धर्माचारविहीनायै श्राद्धे ध्वेतान्वि-
वर्जयेत् । अस्वार्थः अन्नतानामुपाध्याय इत्यक्षरादिशिक्षकः कारुण्ड-
पृष्ठा मातुलस्यसुतोद्वाही विप्रोद्यश्राद्धजीवकः । कारुण्डपृष्ठस्तुदि-
ज्ञेयः श्राद्धेयश्रातिनामिपमित्युक्तः । तथा द्विजशाधनिकाये च
पुत्रप्रतिनिधिस्तथा सर्वेते ह्यविष्णाप्रोक्ताः कारुण्डपृष्ठानराधमाः ।
हारीतोपि शूद्रापुत्रश्च दत्तश्चये तथाक्रीतकामुतः । सर्वेतेमनुना-
प्रोक्ताः कारुण्डपृष्ठाद्विजाधमा इति अयतिर्गृहस्थोऽमीचवादी
मुक्तिशदेरतः तथाचब्रह्माण्डे । श्राद्धार्हगुणयोगेपिनैतेजातुकथञ्चन
निमन्विषीयाश्राद्धेषु सम्यक्फलमभीप्सतेति । श्राद्धार्हगुणावेदा-
ध्ययनादयः । श्रंपंस्यतिभ्योविज्ञेयमित्यन्तं प्रपञ्चेन ।

२ तियोरुण्णमित्युक्तौश्राद्धक िशियांसूत्रहत्ती

अचयद्वसिप्रकरण ममाप्तम् ॥

अष्टमी कण्डिका च समाप्ता ।

इत्थंश्राद्धोपयोगि सर्वमभिधायद्वदानीं गृहस्थस्यकाम्य कर्मां
चित्वाच्छ्राद्धेषु काम्यकालानुपचिन्तंसुः सूत्रमारभते ॥

मू० अथकास्यानिभवन्ति ॥ १ ॥

श्राद्धानीतिशेषः तत्रायशब्दःकात्स्न्यार्थः । नक्षत्रवन्तिथयएव
काम्यकालाःकिन्त्वन्वेषि स्मृत्युक्ताज्ञेयाइत्यर्थः । तथाच संक्रान्तिवि-
पुवन्चैव विशेषेणायनद्वयं । व्यतीपातोजन्मन्वन्धं चन्द्र सूर्यग्रहौतथा
तिथिनक्षत्रवाराश्च उद्दिश्याभ्युदयनथा । एतांस्तुश्राद्धकालान्वैका-
स्यानाह प्रजापतिरिति । संक्रान्तिविपुवायनादित्यनयोः पुरश्चा-
तिश्रयेन विशेषोपादानात् । व्यतीपातस्त्रिविधः महाल्पनित्यमेदेन

तथाच सिंहस्थौशुभभौमौच नेपस्थौचरविसितः । द्वादशीहस्तसंयु
 क्ताव्यतीपातो महान्सुसः अल्पस्तु । अथणाश्विधनिष्ठा द्रीनागदैवत
 मस्तके यद्यमारविवारेणव्यतीपातः सउच्यते । इरयुक्तेः नित्योनि-
 त्ययोगः अम्युदय.गरीरोपचयादिः । अन्येपिअमृत्यन्तरोक्तायोगांज्ञा
 तव्याः एतेपुश्राद्धविधानं मृत्यन्तरेभ्यउपलब्धव्यम् गृन्थगौरवभवा
 नेहलिखितम् । अनुषायशब्देनमृत्युक्त कालस्यासंगृहीतत्वाद्ब
 भाद्रपदीमारभ्यकिमिति श्राद्धंसूक्ततायुडिभ्य एवेत्यविरोधः । त-
 स्मात्पौर्णमास्यानेवोपक्रमः श्राद्धोडशकस्येतिप्रागुक्तम् । तथाच
 वायुपुराणं पुष्टिस्रजांस्थितिंमेधां पुवानैश्वर्यमेवच । कुर्वाणःपौ-
 र्यमास्यान्तुसम्पूर्णं फलमश्नुते । प्रतिपदनलाभायेत्युपक्रम्य अमा-
 याञ्चप्रयत्नेन श्राद्धंयुयाच्छुचिःसदा । सर्वांन्कामानवाप्नोति स्वर्ग-
 स्थानंसमश्नुतइति श्राद्धोडशकम्प्रतीतं । प्रपञ्चितञ्चाम्नाभिरादि
 सूत्रइत्यलम्प्योनरुक्त्येनेति । फलानितिधिष्याह ॥

मू० स्त्रियोऽप्रतिरूपाःप्रतिपदि ॥ २ ॥

श्राद्धकृत्प्रभतइतिशेषः । अप्रतिरूपाः अद्वितीयरूपाः स्त्रियो-
 भार्याः एतच्चकामनान्तरोपलक्षणम् । तथाचमनुः कुर्वन्प्रतिपदि
 श्रावंसुरूपांलभतेसुतामिति । वायुपुराणोपि प्रतिपदन लाभाय-
 लब्धञ्चास्यननश्रतीति । कन्यामिति याज्ञवल्क्यइत्यादि अत्रैत-
 च्चिन्द्यते । मृतपितृकोजीवन्मातामहः किंपट्पिण्डकंश्राद्धंयुया
 द्दुतत्रिपिण्डकमिति । अत्रैकेचाहुः द्विपार्षणस्यविहिततथा स्त्रीभ-
 ग्नातामहमतिक्रम्यापिकुर्वीतेति । तथाचमनुः ग्वियनाणो तुपितरि
 पूर्वंपामेवनिर्वपेत् । धिप्रवहापितंश्राद्धे स्वकं पितरमाशयेत् पिता-
 यम्यतुष्टस.व्याप्तीवेहापिपितामहः पितुः सनाममदोर्त्यर्कीर्तये

अपितामहं । पितामहोवातच्छादम् भुञ्जीतेत्यब्रवीन्मनुरिति
 तद्विचारितरमणीयं । अस्य नार्धश्लोकद्वयस्य साग्नेरन्वाहार्या-
 दिनियतश्चाहविषयत्वात् । तथाचनिगमः योवाजीवत्पितृष्णा-
 न्तंपिण्डस्यागद्वयके जीवतांवादेवमिति हिरण्यकेतुः । कस्मा-
 द्वाह्यविधित्वाद्वाह्यशङ्कत्वादिति । नन्वेवञ्जीवत्पितृकस्य होमा-
 ग्तमनारंभोवेति कात्यायनेनान्वाहार्यादिनिषेधात्कथमेवमिति
 सख्यम् कात्यायनेनोक्तेर्वाशसनेयि मावन्निषेधविषयत्वा दित-
 रसाम्नीनांमनुवचनैर्जीवदतिक्रम्यविहितत्वात् । किञ्चार्थान्त-
 रंसूत्रस्यशासनेयि मावस्यपितास्वाग्निजोवति तदाहोमान्तमना-
 रंभोवाविद्यस्थितः । यदिचधन्यासीपतितोवा जीवति तदावाज
 सनेयिनोपिजीवदतिक्रमः सूत्रकृतोभिप्रेतइति । तथाचकात्या-
 यनः ब्राह्मणादिहतेताते पतितेसङ्गवर्जिते । व्युत्क्रमाच्चमृतेदेयं
 येभ्यएवद्दास्यसाविति । किञ्च नजीवत्पितृकःकुर्याच्छ्राद्ध मग्नि-
 मृतेद्विज, येभ्यएवपितादद्यात्तिभ्यो दद्याच्चसाग्निकइत्यनेनसाग्नि
 जीवत्पितृकस्यै गतिक्रमोविहितो ननिरग्नेरिति । अपिच दर्शथाहं
 गयाथाहंथाहं चापरपक्षिकं नजीवत्पितृकःकुर्यात्तिलैः कृष्यौशचत-
 पणमित्यादौपितृगृहणम् जीवन्मातामहादुपलक्षणमृतेनापिजीव-
 न्मातामहस्यनिषेधः अन्यच्च । उद्वाहेपुत्रजननेइत्यत्रापिपण्ड्यहणो-
 नापरपक्षिकन्त्रविहितम् । यत्तु जीवत्पितरिवैपुत्रः श्राद्धकालंवि-
 वर्जयेत् तेषांवापिपितादद्यात्तेषामेके प्रचक्षतेइतिहारीतोक्तेः यच्च
 पितुः पितृभ्योवाद्दद्यात्सपितेत्यपराश्रुतिरिति कात्यायनादिभिरु-
 क्तम् तत्सपिण्डीकरणविषयमाभुग्दयिकविषयंवा तथाच दृष्टौतीर्थेच
 सन्वस्तेतातेचपतितेसति । एभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योद्दद्यात्स्वयंसु-
 तःयत्पुनः पितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमातामहध्रुवम् अविशेषेणकर्तव्यं-

विशेषान्तरकंठ्रजेत् यच्च पिण्डास्युः षडितिस्थितिरित्यादिवचनम्
 दृढमातामहश्राद्धविधायकं तन्मातृवर्गहयन्निषद्य मित्यविरोधः ।
 तस्माज्जीन्मातामहकर्तुं पितृवर्गोद्दिष्टेनैव विपिण्डकंथावमित्यु-
 चितं तथाचस्मृतिः । पितृवर्गेमातृवर्गे तथामातामहस्यच जीवेत्स-
 यदिवर्गोदौतर्गं च परित्यज्येत् । चशब्दोमातामहस्यसंग्रहार्थः प्र-
 जापतिरपि संक्रान्ता वुपरागेचवर्षोत्सवमहालये । निर्वपेद्वपि-
 ण्डांश्चीनितिप्राह प्रजापतिरिति । अतएवप्राप्तैकवर्गे श्राद्धस्यव-
 योदश्यानिषेधः । श्राद्धत्रैकस्ववर्गस्य चयोदश्यामुपक्रमेदिति एव-
 मन्यपंक्तावपि । अत्रचजीवेत्स यदिवर्गोदापित्यनेन वर्गोदावेवजी-
 वतोनातिक्रमो नजीवत्पितामहा देरपीत्यर्थादुक्तम् । तेनमृतपि-
 ट्कोजीवत्पितामहादिकमति क्रम्यापिदद्यादित्यर्थः । तस्मान्निर-
 ग्निजीवत्पितृकस्य सपिण्डनाभ्युदयिक श्राद्धयोरेवसागनेस्तु सर्वं
 श्राद्धेपुजीवदतिक्रमेण श्राद्धंनेतरत्वेतिचतुरस्रम् ॥

मू० द्वितीयायां स्त्रीजन्म ॥ ३ ॥

श्राद्धकर्तुः स्यादितिशेषः स्त्रीजन्मेतिकन्याजन्मेत्यर्थः । तथाच
 मनुः कन्यकाशुद्वितीयायामिति उपलक्षणञ्चैतत् । तथाचशायु
 पुराणम् द्वितीयायान्त्यः कुर्याद्विपदाधिपतिर्भवेत् । मार्कण्डेयोपि
 द्वितीयादिप्रजाप्रदेति । कन्यावेदिनइति याज्ञवल्क्यइत्यादि क-
 न्यावेदीजामाता । अत्रैतच्चिन्त्यते किमत्रपितामहादि तिथौपौ-
 त्रेण श्राद्धद्वार्यमुत्तनेति । तत्रैकेधिकाराभावात्नेत्याहुः तदयुक्तम्
 विहितत्वात् । तथाचस्त्रयमात्म्यं नान्दीमुखानाम्प्रत्यब्दं कन्यारा-
 शिङ्गतेरवौ पौर्णमास्याञ्चकर्तव्यम् वाराहवचनंयथेति । नान्दीमु-
 खाःपितामहादयः चकारादन्यतिथावपि । तथाचट्टयाज्ञवल्क्यः

कुरुपूर्णेन्दुपञ्चम्यांयः श्राद्धहुस्तेनरः । कामिकन्तुवरंपुत्रं लभतेना-
वसंगयः । तथाच काञ्चन्तिपुत्रपौत्रेभ्यः पायसंमधुसंयुतम् तस्मा-
त्तौलवविधिनातर्पये त्पायसेनत्विति । पूर्णेन्दुप्रीठपदी अयन्तु-
विशेषः पितृपूर्वमिति ॥

मू० अश्वास्तृतीयायाम् ॥ ४ ॥

श्राद्धकर्तुरितिशेषः । उपलक्षणञ्चैतत् तथाचमधुः । तृतीया-
यांसंवल्विनइति वायुपुराणे पि नरः । र्थिनांतृतीयाचशत्रुघ्नीपापना-
शिनौति । अत्रैतदुच्यते भरणवादायवकिमपिण्डकस्यादुतनेति ।
तत्रनिषेधादपिण्डकमित्येको तत्र तिथिनिमित्तकत्वात् तथाच
षट्त्रयोदादियुक्तेपितृहिनेपिण्डपातनम् । तथा तिथिनक्षत्रयो-
नेषुप्राधान्यन्तुतिषेष्मत् । तिथिमूलानिसर्वाणियथाद्रव्येगुणादि-
कमिति । यत्तुभरण्यादौतन्निषेधः सनक्षत्रादिनिमित्तकविषयः
प्रपञ्चितन्तदादिसूत्रे ॥

मू० चतुर्थ्यांक्षुद्रपशवः ॥ ५ ॥

कर्तुरितिशेषः । क्षुद्राश्नादयः । उपलक्षणञ्चैतत् । त-
थाचवायुः । श्राद्धक्षुद्र्यांक्षुर्वाणः शशिशिखद्राणिपश्यतीत्यादि अत्रै-
तद्विद्यते किमवमातृतिथौमातृश्राद्धं पृथक्स्यादुतनेति । तत्रै-
केवाङ्गः । अन्वष्ट कासुष्टद्वौचगयायाञ्चक्षयेहनि । मातृश्राद्धं
पृथक्क्षुर्वादन्यत्रपतिनासहेति महालयगेयाश्राद्धेष्टवावन्वष्टकासुच
नयदेशतमवस्याच्छेषंपाडपौस्यंविदुः चतुर्विंशतिमतेपि । सर्वेभ्य-
श्चपितृभ्यश्चतत्पत्नीभ्यस्तथैवच पिण्डांहेभाःपृथग्दद्यात्सदाभानूप-
देद्विजइति स्मृतिसमुच्चयेपि पृथक्श्राद्धेत्तमातृणांप्रकर्त्तव्यंविस्म-
र्यैः । नयस्यांपितृपक्षेत्तद्वैतीर्थेमहालये स्मृतार्थसारेपि तत्तुभा-

तृयाद्दम्पृथक्प्रयत्नमिति रेशु रपिमातृर्गयाटकाटडौभृताहेचम-
हालये अत्रग्राहं पृथग्देयंतन्मं चानुगतापदीति अयंविशेषः मृतैपि-
तरितमूर्ध्वं कजीवतितुमृतवर्गस्येवेति मृपक्ष्ण. हं जीवत्पितृवत्सने
तेरकेनवर्मविषयमित्यन्ये ।

मू० पुत्राःपञ्चम्याम् ॥ ६ ॥

कर्तुःस्युरितिशेषः पुत्रशब्दःपुन्नामनरकर्मःपुत्रहेतुः पूर्णाति-
थित्वात् । तथाचमनुः । पञ्चम्यांशोभनान्मुतानिति उपलक्षणं भै-
तत् तथाचवायु. पञ्चम्यांचैवकुर्वाणःप्राप्नोतिमहतींश्रियं मार्कडे-
योपि श्रियम्प्राप्नोतिपञ्चम्यामिति अत्रैके मातुःक्षयाहेपार्वणंस्या-
दितग्राहः तथाचटदवाज्ञप्रच्छ. पितृपक्षेत्वमायांवापितृमातृक्षणे-
यदि पितृस्त्वपार्वणं कुर्वादेकोद्दिष्टं तुमातृकं तथापितृस्त्वपार्वणं कु-
र्वादेकोद्दिष्टं तुमातृकम् तथापितृस्त्वपार्वणं कुर्वाद्यप्येत पक्षे मृतस्य तु
पितृस्यभ्रातृमातृणामेकोद्दिष्टं सदैवहि प्रेतपक्षेतिथिर्यस्यप्रितुरेक-
स्यपार्वणम् मातृन्वात्पितृव्याणामेकोद्दिष्टं सदैवहीत्यादिवचनेभाः
तदयुक्तम् एकोद्दिष्टस्यसापत्नविषयत्वेनाविरोधात् तथाचपुराण-
समुच्चये अमायाञ्चक्षयोयस्यप्रेतपक्षेतथाभवेत् निरग्निरपि कु-
र्वातिमातापित्रोस्तुपार्वणम् अनग्नि.पार्वणं योनमातापित्रोःक्षयेह-
नि करोतिबुद्धिमोहेनसभयेत्यतृधातकः लमदग्निरपि आपा-
यसहपिण्डत्वमौरसौविधिबतसुतः कुर्वीतदर्शवच्छादंमातोपित्रो-
क्षयेहनि गौतमोपि आपाव्याःपंचमेपक्षेप्रेतास्येतुत्रयोयदि पा-
र्वणन्तचकुर्वीतवर्जयित्वाचउर्हशीम् हेमाद्रावपि सपिण्डीकरणाद्-
र्ध्वंपित्रोरेवहिपार्वणम् पितृव्यन्वात्मातृणामेकोद्दिष्टं सदैवहीत्य-
संबद्धना ॥

मू० षष्ठांदांतर्द्धिः ॥ ७ ॥

कर्तुः स्यादिति शेषः ऋद्धिर्दूतत्रिजयः उपलक्षणञ्चैतत् ।
 तथा च वायुः षष्ठांशाद्गुरुकुर्वोद्विजासंपूजयन्ति हि मार्कण्डे-
 योपि षष्ठांपूज्यो भवेन्नर इति अत्र विशेषः पुराणसमुच्चयेपि एक-
 माहृद्विपित्तकौश्वतरावन्यगौतमजौ मातृः श्राद्धन्तुकुर्यातां षष्ठांपुत्रा-
 वुभावपि स्मृतिसमुच्चयेपि देयं श्राद्धन्तु षष्ठांतैर्योः हरं शयनाः सुताः
 चे विणश्च पितृश्राद्धौ ददुः पश्चात्तु वीजिनः अनेकमाहृकस्य विशेषो-
 गालवेनोक्तः अनेकमातरो यस्य श्राद्धे चापरपक्षिके । अर्घदानंपृथ-
 क्कुर्यात्पण्डमेकं सनिर्वपेदिति ।

मू० कृषिः सप्तम्याम् ॥ ८ ॥

कर्तुः स्यादिति शेषः उपलक्षणञ्चैतत् तथा च वायुः कुरुते य-
 स्तु सप्तम्यां श्राद्धानि सततं नरः महामन्त्रमथाप्नोति गणानां चाधिको-
 भवेत् मार्कण्डेयोपि गणाधिपत्वसप्तम्यामिति अत्रैतच्चिद्व्यते
 रजस्वल यांपत्न्यामत्र श्राद्धं कार्यं न वा । तत्रैकश्राद्धः निति तथा च ।
 श्राद्धीयाहनि संप्राप्तयेत्यस्य भार्या रजस्वला । श्राद्धन्तु च न कर्त्तव्यं क-
 र्त्तव्यमप्यनुमेहनीति तन्न मृताह्यपुत्रपत्न्याः स्वयङ्कुरुं कनिषे-
 धतश्चात् तथा च गौतमः न पुत्रास्तु यदा भार्या संप्राप्ते भर्तुरादिके ।
 रजस्वला भवत्सातुकुर्यात्तत्पञ्चमेहनीति ।

मू० वाणिज्यमष्टम्याम् ॥ ९ ॥

कर्तुः स्यादिति शेषः वाणिज्यगर्भे न यथा वाणिज्योऽनेकलाभः
 स तथाष्टमीश्राद्धे नानेकफलमित्यर्थः तथा च वायुः संपूर्णं दृष्टिमाप्नो-
 तियोष्ठमंशं कुरुते नरः मार्कण्डेयोपि अष्टम्यां दृष्टिमुत्तमामिति
 उपलक्षणञ्चैत् तेषामफलमपीत्यर्थः । तथा च वरुणाण्डे श्रापाहृताः

पंचमेपक्षे गयामध्याष्टमीस्मृता अथोदशी गजक्याया गवातुस्यन्तुपै-
 तृकमिति अथैतदुच्यते किमपरपक्षिकं श्राद्धं सूतकान्तेः स्यादुतनेति
 तत्रैकश्राद्धः मासिकेऽर्चे तु सम्प्राप्ते अन्तरामृतसूतके वदन्ति श्रौ-
 त्तकार्ये दर्शे वापि विचक्षणइत्यादि वचनान्मासिकाब्धिकयोरेवाशौ-
 चान्ते विहितत्वाद्परपक्षिकत्वेन तदद्युक्तम् अस्यापि विहित-
 त्वात् तथाचपुराणसमुच्चये पक्षश्राद्धे समारब्धे सूतकग्निपतेद्यदि
 समाहृताहिपितरः सूतकांते विसर्जयेत् यदि नैवं नरः कुर्यात्सूतकां-
 तेक्षमापनम् प्राग्दत्तानिमनुष्येण याहान्यसुरतृप्तये इति पक्ष-
 श्राद्धं इत्यापरपक्षकोपलक्षणम् षट्षष्टं गोपि शुचीभूतेन दातव्यं-
 यातिथिः प्रतिपद्यते मातिथिस्तस्य कर्त्तव्यानन्वयावैकदाहनेति ।

मू० एकशफन्नवम्याम् ॥ १० ॥

कर्तुः स्यादिति शेषः एकशफा अश्ववेसरादयस्तेषां षट्दमेकश-
 फम् समृहेत्युपलक्षणं चैतत् तथाच वायुः श्राहं नवम्याङ्कस्यैवैषद-
 र्यं स्त्रीपुकांचतेति स्त्रियो नवम्याम् प्राप्नोतीति मोर्कपडेयः अथैत-
 त्संदिह्यते जीवत्पितृकः किन्मातुः श्राहन्नवम्याङ्कुर्यादुतनेति तत्रै-
 केश्राद्धः अमाश्राहङ्गयाश्राहं श्राहं चापरपक्षिकम् नजीवत्पितृकः
 कुर्यात्पितृहृत्परायतइत्यादिवचनाग्निरग्निर्नेति अन्ये त्वाहुः ।
 अन्येष्वस्य विहितत्वात् कुर्वीति तदेतद्विचारणीयम् नजीवत्पि-
 तृकशब्देन किम्मुख्यजीवत्पितृकमातृषिव चयापरपक्षिकश्राहस्यैव
 निषेधः आहोस्त्रिज्जीवत्पितृकशब्देन जीवन्मातामहादुपलक्षणेन
 जीवहर्गं याहनिषेधः तत्र यदि जीवत्पितरि मुख्याधिकारिणोदाना-
 भावाच्चाहमात्रस्यैव निषेध इत्युच्यते तदा जीवत्सयदिवर्गादौतह-
 र्गंतुपरित्यजेदित्यस्य मृतवर्गश्राहविधायकस्यैवैव्यर्थं स्यादन्वयवचवा-

हेपिमाहृश्याहस्याकरणाप्रसङ्गश्च स्यात् अथक्षयाहत्वे नतत्कर्त्तव्य-
 नाहिंमृतवर्गेविधायकवचनस्यवैयर्थ्यतदवस्थमेव यदिजीवरिपतृक-
 शब्देनजीववर्गंश्राहनिषेधः इत्युच्यते तर्हिमृतमातृकेसदाचारप्रा-
 प्ताकरणस्यपरित्यागस्यादितितस्मात्कथमत्रसमाधिः उच्यते य-
 दपि धर्मजिज्ञासदानानांप्रमाणम्परमंश्रुतिः द्वितीयधर्मशास्त्रं-
 तुतृतीयंलोकसंग्रहइतिपराशरेणलोकसंग्रहस्यप्रमाणमुक्तम् तथा-
 पिस्मृतिसदाचारयोर्वाधेश्रुतिविरोधं विनास्मृतिवाधस्यान्याय्यत्व-
 स्मृतिनिषदाचारसमाधोन्याय्यइत्युक्तम् । तथाचचतुर्विंशतिमतम्
 स्मृतिर्वेदविरोधेनपरित्याज्यायथाभवेत् तथैवलौकिकवाक्यंस्मृति-
 वाधात्परिलजेत् ; वसिष्ठोपि श्रुतिस्मृतिविहितो धर्मस्तद्विरोधि-
 णिष्टाचारःप्रमाणमिति तस्मात्सर्वेषामपिजीवरिपतृकोमृतमातृवर्गंन-
 वमोश्राहस्वीकुर्यादित्यर्थः तथावचनमपि अन्वष्टकांगयाप्राप्तौ-
 सत्यायश्चमृतेहनि मातुःश्राद्धंमुतः कुर्यारिपतर्यपिचजीवति गया-
 प्राप्तःप्रासङ्गिकीनतद्देगतः ; ननुचैवम्भन्वाद्प्रादौसर्वत्रजीवरिप-
 तृकःकुर्यादितिनचथाच्यम् अन्वष्टकादिकालवत्सैवविशेषविधे-
 रितरत्रनिषेधसिद्धेः यत्वन्वष्टकासुनवभिःपिण्डैःश्राद्धमुदाहृतमि-
 तिनवदैवतमुक्तम् तत्साम्नेरन्वष्टकावयविषयम् जीवन्मातामही-
 विषयंवा नवभ्यांविपिण्डकादिनिवारकंवा अतश्चावविदेवत्यादि
 कंयथाधिकारंकर्त्तव्यमिति सिद्धं । अन्यथाजीवरिपतृकोऽवक्षया-
 हादिकं कुर्यान्मृतमातृकोनवभ्यांनेत्यनुचितापत्तेः एवमेकादशा-
 हादावपिनियतश्राद्धेष्वेवगन्तव्यमिति सर्वसमञ्जसं द्वादशदैवत्व-
 वावप्रपञ्चितमस्माभिरादिसूत्रइतिनावपुनरुक्तम् । निमित्तवृत्त-
 त्वप्रतिनिमित्तंश्राद्धानिकुर्यात् । तथाचकात्यायनः । द्वेवह्नि-
 निमित्तानिजायेरन्ने कवासदे । नैमित्तिकानिकार्याणिनिमित्तो-

त्पत्यनुक्रममात् । यत्तु नैऋत्याद्द्वयं कुर्यात्समानेह निकुलवर्चिदिति प्र-
चिनसोक्तो निषेधः स एकनिमित्ते नैव पुनःकरणविषयः । तथा च जा-
वालः । श्राद्धहृत्योत्तु त्वैष पुनः श्राद्धन्ततद्दिने नैमित्तिकन्तु कर्त्त-
व्यन्निमित्तानिक्रमेण त्विति ।

मू० दशम्यांगावः ॥ ११ ॥

गावद्भृतिद्विशप्तादुपलक्षणम् । तथा च मनुः दशम्यांहिसुरंद-
हः । वायरपि । कुर्वन्दशम्यांतनरोवा ह्यींश्रियमवाभुयाटिति अत्र-
गवांसर्वमम्पत्तिमूलत्वात्तदभिधानेन दशम्यां प्राशस्त्यं सूचितम् ।
तथा च पुराणसमुच्चये प्रशस्ताः पूर्णिमासु ख्यास्तिययः षोडशैवताः ।
तासां श्रेष्ठतमा प्रोक्ता दशमी श्राद्धदायिनामिति दशम्यां पूर्णं काम-
तामिति मार्कण्डेयः गवांसम्पत्तिमूलत्वाच्छ्रुतिराह । गौर्वाद्दृष्टं
सर्वं विभर्त्तोति दुग्त्राजादिना देवादिदृष्टे रित्यर्थः तदुक्तं ह्यग्नौ-
प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते दृष्टिर्दृष्टेरन्न-
न्ततः प्रजा इति । अत्रैतदुच्यते पार्वणैकोद्दिष्टयोरेकदिनसम्भवे कि-
म्पार्वणं पूर्वकर्त्तव्यमुतैकोद्दिष्टमिति तत्रैकश्राद्धः । यद्येकप्रभवेत्ता-
वदेकोद्दिष्टन्तु पार्वणम् । पार्वणत्वमिनिर्वर्त्य एकोद्दिष्टं समाचरे-
दिति जालोक्तत्वात्पूर्वपार्वणमिति । तन्न । पाठादर्थस्वल्पद-
त्वात् अतश्चैकोद्दिष्टं निर्वर्त्य पार्वणं समाचरेदिति तत्रान्वयः ।
तथा च दृष्टयान्तरलक्ष्यः एकाहिके समुत्पन्ने पार्वणे च क्षयाहिके प्राक्-
क्षयाहं प्रकुर्वीति पश्चात्प्राज्ञेन पार्वणम् । अन्यच्च दृष्टे क्षयाहस्यास-
न्ने अयं कुर्वीति यान्त्रिकाः । पूर्वक्षयाहं निर्वर्त्य पश्चाद्दर्शं समाचरे-
त् । अथवा पार्वणस्य पूर्वमुक्तिः पित्रोः पार्वणविषयः एकोद्दिष्टस्य-
पश्चादुक्तिः सपिण्डैकोद्दिष्टविषयेयुक्तमेव न चैकपाकेन श्राद्धद्वय-

माशङ्कनीयम् । एकपाके नष्टः कुर्यादेकोद्दिष्टं च पार्वणम् उभ-
वेद्भाग्यवाराहो विष्टाशीघ्रपञ्चमस्थितितेनैवोक्तत्वात् ।

मू० परिचारकाएकादश्याम् ॥ १२ ॥

भवन्तीति शेषः परिचारकादास्याद्युपजीविनः । उपलक्षणञ्चै-
तत् तथाचमनु । एकादश्यान्तया रूथं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतानिति
वायुरपि वेदाद्यैवापुयात्सर्वान्विप्राणांसंपदन्त्या । एकाश्यांपरं
स्थानमैश्वर्यमन्तति न धेति । अन्नैतच्चिन्त्यते अपुत्रादीनामेकोद्दि-
ष्टेऽक्रान्तिधिनियमोक्तिं वानवेति तत्रैकब्राह्मः संवन्धिवान्धवा-
दीनामेकोद्दिष्टं मदैवहि । अपुत्राद्ये मृताकेचित्पुरुषावा स्त्रियोपि वा
तेषामपि च देयं स्यादेकोद्दिष्टं न पार्यणम् । सपिण्डीकरणादूर्ध्वयत्न
वत्प्रदीयते । भात्रे भगिन्यै पुत्राय स्वामिने मातुलाय च मित्राय-
गुरवेश्राद्धमेकोद्दिष्टं महालय इति कात्यायनापस्तंबादि वचना
न्महालये यत्नतवापीति । तद्युक्तं तिधिनियमस्योक्तत्वात् तथाच पु-
राणसमुच्चये अपुत्राणाञ्च वन्धूनामृद्विगाचार्ययोगुरोः । एकोद्-
दिष्टं सदाकार्यं पितृपक्षे विज्ञेयतः । न पार्वणोऽधिकारी स्त्रियेषा
ङ्गान्तागते रवौ । एकादश्यां तु कृष्णार्या तेषां श्राद्धं समाचरेत् अन्यञ्च
एकादश्यां न कुर्वीत एकोद्दिष्टानि कृत्स्नतः । यस्माद्दिदैवतौ विष्णुः
पितृवर्गस्त्विति शः । इदं गतातपोपि पितृस्त्वस्मात्स्व स्वरादिपितृ
व्यभ्रातृमातुलैः अनपत्यासुभार्यासु एकोद्दिष्टं समाचरेत् । मातु-
लो भागिनेयाश्च स्वस्त्रीयो भ्रातृजस्तथा । श्वशुरश्च गुरुश्चैव सखामा-
तामहस्तथा एते पाश्चैव भार्याणां स्वसुर्मातुः पितृस्तथा । श्राद्धमात्र-
नुकर्तव्यमिति वेदविदां स्थितिरिति । भागिनेयः पितृव्यपुत्रीपुत्र-
इत्यपौ न रक्ष्यं मातामहः सपत्नमातृ पितासाग्नेरप्यत्रैकोद्दिष्टमेव ।

तथाचपुराणमसुच्ये अग्निमन्तोद्विजायोत तेषांकन्यागतेरवौ ।
पितृव्यभातृ वन्धूनामेकोद्दिष्टमशस्यतइति ॥

मू० धनन्धान्यस्युत्पशून्रौप्यं हिरराय
न्द्वादश्याम् ॥ १३ ॥

कर्तुः स्यादिति शेषः धनं रजतादि । तथाचमनुः द्वादश्यां जात
रूपन्तुरजतं रूप्यमेवेति । उपलक्षणञ्चैतत् तथाचवायुः द्वादश्यां
जनलाभञ्चराव्यमाहुर्वसूनिचेति । यत्रैतदुच्यते तैत्रयशात्पितृभ्योः
क्षयाहैक्येकथंक्रमइति । तत्रकार्ष्णीजिनिः पितृभ्योः श्राद्धे च सम्प्राप्तेनवे
पर्युपितेपि वा पितृपूर्वसुतः कुर्यादन्यत्वासन्नियोगतः । अन्तत्सपि-
ण्डश्राद्धेषु आसत्तिः संवन्धासत्तिः संवन्धनैकटंक्रमेणैवत्यर्थः । तथाच ऋ-
ष्यशृङ्गः भवेदादिसपिण्डानान्तन्नेण श्रपणन्तया । संवन्धासत्तिमालो-
च्यतत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेदिति । ननुवापितोः क्षयाहैक्येकपाकेनोत-
ष्टयक्पाकेनयादृश्यमिति । तत्रैके एककाले गतासूनां बहुनामथवा
द्वयोरित्यादिना एकपाकेनेत्याहुः । तदयुक्तम् तस्य एककालविष-
यत्वात् अन्यदैकदिनेतुपृथग्विधिः । तथाचपठन्ति मातापितृमृता
हैक्यं कालेनापि भवेद्गदि । ष्टयक्पाकं पितृश्राद्धं मातृश्रुतदनन्तर-
मिति सपिण्डान्तुन्दिहपुराणे । एकेनैवतुपाकेन सपिण्डानां म-
हालये तन्नेण श्रपणञ्जुर्याच्छ्राद्धं दद्यात्पृथक्पृथगिति । विष्णुध-
र्मोत्तरे च प्रेतपक्षे गवायाञ्च गतासूनांसमेहनि । तन्नेण श्रपणञ्जु-
र्याच्छ्राद्धन्दद्यात्पृथक्पृथगिति ॥

मू० कुप्यं ज्ञातिश्रेष्ठान् च योदश्याम् ॥ १४ ॥

कर्तुः स्यादिति कुप्यं हेमरजतेभ्योन्यघातुजम् । उपलक्षणञ्चैतत्

तथाचमार्कण्डेयः । प्रजांमेधाम्पृष्टुष्टिम् स्वातन्त्र्यंष्टुष्टिमुत्तमाम्
 दीर्घमायुरधैश्वर्यं कुर्वाणस्तुत्वयोदशीमिति । ननुचत्वयोदश्यांक्षणा
 पक्षे यःश्राद्धहुक्तेनरः । पञ्चत्वंतस्यजानीयाज्जेष्टपुत्रस्य निश्चित-
 मिति अत्रिरसाश्राद्धस्यैव प्रतिपिडित्वात्कथंफलश्रुतिरितिउच्यते
 तस्यैकवर्गश्राद्ध विषयत्वादित्यदीपः । तथाचकाष्ठांजिनिः श्राद्ध-
 नैकस्यवर्गस्य त्वयोदश्यामुपक्रमेत् । अतृप्ताभस्ययेऽवस्युःप्रजांहिसंति
 तत्रतद्भूतिचत्रैतच्चिन्त्यन्ते । किमनुगमनमृतानां स्वमृताहेश्राद्धं
 स्यादुतभर्तृमृताहइति । तत्रैकीआहुः मासपक्षतियस्मष्टे यस्मि-
 न्याभियतेहनि । प्रत्यङ्गक्षयाभूतंक्षयाहं तस्यतद्विदुरित्यदि
 वचनान्ममृताहएवेतितदयुक्तम् भर्तृक्षयाहैविहितत्वात् तथाच
 पुराणसमुच्चये अयत्तपृष्ठतोवापितद्गत्या भियतेतुया । तस्याः
 श्राद्धप्रदातस्यभर्तुरेवक्षयेहनि । रेणुरपि एकचित्थांसमारुटादि-
 तीयेह्निपतिव्रता । तस्याःपिण्डोदकम्पुत्रः प्रकुर्यात्पितृवासरे ।
 पठन्तिच प्रत्यक्षेवापरोक्षेवातद्गत्याभियतेतुयः । तस्याःश्राद्धमकु-
 र्वीत भर्तुरेवक्षयेहनि । अत्रैतत्सन्दिह्यते भर्तृक्षयाहैकित्वापृथ-
 क्पिण्डतैक पिण्डेद्वयोरुद्देशः । तत्रलौगाक्षिः मृतेह्निसमासेन
 पिण्डनिर्वपणम्पृथक् । नवश्राद्धन्तुदम्पत्योरन्वारोहणएवतु अस्वार्थः ।
 दम्पत्योरन्वारोहणेमृता हिसमासेनपिण्डनिर्वपणं नवश्राद्धम्पृथगित्य
 न्वयः नवश्राद्धंपोडशोपलक्षणम् । समासःपाकाद्यैक्यन्तुशब्दोविशेषः
 ततश्च दम्पत्योरैकक्षि तान्वारोहणे पोडशश्राद्धेष्वेवपृथक्पाकैः
 पिण्डौअन्वय पाकैक्येनैकपिण्डेद्वयोरुद्देशः मृततिथौभिन्नेत्वाद्धिक
 प्रेतश्राद्धयोः पृथक्पिण्डएवेति । निश्चितप्रेतदिनेत्येव शब्दार्थः । त-
 याच एकचित्थांसमारुटौ दम्पतीनिधनंगतौ । पृथक् श्राद्धन्तयोः ।
 कुर्यादोदनञ्चपृथक्पृथगिति तथा । एकचित्त्वधिरोहैच तिथिरैकै

वजायते एकपाकिनैकपिण्डेद्यो गृहीतनामनीइति देशकालद्रव्य-
 देवकर्त्रे क्रीतान्विक्रीविधिरिति च । अत्रैके भर्तुः क्षयाहेसर्वासामेव
 पृथक्पिण्डइत्याहुः । तन्न तस्यपतिव्रताधिपयत्वात् तथाचभृगुः
 यासमारोहणद्भुर्याद्भर्तुः श्रित्यांपतिव्रता । तांमृताहनिंप्राप्ते पृथक्
 पिण्डेनियोजयेत् । प्रथमश्चनवश्राद्धं युगपत्सुसमापयेत् । अपिच
 पुराणसमुच्चये । याकाचिन्मिथयतेनारी पत्यासहपतिव्रता तस्याः
 श्राद्धं पृथक् कुर्यादेकोद्विष्टविधानतः । विधानतइति युगपत्समा-
 पयेदिति च । भर्तुः क्षयाहेपूर्वं भर्तुर्द्विजोपवेशनंपद्यास्त्रिया इत्ये-
 वक्रमेणैकदैवतसर्वं श्राद्धमित्यर्थः । पतिव्रतात्वात् तथा अथकेचि-
 न्नचेच्छंतिपृथक् श्राद्धन्तुयोपितां । वदन्तिपतिनासार्धं मूढास्तेमेम-
 तेनतु सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पृथक्कामविधीयते । नवालिगानांतेषां
 वैप्राह्मंवाक्यमजानतां पृथक्श्राद्धसमातृणां कर्तव्यंवाप्रदक्षिण-
 मिति । पठन्ति परदेशेगृहतोभतांशुत्वानारीपतिव्रता तिधिरेकावि-
 शुद्धौस्यात्पिण्डन्द्यात्पृथक्पृथगिति । अत्रविशेषः अनेकस्त्रीभिर-
 नेकभृत्यैर्वास्वामिना सहस्त्रेहान्मरण्योपाकैक्येनैव स्वामिगोत्रेणैव
 पृथक्पिण्डदानं कर्तव्यम् । तथाचपुराणसमुच्चये षटानामयमृत्वा-
 नांभार्याणांपतिनासह । तन्नेणश्रपणं कृत्वा श्राद्धंस्वामिपयैहनि
 श्राद्धं पृथक्पृथक्कुर्यात्स्वामिगोत्रेणकृतस्त्रगः । स्वामिचित्यधिरोहे
 णमृत्याः तस्यस्वगोत्रतइति । भृगुरपि एककालेगतासुनां बहूना-
 मघवाहयोः तन्नेणश्रपणं कृत्वा श्राद्धं कुर्यात्पृथक्पृथक् । पूर्वकस्य
 मृतस्यः दौहितीयस्यततः पुनः । तृतीयस्यततः पुनो तन्निपातेष्व-
 यंक्रमः पूर्वकस्यमृतस्येति व्येष्टानुक्रमेणनधुना सुप्तमाधमक्रमेणै-
 त्यर्गः । यत्केचिद्विद्यांसमाकृटाविति वचनेपृथक्पिण्डदानमुक्तम्
 तदेकपतिव्रतघोविपयमित्यविरोधः । मृत्युवर्षसारे सहदहनपुण्ड-
 र्णश्राद्धादौ पाकैक्यहानैक्यहर्तव्यमिति ।

मू० युवानस्तत्रम्रियन्ते शस्त्रहता- चतुर्दश्याम् ॥ १५ ॥

युवानां गेभियन्ते तेषु शस्त्रहताश्च तत्रापरपक्षे चतुर्दश्यामेको-
द्विष्टम्प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । तथा च स्मृतिचन्द्रिकायां । चतुर्दश्यां-
तु यच्छादं सपिण्डीकरणे कृते । एकोद्विष्टविधानेन कुर्याच्छ-
स्त्रेणघातिनइत्यादि । मार्कण्डेयोपि युवानः पितरोयस्यमृताः श-
स्त्रेणवाहताः तेनकार्यंचतुर्दश्यान्ते पामृद्धिमभीप्सतेति । ननु-
चावशस्त्रहतस्यैवनान्यस्येति मित्ताचरादिनिबन्धकृद्भिर्नियमित-
त्वात्कथंयुवानइत्युक्तम् । तत्रचट्टदयान्नबलक्यः । श्राद्धदानेचतु-
र्दश्यांविनाशश्चहतंमृतम् । ज्येष्ठपुत्रोविनश्येतपितृणाञ्चाप्यधो-
गतिरिति अतोयुवानइतिवयोदश्यांयोजनीयमितिचेन्मैवम् युव-
शब्दस्यविशेषादिनादंशसर्पहताद्युपलक्षकत्वात् । तथाचब्रह्मयाज्ञ-
बलक्यः । मृरकाष्ठोमललोहेयुविदुरद्व्यालविपादिभिः नखिर्दंष्ट्रिवि-
पन्नायेतेपांशस्ताचतुर्दशी जलादिपुविपन्नायेवन्धौवाकरकान्वि-
ताः पक्षिसर्पविपन्नायेतेपांशस्ताचतुर्दशी कण्ठपाशविपन्नायेयोगि-
नोचापमृत्युना लूतादृष्टिविपन्नायेविप्रशापहताश्चये शीतवातवि-
पन्नायेशस्त्रघातहतास्तथा पापमृताहतायेचतेपांशस्ताचतुर्दशी ।
अथवायुवानस्तत्रम्रियन्तेइतिपाठस्त वयतस्त्रयोदश्यांश्राहप्रशस्तम्
तस्मात्तद्गृहेयुवानो नम्रियन्त इत्यर्थस्त्रयोदश्यामेव । तथाचमहा-
भारते जीतोनांतसरथेष्टः कुर्याच्छ्राहन्त्रयोदशीम् नावश्यन्तुयुवानो-
स्यप्रमादायतनिग्रहइति शस्त्रहतइत्येकस्त्वन्तत्रैकपार्वणसूचय-
ति तेनपिवादित्रयेणशस्त्रहतेपार्वणमित्यर्थः अत्रैकयाज्ञः । वया-
णामपिशस्त्रहतत्वे ष्यक्पृथगेकोद्विष्टमेवेति तदयुक्तम् । पार्वण-

स्वैवातिदेशात् तथाचश्मृतिदर्पणे एकस्मिन्वाद्भयोर्वापि विदुःशब्द-
 स्त्रेणवामृतौ एकोद्दिष्टसुतः कुर्यात्रयाणां दर्शवद्भवेत् तथापि वा-
 दयस्तयोयस्यगस्त्रघाताद्यनुक्रमात् समुतः पार्षणं कुर्यात्त्रिवादेर्न-
 पृथक्पृथगिति एकोद्दिष्टमिति शेषः श्मृतिचन्द्रिकायामपि ।
 एकस्मिन्वाद्योर्वैकोद्दिष्टविधिरिति त्रयाणां पार्षणमित्यर्थः अत्रै-
 कश्चाहुः । रणे संमुखप्रहारैर्हृतश्वराणामपि गच्छतस्वाच्चतुर्हश्या-
 मेवेति । तदयुक्तम् । तेषां परमगतिश्चात् तथाचपुराणसमुच्च-
 ये वितत्वरण्यज्ञयेगोब्राह्मणहितैः पिणः स्वामिपादाग्रसंलम्बायां-
 तिगस्त्रैश्चखण्डगः नतेश्चहृतैस्तुल्यापुराणज्ञैरुदाहृताः । नक्ष-
 तिर्यङ्कमायांतिप्रयांति सुरमन्दिरम् । श्रुयंतेषावगापेयं भार्गवांगि-
 रसोर्मते हाविमौपुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ परिव्राज्योगयुक्त-
 श्वरणे चाभिमुखो हतद्रति । यस्तु स्त्रियन्ते पितरश्चास्ययेगश्चै-
 श्चरणे हताडतिमनुनाचतुर्हश्यामुक्तम् । तत्पराङ्मुखहतादिवि-
 पयमित्यविरोधः । नचसंमुखपराङ्मुखादिगच्छतयोः साम्यसूच-
 तम् तस्मात्संमुखरणहतानांचतुर्हश्यांश्चाहवेति । अत्राद्येप्यपवा-
 दापुराणसमुच्चये मृताद्यान्याद्यप्यज्ञोब्राह्मणद्विविगांश्चिबः मृता-
 श्चपतिभिः सार्धं प्राप्तालोकं सनातनम् । नैताश्चहृतैस्तुल्याः प-
 थात्याः पतिनासह स्त्रियन्तेपतिभक्त्या तु दुर्ग्लोकं प्राप्नुवन्ति ता नच-
 सन्यासिनांश्चाहं कर्त्तव्यञ्चचतुर्दर्शो तपःसन्यासयोगेन नतियां-
 तिपरांगतिं येमिर्यत्यातुरत्वेन भृगवगन्धनगतांषुभिः नैवशस्त्रहता-
 स्तेपिभयस्यांतरगार्हिताः नशस्त्रहतिभिस्तुल्या आतुरत्वात्समृता-
 यतः एतेषां नापमृत्युं तं पुराणज्ञावदन्ति हि अत्यातुरत्वारमन्यामे-
 नापश्रुतिविरोधनम् । यथावश्रुयते गीतं पुराणज्ञैः पुरातनैः नवद्वेष-
 चनाचारानलोकप्रचनादपि । मतिरुत्क्रमणीजातेप्रयागेमरणं प्रति

एतद्भ्यतिरिक्तोऽन्यद्यतुर्दश्यां श्राद्धकरणे तत्रैवोक्तः जन्मांधपंगु-
विकलावाग्जडालुबुब्बुकाः नकुर्वतिचयेश्राद्धहृष्णापक्षेचतुर्दशीम्
ज्ञात्वाशुद्धतान्धुंस्तेभ्यन्तेचिरायुषः प्रयांतिपरमंधोरन्तेषामे-
वहिगस्यतइति नचैतेचतुर्दश्यामेयप्राप्नुवंतीतिवाच्यम् पिताम-
हाद्यत्प्रिप्राप्तेः तथाचतत्रैव अदत्त्वापयमायंमाग्वै योददातिच-
तुर्दशीम् पितृहाचोच्यतेसन्निरिहलोकेपरतत्र तस्माच्छ्राद्धम्पितृ-
णान्तुप्राकृपश्चाच्चतुर्दशीम् दद्याच्छस्त्रहतेभ्यश्चइति प्राहपुराश्रु-
तिरितिच । चतुर्दश्याम्पूर्वमष्टम्यादीपश्चाद्मायामित्यर्थः । का-
त्यायनोपि शस्त्रादिभिर्हतस्यापि कुर्यात्प्रतिदिनंसुतः । पार्वण्यह-
ष्णापक्षे तु वर्जयित्वाचतुर्दशीम् उशनाः । यदिकालान्तरेवापिय-
दाशस्ताद्विपद्यते सोपिशस्त्रहतोक्षेयः तस्यशस्ताचतुर्दशी वृह-
न्मनुः महालयेचतुर्दश्यां मघायांपुत्रवानपि पिण्डनिद्धरणं बु-
र्यादास्यशस्त्रहतः पिता । तथा कृष्णापक्षेचतुर्दश्याम्मघायु-
क्तांदिनयदि पिण्डनिर्वपणंकुर्यात्तृप्त्यर्थम् शस्त्रघातिनइति अत्र-
विशेषोक्तयान्नवच्छ्रे नोक्तः । शस्त्रमृत्युः पितायस्यशस्त्रघातिपि-
तामहः । पार्वण्यन्तस्तुविज्ञे बन्धयस्तेशस्त्रघातकः । यथाविहङ्गप-
क्षाभ्यामङ्गमाश्रित्यतिष्ठति तथापिताचहृदश्चपितामहसमाश्रिता
वितितत्सदाचाराभावाच्चिन्त्यम् । यदात्वस्यामेवचतुर्दश्यांपितोः
क्षयाहस्तदापिमेतमक्षमृतत्वात्पार्वण्यमेवेतिकंचित् तन्न आपाव्याः
पञ्चमेपक्षेप्रेतास्थेतुचयोयदि । पार्वण्यन्तत्रकुर्वीतवर्जयित्वाचतु-
र्दशीमिति गौतमीकोक्तेः । साग्निविषयंपार्वण्यमेत्यविरोधः ॥

मू० अमावास्यायां सर्वमित्यंमावास्या-
यां सर्वमिति ॥ १६ ॥

* इति श्रीकाल्यायनविरचितं श्राद्धसूत्रम् *

सर्वमितिसर्वेकामाः अस्याममावास्यायां श्राद्धकरणेन सर्वकामां
लभत इत्यर्थः । तथाचपुराणसमुच्चये श्राद्धहुर्वन्नमावास्यां यत्नेन पुरुषः
शुचिः सर्वान्कामानवाप्नोति तिष्ठान्तिष्ठान्मुदायुत इति । अस्या
निरुक्तिस्तत्रैव । कलानामाप्यायनार्थं रविं विंशतिचन्द्रमा सुपुत्रा-
स्याकलायासौ सूर्यस्या नवमास्मृता । विंशतिर्द्वौ लवौ तस्यां चन्द्रमाः
सूर्यमण्डले । अमाञ्चन्द्रसंयोगात्मावास्यां विदुर्बुधा इति । अप-
रपत्ते श्राद्धासंभवे यमः । इति सर्वासु कन्यास्थेशकेनापि गृहे वसन् ।
पञ्चम्योरन्तरे दद्यादुभयोरपि पक्षयोः । सुमन्तुः कन्याराशौ महाराज
यावत्तिष्ठे द्विभावसुः । तावत्कालमभवेद्देयं दृष्टिकं यावदागतम् ।
ये यन्दीपान्विताराजन् स्यातामपञ्चदशीभुवि । तस्यादियन्त्रचेद्वत्
पितृणाञ्चेन्महालय इति । अथ शुक्लापञ्चमी तुलासंक्रान्तिर्दीपामा-
वास्या दृष्टिकसंक्रान्तश्चेति पूर्वं पूर्वासम्भवेत्तन्तरोत्तरा श्राद्धकालाः
त्यर्थः । द्विकृतिर्मङ्गलायां इति शब्दः समाप्ती च त्रैतद्विचिन्त्यते ।
अथ श्राद्धन्विपिण्डकं कुर्यात् दुतषट्पि-
ण्डकमिति । तत्रैकश्राद्धः अपिवादिभ्यो दातुमनधिकारात् त्रिपि-
ण्डकमेवेति । तदयुक्तम् अथाह श्राद्धं विना षट्पिण्डकस्यापि वि-
हितत्वात् । तथाच स्वभर्तृप्रभृतिविभ्यः पिण्डभ्यश्चतस्रैश्च विध-
वाकारयेच्छ्राद्धम् यथाकालमतन्द्रितेति । षट्पिण्डकमित्यर्थः ।
कारयेदिति म्वायेणिव् । अधिकाराविधयोवा अपरश्राद्धः मृता-

इत्याहमपिपत्नीकर्तृकं सर्वत्रपार्षणमेवेति । तथाचलौगाधिःस-
 वाभावेस्वयं पत्नीस्वभर्तृणाममन्त्रकम् । सपिण्डीकरणद्वयान्मुतः
 पार्षणमेवचेति । सुमन्तुरपि अपुत्रेप्रस्थितेकर्तानास्तिचेच्छाहकर्मणि
 तत्रपत्न्यापिकुर्वीत सपिण्डम्यार्षणस्तथेति । तदप्ययुक्तं अनयो
 र्बचनयोःक्षयाहव्यति रिक्तविषयत्वाद्दृग्गां परपक्षमृतिविषयत्वाद्वा
 तथाच भर्तुःयाहञ्चयानारीमौढ्या त्पार्षणमाचरेत् । नतेनाप्या-
 यतेभर्ताहृत्वाच नरकं व्रजेदिति । पार्षणनिषेधश्चक्षयाह विषय-
 त्वावगमात् । 'दृग्गां परपक्षमृतौ तुल्यन्यायत्वेन उचितत्वादित्यल
 मतिपिस्तरणेति भद्रम् ॥

स्मृतेरनेकविषयात् अनन्तत्वाच्चसर्वथा । तत्त्वज्ञोत्तमगच्छन्तद-
 लञ्चानल्पत्रस्मितैः ॥ १ ॥ स्वयुद्धिकल्पितग्नेह वचनंलिखितंभया ।
 दृष्टंयुतममूलंवा समानम् मेनद्रूपणम् ॥ २ ॥ दृष्टंयश्चाल्पदोषेषु
 निबन्धेषुचयदृत्तम् । युतंक्रुत्यविरुहं यत्तत्पठन्तीत्दुदाहृतम् ॥ ३ ॥
 प्रमाणमप्रमाणंवा मर्यदाः कर्तुंमर्हति । दृष्टंयुतेषुविज्ञामो-
 माहृगैः कर्तुंमिष्यते ॥ ४ ॥ कर्त्ताचिन्त्राधिरत्नानः किमियता
 दोषोनिबन्धेभवेत् । मूरियेदधुना तनैरपिहृते अन्येकयत्रादरः ॥
 इत्थं धे कययत्पनल्पमतय आग्रत्यदोषप्रधीः चर्ता मन्त्रमिमन्त्रि
 वत्यमगिनं किंपा द्रौयतां इदि ॥ ५ ॥ बाणव्योमेषुविध्यते १५०५
 यर्षंकार्तिकमामके । कृष्यमिथोऽहृतघर्षं गूळपक्षद्वर्गमुभम् ॥ ६ ॥

इत्याहमपिपत्नीकर्तृकं सर्वत्रपार्षणमेवेति । तथाचलौगाधिःस-
 वाभावेस्वयं पत्नीस्वभर्तृणाममन्त्रकम् । सपिण्डीकरणद्वयान्मुतः
 पार्षणमेवचेति । सुमन्तुरपि अपुत्रेप्रस्थितेकर्तानास्तिचेच्छाहकर्मणि
 तत्रपत्न्यापिकुर्वीत सपिण्डम्यार्षणस्तथेति । तदप्ययुक्तं अनयो
 र्बचनयोःक्षयाहव्यति रिक्तविषयत्वाद्दृग्गां परपक्षमृतिविषयत्वाद्वा
 तथाच भर्तुःयाहञ्चयानारीमौढ्या त्पार्षणमाचरेत् । नतेनाप्या-
 यतेभर्ताहृत्वाच नरकं व्रजेदिति । पार्षणनिषेधश्चक्षयाह विषय-
 त्वावगमात् । 'दृग्गां परपक्षमृतौ तुल्यन्यायत्वेन उचितत्वादित्यल
 मतिपिस्तरणेति भद्रम् ॥

[* शिवः शिवन्नो विद्घातु *]

अपरपक्षेऽहङ्कुर्यतीदूर्ध्वं वा चतुर्ध्याः यदहः सम्पदेरततदहर्मा-
 क्षणानामन्यपूर्वेदुरर्वास्नातकानिकेयती नृगृहस्थान्साधून्वाथो वि-
 यागृहाननवदान् स्वकर्मस्थानभाषेपिग्निथ्यान्खाचाराग्निर्गन्शुक्ल-
 भिक्रिधः श्यावदन्तविहप्रजननव्याधितव्यङ्गिशिवत्रिकुपिष्कुनखी-
 वज्जमनि. देनामन्वितोनापक्रामेदामन्वितोवान्यदन्नन्प्रतिगृह्णी-
 यात् स्नाताञ्कुचीनाचांताग्राह्मुखानुपवेश्यदेवैयुग्मान्यथाशक्ति ।
 पित्राऽएकैकस्योद्वाङ्मन्त्रौवादैवैवीन्पिच्यऽएकैकमुभयत्रवामा-
 तामहानामयिबन्तन्वावैश्यदैविकएग्रशान्वितः ग्राहङ्कुर्यीतशाके-
 नापिनापरपक्षमति क्रामेन्मासिमासिवीशनमिति श्रुतेस्तदहः शुचि-
 रक्रोधनोत्वरितोप्रसक्तः सत्त्ववादीस्यादध्मैद्युनश्मम्वाध्यायान्वर्ज-
 येदावाहनादियाग्यतऽथौपस्पर्शनादामन्वितायैवम् ॥ १॥ देवपूर्व-
 एथाहम् पिण्डपितृयज्ञवदुपचारः पितृव्येद्विशुणास्तुदंभाः पवित्रपाणि-
 र्दंदादासीनः सर्वत्रप्रणोपुपङ्क्तिमूर्द्धन्यंपृच्छतिसर्वांन्वाऽसनेपुदभी-
 नासीर्यविश्वान्देवानावाहयिष्येऽइति पृच्छत्यावाहयेत्यनुज्ञातो वि-
 श्वेदेवासऽआगतेत्यनयावाह्याऽवकीर्य्यविश्वेदेवाः शृणुतेममिति-
 जपित्वापितृनावाहयिष्येऽइति पृच्छत्यावाहयेत्यनुज्ञातउगन्तस्ते-
 त्यनयावाह्यावकीर्य्यायन्तुनइति जपित्वायज्ञियष्टत्रससेपुपयि-
 वान्तर्हितेऽप्येकैकस्मिन्नपथासिञ्चतिगन्तोदेवीरित्येकैकस्मिन्ने वयथा-
 नावपतियवोसौच्येकै करिमन्ने वतिलानावपतितिलोसिमोमंश्च-
 त्त्योगोमवोदेवनिर्मतः प्रबमद्भिः एतःस्वधयापितृं लोकानुप्रीत्यः ।
 हिनः स्वाहेति सौवर्णराजतौ दुम्बरखड्गमणिमयानांपायाः ।
 न्यतसेपुयानिवाविदान्तेपलाशपत्रपुटेऽप्येकैकस्यै कैकेनऽदाः ।
 विवेपुहस्तेपुयादिव्याऽआपः पयसासम्बभूवुर्यान्तारिद्राः ।
 र्थिवीर्याहिरण्यवर्णायज्ञियास्तानआपः शिवाः स एषः ।
 सुहवामभवन्त्वित्यसावेषतेर्षइति प्रथमेपात्रे स एषः ।
 यपितृभ्यः स्थानमस्तीतिन्युजं पावन्निदधात्यवगन्धपुष्पपुष्पैः ।

ससाञ्चप्रदानम् । २ ॥ उद्धृत्यधृताक्तमन्नम् पृच्छत्यग्नौकरिष्यइति
 कुरुष्वेत्यनुज्ञातः पिण्डपितृयज्ञवत्त्वाद्दुतशेषंदत्त्वापात्रमालभ्य-
 जपतिपृथिवीतेपात्रंदगौरपिधानं ब्राह्मणस्यमुखेचमृतेचमृतं जुहो
 मिस्वाहेतिवैष्णव्यर्त्वा यजुषावाङ्मुठमन्त्रेवगाद्यापहताइति तिला-
 न्विकीर्योष्ण ठं० खिष्टमन्त्रन्ददाच्छक्त्यावाश्रतमुजपेद्गाइति ।
 पूर्वाङ्गायत्री ठं० सप्रणवा ५ सकृत्त्रिवारचोष्ठी. पितृमन्त्रान्पु-
 नपसूक्तमप्रतिरथमन्यानिच पवित्राणितृप्तान्ज्ञात्वाद्गम्पूकीर्यं सकृ-
 त्सकृद्गोदत्त्वापूर्वङ्गायत्रीञ्जपित्वामधुमतीर्मधुमध्वितिचतृप्ताश्वेति
 पृच्छतितृप्ताश्वइत्यनुज्ञातः शेषमन्त्रमनुज्ञाप्यसर्वमन्त्रमेकतोधृ-
 त्त्योच्छिष्टसमीपेदर्भेपुत्रीस्त्रीन्पिण्डानवनेज्यददादाचाक्षेप्वित्येकी-
 भाचान्तेषूदकं पुष्याण्यत्रतानचय्योदकञ्चदद्यादधोराः पितरः
 सन्तुसंत्विच्युक्ते गोवन्तोवर्षतांवर्षतामित्युक्ते दासरोनोभिवर्ष-
 न्तांवेदाः सन्ततिरेवच श्रद्धाचनोमाव्यगमद्वहुदेयञ्चनोस्त्वित्या-
 शिषः प्रतिगृह्यस्वधावाचनीयान्सपवित्रान्कुशानास्तीर्यस्वधांवाच-
 यिव्यइति पृच्छतिवाच्यतामित्यनुज्ञातः पितृभ्यः पितामहेभ्यः
 प्रपितामहेभ्योमातामहेभ्यः प्रमातामहेभ्योऽष्टप्रमातामहेभ्यश्च
 स्वधोच्यतामित्यस्तुस्वधेत्युच्यमानेस्वधावाचनीयेष्वपोनिपिञ्चत्यु-
 र्जमित्युत्तानम्प्रात्रुद्धृत्वायथाशक्ति दक्षिणान्ददाद्ब्राह्मण्येभ्योविश्वे-
 देवाः प्रियन्तामितिदेववाचयित्वावाजेवाजेवतीति विष्टज्यामा
 वाजस्येत्यनुव्रज्यप्रदक्षिणीकृत्योपविंशेत् ॥३॥ अथैकोद्दिष्टमेकोर्धण-
 कम्पवित्रमेकःपिण्डोनावाहनंनान्गौकरणन्नावविश्वेदेवाः स्वदि-
 तमितिदृष्टिप्रणाः सुस्वदितमितीतरेब्रुयुरुपतिचछतामित्यव्यस्था
 नेऽभिरस्यतामितिःविसर्गोभिरतास्त्रइतीतरे ॥ ४ ॥ ततः संवत्सरे
 पृथेविपजेद्वाद्गाहेवा यद्दृवाहृद्विरापदेरतचत्वारिपादाणि सति-
 लगन्धोदकानिपूरयित्वावीणिपितृणामेकस्मेतस्य स्मेतपात्रम्पितृ-
 पात्रेष्वसिञ्चतिथेसमानाइतिहाभ्रामेतेनैव पिण्डोव्याख्यातोत-

कर्त्तुं ० संवत्सरे सम्वत्सरेप्रेत।यान्त्रन्दद्गायस्मिन्नहनिप्रेतः
 स्यात् । ५ । आभुरदयिकेप्रदक्षिणमुप्रचारः पूर्वाह्णे पितृमन्त्रव-
 र्जजपश्चक्रवोदभयिवैस्तिलार्थाः सम्पन्मितिहृषितप्रप्लाः कुसम्पन्न-
 मितौतरे ब्रूयद्दधि वदराक्षतमिश्राः पिण्डानां दीमुखान्पितृनां
 हयिप्यइतिष्टच्छुच्यावाहयेत्यनुज्ञातोनां दीमुखाः पितरः प्रीयन्तामि-
 त्यन्नस्य स्थानेनां दीमुखान्पितृन् वाचयिष्यइतिपृच्छतिवाच्यतामि-
 तः अनुज्ञातोनां दीमुखाः पितरः पितामहाः प्रपितामहामातामहाप्र-
 मातामहाहृदप्रमातामहाश्च प्रीयन्तामिति न स्वर्धायुजौतयुग्माना-
 शयेदन्न ॥ ६ ॥ अथ वसिष्ठाभिरोपधीभिर्मांसं तृप्तिरुदभाव आ-
 रण्याभिर्भूलफलेरोपधीभिर्वासहाद्रेनोत्तरास्पर्शंति कागोरुकेषा-
 नालभ्यक्ती त्वालव्यावास्त्रयं रूतानाहृत्पचिन्मासद्रयन्तुमत्स्यैर्मा-
 सतयन्तुहारिणो जत्रतुरथोरभेण पञ्च शकुनिपट्टाङ्गनसह कौर्म-
 णाष्टौ वाराहेण नवमेपमा ५ सेनदशमाहिपेणैकादशपार्पतेन संव-
 त्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन वावाह्रींजसमा ७ सेनद्वादशवर्षाणि १०।
 अथाक्षय्यतृप्तिः खड्गमा ७ सङ्कालशाकं लोहच्छागमा ७ सम्मधुमहाश-
 त्कोषर्षामुच्चमघाश्राड्ठं ० हस्तिच्छायायांचमन्वाध्यायिनः पूताशाखा-
 ध्यायिषडङ्गविज्जेषसामगो गायत्री सारमात्री पिपञ्चाग्निः स्नात-
 कास्त्रिणाचकेतस्त्रिमधुस्त्रिमपर्णी द्वौ णपाठको ब्राह्मी टा पुत्रश्चेति पंक्ति-
 मूर्द्धनि नियुं ज्यादामहन्मात्पंक्तिम्पुनातीति वचनात् ॥ ८ ॥ अथ कः-
 स्यानिभर्त्तन्तश्चियो प्रतिरूपाः ८ तितपदितीयाया ७ खीजन्माऽश्वास्त-
 तीयायांचतुर्थ्यांचतुद्रपशवः पुत्राः पञ्च स्यांचतुर्द्विः षष्ट्याङ्गपि सप्तस्यां
 वाणिज्यमष्टम्यामेकशफन्नवम्यां दशम्यां श्रावः परिवारकाप्यएका-
 दशम्यन्धान्यं द्वादशस्यां पुत्रपशुनूरौषं हिरण्यं कुर्षं ज्ञातिश्चैत्रहृत्-
 योदश्यां युवानस्तत्रमियन्ते शस्रहतस्य चतुर्दश्याममावासाया ७ स-
 र्वमित्यमावासा ७ सर्वमिति । ९ ॥

इतिश्रावकल्पमूत्रङ्गात्यायनाचार्यकृतम्परिशिष्टं समाप्तम् ।

अथ पार्वण श्राद्धस्यानुक्रमणिका ॥

सैक.प्रतिज्ञागायत्रीदेवताभ्यस्तथासनम् श्राद्धार्घदाना-
निगन्धादीनांसमर्पणम् ॥ १ ॥ मण्डलान्याहुताष्टिचाप्यन्त्रंभूषण-
मिनेतया परिवेषोमधूत्सर्गापात्रालम्बोन्नदानकम् ॥ २ ॥ अश्व-
हीनवगायत्रीमधुवातांततो जपेत् विकाराचमनश्चायगायत्रीस-
धुवेति च ॥ ३ ॥ वेदिकांचतत.कुर्यात्त शीघ्रं खनकंतया उरुमुक-
भ्रामणश्चाघरेभ्योः कुशधारणम् ॥ ४ ॥ देवताभ्यस्तथापिण्डस्या-
नेतत्रावनेजनम् पिण्डदानमुपशर्षोद्दिःश्वस्यमनक्तया ॥ ५ ॥
पिण्डोपरिप्रच्यवनेजनन्दीत्याश्चशंसनं सूत्रदानमपिण्डपूजाजलपु-
ष्पाक्षतान्निजपेत् ॥ ६ ॥ अक्षय्यवादीवार्धारागोवाशीःप्रार्थनस्ततः
पितृपीण्डनमाघांणमपिण्डोत्थापनकस्तथा ॥ ७ ॥ चालनश्चार्धपा-
त्राणां दक्षिणा च विसर्जनं देवताभ्योजपोरक्षादीपनिर्वापनंततः ॥
८ ॥ आचम्य वततो वृथात्प्रमादात्कुर्वतमिमि एय.पार्वणश्राद्-
द्यानुक्रम.कथितोबुधैः ॥ ९ ॥

इति पार्वण श्राद्धस्यानुक्रमणिका ॥

